ТҮРКМЕН ЭДЕБИЯТЫНЫҢ ТАРЫХЫ

V

ТОМ

АШГАБАТ — 1980

АКАДЕМИЯ НАУК ТУРКМЕНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ МАХТУМКУЛИ

ИСТОРИЯ ТУРКМЕНСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Том V

Первая книга

АШХАБАД «ЫЛЫМ» 1980

ТҮРКМЕНИСТАН ССР ЫЛЫМЛАР АКАДЕМИЯСЫ
МАГТЫМГУЛЫ АДЫНДАКЫ ДИЛ ВЕ ЭДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

ТҮРКМЕН СОВЕТ ЭДЕБИЯТЫНЫҢ ТАРЫХЫ

V том

Биринжи китап

АШГАБАТ «ЫЛЫМ» 1980

Баш редакторлар:
филология ылымларының кандидатлары
К. Жумаев, Э. Ишангулыев

Редакцион коллегия:
Н. Атдаев, А. Гараев, М. Гурбансәхедов,
К. Жумаев, Э. Ишангулыев

РЕДАКЦИОН КОЛЛЕГИЯДАН:

Түркмен эдебиятының тарыхының V томунуң биринжи китабыны — филология ылымларының кандидатлары — К. Жумаев, А. Улугбердиев — Бейик Ватанчылык уршы йылларының эдебиятыны; Н. Атдаев — Бейик Ватанчылык уршы йылларының прозасыны; Бейик Ватанчылык уршы йылларының драматургиясыны; А. Гараев — Бейик Ватанчылык уршы йылларының поэзиясыны; А. Улугбердиев — Ш. Кекиловың; Т. Дурдыев — А. Говшудовың; М. Гурбансәхедов — Р. Сейидовың; А. Мырадов — А. Салыхың; А. Оразтаганов — Байрам шахырың; А. Мәммедов — А. Ныязовың; А. Каюмова — Помма Нурбердиевиң; Ш. Гелдиева — Р. Алыевиң; М. Сейтәкова — Я. Насырлының; Н. Атдаев — Ата Көпек Мергениң; А. Гараев — Нуры Анналылыжың; А. Атабердиев — Х. Гурбановың; А. Велиев — К. Ишановың дөредижилигини яздылар

БЕЙИК ВАТАНЧЫЛЫК УРШЫ ЙЫЛЛАРЫНЫҢ ЭДЕБИЯТЫ

Фашистик Германия 1941-нжи йылың 22-нжи июнында эхтияланлык билен Совет Союзының үстүне чозды. Тарыхда өң гөрүлмедик агрессив уршуң башланмагы билен совет халкы эхли ишлерини харбы дөврүң ягдайына лайык гурамага гиришип башлады. Мунуң өзи бүтиндүнйә реакциясының дүнйәде еке-тәк социалистик системалы юрды — Совет Социалистик Республикалары Союзыны агдармага икинжи гезек эдйән сынанышыгыды. ССКП билен Совет хөкүмети эхли совет халкы бу уршуң алдым-бердимли сөвешдигине айдың дүшүнйәрди. Германия фашизми буржуаз Европаның эхли сенагатына эелик эдйәрди, ол харбы тайдан өрән гүйчлүлиги газанмага җан чекйәрди. Азия континентинде милитаристик Япония онуң яраны болуп чыкыш этмәге гүйч тайярлаярды. Уршуң башында душман 450—600 *км.* ченли юрдуң ичине аралашып, пайтагтымыз Москва ве Ленинград шәхерлерине ховп саланда илкинжи шовсузлыклар-да халкымызың рухуна эдерменлик, ватанчылык тәсирини етирипди. Москваның этеги, Ленинград, Одесса, Брест, Смоленск ялы сөвешиң гүйчли гечен ерлеринде эгирт улы еңшиң илкинжи басганчагы гойлупды, онуң Тихвиндәки топарланышыгы даргадылыпды, Керч ве Феодосия шәхерлери азат эдилипди. Шейлеликде, фашистик Германияның «йылдырым чалтлыгындакы» еңиш планы пуҗа чыкарылып, онуң гошунының еңилмезлиги хакындакы роваят ялана өврүлипди. Сталинград (Волгоград) билен Курск шәхериниң алкымында болян сөвешлер совет халкының тәзе, урушсыз, парахатчылыклы херекетиниң белент бинасыны гоюпды. 1939-нжы йылдан бәри довам эдип гелйән икинжи империалистик урша СССР-иң чекилмеги билен онуң басыбалыҗылык хәсиети азат эдиҗилик хәсиетине өврүлипди.

Махрумчылыгы ве мөчбери боюнча тайы болмадык шол

урушда СССР еңижи болуп чыкды. Ол еңиш бизиң юрдумыз үчин агыр мушакгатларың ве йитгилериң хасабына газанылды. Совет адамларының йигрими миллиондан көпрәги фронтларда ве фашизмиң бендиванлыгында гурбан болупды. Шәхерлериң көпүси, обаларың мүңлерчеси вагшылык билен вейран эдилди. Эмма совет халкының рухы гүйжүни хич бир гара гүйч еңип билмеди, уруш совет халкының берк агзыбирлигиниң өңкүден хем җебислешмегиниң субутнамасы болды. Уршуң еңишли гутармагы социалистик лагериң беркләшмегине, социалистик миллетлериң көпелмегине ве оларың доганлык-достлугының мәкәмлешмегине гетирди.

Фашизм билен болан шол алдым-бердимли уруш идеяларың хем гөреши болупды. Ол уруш социалистик идеяның халк билен битевиленен пугталыгының янбермездигини айдың гөркезди. Совет эдебиятының шол газаплы йылларда алып баран идея-тербиечилик ролы уммасыз дережә етди. Бейик Ватанчылык уршуна мүңден хем говрак языҗы гатнашып, олардан 500 саныс орденлер ве медаллар билен сылагланылды, 18 саныс Совет Союзының Гахрыманы диен хорматлы ада мынасып болды. 275 саны языҗыдыр шахыр уруш мейданында вепат болды. Оларың арасында А. Гайдар, Муса Җелил, Ю. Крымов, Н. Сарыханов, Ш. Кекилов ве башгалар барды.

Дөредиҗилик гүйчлерини душманы еңмек ишине угрукдырмакда ве фронтуң, харбы дөврүң хаҗатларыны мобилизлемекде шол йылларда Коммунистик партияның ролы өрән улуды. Языҗылар билен сөвешйән эсгерлериң душушыклары гуралярды. Олар радиода ызыгидерли чыкыш эдйәрдилер. 24-нҗи июлдан башлап, «ТАСС-ың окносы» дөредилип, оңа Д. Бедный, С. Маршак ялы языҗылар гатнашярды. Меркези ве фронт газетлерини чыкармакда-да языҗылар көп тагаллалар эдипдилер. Пушкиниң, Гоголың, Грибоедовың, Шекспириң, Вольтериң, Горькиниң, Маяковскиниң ве бейлеки гөрнүкли дүнйә языҗыларының атлары билен багланышыклы эдеби сенелер беллениләрди. Н. Тихоновың «Киров биз билен», И. Эренбургың «Парижиң йыкылмагы», В. Василевскаяның «Әлемгошар», С. Бородиниң «Дмитрий Донской», А. Корнейчугың «Фронт», К. Симоновың «Рус адамлары» эсерлерине, М. Рыльскиниң, М. Маяковскиниң гошгуларына ве башгалара довлет байраклары берлипди.

Харбы йылларының эдебиятының эсасы айратынлыкларының бири социалистик ватанчылык темасының белент мертебә гөтерилмеги билен багланышыклыды.

Көпмиллетли совет эдебиятының айрылмаз бир шахасы болан түркмен эдебиятының векиллери-де уршуң илкинҗи гүнлеринде: «Гелиң, өзүмизиң хакыкат билен долы болан хер бир сөзүмиз билен халкымыза ве яраглы гошунымыза хызмат

эделиң! Галамы түпене, пулемёта ве граната чалшыралың!»[1] диен ватанчылык чагырыш билен чыкыш этдилер. Сөз уссатлары Ватан өңүнде берен дабаралы вадаларыны иш билен субут этдилер. Сөвеш мейданына угран мүңлерче мердана түркмен йигитлериниң арасында Н. Сарыханов-да, Ш. Кекилов-да, А. Ныязов-да, Ч. Аширов-да, Халдурды Дурдыев-де, Помма Нурбердиев-де, К. Ишанов-да, Р. Алыев-де, А. Ковусов-да, Г. Гылыжов-да, Ахундов Гүргенли-де, Аннагулы Мәмметгулыев-де... барды. Олар душманы өтгүр сөз билен урмагың, атгыр яраг билен ёк этмегиң — эдерменлигиң онат нусгаларыны гөркезйәрдилер. Хәзир атлары окыжылара гинден мәлим болан Б. Гурбанов-да, А. Ковусов-да, Н. Жумаев-де, А. Назаров-да, С. Атаев-де душмана гаршы газаплы сөвешлере гатнашыпдылар. Буларың арасындан Н. Сарыханов, Ш. Кекилов, Ата Ныязов, Ахундов Гүргенли басыбалыжы душманың гаршысына алнып барлан алдым-бердимли сөвешлерде гахрыманларча вепат болупдылар. Эдебиятымызың сөвешжең векиллериниң дөредижилик талантларының гүл ачан дөврүнде душман гүллеси олары биваг солдурды. Олар 35 билен 40 аралыгында болан яшдакы адамларды. Эмма адама нәче яшандыгы билен баха берилмән, дурмушда нәхили орун тутанлыгы, өзүнден соңкы етишип гелйән несле нәме галдыранлыгы билен баха берилйәндигини назарда тутсак, оларың ады эдебиятымызың тарыхында хемишелик өз орнуны эеледи.

Уруш йылларында халк шахырларындан Ата Салыхың-да, Дурды Гылыжың-да, Нуры Аннагылыжың-да, Ата Көпек Мергениң-де халкы душманы еңмәге мобилизлейжи гошгулары яңланярды. Олар «Иниме», «Бөкдемәң мени» ялы гошгуларында «Ленинградлылар мениң перзентлерим» дийип, душмандан гахрыманларча гораняп ленинградлы адамлары рухландырян газак акыны Жамбылың сесине сес гошярдылар.

Фашизме гаршы айгытлы уруш йыллары тыл билен фронт бир бүтеви гөврә ялыды. Совет тылында «Әхли зат Ватан үчин, әхли зат фронт үчин!» диен шыгар өңе сүрүлйәрди. Түркмен языжыларының хеммеси хем учдантутма өз дөредижиликлерини ватан бәхбидине гөнүкдирипди. Б. Кербабаев энчеме хекая ве гошгуларың дашындан илкинжи түркмен гахрыманы Гурбан Дурды хакында документал повестини ве харбы тема багышлап, «Айлар» диен ири эсерини дөредипди. Ватанчылык темасына дегишли пьесалар дөретмегиң дашындан, ол «Айгытлы әдим» романының гражданлык урушуна дегишли бапларының үстүнде хем ишлейәрди. Языжы медени бригадаларың составына гошулып, телим гезек сөвешйән эсгерлериң арасына хем барып гайдыпды. Языжы А. Говшудовың «Гандым авчының машгаласы» ялы тәсирли хекаясы

---

[1] «Совет эдебияты», 1941, № 10, 3 сах.

шол дөвүрде язылыпды. Ол урушдан өң «Мәхри — Вепа» атлы роман язмагың хыялындады. Уршуң башламагы зерарлы болса бу романы харбы ватанчылык темасына өврүпди. А. Кекилов «Эгри азар, догры озар», «Кавказ» ялы хыжувлы гошгуларының дашындан «Мен гарры дәл» пьесасыны языпды. Ол «Сөйги» романының биринҗи китабыны язмагың, оны газаплы уруш билен багланышдырмагың планыны чекйәрди. Д. Халдурды, Г. Сейитлиев, Р. Сейидов, Я. Насырлы, Ш. Кекилов, Ч. Ашыров, Б. Сейтәков, Б. Солтанныязов ве бейлеки языжыдыр шахырлар өз дөредиҗиликлерини белли максада — душманы еңмәге гөнүкдирипдилер. Шол дөвүрде язьжыларың яш несли-де өз йүзүни гөркезип башлапды. Х. Ысмайылов, А. Атаҗанов, Хасымгулы Гурбанов, А. Ковусов, Ж. Илмырадов ялы языжылар дөредиҗилик ишине шол дөвүрден башлап, ичгин гиришипди. Марыда, Дашховузда, Красноводскиде, Чәрҗевде, Керкиде чыкарылян газетлериң сахыпаларында яш шахырларың биргидени өз гошгуларыны чап эдйәрди.

Бейик Ватанчылык уршы йылларының түркмен эдебиятының ене бир өзболушлы тарапы поэзия жанрының, ылайта-да, онуң ватанчылык, гахрыманчылык ганатының өңдебарыжылык, оперативлик ролуна эе боланлыгындадыр. Уруш йылларында эден чыкышларының биринде А. Сурков шол дөврүң умумысовет поэзиясыны хәсиетлендирип шейле дийипди: «Совет поэзиясы дөрәли бәри соңкы йылларыңкы ялы шунча лирики гошгы язылан дәлдир»[1]. Мунуң өзи түркмен совет поэзиясының уруш дөврүне хем дегишлиди. Белли болшы ялы, шол дөвүрде бизиң классыкы поэзиямызың ватанчылык ве гахрыманчылык бабатындакы дессанлардан ве эпослардан, Магтымгулының, Сейдиниң, Зелилиниң, Кеминәниң, Молланепесиң лирики эсерлеринден баш алып гайдян дәби тәзеден җанланыпды. Ол дәп тәзе мана эе болуп, интернационалистик хәсиети өзүне сиңдирипди. Инди түркмен шахырларының гошгуларында Гөроглының, Кеймир көрүң ады билен бир хатарда Александр Невскиниң, Суворовың, Кутузовың, Богдан Хмельницкиниң, Манасың, Алпамышың атлары хем яңланярды. Шол дөврүң түркмен поэзиясының лирики гахрыманының сыпаты Гөроглыны яда дүшүрйәрди. Онуң эли гылычлы, атгыр түпеңли, янъёлдашы бедев атды. Эмма онуң гораяны Гөроглыныңкы ялы Чардаглы Чандыбил болман, уммасыз Совет Союзыды. Уршуң башланан йыллары шейле сыпатда болан лирики гахрыман кем-кемден өзгерип башлапды. Шахырларымызың фронт дурмушы билен таныщдыгыча ол хем өзүниң легендар сыпатындан үйтгәп, реал сыпата гирйәрди.

Түркмен поэзиясының өңдебарыжы рола эе болмагы билен

[1] Сурков А. Голоса времени. М., 1965, 185 сах.

бирликде эдебиятымызың бейлеки жанрлары хем улы депгин билен өсйәрди. Лирики поэзия билен бир хатарда прозаның кичи гөрнүшлери болан очеркдир хекая хем өз өсүш угруны тапыпды. Шол дөврүң говы хекаяларыдыр повестлери хасап эдилйән «Атасының оглы» (Б. Кербабаев), «Гандым авчының машгаласы» (А. Говшудов), «Бәсдешлер», «Ики атаның бир оглы» (Х. Ысмайылов) ялы эсерлеринде уруш аламаты гөвнежай суратландырылярды. Документал повесть жанры («Гурбан Дурды», «Керим Дос») шол дөврүрде йүзе чыкыпды. Драматургия жанрында хем ватанчылык пафосы билен югрулан энчеме пьесалар языпды.

Фашистик ганхорлар уршуң илкинҗи йылындакы херекетлерине бат берип, адам ве техника барадакы йитгилерине гараман, барха өңе омзаярдылар. Бигүнә гаррылары, нерессе чагалары ока тутярдылар, дүрли җезалар билен гынаярдылар. Олар ынсан пайхасының гудраты билен бина эдилен гөзел ымаратлары вейран эдйәрдилер. Фашизм медениетиң душманыды. Ол медени ядыгәрликлер билен бир хатарда, дүнйә эдеби мирасыны хем ёк этмәге чалышярды. Бу хили вагшычылыклы херекетлери гөрен немец антифашистик языҗылары әхли герман халкына йүзтутма хаты билен чыкыш эдипдилер. Ол хатда «...Сизиң фюрериңиз агрессордыр, сиз селҗермән, хәзире ченли онуң ызы билен хеләкчилиге тарап гитдиңиз. Бу җенаятлара мундан бу яна чыдамак болмаз. Еңмеклик сизе миессер болмаз ве оны газанмагы сиз башармарсыңыз. Сизиң фюрериңиз адам өлдүриҗи мелгундыр, сизиң хем адам боланлыгыңыз үчин ол сизи-де ёк эдйәр. Ол пидаларың санына серетмән, сизи-де пида эдйәр, эмма бу барада пикирленмейәр... Сизиң абрайыңызы ёк эден ве сизи хеләкчилиге алып барян фюрериңизи йыкың! Сизи өзүне душман этмеги хич вагтда ислемедик адамзат билен ярашмак үчин этмели еке-тәк шу алаҗыңызы амала ашырың, шунуң өзи Германияны, хениз хем болса, халас эдип билҗек еке-тәк чәредир»[1] диен парасатлы чагырыш барды. Бу хат немец халкының прогрессив дүшүнҗели топарына оңайлы тәсирини етирмән дуруп билҗек дәлди.

Эҗиз дөвлетлери басып алмакда гылав алан Гитлер Германиясы гысга мөхлетиң ичинде Совет Союзыны хем өзүне бакна этмек исләпди, эмма басыбалыҗыларың ол планы баша бармады:

Олар бизе гаршы башлап уршы
Ёк этмек иследи ериң гүнешин;
Совет юрды — халкларың гүнеши
Түмлүгиң өңүнде эгмеди башын[2].

Гахрыман Совет Гошуны душманың басып алан ерлериндәки азат эдилен обаларың ве шәхерлериң үстүне абанан түм-

---

[1] «Совет эдебияты», 1942, № 5.
[2] Ишанов К. Ватан үчин. Ашгабат, 1954, 41 сах.

лүги бөвүсмэге башлады. Душманың өз сүренине бакан сөбүгини сыдырдып угран сөвеш гахрыманларының язан хатларында еңше болан берк ынам хас белент янланярды.

Гыргыз языҗысы Алы Токомбаевиң «Ганхор душман өзүниң нежис свастика билен тагмалан маңлайыны бизиң агзыбирлигимизиң ве мертлигимизиң диварына уруп ярды, нетиҗеде инди ызына гачяр. Эмма ол совет халкының адалатлы ар алмагындан гутулып билмез»[1] дийип язышы ялы, пэли азан душман көпмиллетли СССР халкларының бина эден сарсмаз галасына маңлайына урды.

М. И. Калинин 1943-нҗи йылың 4-нҗи августында рус дэл миллетлерден болан уршуҗыларың арасында ишлейэн фронтчы агитаторлар билен эден гүррүңинде: «Олар (душманлар) озал бизиң хемме уршуҗыларымызы руслар дийип хасап эдйэрдилер, инди болса уршуҗыларың, онда хем оңат уршуҗыларың диңе руслар дэлдигини, белки хем түркменлер, хем газаклар, хем өзбеклер, хем азербайҗанлар ве башгаларды гыны гөрдүлер»[2] дийип, айры-айры миллетлерден болан уршуҗыларың бир максат угрунда — социалистик Ватанымызы басыбалыҗы душмандан горамак угрунда җаныны аямандыкларыны белледи.

Бейик Ватанчылык уршы башланан бадына өз галамларыны душманы еңмэге гөнүкдирен языҗыларымызың дөредиҗилик ишине партия ве хөкүмет мынасып баха берипди.

ТССР Ёкары Советиниң Президиумының 1943-нҗи йылың 31-нҗи декабрындакы Указы билен гөрнүкли языҗыларымыз Г. Бурунов билен Б. Кербабаеве Түркменистан ССР-ниң сунгатда ат газанан ишгэри диен хорматлы ат дакылды. А. Говшудов, Нуры Аннагылыч, Н. Д. Вольпин, Гүсейин Мухтаров, Ю. Олеша, Б. Пүрлиев, Х. Шүкүров, Мэти Көсэев дагы болса Хормат хаты билен сылагландылар. 1944-нҗи йылда болса республикамызың 20 йыллык юбилейи мынасыбетли Г. Бурунов, Б. Кербабаев «Зэхмет Гызыл Байдак», Ата Салых «Хормат нышаны» орденлери билен, А. Аборский, Г. Веселков, Х. Ысмайылов, К. Ишанов, П. Нурбердиев, В. Попов, Р. Сейидов, Б. Солтанныязов, Д. Халдурды, Г. Шенгели ТССР Ёкары Советиниң Президиумының Хормат хатлары билен сылагланды. Түркменистаның халк шахыры Ата Салых уршуң ёвуз гүнлеринде оба зэхметкешлериниң арасында ызыгидерли алып баран өвүт-үндев ишлери ве ватанчылык җошгуны билен язан аҗайып эсерлери үчин «Гызыл йылдыз» харбы ордени билен сылагланды.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында фронт ве тыл җебис арагатнашыкда болды. Аңырсына-бэрсине гөз етмейэн гиң

---

[1] «Совет Түркменистаны», 1943, 14 февраль.
[2] «Совет эдебияты», 1942, № 5.

Ватанымыз «Хемме зат фронт үчин, хемме зат еңиш үчин», «Тыл билен фронт бир битевидир» диен шыгарлар билен дем алды. Тылың зәхмет пәлванлары гиҗелерини гүндиз эдип, шол шыгарлары байдак эдинип, җанаямазаклы зәхмет чекди. Совет Гошунының сөвеш мейданындакы гөркезйән деңи-тайы болмадык гахрыманчылыклары тылың зәхметкешлерини тәзе-тәзе үстүнликлере рухландырярды. Олар «Табшырыгыңы ериңе етирмән, өйүңе гайтма!», «Вада бердиңми — берҗай эт!», «Диңе өз орнуңа ишлемек билен чәкленмән, эйсем фронта гиден ёлдашларыңа дерек хем ишле!» ялы шыгарлары программа эдинип, вагтларының көпүсини иш станокларының башында гечирйәрдилер. Олар 1941-нҗи йылың 1-нҗи октябрындан гиризилен әхлумумы хөкманы харбы окувы (всеобуч) хем ишлери билен утгашыклы алып бардылар. Пенсия чыкан гаррыларымыз хем дөврүң талабыны назара алып, өнүмчилиге гайдып гелдилер. Тагта районының «Ягтылык» колхозының гаррыларының: «Хәзир дынч алар ялы вагт дәл, биз өз зәхметимиз билен колхоза уллакан пейда берип билерис. Бизиң өз зәхметимиз билен Гызыл Гошуна ганым душманы енчмәге көмек берйәндигимизи, гой, Ватанымыз билсин»[1] диен ватанчылык йүзленмелери оба зәхметкешлериниң хеммесине чагырыш болуп яңланды.

Тылың җуммүшинде ерлешен республикамызың зәхметкешлери «Правда» газетиниң фронтда ата-энесини йитирен чагалары тербиелемәге алмак хакындакы йүз тутмасыны хем гызгын голдадылар. Түркмен халкының бу аҗайып ватанчылык ишине багышлап, зехинли языҗы Х. Ысмайылов «Ики атаның бир оглы» диен повестини дөретди.

Тылың мәкәмлигини, фронт билен гатнашыгының җебислигини пугта ёла гоймакда Коммунистик партия В. И. Лениниң чынлакай уруш алып бармак үчин берк гурамачылыклы тылың болмагы зерурдыр, иң бир оңат гошун, революция ишине иң бир вепадар адамлар етерлик дереҗеде ярагландырылмаса, азык билен үпҗүн эдилмесе, тәлим алмаса, душман тарапындан дессине гырылып түкедилер диен гөркезмесинден угур алды. Сөвешйән гошуны ярагларың тәзе кысымы, йылы гейимлер, азык билен ызыгидерли үпҗүн этмек үчин Дөвлет горанмак фонды дөредилди. Бу фондуң дөредилен гүнүнден башлап, бизиң республикамызың зәхметкешлери хем нагт пул, гымматбахалы затлар, дөвлет заёмының облигацияларыны гетирмәге башладылар. Дынч алыш гүнлеринде ве ишден соңра ёварлар гечирип, топлан маяларыны фондуң хасабына гечирдилер. Зәхметкешлер өз сүйшүринтгилерини, шай-сеплерини фронта көмек үчин топлаярды. Бейле ватанчылыклы херекет түркмен совет эдебиятының шол дөврүнде улы ыз галдыряр. «Айлар» ялы улы эсерде хем шол херекет бара-

[1] Түркменистан ССР-иниң тарыхы, 2 т. Ашгабат, 1959, 558 сах.

да гүррүң гитди, ол хакда энчеме гошгулар ве хекаялар дөреди.

Йүпек дек якымлы эллигиң гылы,
Кичи совгат диймен, оң орны улы,
Сөвешжең голлармы сакляр йылы,
Нәче тарып этсем гөвне жай, Биби!

Халы докян гызларымыз
Яраг этди даракларыи;
Фронт үчин, еңиш үчин
Багладылар йүреклерин.

Халк иберйән совгатларының орнунын улудыгына дүшүнип гошаландырылан гүйч билен ишлейәрди.

Алтын-күмүш шайлары табшырмакда түркмен гелин-гызларының ажайып башлангычлары хакында М. И. Калинин «Немец басыбалыжыларына гаршы совет халкының Бейик Ватанчылык уршы» диен китабында Тагтабазар районының 82 *кг.* гызыл чайылан күмүш шайлары табшыран колхозчы аялларының ватанчылык ишине «совет адамларының ёкары ватанчылык дуйгусының боландыгыны хер бир овадан сөзден хем оңат гөркезйән»[1] факт хөкмүнде гарапды. Бу ажайып башлангыч бизиң республикамызда өрән гиң герим алды. Ашгабат — Москва ат чапышыгына гатнашан Ашгабат районының Ворошилов адындакы колхозының членлери Ащыргулы Бегов ве Бегмырат Аннамырадов йүзүне атлары язылып, ядыгәрлик берлен алтын сагатларыны Горанмак фондуна багышлапды. Совет адамларының бейле ватанчылык ишлери-де чепер эдебиятда өз беяныны тапярды. А. Ныязов «Огулбоссан», Х. Ысмайылов «Гопузлыжа гыз» диен эсерлерини шейле ватанчылык хыжувы билен жошан гелин-гызлара багышлапды.

Гелин-гызларың өз дөредижилиги болан ләлелерде хем бу асыллы ишлер белент оваз билен яңланды:

Гувандырып илимиз,
Беркиделиң тылымыз,
Фронта көп зат берйәс
Пугта гушап билимиз.

Доганмың ады Полат,
Сөзүмде ёкдур галат,
Ватан горян мертлере
Иберйәс йылы халат.

Уруш дөврүниң ягдайыны реал беян этмек кино сунгатында-да, живопис эсерлеринде-де, чепер эдебиятда-да эсасы орун алыпды. Ашгабат киностудиясы хем ол вагтлар оператив ии-

---

[1] Калинин М. И. Великая Отечественная война советского народа против немецких захватчиков. Ереван, 1942, 29 сах.

лейэрди. Оларың векиллери, языҗылар ве медениет ишгәрлери ялы, фронтда телим гезек болупдылар.

Ол йылларда кино сунгатымызың улы үстүнликлере ээ болмагында юрдумызың улы киностудияларындан бири болан Киев студиясының эден хемаяты аз болмады. Ол киностудия 1941-нҗи йылың гүйзүнде Ашгабада гелип, ерли кино ишгәрлери билен ысныщыклы арагатнашыга башлапды. Бейик Ватанчылык уршы йылларының агыр шертлерине гарамаздан, оңат фильмлери дөретмек хем дөвлет планыны долы берҗай этмекде Бүтинсоюз ярышда үстүн чыкып, Ашгабат киностудиясы Дөвлет Горанмак Комитетиниң 1942-нҗи йыл үчин гөчме Гызыл Байдагыны алды. Соңра бу йыллардакы алып баран аркалашыклы ишлери хакында Украинаның гөрнүкли сунгат ишгәри Н. Савченко: «...Түркменистаның зәхметкешлери Украинаның кинематографиячыларына көмек бермек билен умумы халк ишини эдйәндиклерине — душманы дербидагын этмеклиге гөнүкдирилен иши эдйәндиклерине дүшүндилер»[1] диййип языпды.

Бу йылларда художникперимиз хем өз ишлерини харбы дөврүң талабына лайык эдип гураяр. Гражданлык уршы йылларының дәбине эерип, «ТАСС-ың окносы» ве харбы-сыясы плакатлар гинден яйраярды. ТүркменТАГ-ың окносыны дөредип, республикамызың художниклери Ю. П. Данешвар, С. Н. Бегляров, Е. М. Адамова, И. Я. Гинсбург ве бейлекилер Р. Сейидов, Н. Помма, Б. Солтанныязов ялы языҗыдыр шахырларымыз билен аркалашыклы зәхмет чекдилер.

Бу йылларда Орта Азия республикаларының сунгат ишгәрлериниң «Сунгат фронтуң хызматында» диен шыгар астында энчеме онгүнлүклери гечирилди. Шейле мөхүм әхмиете ээ болан душушыкларың бири 1942-нҗи йылың июль айының икинҗи ярымында Гыргызыстаның пайтагты Фрунзе шәхеринде саз сунгатының ишгәрлериниң арасында гечирилди. Бу онгүнлүге гатнашыҗылар гахрыман Совет Гошуныны диңе бир снарядлар, топлар, танклар, харбы энҗамлар хем-де азык өнүмлери билен үпҗүн этмек билен чәкленмән, гахрыманчылыклы фронтуң ве зәхметсөер тылың медени ислеглериниң канагатландырмагы хем унутмалы дәлдирис диййип белледилер. Онгүнлүге гатнашыҗылар түркмен композиторы Ашыр Кулыевиң Совет Союзының Гахрыманы Гурбан Дурды хакында язан «Гурбан Дурды» атлы саз эсерине оңат баха бердилер.

Мунуң ызысүре, 1943-нҗи йылың 31-нҗи январында Өзбегистаның пайтагты Дашкент шәхеринде Өзбегистан, Түркменистан, Тәжигистан, Газагыстан ве Гыргызыстан республикаларының улы антифашистик митинги болды. Бу митингде гыргыз языҗысы Алы Токомбаев, газак языҗысы Сабит Му-

[1] «30 лет советской кинематографии». Госкиноиздат, 1950, 34 сах.

канов, өзбек языжысы Хамыт Алымжан, тәжик языжысы Мүрзе Турсунзаде, бизиң республикамызың мешхур сунгат уссады Аман Гулмәммедов дагы өрән толгундырыжы сөз сөзледилер. Бу митингиң бирагыздан кабул эден йүзтутма хатында: «Совет халкы гызыл эсгер шинелини гейнен улы пәлван ялы болуп, эденли әдимлер уруп, гарларың ве токайларың үсти билен, чөллериң ве дагларың үсти билен Гүнбатар тарапа батлы йөрәп, фашистик желлатларың йыртыжы дырнаклы пенжелеринден шәхерлеримизи хем-де обаларымызы ызлы-ызына азат эдйәр. Совет халкының гахрыманчылыклы ишлерине бүтин дүнйә гең галяр»[1] дийип, улы жошгун билен белледилер.

Бейик Ватанчылык урушының фронтларында болуп дуран газаплы сөвеши өз эсерлеринде чепер беян этмәге, уруш вакалары билен багланышыклы эсерлер дөретмәге, гошгулар язмага түркмен языжыдыр шахырларының әхлиси сынанышярды. Догры, уруш вакалары билен ичгин таныш болунман дөредилен эсерлер йүзлей чыкярды, шоңа гарамаздан дөври үчин оларың әхмиети улуды. Сөвеше гатнашан, фронт дурмушыны гөзи билен гөрен языжыларың эсерлери болса хас ынандырыжыды. Түркмен языжыларының хеммеси-де фронт дурмушыны догручыл суратландырмага, элбетде, жан эдйәрдилер. Шол йылларда фронта, сөвешйән гошуның арасына Түркменистандан, өң беллейшимиз ялы, медени бригадалар гидйәрди. Олар эсгерлере йылы гейим-гежим, саз гуралларыны, чепер эдебияты совгат алып гидйәрдилер. Оларың арасында концертлер берилйәрди. Шол бригадаларың составында языжыдыр шахырлардан Б. Кербабаев, Г. Сейитлиев, А. Аборский, Р. Сейидов, Б. Солтанныязов ялылар барды. Олар сөвешйән эсгерлериң дурмушыны ичгин өвренмәге чалышярдылар. Оларың дурмушыны анык өвренмек болса сөвеш мейданы барада реалистик эсер дөретмегиң гиревиди.

Түркмен халкы сөвеш мейданындакы мердана огулларының рухуны хас-да ёкары гөтермек үчин Гурбан Дурды, Берди Кербабаев, Аман Гулмәммедов, Ата Салых, Алты Гарлыев, Ага Юсуп Алы, Магтым Гайыбов, Мырат Чүлетов, Ашыр Кулыев, Керим Досов, Бәшим Ханов ялы республикамызың таныммал адамларындан 53 адамың гол чекен хатыны фронта ёллады. Бу улы ватанчылык жошгуны билен язылан хат Совет Союзының Коммунистик партиясының Меркези Комитетиниң органы болан «Правда» газетиниң 1943-нжи йылың 16-нжы апрелинде чыкан санында ерлешдирилди. Сыясы тайдан огирт улы әхмиете эе болан бу хат барасында ТК(б)П МК-ның бюросы 1943-нжи йылың 24-нжи апрелинде йөрите карар кабул этди. Бу карарда:

«1. Түркмен фронтчуларына түркмен халкының хаты»

[1] «Совет Түркменистаны», 1943, 4-нжи февраль.

дийлип «Правдада» чап эдилен хаты сенагатың ве транспортың хемме корханаларында, колхозларда, МТС-лерде, совхозларда, окув жайларында хем-де өй управлениелериниң жайларында ара алып маслахатлашмалы. Хаты ара алып маслахатлашмаклыгы өнүмчилик планларының ерине етирилмеги ве артыгы билен долдурылмагы, фронта көмегиң гүйчлендирилмеги угрундакы хер бир коллективиң хем-де зәхметкешлериң өз боюнларына анык борчлар алмаклары билен билеликде йөрәр ялы эдип гурамалы.

2. Түркмен фронтчуларына язылан хаты ара алып маслахатлашмак үчин партия ве комсомол гурамаларының ачык йыгнакларыны, ишчилериң, колхозчыларың, гуллукчыларың— совет интеллигенциясының, мекдеп окувчыларының хем-де вузларың студентлериниң йыгнакларыны чагырмага партияның область комитетлерини, шәхеркомларыны ве райкомларыны борчлы этмели. Йыгнаклары гечирмек ве йыгнакларда хаты окап бермек ишине партия, совет, комсомол активиниң, шол санда партияның область комитетиниң, шәхеркомларының ве райкомларының членлерини ве область исполкомларының членлерини чекмели.

3. «Түркмен фронтчуларына түркмен халкының хатыны» «Правда» газетинден алып чап этмеги республикан, область ве район газетлериниң редакцияларына табшырмалы; радиокомитет шол хатың текстини радио үсти билен бирнәче гезек окамалыдыр; метбугат управлениеси «Түркмен фронтчуларына түркмен халкының хатыны» үч гүнлүк мөхлетиң ичинде түркмен ве рус диллеринде 10 мүң тиражлы нешир этмелидир.

4. «Правда» газетинде «Түркмен фронтчуларына түркмен халкының хатының» чап эдилмеги мынасыбэти билен агитацион-көпчүлик ишини гечирмегиң планыны ТК(б)П МК-ның пропаганда ве агитация бөлүми ишләп дүзмелидир»[1] диен пунктлар барды.

Шейле гиң сесленме дөреден, мәхир синдирилип язылан хат фронтдакы душманлара берк гайтавул берйән эсгерлерин-де ыссысы билен чойды. Олар бу хатың өзлеринде галдыран улы тәсири барасында «Фронтчы түркменлериң түркмен халкының хатына жогабы» дийип атландыран жогап хатларында гинден языпдырлар. Фронтчулар ватанчылык жошгуны билен язан хатларыны:

Салам, бизи етишдирен эзиз халк,
Душмана зарбалар уруляп ерден;
Хем душманың сөбүгини сыдырдып,
Етип, йүзи ере берилйән ерден...

Сөвеш мейданында сизиң хатыңыз,
Сөвеш гүйжүмизи гөге етирди;

---

[1] «Атгыр ярагльлар, өтгүр галамлылар». Ашгабат, «Түркменистан», 1966, 21 сах.

Айгыт-жеӊ вагтында несихатыӊыз,
Бизе рух, гайрат, догум гетирди.

Оглуна табшырык берен атаныӊ,
Табшырыгы хей-де галармы сөзде?
Мәхрибан халк, саӊа хасабат берйәс
Нәхил ишлер эдйәс бу ганлы дүзде[1] —

диен сетирлер билен башлап, сөвеш мейданындакы битирйән гахрыманчылыклы ишлери хакында өз илдешлерине рапорт берйәрлер. Бу рапортларында түркмен йигитлериниӊ Смоленск, Ельня, Вязма, Калуга шәхерлериниӊ төверегиндәки ёвуз сөвешлерде гөркезен гайдувсызлыклары, эдерменликлери, гахрыманчылыклары хакында гиӊден гүррүӊ берйәрлер. Еӊше болан берк ынам билен язылан бу рапортыӊ ашагына дөшлери сөвешҗеӊ орденлер ве медаллар билен безелен 19 адам гол чекипдир. Оларыӊ арасында майор-да, капитан-да, лейтенант-да, сержант-да, артиллериячы-да, пулемётчы-да бар. Шол хатыӊ текстини белли журналист А. Мәмметгулыев языпды.

Эдебият ве сунгат ишгәрлеримизиӊ улы топары айры-айры бригадалар билен уршуҗыларыӊ арасына барып, олара рухы тайдан эгирт улы хемаят бердилер. Гара Сейитлиев, Гылыч Бердиев, Сахы Җепбаров, Хоҗав Аннадурдыев, Ораз Сарыев харбы командованиениӊ чуӊӊур миннетдарлыгыны газанып, Хормат Хаты билен сылагландылар. Фронта баран делегацияларымызыӊ битирен ишлери хакында Гүнбатар фронтуӊ органы болан «Гызыл эсгер хакыкаты»[2] диен газет гиӊ маглуматлар берипдир, делегацияларыӊ членлериниӊ суратлары ерлешдирилипдир. Фронт ягдайыныӊ агыр шертлеринде чыкарылан бу газетиӊ сахыпаларыны Гара Сейитлиевиӊ «Фронтдан хат» (1943 й., 4-нҗи марг); «Эгни погонлы гөзел» (1943 й., 7-нҗи март); «Сөйгүлиме» (1943., 11-нҗи март); «Халкыма» (1943 й., 18-нҗи март); Рехмет Сейидовыӊ «Энәниӊ хаты» (1944 й., 22-нҗи январь); Помма Нурбердиевиӊ «Сөйгүлиме хат» (1943 й., 16-нҗы январь); халк шахырлары Ата Салыхыӊ «Галмасын герек» (1943 й., 17-нҗи октябрь); «Гырыӊ душманы» (1944 й., 5-нҗи май); Ата Көпек Мергениӊ «Замана» (1944 й., 18-нҗи январь); Нуры Аннагылыҗыӊ «Гүндүр» (1943 й., 28-нҗи ноябрь); «Ар герекдир» (1944 й., 18-нҗи март); «Гитлере гыҗалат» (1944 й., 17-нҗи май); Аннагулы Мәмметгулыевиӊ көп санлы шыгырлары безәпди.

Фронт дурмушыныӊ өзлеринде галдыран тәсири хакында Берди Кербабаев «Фронт ёлунда»[3], Рехмет Сейидов «Фронт

---

[1] «Атгыр яраглылар, өтгүр галамлылар», 21 сах.

[2] Өз шахсы китапханасында сакланян бу газетиӊ санларыны берени үчин Түркменистан ССР-ниӊ ылымда ат газанан ишгәри мерхум Аманмырат Аннануровыӊ адыны чуӊӊур миннетдарлык билен ятлаярыс (Редколлегия).

[3] «Совет эдебияты», 1942, № 9.

ядыгәрликлери»[1] ялы ятламалары билен чыкыш этдилер. Бу йылларда тылдакы языҗыларымыз хем Бейик Ватанчылык уршы хакында энчеме ирили-овнуклы эсерлер дөретдилер. Ватан, гахрыманчылык хакында язылан эсерлери өз ичине алян «Биз еңерис», «Бизиң гахрыманымыз», «Ватан угрунда», «Еңиш ёлунда», «Сөвеш гүнлеринде» диен ялы энчеме йыгындылар нешир эдилди. Бу дөвүрде терҗиме иши-де гиң герим алды. А. Толстойың «Батырлар», М. Шолоховың «Йигренмеги өвренмели», Б. Горбатовың «Еңилмедиклер», К. Симоновың «Гүндизлер ве гиҗелер», И. Эренбургың «Йигренч», А. Гайдарың «Тимур ве онуң командасы» Г. Оразов тарапындан терҗиме эдилип, окыҗылар көпчүлигине хөдүрленди. Чепер сөз уссатлары А. Толстойың «Халкың ганы», «Славянлар, элиңизе яраг алың!», М. Шолоховың «Йигренч ылмы», Б. Горбатовың «Мәхрибан ериң бир дабаны», проф. Б. П. Кузьминиң «Горький фашизме гаршы гөрешиҗидир», «Герман фашизмиң өңки өтенлери хакында Герцениң айданлары» ялы көп макалалар-да терҗиме эдилип, газет-журналларың сахыпасында ерлешдирилди. Түркмен языҗыдыр шахырларының рус дилине терҗиме эдилен эсерлери «К победе» (1942 й.), «В бою и труде» (1943 й.), «Единая воля» (1944 й.) ялы йыгындылара гиризилди. Ватанчылык җошгуны билен язылан «Галк, халкым сөвеше» (сөзлери В. Лебедев-Кумачыңкы, сазы Дм. ве Дан. Покрассларыңкы), «Ёк бол, фашизм» (сөзи А. Прокофьевиңки, сазы Дм. ве Дан. Покрассларыңкы), «Хошлашмак айдымы» (сөзи М. Исаковскиниңки, сазы М. Блантериңки), «Фашизми юмрарыс биз» (сөзи С. Алымовыңкы, сазы В. Мураделиниңки), «Халк оглы, сөвеше!» (сөзи А. Жаровыңкы, сазы К. Листиңки) ялы 18 саны рус дилинден терҗиме эдилен айдымы өз ичине алян «Ватан үчин сөвеше» диен йыгынды нешир эдилди.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында Ватанымызың горанмак фондуна 94,5 миллиард манат серишде говшуп, олар танк колонналарының, авиацион эскадрилияларың, артиллерия батареяларының, харбы гәмилериң гурлушыгына сарп эдилди. Шол санда Түркменистаның зәхметкешлери «Түркменистаның колхозчысы», «Түркменистаның комсомолы», «Түркменистан пионери» диен сөвешҗең самолётларың эскадрилияларының, «Халк мугаллымы», «Түркменистаның колхозчы яшлары» диен танк колонналарының гурлушыгына 243 миллион манат пул топладылар, сөвешйән гошуна совгат йүкли 202 вагон ибердилер. Горанмак фондуна 7392 *кг.* күмүш ве алтын шай-сеплерини йыгнадылар. Совет адамларының бу хили ватанчылык ишлери басыбалыҗы душманың дерби-дагын эдилҗек гүнүни якынлашдырды. Сөз уссатларының дөреден чепер эсерлериниң-де Бейик Ватанчылык уршунда

еңиш газанмагымызда битирен хызматының деңи-тайы болмады. Бу барада гөрнүкли газак язyжысы Сабит Муканов: «...йүз яшлы шахыр Җамбылың айдымлары Кавказ дагларында-да, Сталинград чөллеринде-де, Брянск токайларында-да, Карелияның сувлукларында-да, Балтика ве Гара деңзиң толкунларының арасында-да эшидилйәр. Ол айдымлар бизиң шөхратлы эсгерлеримизи гөреше рухландыряр, еңше чагыряр»[1] дийип, өрән адалатлы белледи. Өзлерине зерур герек болан гошларың артыкмачлык эдйән вагтлары-да совет солдатлары гош халталарындакы гайта-гайта окалмак зерарлы кагызлары түйдүлен китаплары өзлерине йүк билмейәрдилер. Ол хили чепер эсерлер Руссияның газаплы гышында уршуҗыларың беденини чоюп, хүҗүме гечeнлеринде болса гүйч--кувват берйәрди.

Уруш йылларында Ашгабатда телим гезек түркмен эдебиятының гүнлери гечирилипди. 1945-нҗи йылда (сентябрь) Москвада түркмен эдебиятының онгүнлүги гечирилипди.

1943-нҗи йылда ТССР Язyҗылар союзының пленумы болуп, онда уруш дөврүнде түркмен эдебиятының өсүши барада меселе гозгалыпды. Проза, поэзия, драматургия жанрларының өсүшиндәки үстүнликлер ве кемчиликлер барада екән-екән дурлуп гечилипди. Түркменистан язyҗылар союзының правлениесиниң башлыгы Б. Кербабаев шол пленумда эден докладында галамдашларына йүзленип, оларың мукаддес борчларыны ятладып шейле дийипди: «Бизиң җогапкәрлигимиз халк өңүнде адатдан дашары улудыр. Биз өзүмизде шол җогапкәрлиги бүтин манысы билен сызярысмы? Душманы тиз еңмек үчин гүйҗүмизиң барыны аяман ишлейәрисми? Фронтдакы ве тылдакы доганларымызың ве уяларымызың бизиң язян затларымызы эллери автоматлы хүҗүм өңүнде, блиндажларда, дынч вагтларында колхоз мейданларында, завод цехлеринде ве хер бир өйде окаянларыны биз хемише ядымызда саклаярысмы? Эгер бизиң чепер сөзлеримиз харбы яраг ялы пугта тәмизленен болса, эгер бизиң сөзлеримиз сова гечмән, гөни душманың йүрегине дирелйән болса ве достларымызы рухландырян болса, эгер бизиң гызгын сөзлеримиз эдермен эсгерлериң йүрегинде бейик патриотик дуйгы дөредйән болса ве умумы багтымызы, намысымызы, гелҗеклеримизи горамак үчин шол эдерменлеримизиң гөрешҗең гүйҗүни ики эссе, үч эссе артдырян болса — ана диңе шонда биз өзүмизиң совет язyҗысы адымызы өдәп билерис; диңе шонда биз өз халкымызың бейик дуйгусыны ве башаржаңлыгыны суратландырып билерис, диңе шонда биз өз халкымызың гайдувсыз мертлигини ве гахрыманлыгыны, бейик милли гуванҗыны ве онуң гутарныклы еңше шексиз ынанярдыгыны гөркезип биле-

[1] «Совет Түркменистаны», 1943.

рис»[1]. Фронт дурмушының агыр ягдайларыны еңип гечмекде чепер эсерлериниң ойнан ролуның мөхүмдигине дүшүнен языҗыдыр шахырларымыз өз белент борчларыны өдемек үчин эллеринде барыны эдип ишледилер.

Түркмен совет эдебияты бу дөврде А. Говшудовың «Мәхри — Вепа» романы, «Гандым авчының машгаласы» хекаясы, Б. Кербабаевиң «Гурбан Дурды» повести, «Айлар» поэмасы, «Ватана сөйги», «Ким кими сөййәр», «Доганлар», «Эне», ялы сахна эсерлери; Х. Ысмайыловың «Ики атаның бир оглы», «Бәсдешлер» повестлери; Б. Сейтәковың «Җоралар» поэмасы, А. Кекиловың «Мен гарры дәл» пьесасы, «Эгри азар, догры озар», «Кавказ», «Ватан» шыгырлары; А. Аборскиниң «Гылыч душманың тылында» хекаясы; Якуп Насырлының «Лейтенантың оглы» поэмасы; П. Нурбердиевиң «Ватанчы гарры» поэмасы; «Әдигимиң ёлы», «Ватаның намысы» шыгырлары; Н. Сарыхановың «Ягтылыга чыканлар» повести, «Эне» очерки ве «Тәлей» хекаясы; Ш. Кекиловың «Дядя Иван», «Карелия җеңңелинде» поэмалары ве энчеме гошгулары, А. Ныязовың «Огулбоссан» поэмасы; К. Ишановың фронт гошгулары, Халдурды Дурдыевиң «Әден әдимлерин әдикде галдырыс», «Достумың ядыгәрлигине», «Машат гижеси», «Гачгак», «Бинамыс» эсерлери; Ч. Ашыровың «Н. шәхсринде», «Душманың тылында» поэмалары, «Эрмени гызы», «Атам» шыгырлары; Р. Алыевиң «Гвардия байдагына», «Совет солдаты», «Ур фашисти», Р. Сейидовың «Азатгүл», «Ватанчылар», «Гоч йигит сөвешде белли» поэмалары, «Угратмак», «Түркмен халкына», «Гарашарын», Г. Сейитлиевиң «Погонлы гөзел», «Халкым», «Москва» ве бейлеки онларча шыгырлары; Берди Солтанныязовың «Керим Дос» повести; халк шахырлары Ата Салыхың, Дурды Гылыҗың, Нуры Аннагылыҗың, Ата Көпек Мергениң ватанчылык җошгуны билен язылан эсерлери билен байлашды.

Бу эсерлери окан вагтында бейик Руссияның үммүлмез гиңишликлери, Карелияның аңырсына-бәрсине гөз етмейән җеңңелликлери, Дон бойларының ыгшылдашып отуран экеранчылык мейданлары, гөзел тебигатлы Кавказ даглары, сарсман дуран Ленинград шәхери, онуң мердана горайҗылары, Москва этегиндәки тарыхда гөрүлмедик сөвешлер, совет партизанларының душманың тылындакы алып баран гахрыманчылыклы херекетлери, фронт билен тылың мәкәм бирлиги... бирме-бир гөз өңүнден гечйәр. Бу хили толгундырыҗы эсерлери окап отуран окыҗы өзүни янып дуран обаларың, палач ятырлан ялы токайларың, торч эдилен экинлериң, йыкылан-юмрулан гөзел ымаратларың, иңлешип ятан агыр яралыларың арасында ялы дуйяр. Гелҗеге оңат арзувлар баглап, дөредиҗиликли зәхмет чекип йөрен миллионларча

[1] «Правда», 1967, 25 январь.

адамларың башына шейле элхенч гүнлери салан басыбалыжы душмана окыжада гахар-газап оды мөвч алып туташяр, кувватлы социалистик Ватанымыза болан сөйгүси хас-да гүйжейәр. Чуңңур ватанчылык пафосы билен язылан эсерлер окыжының эрк-ыгтыярыны бүтинлей өзүне чекйәр. Бу хили эсерлериң бир топары окыжа шейле тәсир етирсе, икинжи бир топарыны оканыңда гызыл от совруп гелйән танкдыр самолётларың гүңлеч сеслери гулагыңы гапып, дәриниң үмүр сүйшен ялы болуп гелйән ажы түссеси демлигиңи даралдян ялы болуп дуюляр. Ине башга бир топарыны окап отырка‍ң, элхенч сес эдип ярылян бомбалар даш-төверегиңи эндиредип дуран ялы боляр. Башга бирнәчесини гызыкланып оканыңда болса, гары багыртлап өңе сүйшйән солдатларың гапдалындан берк ынам билен хүжүме гечен гахрыманларың хатарында өңе окдурылярсың. Душманы өз сүренине элтип епбекләп, Берлиниң үстүнде еңиш байдагыны пасырдадан Совет Гошунының эгсилмез кувватына чәксиз гуванярсың.

Бейик Ватанчылык уршы йылларының эдебиятының ене бир хәсиетли айратынлыгы шол йылларда эдеби танкыдың ве эдебияты өвренишиң, терҗимечилик, ылайта-да, рус дилине түркмен эсерлерини терҗиме этмек ишиниң хас җанлананлыгыдыр. Шол йылларда Р. Алыев, А. Ҡекилов, Б. Гаррыев, М. Ҡөсәев, Г. Ахундов ве бейлекилер эдебияты өвренмек билен бaглaнышыклы онларча макала языпды. Чепер мирасымыздан Магтымгулының, Сейдиниң ватанчылык хәсиетли эсерлери чап эдилипди. Молланепесиң «Зөхре — Тахыры» рус дилине гечирилипди.

Бейик Ватанчылык уршуның газаплы гүнлеринде Ю. Олеша, В. Попов, Н. Вольпин, Г. Шенгели, А. Турчинская ялы юрдумызың гөрнүкли язычылары хем терҗимечилери Ашгабатда ишледилер. Бу йылларда түркмен эдебиятындан рус дилине терҗиме эдилйән эсерлериң саны артып башлады. Бу эдилйән терҗимелер билен рус окыжыларыны таныщдырмак үчин «Совет эдебияты» журналында рус бөлүми ачылды. Эдебиятымызың ажайып эсерлери болан «Айгытлы әдим», «Мәхри — Вепа» ялы романлардан бөлеклер билен бирликде Ватаны горамак темасына дегишли язылан шыгырларың терҗимеси ерлешдирилип уграды. Бу йылларда түркмен язычыларының ватанчылык темасында язан эсерлериниң терҗимесини өз ичине алян айры-айры йыгындылар билен бирликде, бирнәчелериниң рус дилине гечирилен китапчалары хем нешир эдилди.

Бу дөврүң эдебиятында социалистик Ватанымызы гөзүң гөрежи ялы горамак, көпмиллетли СССР халкларының арасындакы сарсмаз достлук, гахрыманчылык, хүшгәрлик темасы иң өңдәки хатара чыкды, фронт билен тылың арасындакы берк бaглaнышык, гахрыман совет эсгерлериниң арасындакы миземез агзыбирлик язычыларың дөредиҗилигинде айратын

орны эеледи. Бу девүрде совет эдебиятында дүрли жанрлардакы йүзе чыкан чепер эсерлериң идея-тематики угры ёкаркы агзалан меселелер билен өрән якындан багланышыклы болды.

Н. Тихонов 1965-нжи йылда болуп гечен СССР Языжылар союзының пленумында сөзлән сөзүнде бу дөврүң эдебиятыны хәсиетлендирип, Ватанчылык уршы бизиң әхли позицияларымызың барлагы болды, бизиң эдебиятымызың чуңңур халкылыгының, онуң догручыллыгының, партиялайын коммунистик максада окгунлылыгының барлагы болды. Биз солдат хөкмүнде-де бу тарыхы сынагдан гечдик дийипди. Бу өрән җайдар айдылан сөз. Ялынлы йылларың ичинде дөрән эдебият пугта тапланды ве гахрыман совет адамларыны еңишлерден-еңше рухландырды.

БЕЙИК ВАТАНЧЫЛЫК УРШЫ ЙЫЛЛАРЫНЫҢ ПРОЗАСЫ

Ватанчылык уршы дөврүнде өз дөредижилик ишлерини сөвеш мейданларында ве тылда довам этдирен түркмен языжылары А. Толстойың ве М. Шолоховың, И. Эренбургың ве Н. Тихоновың хакыкы ватанчылык рухуна югрулан публицистик чыкышларындан, совет адамларының мертлигини, гайдувсызлыгыны, халкларың берк агзыбирлигини ве достлугыны жошгун билен васп эдйән очеркдир хекаяларындан угур алып, онларча проза эсерлерини дөретдилер. Түркмен прозачыларындан Б. Кербабаевиң ве А. Говшудовың, А. Дурдыевиң ве Н. Сарыхановың, Х. Ысмайыловың ве А. Аборскиниң дөреден онларча очеркдир хекаялары, повесть ве романлары уруш йылларының эдебиятына эсли гошант болды. Шол эсерлерде совет эсгериниң гечен шөхратлы сөвеш ёлы, онуң белент адамкәрчилик мертебеси, ажайып рухы сыпатлары, дүрли миллетден болан уршужыларың миземез сөвеш достлугы гинден беян эдилди. Шу йылларда дөредилен проза эсерлериниң бирнәчесинде болса фронт билен тылың, халк билен гошунын бирлиги, совет адамларының уруш йылларында гөркезен зәхмет эдерменлиги энчеме чепер образ аркалы ынандырыжы беяныны тапды.

Түркмен совет прозасы уршуң илкинжи йылларында, көпленч, чакланрак эсерлерден — совет адамының зәхмет жошгуны хакда гүррүң берйән очерклерден, хекаялардан, немец фашистлериниң таланчылык, басыбалыжылык сыясатларыны, оларың йигренжи кешбини, ахлак сыпатларының бозуклыгыны паш эдйән тәсирли фельетонлардан ыбарат болды. Газет-журнал сахыпаларында, уруш йылларында чыкан дүрли йыгындыларда ызыгидерли чап эдилен ве дөвруң эдебиятына улы гошант болан шол эсерлер үчин оперативлик, совет ватанчылыгы дуйгуларыны үндемеклик хәсиетли болупды. Түркмен прозачыларының шол чакланжа очеркдир хекаяларында рехимсиз душманың агрессив сыясатыны, бет пыгылларыны, чүйрүк ахлагыны паш эдйән фельетонларында

форма хем чеперчилик тайдан бэрден гайтмаклык дуюлян болса-да, олар өзлериниң ватанчылык пафосының ёкарылыгы, окыҗыда мекир душманы йигренмек, еңше берк ынам дөретмек, халкы, эзиз Ватаны түйс йүрекден сөймек, тылда ве сөвеш мейданларында мертлигиң ве эдерменлигиң аҗайып нусгаларыны тербиелемек ялы асыллы идеялары оярянлыгы җэхтден улы эхмиете ээ болупды.

Шол дөвүрде повесть, роман ялы эсерлериң хем бирнәчеси дөредилди. Уршуң илкинҗи йылларында кэбир повестлер язылып чап эдилен болса-да, улы гөврүмли эпики эсерлериң йүзе чыкмагы эсасан, дөврүң соңкы йылларына сырыгяр. Б. Кербабаевиң «Гурбан Дурды», Н. Сарыхановың «Ягтылыга чыканлар» (Илкинҗи вариантында «Мен гайдып гелерин»), Б. Солтанныязовың «Керим Дос», Х. Ысмайыловың «Бэсдешлер», Б. Кербабаевиң «Айгытлы эдим» романы (икинҗи китабы), А. Говшудовың «Мэхри — Вепа» ялы эсерлери диңе шол дөврүң прозасы үчин дэл, эйсем бүтин түркмен совет эдебиятының газанан тэзе үстүнлиги болды. Шол эсерлерде түркмен халкының Бейик Ватанчылык уршуна гатнашышы, совет эсгерлериниң ватансөйүҗилик рухы, фронтуң агыр шертлеринде оларың гөркезен эдерменлиги, янбермез эрки, догачлык гатнашыклары, зэхмет пэлванларының гуҗур-гайраты, партизанларың гахрыманчылыгы, оларың чуңңур ватанчылык дуйгусы... чепер образлар аркалы гөркезилди. А. Говшудовың уршуң газаплы йылларында дөреден «Мэхри — Вепа» романы хэзирки заман темасында язылан илкинҗи реалистик роман хөкмүнде эдебиятымызың тарыхына гирди. Буларың хеммеси уршуң агыр ягдайларына гарамаздан, шу дөвүрде түркмен совет прозасында хем эп-эсли үстүнлик газанылландыгына шаятлык эдйэр.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында душман тарапындан вагтлайынча оккупирленен шэхерлерден гелен бирнэче ылмы ве медени эдаралар, театрал ве сунгат ишгэрлери, языҗылар ве шахырлар өз дөредиҗилик ишлерини бизиң гүнешли республикамызда довам этдирдилер. Оларың арасында Ю. Олеша, В. Попов, Г. Шенгели, Вл. Архангельский, А. Турчинская ялы терҗимечидир языҗылар хем барды. Олар түркмен языҗылары билен якын арагатнашыкда болдулар, түркмен эдебиятының, түркмен медениетиниң өсмегине оңайлы тэсир этдилер. Оларың өзлери хем ерли темадан бирнәче очерклер хекаялары дөретдилер. Рус ве түркмен прозачыларының өзара дөредиҗиликли гатнашыклары эдебиятын бейлеки жанрларында болшы ялы түркмен совет прозасының өсмегинде-де эхмиетли роль ойнады.

* * *

Ёкарда беллэп гечишимиз ялы, уруш дөврүниң прозасында түркмен языҗыларының дөреден очерклери ве хекаялары

айратын орун тутяр. Оларда дөврүң өңе сүрен дүйпли меселелери, совет адамларының ватанчылык җошгуны, фронт билен тылың берк агзыбирлиги, халкларың доганлык ве достлук гатнашыклары гысга, эмма тәсирли формада гөркезилди. Яшулы языҗымыз Б. Кербабаевиң «Арслан», «Мележе», «Комиссар Гелдиев», «Ватан гызларына», А. Дурдыевиң «Сердар аганың огуллары», «Фестенко», «Ватанчы чопанлар», Н. Сарыхановың «Тәлей», А. Аборскиниң «Танк авламак угрунда», «Токайдакы гахрыманлар», «Гылыч душманың тылында», Б. Гурбановың «Энәниң доктор оглы» ялы очеркдир хекаялары шу дөврүң илкинҗи проза эсерлери болды. Бу эсерлериң бирнәчеси совет информацион бюросының хабарлары, газет-журналларда берилйән фронт материаллары эсасында дөредилипдир. Бу ылайта-да А. Дурдыевиң, А. Аборскиниң, А. Говшудовың айры-айры эсерлерине дегишлидир. Шу дөвүрде тылда яшап, фронт дурмушындан эсер дөреден кәбир языҗыларың хекаяларында белли дережеде реал дурмушдан үзңелик, гураксы, ынанчсыз эпизодларың габат гелйәнлигине гарамаздан, өзлериниң манысы, өңе сүрйән асыллы идеясы җәхтден олар улы тербиечилик әхмиете эеди.

А. Дурдыев уршуң илкинҗи гүнлеринде дөреден «Фестенко»[1] атлы хекаясында дартгынлы сөвеш эпизодларының бирини суратландырып гөркезен болса, «Ватанчы чопанлар»[2] хекаясында дөреден образлары аркалы сада совет адамларының душман ичалыларыны әле салмакда битирен ватанчылык херекетлерини гөркезйәр.

А. Дурдыевиң «Сердар аганың огуллары» атлы хекаясыны өзүниң чуңңур идеяны орта атянлыгы, дилиниң сада хем дүшнүклилиги җәхтден языҗының шу дөвүрде язан шейле эсерлериниң бири хөкмүнде беллэп гечмек мүмкин.

Языҗының хекаясының илки башларында колхоз обасының парахатчылыклы дурмушы, зәхмет хыҗувы билен җошян оба адамларының асмана гөтерилйән шадыян гүлкүлери, эдил шол вагтда хем уруш хабарының гелмеги, бу якымсыз хабарың сап йүрекли зәхмет адамларының рухы дүнйәсине, аңына етирен тәсири, оларда душмана гахар-газабың җошгуны, эзиз Ватана, парахат зәхмете болан сөйгиниң артышы символики ягдайда өрән тәсирли эдилип берилйәр. Хут шу тема, ягны, уруш хабарыны эшиден оба адамларының душмана гахар-газабының артышы, батыргай йигитлери Ватан горагына уграмак темасы Б. Кербабаевиң «Арслан» (1941) хекаясында хем орта атылыпдыр. Эгер А. Дурдыев өз эсеринде совет адамсының Ватана сөйгүсини Сердар аганың ве онуң ... хем аңлы-дүшүнҗели машгаласының үсти билен йүзе чыкаран болса, Б. Кербабаев шол идеяны «гөк говачаның

[1] «Совет эдебияты», 1941, № 8.
[2] Шол ерде, № 9.

ичинде эгни көйнекче, балагыны балдырындан ёкары чызган, якып-яндырып барян гүнүң ховруны дуйман, дер дөкүп зәхмет чекйән, өз мәхнет кәтменини чалтлык билен ишледйән... дурнаның инҗиги ялы гызыл балдак говачаларың дүйбүне алтын топрак сепеләп йөрен»[1] оба йигиди Арсланың образы аркалы суратландыряр. Уруш хабарыны эшидип, газаба мүнен, шейле пурсатда өйде ятман, оглуны эли яраглы сөвеш мейданына уграмак хакда гутарныклы нетиҗә гелен Арсланың әхли херекетлерине, максат-ниетине анык гөз етирен гоҗа:

— Берекелла, гузым! Сенден тамам шейледир! Сениң мердана сөзлериң говшан гөврәми кувввата гетирди. Кантуруң үстүнде пасырдаян ол ал байдагы гөрйәрмиң? Ол ал байдак мениң хем мениң доганларымың ганындан реңк аландыр. Ол реңк гайратлылык аламатыдыр. Атаңы намыс астында гойман, Ватан үчин аяк үстүне галмагың мениң депәми гөге диретди. Кәтмени бәри ал, оглум!... Сен гелйәнчәң мен сениң ериңе-де ишләрин! Колхозда сениң барыңы-ёгуңы дуйдурман! Герек болса сениң ызыңдан менем барарын! Бүтин обамыз барар, халкымыз барар. Биз бу азат дурмушымызы хич киме алдырмарыс, кесекә элгарама болмарыс. Гит, оглум!..»[2] диййәр. Гоҗаның бу сөзлери бердашлы йигит Арсланың рухуны хас-да ёкары гөтерйәр. Ил-юрдумызың эзиз топрагыны ганым душмандан арассаламак, оларың гаршысына батыргай сөвешмек дуйгусы билен сөвеш мейданына уграяр.

Язyжы А. Дурдыевиң «Җемал» (1942) хекаясында колхозың өкде стахановчысы, орта бойлы, ак йүрекли, этли-ганлы, бабыр билек гелин Җемалың образы өр боюна галяр. Ол аңлы-дүшүнҗели, өз дөредиҗиликли зәхметиң билен фронты голдамагың, уршуң ёвуз шертлеринде душманың гаршысына гахрыманчылыклы сөвеш алып барян сөйгүлиниң рухы тайдан голдамагың, өз сөвер оглуны фронта уградан Нәзик эҗе ялы гаррылара гөвүнлик бермегиң хакыкы манысына, әхмиетине анык гөз етирйән аял. Җемал өз сөйгүлиси Ягдыдан эп-эсли вагт бәри хич бир хили хат-хабарың гелмейәндигине йүреги нәче гыйылса-да, өз гайын энесине сыр билдирмейәр. Ол гаррының бу хакда чекйән гайгы-хесретлерини, рухы азапларыны өз яныңдан деңңейлешсе-де, оңа хемише гөвүнлик берйәр. Эмма фронт дөвүрүнде нәхили ягдайлар йүзе чыкмады. Ине обаның ишсиз, генчи аялларындан бири, язычының «Баллы молла» хекаясындакы Анна пилпилиң аялы шугул Акҗемала чалым эдип дуран Кейкер Ягдының фронтда өленлиги хакында гарашылмадык аҗы хабары яйрадяр. Бу якымсыз хабар зәхмет хыҗувы билен җошян Җемала, ылайта-да оңуң гайын энеси Нәзик эҗә гаты агыр дегйәр. Җемал Кейкериң гетирен

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 3 т. Ашгабат, ТДН, 1959, 323 сах.

[2] Шол ерде, 325 сах.

бу якымсыз хабарына ончаклы ынаныл хем дуранок. Йөне гайгы-хесрете бүтинлей гарк болан гайын энесине велин ол хабарың нәдогры болаймагыны дүшүндирмек Җемала аңсат дүшенок. Арадан эп-эсли вагт гечен соң, оба огланларының бири Ягдының фронтдан гайдып гелйәнлигини Нәзик эҗә гуванч билен хабар берйәр. Нәзик эҗәниң шатлыгының хич чәги ёк. Гарры эне өз яралы оглуны — совеш гахрыманыны мәхирли гаршылаяр. Нәзик эҗе өз полат аты билен колхозың бөз мейданларыны агдарып, өз зәхмети хем асыллы маслахатлары билен рухы голдав берип гелен, өз еке оглуның ёклугыны күйсетмедик гелни Җемала түйс йүрекден миннетдарлык билдирмәге хич сөз тапанок.

Языҗы бу чакланҗа хекаяда өз сөйгүсине вепалы ики саны яш йүрегиң мәхирли душушыгыны, гарры энәниң чәксиз гуванҗыны суратландырмак билен, Кейкер ялы довулчыларың якымсыз «мыш-мыш» хабарлары яйрадян яңраларың үстүнден гүлмеги, олары берк сайгыламагы-да унуданок.

Уруш йылларында бир топар очеркдир хекаялары дөреден А. Дурдыевиң эсерлериниң тематики герими диңе фронт ягдайлары билен багланышыклы вакалары суратландырмак билен чәкленмейәр. Эгер язычының ёкаркы эсерлери гәнүден-гөни уруш ягдайлары билен багланышыклы болса «Гаррының хекаясы» (1941)[1], «Депутат» (1942)[2], «Эсериң тәсири» (1942)[3], «Хан күйли» (1946)[4] ялы хекаяларында дурмушың дүрли меселелери орта атыляр. А. Дурдыев нәме хакда язса-да, онуң оба дурмушындан, зәхмет темасындан дөреден эсерлериниң идея-чеперчилик тайдан хас кәмил ве иңңән тәсирли чыкяндыгыны айратын ныгтап гечмек герек. Бу, элбетде, язычының оба дурмушыны, колхоз адамларының ой-пикирлерини, рухы сыпатларыны, максат-идеалларыны якындан билйәнлиги билен багланышыклыдыр. Шунуң билен бирликде А. Дурдыев, А. Говшудов ялы теҗрибели прозачыларымызың харбы дурмушы, фронт сахналарыны гөркезмәге багышлап язан эсерлериниң көп дереҗеде говшак хем йүзлейдигини айратын ныгтап гечмелидирис.

Шу дәврде түркмен язычылары тарапындан Гурбан Дурды, Айдогды Тахыров, Аннагылыч Атаев... ялы совеш гахрыманларының гөркезен гахрыманчылыгыны васп эдйән онларча чепер эсерлер дөредилди. Ватанчылык уршунын газаплы шертлеринде өз юрдуның азатлыгыны, халкың ар-намысыны, эзиз ватаның әхли байлыгыны ганым душмандан горап сакламакда эдерменлигиң ве гахрыманчылыгың ажайып нусгасыны гөркезен түркмен йигитлериниң гечен совеш ёлуны чепер беян этмек шу дөврүң прозасында хем өз ызыны гал-

---

[1] «Совет эдебияты», 1941, № 6.
[2] Дурдыев А. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1951.
[3] «Совет эдебияты», 1942, № 6.
[4] «Совет эдебияты», 1946, № 4—5.

дырды. Языкҗы А. Дурдыевиң «Ватаның гахрыманы» атлы хекаясы-да Совет Союзының Гахрыманы Гурбан Дурдының гечен сөвеш ёлуның бир эпизодыны гөркезмеклиге багышланып язылан эсерлериң биридир. Автор хекаяда кичи сержант Гурбаның ики саны ёлдашы билен душман ротасының харбы ягдайы хакда дегишли маглуматлары алмак үчин разведка гидишини хем онуң нетиҗелерини гөркезмеги максат эдинйәр. Йөне языкҗының фронт ягдайларыны, эсгерлериң харбы дурмушыны, ватанчылык уршуның хәсиетли айратынлыкларыны оңат билмезлиги шол харбы операцияны реалистик формада хас тәсирли хем ынандырыҗылыклы эдип гөркезмегине мүмкинчилик бермәндир. Хут шонуң үчин хем эсер бир хили гурәксы, ясама, гахрыманларың херекети болса өчүгси ве җансыз болуп чыкыпдыр.

Эдил шейле ягдайы биз языкҗының фронт сахналарыны гөркезмеклиге багышлап язан бейлеки кәбир эсерлеринде, шол санда ёкарда ятланып гечилен «Фестенко» атлы хекаяда хем гөрйәрис.

Хекаяның эсасы кемчилиги онда чеперчилик тайдан гутарныклы ишленен екеҗе-де реалистик образың болмазлыгыдыр. Автор душман гошунларының әхли херекетлерини бир хили самсыклач хем гүлки ягдайда суратландырмак билен аша гызыкланяр. Бу болса онуң реалистик хәсиетини говшадяр, хекаяның чеперчилик гымматына зыянлы тәсир эдйәр. Ине, языкҗы совет эсгерлери билен душманың арасында йүзе чыкан алдым-бердимли сөвешиң бир эпизодыны шунуң ялы формада суратландыряр:

«...Душман найзалы гелйән эсгерлери гөрүп элини-аягыны йитирди. Бир салымың ичинде Фестенко дагы душманы гойна гурт деген ялы этдилер... Бирнәче фашист солдатлары гызыл эсгерлере үстүни алдырып, алҗырап, элини-аягыны йитирйәрдилер. Атҗак болян түпеңиниң агзы билен тейини сайгарман, түпеңиң агзыны өзүне тутуп, тейи билен атҗак боляр-дылар»[1].

Шу вакадан соң Фестенко агыр яралы болуп, фашистлериң элине еркинде галяр. Душманлар өзүни билмән ятан эсгериң үстүнден барярлар. Эмма хекаяда гөркезилиши ялы «пөвхе» немецлер онуң «маслыгындан» өлер ялы горкуп, голайына бармага мылт эдип биленоклар. Ахырда олар Фестенконы гайыга йүкләп алып гидйәрлер. Деряда гәйык билен йүзүп баряркалар ол өзүне гелйәр ве кенара голайлаберенде нәхилидир бир гудрат билен гайыгы агдарып, бир топар яраглы немец солдатының элинден саг-аман сыпяр-да, өз бөлүмине гелип гошуляр. Фронт эпизодларыны шунуң ялы ынандырыҗылыксыз, ясама суратда гөркезмеклигиң реал дурмушдан үзңедиги хакда узак гүррүң эдип дурмагың хаҗаты ёк болса герек.

---

[1] «Совет эдебияты», 1941, № 8, 8 сах.

Уруш сахналарыны йүзүниң угруна, гураксы формада гөркезмеклик башга-да кәбир эсерлере дегишлидир. Бу ягдай, бир тарапдан, дишине ченли ярагланан мекир хем гүйчли душманың харбы гүйжүне кембаха гаралдыгы болса, икинҗи тарапдан, гахрыманчылыгың, харбы уссатлыгың, гайдувсызлыгың ажайып нусгасыны гөркезен, хут шунуң нетижесинде хем Ватанчылык уршунда тарыхы еңиш газанан совет уршуҗысының, әхли совет халкының хакыкы кешбини, реалистик образыны дөретмекде языҗа мүмкинчилик бермейәр. Эмма муны хемме түркмен языҗылары хакда айтмак болмаз. Мунуң терсине Ч. Ашыров, Ш. Кекилов, Р. Алыев, П. Нурбердиев, Д. Халдурды, А. Ковусов, Н. Сарыханов, К. Ишанов, Х. Ысмайылов, А. Гургенли ялы эллерине яраг алып гөнүден-гөни сөвеше гатнашан, газаплы уршуң әхли чылшырымлы ягдайларыны гөзлери билен гөрен языҗыларың фронт вакаларыны дийсең ынанчлы хем тәсирли эдип гөркезендиклерини-де белләп гечмелидирис. Муны фронтчы шахырларың шу тема багышлап дөреден көп санлы шыгырларында, поэмаларында, Н. Сарыхановың «Тәлей», А. Гургенлиниң «Җансыз кебелек», А. Аннануровың «Ар» ялы хекаяларының мысалында гөрйәрис. Яшулы языҗымыз Б. Кербабаевиң «Ватан гызларына», «Комиссар Гелдиев» ялы очерклери-де гөнүден-гөни фронт вакаларыны, немец фашистлериниң рехимсизлигини, оларың парахат отуран илаты, хакыкы совет ватанчыларыны хорлайышларыны суратландырып гөркезмәге багышланыпдыр. Языҗы «Ватан гызларына» очеркинде гүнешли республикамыздан сөвеш мейданына — урушян гошунының арасына барып гелен агитбригаданың члени хөкмүнде өзүниң шол ерлерде гөрен вакалары, сада рус аялының полат эрки, мәхирли йүреги, немец фашистлериниң эден элхенчликлери хакда иңңән тәсирли ве ынандырыҗы формада гүррүң берйәр. Языҗы фашистик гошунлардан арассаланан обаларың биринде чыдамсыз хорлуклара сезевар эдилен, эмма хич вагт рухдан дүшмедик гарры рус аялы билен душушяр. Сада, ачык гөвүнли гарры языҗа өз машгаласының, адамсының, сөйгүли гызының, бүтин обасының башдан гечирен хорлуклары, фашистик юртбасарларың парахат отуран илаты гынайышлары хакда гүррүң берйәр. Өз өмрүниң соңунда шейле элхенчликлери гөзи билен гөрүп, эгни билен чекен гаррының гүррүң бердигиче барха гаты гызяр, эмма ол хич рухдан дүшенок. Себәби онда совет адамларының, Совет Гошунының адалатлы сөвеш алып барядыгына, бу адалатлы сөвешиң болса хөкман еңиш билен гутарҗакдыгына берк ынам бар.

Уссат языҗы очеркини өз илдешлерине, өңи билен-де түркмен гелин-гызларына йүзленмек билен шейле тамамлаяр:

«Түркмен аял-гызлары, мениң мәхрибан энелерим, уяларым хем гызларым! Фашистлериң нәхили вейранчылык эдйәнини, сада бир рус аялының нежис фашист билен нәхили

гөрешйәнини, мен сизе эшитдирдим. Рус аялы өз ерини долы ялы ягып дуран бомба астында бежерйәр, рус аялы өз экиши-не гүммүрдәп дуран топ астында тимар берйәр. Рус аялының полат йүрегине хич бир ховп вехим салмаяр. Рус аялы душманы тиз еңмек үчин җаныны аямаяр...

Сизиң аталарыңыз, доганларыңыз, огулларыңыз, сөйгүлилериңиз бу гүн Ватан үчин, сизиң үчин, яш чагаларың багты үчин, намыс үчин нежис душман билен гайдувсыз сөвеш эдйәрлер. Хәзир аралык зат ёк.

Сөйгүли аял-гызлар! Ватаны горайҗы арсланлары иймит билен, гейим-геҗим билен, ок-яраг билен үпҗүн этмек сизе-де баглы. Сиз эгер өз атаңызы, доганыңызы, оглуңызы, сөйгүлиңизи сөййән, парахат дурмушы арзылаян, өз мәхрибанларыңыза тиз говушмак ислейән болсаңыз, бу гүн икини долдурмалы, бу гүн икини долдурсаңыз, эртир үчини долдурмага җан чекмели.

Гахрыман фронтчылар сизден сагат санаман ишлемеги, әлчегсиз хасыл өндүрмеги талап эдйәрлер. Сиз бир хана артык пагта етишдирсеңиз, бир гысым артык бугдай йыгнасаңыз — бир совет обасыны азат этдигиңиз дийип дүшүнмели. Эсгер сөвеш одуның ичинде нәхили орун тутян болса, зәхмет фронтунда сизиң хем хер бириңиз шол орны эелемәге чалышмалы.

Фронтдакы еңиш тылдакы ишиң гидишине баглыдыр. Гой сизиң гүйҗүңиз артсын, шөхратлы еңиш тосты якынлашсын»[1].

Б. Кербабаевиң ёкарда агзалып гечилен икинҗи очеркинде гайдувсыз түркмен эсгери, батальоның старший комиссары Айтгулы Гелдиевиң Ватана болан чәксиз сөйгүси, онуң өз сөвешҗең ёлдашлары билен душманың гаршысына алып баран гахрыманчылыклы сөвешиниң бир эпизоды гөркезилйәр. Уссат языҗа шол чакланҗа очеркде өз илдешиниң гайдувсыз херекетлерини, хакыкы совет ватанчысы хөкмүнде Айтгулы Гелдиевиң хәсиетли айратынлыкларыны, гахрыманың өз батальонының эсгерлери билен душмана эден окгунлы херекетини, өзүне берлен кын хем җогапкәрли табшырыгы абрай билен ерине етирендигини суратландырмак башардыпдыр. Биз очеркде түркмен йигиди Айтгулы Гелдиевиң өз тутанъерлилиги хем гайратлылыгы билен уршуҗыларың мынасып сөйгүсини газанандыгыны, рус йигиди Серков билен түркмен Айтгулының достлук ве доганлык гатнашыкларыны толгунмак билен сынлаярыс.

Б. Гурбановың «Эҗениң доктор оглы»[2] атлы хекаясы-да өзүниң манысы хем эсасы материалы тайдан А. Дурдыевиң «Сердар аганың огуллары», Б. Кербабаевиң «Арслан» ялы хекаяларына якындыр. Хекаяның эсасы материалы хем онда

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 3 т., 518 сах.
[2] «Совет эдебияты», 1941, № 8, 17—27 сах.

суратландырылып гөркезилйән вака уршуң өңусырасындакы йыллара дегишли. Эсериң баш гахрыманы өз яшлыгыны етимликде гечирен, колхозың стахановчысы Айна эҗәниң мәхирли аладасы ве асыллы тербиеси астында кемала гелен яш хирург Хоҗов.

Хоҗов колхоз обасының тежрибели фельдшери Ефимовың шәгирди хем якын көмекчиси. Яш түркмен йигиди рус адамсының аталык аладасы хем асыллы маслахаты билен медицина институтыны үстүнликли тамамлаяр. Ол өз сөйгүли керниниң хакыкы уссады. Хут шунуң үчин хем ол оба адамларының мынасып сөйгүсини газаняр.

Хоҗов яш медсестра Җемалы йүрекден сөййәр. Колхоз адамлары яшларың пәк сөйгүсине йүрекден гуваняр. Олар Хоҗовдыр Җемалың той дабарасына улы тайярлык гөрйәр. Эмма... шол вагт уршуң башланандыгы барадакы хабар эшидилйәр. Хакыкы ватанчы Хоҗов той, сөйги меселесини ыза чекип, ганым душмандан Ватаны горамаклыга мейлетинлик билен арза берйәр. Эсер өзүниң темасы ве гозгаян эсасы меселеси, үндейән сагдын идеясы тайдан шол дөврүрде йүзе чыкан көп эсерлер билен утгашып гидйәр. Йөне хекаяның сюжет ве композицион гурлушындакы нәсазлыклар, дил хем чеперчилик җәхтден говшаклыгы авторың энтек көп бабатда тежрибесиздигине гүвә гечйәр.

Рус языҗысы, түркмен совет языҗыларының якын досты Александр Аборский хем шу дөврүрде овнуклы-ирили бирнәче очерк ве хекаялар дөретди. Языҗының шол эсерлериниң бирнәчесинде оба адамларының җошгунлы зәхмети, оларың совет эсгерлерини ыкдысады хем рухы тайдан голдамакда битирен гахрыманчылыклы ишлери өз беяныны тапды. Шу меселелер, ылайта-да, языҗының «Мургап очерклери»[1] диен ат билен дөреден очерклер циклинде гөвнеҗай суратландырылыпдыр.

Эмма А. Аборскиниң шу йылларда дөреден көп хекаялары гөнүден-гөни фронт дурмушыны, совет эсгерлериниң сөвеш мейданындакы гахрыманчылыклы херекетлерини гөркезмеклиге багышланыпдыр. Языҗының дүрли йылларда дөреден «Токайдакы гахрыманлар» (1941)[2], «Танк авламак угрунда» (1941)[3], «Гылыч душманың тылында» (1942)[4], «Владимир Грецкий» («Шөхратлылар экипажы») (1943)[5], «Намысҗанлык» (1945)[6] ялы эсерлери билен таншып, биз фронт дурмушының дартгынлы вакаларыны, совет эсгерлериниң, партизан отрядларының гахрыманчылыклы сөвешиниң дүрли эпизод-

[1] «Совет эдебияты», 1945, № 3.
[2] «Совет эдебияты», 1941, № 8.
[3] «Совет эдебияты», 1941, № 12.
[4] Ватан угрунда. Сайланан эсерлер йыгындысы. Ашгабат, ТДН, 1943.
[5] Совеш гүнлеринде. Ашгабат, ТДН, 1944.
[6] Түркмен хекаялары. Ашгабат, ТДН, 1947.

ларыны гөз өңүне гетирйәрис. А. Аборскиниң уруш сахналарыны суратландырышы көпленч халатларда ынандырыжы хем реал дурмуша голай.

Ине, шу тарапдан А. Аборскиниң ёкаркы хекаялары уруш йылларының түркмен прозасында фронт дурмушыны гөркезмеклиге багышланып язылан көп эсерлерден оңат тарапа тапавутланяр. Эйсем-де язyжының «Токайдакы гахрыманлар», «Гылыч душманың тылында» хекаяларында суратландырылян дартгынлы харбы вакалары, душманың гүйжүне дүйпли зарба уряң гайдувсыз партизанларың, батыргай разведкачыларың гахрыманчылыклы сөвешини узак вагтлап ятдан чыкармак мүмкин дәл. Ине, язyжының совет партизанларының ватансөйүжилигини, оларың душмана гаршы алып барян адалатлы гөрешини суратландырып гөркезмәге багышлап язан «Токайдакы гахрыманлар» хекаясы. Онда автор Белоруссияның гүр токайларында херекет эдйән кичижик партизан отрядының өрән кын ве ховплы ягдайларда душманың гаршысына айгытлы гөреш алып баршыны ынандырыжылык билен гөркезипдир.

Ине Совет Белоруссиясыны, онуң әхли байлыкларыны эле салмага, парахат отуран илаты өмүрлик гул этмәге ымтылып гелен фашист гошунлары. Олар ватанчы совет адамлары, гахрыман партизанлар ве совет эсгерлери үчин дийсең газаплы ве рехимсиз. Олар белорус обаларының бирини вагтлайын басып аляр. Эмма бу ерде не адам, не иер ялы галла, не-де харбы максатлар үчин зерур болан энжамлар — буларың хич бири-де ёк. Буларың хеммеси коммунистлериң, комсомол яшларың ве партизанларың гурамачылыклы херекети аркалы ыза — совет тылының узак жүммүшине экидилипдир. Мунуң үстесине-де гүр токайлыкларың ичинде херекет эдйән партизан отрядлары гарашылмадык ерден оларың үстүне чозуп, адам хем харбы техникасына улы зыян етирйәр. Бу чыкгынсыз ягдайларың хеммеси фашист лешгерлери хас-да гудуз ачдыряр. Язyжы колхозың өңки атбакары, тежрибели партизан Николай Пахомичиң ёлбашчылыгындакы кичижик партизан отрядының гайдувсыз херекетини, оларың душманың янгыч йүкли агыр составыны яндырышларыны, фашистлериң адам гүйжүне эп-эсли зыян етиришлерини тәсирли беян эдйәр. Эйсем-де хекаяны окап чыканыңдан соң, онда херекет эдйән хакыкы ватанчы Николай Пахомичиң, яш комсомоллар Володяның ве Михаилиң... угур тапыжылыгыны, ховплы ягдайлардакы батыргай херекетлерини бипервай сынлап отурмак мүмкин дәл. А. Аборскиниң бейлеки эсерлеринде гатнашян Жеребцов ве Тайлыев («Намысжаңлык»), Гылыч Сапаров, Колотилин ве Моргунов («Гылыч душманың тылында»), Владимир Грецкий («Шөхратлылар экипажы») ялы гахрыманлар хакында-да хут шуны айтмак мүмкин.

Бейик Ватанчылык урушы дөврүниң түркмен прозасында

гөнүден-гөни уруш эпизодларыны, сөвешиң газаплы гидйән пурсатларында совет эсгерлериниң гахрыманчылыклы херекетлерини, оларың өз эзиз Ватанына болан чуңңур сөйгүлерини, вагтлайын басылып алнан районларда немец фашистлериниң эден вейранчылыкларыны, совет адамларының олара болан йигренчли гарайышларыны гөркезмеклиге багышланып язылан эсерлерден Н. Сарыхановың «Тәлей», «Эне», А. Аннануровың «Ар» диен хекаядыр очерклерини белләп гечмек герек.

Талантлы языҗы Н. Сарыхановың «Тәлей»[1] хекаясында Совет Гошуны хем партизан отрядлары тарапындан гүйчли зарба урлан ве шол айгытлы гүйҗе дөз гелип билмедик немец генералы Шварцың өз нөкерлерини ызына тиркәп, сөвеш мейданындан гүлкүнч бир ягдайда гачып гидиши сатирики формада беян эдилйәр. Бу эсер өзүниң манысы хем суратландырып гөркезйән вакалары җәхтден языҗының «Ягтылыга чыканлар» («Мен гайдып гелерин») атлы повестиниң логики довамы хөкмүнде гөз өңүне гелйәр. Н. Сарыхановың «Эне» атлы хекаясы болса өз ичине алян материалы ве үндейән идеясы тайындан көп дережеде Б. Кербабаевиң ёкарда дерңелип гечилен «Ватан гызларына» атлы очеркине якындыр. Языҗы бу эсерде сада рус аялының өзболушлы образыны дөредипдир. Онда гатнашдырылян шол гаррының образы аркалы Совет Гошунының халка, совет халкының-да өз гошунына дуйгудашлыгы ве мәхирли сөйгүси, мунуң терсине, немец таланчыларына чәксиз йигренҗи уссатлык билен йүзе чыкарылыпдыр. А. Аннануров өзүниң «Ар»[2] диен хекаясыны колхозың өңки гоюн чопаны Дурдының ве онуң оглы Реҗебиң ватанчылык херекетлерини, аталы-оглуң уршуң бүтин довамында гечен сөвеш ёлуны гиңден суратландырып гөркезмәге багышлапдыр.

Ватанчылык уршуна башдан аяк гатнашан автор өз хекаясында дөреден гахрыманларының рухы сыпатларыны, сөвеш мейданында гөркезйән гахрыманчылыгыны, газаплы уршуң хер хили чылшырымлы ягдайларыны дийсең ынанчлы хем реалистик формада гөркезипдир. Эсериң баш гахрыманы, бириңжи җахан уршы дөврүнде немецлер тарапындан өлдүрилен какасының арыны, бүтин халкың арыны алмак хыҗувы билен җошян Дурдының, онуң сөвеш достларының реалистик образлары, гайдувсыз херекетлери хас җанлы хем дуярлыклы ягдайда гөз өңүне гелйәр. Агыр яралы болуп душманың голуна есир дүшен Дурдының полат эркини хич бир зат, немец фашистлериниң оңа берйән чыдамсыз хорлуклары-да, уршуң еңуш шертлери-де сындырып билмейәр. Хекаяның ахырында Ватан горагына мейлетинлик билен чыкан аталы оглуң сөвеш

[1] Сарыханов Н. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1951.
[2] «Совет эдебияты», 1943, № 3

пейданындакы мәхирли дуйгушыклары хас тәсирли ве толгундырыҗы ягдайда берлипдир.

Уруш йылларында дөредилен оңат хекаяларың бири-де Б. Кербабаевиң чагалар дурмушындан язан «Атасының оглы»[1] хекаясыдыр.

Урушдан соңкы дөврде «Яш коммунист» газетинде чап эдилен бир макалада языҗының бу эсерине-де, эдил А. Говшудовың «Мәхри — Вепа» романы хакда болшы ялы, нәме үчиндир, зыянлы эсер хөкмүнде бүтинлей нәдогры баха берилди. Эмма «Атасының оглы» чеперчилик формасының өзболушлылыгы, яш окыҗылара үндейән чуңцур идея-мазмуны боюнча шол йылларда дөредилен проза эсерлериниң хич бириңден пес дәл. Хекаяда харбы дөврүң, дашкы среданың тәсири нетиҗесинде яш ватанчы Мырадың аңында, рухы дүнйәсинде йүзе чыкан өзгеришлер, энтек бейниси бекемедик огланың өз ватанына болан чуңцур сөйгүси өкделик билен йүзе чыкарылыпдыр. Чагалар дурмушындан өң хем бирнәче эсерлери дөреден, оларың хәсиетини, дил ве психологик айратынлыкларыны дийсең оңат билйән уссат языҗы бу хекаяда хем Мырадың ички толгунмаларыны, ой-пикирлерини, өз мәхрибан атасы Гылыч Назаровың өмүр танапыны кертен немец фашистлерине болан гахар-газабыны өкделик билен гөркезип билипдир. Өз атасының өлүми, ганым душманлардан нәхили эдип онуң арыны алмак хакдакы ой-пикирлере, яш совет ватанчысы хөкмүнде өзүниң ватан өңүндәки мукаддес борҗуны берҗай этмек барадакы чуңцур пикирлере гүмра болан Мырадың бүтин болшы эсериң довамында окыҗының гөз өңүнде җанланяр. Окыҗының өзи-де гахрыманың чекйән рухы азапларына, онуң найынҗар ягдайына асла первайсыз гарап дуруп билепок. Ол яш гахрыманың өз тутан максадына етмек угрунда эдйән мердемси херекетлерине, бу хакда гелйән анык хем кесгитли нетиҗелерине, иң соңунда хем гахрыманың Суворов харбы училищесине гирмек угрундакы арзувына етишине Мырадың өзи билен дең дереҗеде шатланяр.

«Атасының оглунда» Мырадың эҗеси Набадың, шәхер харбы комиссарының ве башгаларың образы-да, оларың эпизодик хәсиетделигине гарамаздан, җүпүне дүшүндир. Муны языҗы оларың Мырат ялы мекдеп окувчылары хакда эдйән мәхирли аладаларыны суратландырмак аркалы йүзе чыкарыпдыр.

Б. Кербабаевиң «Мележе» атлы кичиҗик хекаясы-да шу дөврде чагалар дурмушындан язылан проза эсерлериниң биридир. Өз яшының кичидигине гарамаздан, Мележе өз агасы Баймырадың урушуң ёвуз шертлерине дөз гелип, душманың гаршысына гахрыманчылыклы гөреш эдйәндигине, бу гөрешиң ким ве нәме үчиндигине анык гөз етирйәр. Шонуң үчин

[1] «Совет эдебияты», 1944, № 9—10.

хем ол окувда диңе ёкары бахалар билен окамаклыгы, дүрли металлары көпрәк йыгнап, горанмак фондуна табшырмаклыгы өзүниң ватан өңүндәки мукаддес боржы дийип дүшүнйәр.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында хас өндүмли ишлән прозачыларың бири-де А. Говшудов болды. Шу дөвүрде ол өзүниң дүрли темадан дөреден очерклери, өткүр фельетонлары, чуң манылы хекаялары, ылайта-да «Мәхри — Вепа» романы билен уруш йылларының прозасына дүйпли гошант гошды.

Шу дөвүрде ол «Мәхри — Вепа» романындан, «Гөроглы» драмасындан, совет адамларының ватанчылык хыжувыны васп эдйән көп санлы шыгырларындан башга-да, «Таңры ве онуң гуллары» (1941), «Пәли азан эшек» (1942), «Ики аяклы шагал» (1945), «Гаракчы габрың гырасында» (1945) ялы фельетонларыны; «Көмүр дагы» (1945), «Эсгерлер өз илинде» (1945), «Фронтчы түркмен гызы» (1945) очерклерини; «Гүни голтукда гизләп болмаз» (1944), «Гандым авчының машгаласы» (1944), «Елли Өдәниң өйлениши» (1945) ялы хекаялары дөретди.

Языжы ёкарда гөркезилен фельетонларында өзүниң йити сатирасыны эзиз ватанымызың үстүне әхтияланлык билен чозан немец фашистлериниң басыбалыжылык сыясатларыны, оларың бет үйшмелеңиниң бет ниетлерини паш эдип гөркезмеклиге гөнүкдирипдир. Халк дөредижилигиниң ве классыкы поэзияның өзболушлы юморы, паш эдилйән объекти яндырыжы сатирасы билен югрулан шол фельетонларда нежис душманларың үстүнден гүлүнйәр, бизиң гахрыманчылыклы еңшимизиң икучлы дәлдигине берк ынам билдирилйәр.

А. Говшудов «Фронтчы түркмен гызы» очеркинде коммунистик рухда тербиеленен сада түркмен гызының Бейик Ватанчылык уршуна актив гатнашыиы хакында гуванчлы гүррүң берйәр. Энтек яшажык чагака етим галан Сачлы Дурсунова илки орта мекдепде, соңра болса медицина институтында окап, өз халкының хорматлы врачларындан бири болуп етишйәр. Ватанчылык уршуның илкинжи йылларындан Сачлы өз халкының азатлыгыны ве өзбашдаклыгыны горап сакламак үчин, йүзлерче совет гызлары билен бирликде сөвеш мейданына уграяр ве Сталинградтан башлап, тә Гүндогар Пруссия барынча гайдувсыз хызматлар билен ажайып сөвеш ёлуны гечйәр. Очеркде сада түркмен гызы Сачлы Дурсунованың өз кәрине уссат врач хөкмүнда сөвеш мейданларында гөркезен эдермеилиги, оба гызының етимликден медицина гуллугының капитаны диен белент дережә етишенлиги гиңден беллениип гечилйәр.

А. Говшудовың «Гандым авчының машгаласы» (1944) атлы белли хекаясы өзүниң чуңңур идеялылыгы хем чеперчилик тайдан кәмиллиги билен диңе языжының өз дөредижили-

ги үчин дәл, эйсем шу дөврүң түркмен прозасы үчин-де улы үстүнлик болды.

Белли рус языжысы, уруш йылларында өз дөредижилик ишини Түркменистанда довам этдирен Юрий Олеша, өзүниң шу хекая багышлап язан йөрите макаласында[1] оңа ёкары баха берип, языжының улы дөредижилик үстүнлиги хөкмүнде хасиетлендирйәр.

Эйсем, рус языжысының шу эсер барада шейле нетижә гелмегини, бу эсериң окыжыларың гөвнүнден туряндыгыны нәме билен дүшүндирмек болар?

А. Говшудовың хекаясында окыжының үнсүни өзүне чекйән зат онуң меркезинде дуран ажайып ватанчы Гандым авчының образыдыр. Парасатлы түркмен яшулусы өзүниң бүтин иш-херекетлери, гылык-хәсиетлери тайындан языжының «Ватан оглы» повестиндәки Хал Мергениң, «Мәхри — Вепа» романындакы Гылыч Мергениң образына өрән якын. Ол өзүниң бүтин ватанчылык херекетлери билен халка ве эзиз Ватана түйс йүрекден берлен түркмен яшулусының реалистик образыдыр.

Өзүниң яшан узак өмрүнде энчеме мушакгатлы вакалары башдан гечирен Гандым авчы ватаның үстүне улы ховпуң абанан пурсатында өзүниң хакыкы ватанчылык сөзлери, асыллы маслахатлары билен обадашларыны зәхмет фронтунда төзе еңишлере рухландыряр, гахрыман Совет Гошуныны хемме зат билен үпжүн этмеклиге чагыряр. Түркмен яшулусының хер бир сөзүнден, иш-херекетлеринден онуң ватана болан чәксиз сөйгүсини, халка ве партия вепалылыгыны гөрйәрис.

Оба дурмушына, колхоз адамларының гылык-хәсиетине иччин белет языжы түркмен яшулусының аркайын, әвмезек херекетлерини, геплешик айратынлыкларыны, ички толгунмаларыны, онуң бүтин портретини дийсең ынандырыжы, эдил хакыкы дурмушда болшы ялы бермеги уссатлык билен башарыпдыр.

Талантлы языжы А. Говшудов өзүниң урушдан өңки йыллардакы кәбир эсерлеринде болшы ялы, шу дөврде язан көп санлы хекаядыр фельетонларында хем түркмен фольклорындан ве классыкы поэзияның оңат чеперчилик дәплеринден башарныклы пейдаланыпдыр. Муны языжының дөреден айры-айры эсерлериниң дилинде, дүрли халк роваятларыны, тәсирли юморы, көп санлы накыллары ве бейлеки чеперчилик серишделерини уланышында гөрйәрис. Хут шу тарапдан хем А. Говшудовың эсерлери бейлеки түркмен прозачыларының дөредижилигинден бүс-бүтин тапавутланяр. Гөрнүкли прозачының өз эсерлеринде уланан шол чеперчилик дәплери онуң көп санлы хекаядыр фельетонларында, повестдир романларында өңе сүрен асыллы идеяларыны окыжының аңына сиң-

---

[1] Олеша Ю. Несомненная удача, «Совет эдебияты», 1945, № 4—5.

дирмекде әхмиетли роль ойнаяр, языжының эсерлериниң халкылык дережесини ве милли өвүнгиллилигини артдыряр.

Ёкарда ятлап гечишимиз ялы, уруш йылларының түркмен эдебиятында поэзияның дүйпли өсүш газанандыгыны, онуң дөвүр билен дең гадам урандыгыны буйсанмак билен беллэп гечмек мүмкин болса-да, чепер проза барасында муны айдып билмерис. Бу дөврүң прозасы, өңде гөрүп гечишимиз ялы, эсасан, хекаялардан, фронт очерклеринден, аз санлы повестлерден ве долы язылып гутарылмадык я-да өзбашдак китап хөкмүнде тутушлыгына нешир эдилмэге етишмедик кэбир романларың бөлеклеринден ыбаратдыр. Шу дөвүрде түркмен совет прозасының хаял өсйэндигине, эдебиятың эсасы жанры хөкмүнде реалистик прозаны өсдүрмеклигиң зерурлыгына партия ве республиканың жемгыетчилиги (дөврүң агыр хем чылшырымлы ягдайларына гарамаздан) айратын үнс берип гелди. Шу дөвүрде чепер эдебият боюнча чагырылан дүрли йыгнакларда, языжыларың өз пленумларында, шейле хем ерли метбугатда бу меселэниң айратын ныгталып гечилмеги төтэнден дэлди.

Уруш йылларында чепер хекаялар, повестдир романлар үчин конкурсларың ыглан эдилмеги ялы чэрелериң дурмуша гечирилмеги проза эсерлерине иселгиң артмагы билен багланышыклыды.

Чепер прозаны өсдүрмек барада дурмуша гечирилен бу чэрелер өзүниң оңат нетижелерини берйэр. Ёкарда дерңелип гечилен бир топар очеркдир хекаяларың, кэбир гиң планлы эпики эсерлериң дөредилмеги, белли дережеде ,хут шунуң билен багланышыклыдыр.

Талантлы языжы Н. Сарыхановың «Ягтылыга чыканлар», Б. Кербабаевиң «Гурбан Дурды», Б. Солтанныязовың «Керим Дос», Х. Ысмайыловың «Бэсдешлер», А. Говшудовың «Мэхри — Вепа» ялы тутуш эсерлери улы прозаның шу дөвүрде язылан нусгаларыды.

Бу эсерлер өзлериниң чеперчилик дережеси тайындан дең болмайшы ялы, тематикасы ве орта атян эсасы меселелери җэхтден хем бири-биринден тапавутлыды.

Эгер уруш йылларында дөредилен бу тутуш эсерлериң кэбири («Гурбан Дурды», «Керим Дос», «Бэсдешлер») гөнүден-гөни фронт вакаларыны суратландырып гөркезмэге багышланан болса, кэбири («Мэхри — Вепа») хем фронт сахналарыны, хем тыл дурмушыны гөркезмеклиге багышланыпдыр. Н. Сарыханов болса «Ягтылыга чыканларда» дашары юрт зэхметкешлериниң, ягны, немец ишчилериниң азатлык угрундакы гөреши, оларың нэлетли урша болан гарайышлары хакда гүррүң берйэр.

Бу дөвүрде язылан ири планлы эсерлерден А. Говшудовың «Мэхри — Вепасы» уруш йылларының эдебиятында айратын орун тутяр. Ол өзүниң материала байлыгы, совет адамлары-

ның ватанчылык хыжувыны көп санлы чепер образларың үсти билен суратландырып гөркезйәнлиги тайындан түркмен совет прозасының улы үстүнлигидир.

Языжы бу романы дөретмеклиге урушдан өңки йылларда гиришипдир. Ол өз эсеринде совет хәкимнети йыллары ичинде түркмен халкының хер бир угурдан газанан тарыхы еңишлерини, республикамызда үстүнликли дурмуша гечирилен колхоз гурлушыгыны ве онуң төверегинде йүзе чыкан йити сынпы гарпышыклары, умуман социалистик колхоз обасының багтлы ве шатлыклы дурмушыны, халкларың арасындакы достлук ве доганлык гатнашыклары гөркезмек ислэпдир.

Бейик Ватанчылык урушуның башланмагы языжының дөредижилик планына дүйпли үйтгешиклер гиризйәр Ол романда социалистик колхоз обасының урушдан өңки дурмушыны беян этмеклиги дәл-де, эйсем түркмен халкының Ватанчылык уруны дөврүнде сөвеш мейданында ве зәхмет фронтунда гөркезен гахрыманчылыклы ишлерини суратландырмагы максат эдинийәр.

«Мәхри — Вепа» романы диңе оба дурмушындан язылан эсер болман, эйсем оба билен шәхериң, фронт билен тылың арасындакы берк гатнашыклары, оларың айрылмаз бирлигини гиң планда суратландырып гөркезйән битеви эсердир. Романың эсасы сюжет линиясы, кәбир тапкытчыларың[1] нәдогры дүшүндиришлери ялы, Хошлы молланың төхметлери зерарлы Аман пошчы билен онуң оглы Вепаның арасында йүзе чыкан шахсы конфликти ызарламакдан ыбарат болман, урушуң гаванлы йылларында бүтин совет халкы билен бирликде түркмен зәхметкешлериниң хем Ватаның азатлыгы угрундакы агыр сөвеше гатнашышыны, түркмен халкының зәхмет фронтунда ве сөвеш мейданларында гөркезен эдерменлигини, совет халкларының миземез достлугыны гөркезмекден ыбаратдыр.

Языжы романда орта атылан шол дүйпли меселелери суратландырмак үчин дүрли яшдакы, дүрли хүнәрдәки, дүрли хәсиетдәки чепер образларың бир топарыны дөредипдир. Романың окыжысы колхоз эмләгине аявлы гараян тежрибели дайхан, өз хәсиети боюнча дийсеӊ гызма, аӊ-дүшүнҗеси, дүнйәгарайышы тайдан чәкли Аман пошчының, онуң якын досты, киле партизан, шәхти ачык хем сада гөвүнли Сәхет аганың, хакыкы ватанчылар Вепадыр Келҗәниң, Петр Морозовдыр Гурт гаргың, парасатлы түркмен яшулусы Гылыч Мергениң ве бейлеки гахрыманларың дурмуш хем гөреш ёлы, оларың өзболушлы гылык-хәсиетлери, ватанчылык херекетлери... билен якындан таныняр. Бейниси дини урп-адатлар билен бекән халк душманы Хошлы молланың пиримлери зерарлы агыр яг-

[1] Степанова Е., Рахманов А. Порочная книга, «Туркменская искра», 1953, 8 февраль.

дайлара учран Аман пошчының, онуң сөвер досты Сәхет аганың, Гылыч Мергендир Оразгулуң, эсериң баш гахрыманлары Мәхридир Вепаның чекйән рухы азапларына, Ватаның азатлыгы хем өзбашдаклыгы угрундакы сөвешиң ёвуз шертлеринде достлугың, батырлыгың ве гайдувсызлыгың ажайып нусгасыны гөркезйән Мыратдыр Гурт гартың, Патап атадыр Пётр Морозовың газаплы уршуң агыр шертлерини мертлик билен башдан гечирип, ганым душмана рехимсиз зарба урушларына толгунман сын эдип боланок. А. Говшудовың дөредижилик уссатлыгы, ылайта-да, романың оба дурмушына багышланып язылан бөлүмлеринде, колхоз адамларының ой-пикирини, ватанчылык жошгуныны, зәхмет процесини, дәп-дессурыны ачып гөркезйән сахналарында айдың гөрүнйәр.

А. Говшудовың роман жанрына йүзленмекде икинжи дүйпли сынанышыгы болан «Мәхри — Вепа» романында түркмен халк дөредижилигиниң эсерлерине, ылайта-да, эпосдыр дессанлара болан якынлыгы, умумылыгы гөрйәрис. Язyжының бу романы билен халк дөредижилиги эсерлериниң, дессанларың арасындакы якынлык диңе онуң стилинде я-да суратландырылян вакаларың беян эдилишинде дәл, эйсем романың композицион гурлушында-да, айры-айры чепер образларың дөредилишинде-де, эсериң бейлеки компонентлеринде-де дуюляр. Муны языжының өз халкының дүрли формалы, дүрли мазмунлы, көп жанрлы бай эдеби мирасыны оңат билйәнлиги, узак йылларың довамында шол чәксиз эдеби мирасымызы аявлы топламак, ылмы тайдан өвренмек ве халк көпчүлигине яйратмак иши билен ичгин гызыклананлыгы билен дүшүндирмек болар.

А. Говшудовың хәзирки заман темасында дөреден «Мәхри — Вепа», «Көпетдагың этегинде» романлары өзлериниң композицион гурлушы, айры-айры сюжет ёрдумларының өсдүрилиши тайындан хем көп дережеде «Гөроглы» эпосыны ве бейлеки кәбир халк дессанларыны ядыңа саляр.

Мысал үчин, языжының көп бөлүмден ыбарат болан «Мәхри — Вепасында» шол бир гахрыманларың гатнашмагында дурмушың дүрли вакалары хакда гүррүң берилйәр. Биз романың айры-айры бөлүмлерини окамак билен эсасы гахрыманларың дурмуш хем гөреш ёлуның айры-айры дөвүрлерини, оларың дурмушы билен багланышыклы дүрли эпизодлары гөз өңүне гетирйәрис. Романда херекет эдйән эсасы гахрыманларың дурмуш ёлуның дүрли дөвүрлери (чагалык, етгинжеклик ве ш. м.) хакда гүррүң берйән айры-айры бөлүмлер эсериң эсасы, ягны, баш сюжети, тутуш композицион гурлушы билен органики суратда сеплешип гитмек билен, шол бөлүмлериң бирнәчеси, эдил халк дессанларында болшы ялы, өзбашдак хасиете хем эедир. Эйсем-де языжының шу эсериниң айры-айры бөлүмлеринде гахрыманларың башдан гечирен хайсыдыр бир дурмуш вакалары хакда гүррүң берлип, шол бапларың

довамы хөкмүнде суратландырылҗак болунян икинҗи бир бөлүме гечиленде:

«Энтек гой булар театра томаша этсинлер, гүррүңи икинҗи тарапдан эшитмек герек»[1].

«...Биз лейтенант Келҗе Сәхеди радиода чыкып геплемәге разылык берен еринде гоюп, онуң билен айрылышыпдык, шондан соңкы болан ишлери гөрүп гечелиң»[2] диен ялы халк дессанларына, ылайта-да «Гөроглы» эпосына хәсиетли болан дәбе йүзленмеги хут шунуң билен багланышыклыдыр. «Мәхри — Вепаның» композицион гурлушына хәсиетли болан шу айратынлык языҗының Ватанчылык уршундан соңкы йылларда дөреден «Көпетдагың этегинде» романына хем дегишлидир. А. Говшудовың гиң планлы эпики эсерлериниң композицион гурлушы билен халк дессанларының арасындакы шу хили якынлыгы, өңи билен, фольклор эсерлериниң өзболушлы чеперчилик дәплерини дүйпли өвренен языҗының бизиң эдеби мирасымызда өң болмадык тәзе эдеби жанрын — реалистик романың композицион гурлушының бүтин техникасыны, энтек оңа долы аян болмадык «сырларыны» етерлик дережеде өзлешдирип билмәнлиги билен дүшүндирмек болар. Языҗының эсерлериниң «Мәхри — Вепа», «Бахар — Хошгелди» ялы гөрнүшде баш гахрыманларың ады билен атландырылышы-да, оларың арасында 13—14 яшларындан, ягны, энтек мекдеп партасындака башланан ыснышыклы сөйги гатнашыкларының суратландырылышы-да көпленч ягдайда көне дессанлара хәсиетли болан традицион дәби ядыңа саляр.

«Мәхри — Вепа» романында херекет эдйән гахрыманларың бири-бирини танамазлыгы, эсериң кәбир бөлүмлериниң («Гаршыланан мыхман») сюжет линияларының хут шу ясама, җуда ырга сахналарың эсасында гурулмагы-да фольклор эсерлериниң йүзлей тәсири болуп, ол романың реалистик хәсиетини, окыҗа эмоционал ве эстетики тәсир эдиҗилик әхмиетини говшадяр. Эйсем-де бир җайда, бир сачагың башына узак вагтлап гүрлешип отуранларындан соң хем Аман пошчыдыр Мәхриниң фронт мейданындан вагтлайын ругсада гайдып гелен Вепаны, мейдан госпиталында эсли вагт геплешселер-де, Гурт гардың Мәхрини танамазлыгына ынанмак хич мүмкин дәл.

«Мәхри — Вепаның» гахрыманларың фронт дурмушыны суратландырып гөркезмеклиге багышланып язылан кәбир сахналарының тәсирли ве ынандырыҗы болуп чыкандыгыны-да белләп гечмек герек. Бу, ылайта-да, Келҗе Сәхет, Гурт гарт, гоҗа партизан Патан ата ялы персонажларың душманың тылында, дартгынлы сөвешиң агыр шертлеринде гөркез-

---

[1] Говшудов А. Мәхри — Вепа. Ашгабат — М., ТДН, 1949, 228 сах.
[2] Шол ерде, 100 сах.

кәп гахрыманчылыкларыны, чыдамлылыгыны, хакыкы совет ватанчылары хөкмүнде оларың өз юрдуна, совет халкына болан чәксиз сөйгүлерини суратландырып гөркезмеклиге багышланан эпизодларына дегишлидир.

Эмма романың оба дурмушына багышланып язылан бөлүмлери билен деңешдиренинде онуң фронт сахналарыны суратландырып гөркезйән бапларының хас йүзлей ве говшаклыгыны дуйярсың. Язызы Бейик Ватанчылык уршунуң хәсиетли айратынлыкларыны, онуң дартгынлы, дийсең чылшырымлы эпизодларыны өз гахрыманларының җанлы херекетлери аркалы хас ынандырыҗы хем дуярлыклы формада гөркезмегиң дерегине көпленч оларың газанан еңиш үстүнликлериниң нетиҗесини гуракы регистрирлемек, өз сөзлери аркалы беян этмек билен чәклейәр. Муны, еңи билен. авторың совет эсгерлериниң фронт дурмушы, Ватан угрундакы алдым-бердимли сөвешиң чылшырымлы вакалары билен якындан таныш дәлдиги билен дүшүндирмек болар.

Шу дөврде гөрнүкли түркмен прозачысы Н. Сарыханов өзүниң «Ягтылыга чыканлар» атлы повестини дөретди. Язызының бу эсери «Мен гайдып гелерин» диен ат билен «Совет эдебияты» журналында чап эдилипди[1].

Н. Сарыханов «Ягтылыга чыканлар» повестинде немец ишчилериниң уруш йылларындакы агыр дурмуш шертлерини, Германиядакы демократик гүйчлериң немец фашистлери тарапындан гуралан уршуң өңүни алмак угрунда алып барян асыллы гөрешлерини, ким ве нәме үчин урушяндыкларына гөз етирип билмән, ынамсыз херекет эдйән немец гошунларының арасында баш-баштаклыгың йүзе чыкышыны суратландырып гөркезйәр. Өзүниң сюжети хем композицион гурлушы тайындан чылшырымлы болмадык бу повесте саплыҗа адам гатнашяр. Эсерде өңе сүрлен меселелер, эсасан, Германия Коммунистик партиясының члени Раулың, өз агыр зәхмети билен гарып гүзеранын зордан доландырян, дөврүң харбы ве сыясы ситуацияларына аңлы гарамакдан хас узакда дуран Вилли Клаусың образлары аркалы йүзе чыкарыляр. Язызы повестиң бүтин довамында дашкы среданың, Раул ве Карл ялы прогрессив пикирли адамларың оңайлы тәсири нетиҗесинде эсериң баш гахрыманы Клаусың аңында, рухы дүнйәсинде болуп гечен дүйпли өзгеришлери ынандырыҗы формада беян эдйәр.

Сада, дүнйәгарайшы чәкли немец ишчиси Вилли Клаус Совет Союзында дурмушың оңатлыгы, ишчилериң багтлы яшайышлары, совет адамларының окамага хем зәхмет чекмәге болан хукуклары барадакы гүррүңлери айратын үнс билен диңлейәр. Бир гүн ол заводдан ковуляр. Эмма нәме үчин ковландыгына дүшүнмейәр. Ол мунуң себәбини билмек үчин көп

[1] «Совет эдебияты», 1941, № 9, 10.

ониляр. Ишсиз энтэп йөрмек, хожалыгы эклемегиң аладасы оны чыкгынсыз ягдая саляр. Ол иш гөзлэп өз арабасыны сүйрэп барярка, фронтдан гачгак болуп гайдан немец офицерине сатаняр. Лангер Шмидт Клаусы яраг гүйжи билен горкузып, онун эгниндэки йыртык эшиклерини аляр-да, өз харбы формасыны хем оңа берип сумат боляр. Бу болса бичэре Клаусың фашистик гестапочылар тарапындан урлуп-сөжүлмегине, агыр сүтемлери башдан гечирмегине себэп боляр. Клаусың сораг вагтында немец полициясына өзүниң гүнэсиз ишчидигини, харбы гуллук ве сыясы иш билен хич бир хили багланышыгының ёклугыны ынандырып билҗек гүманы ёк. Себэби онуң эгниндэки офицер формасы, кисесинден чыкан көп санлы документлер ишчи Клаус дэл-де, гачгак офицер Лангер Шмидтдигини тассыклап дур ахыры.

Повестиң гахрыманы болуп гечйэн бу вакалардан баш чыкарып билмэн хорланяр. Эмма өз башындан гечирйэн бу эҗирли дурмушы, фашистик түрмэниң чыдамсыз агыр шертлери, галыберсе-де Клаусың шол ерде коммунист Раул ве чехословакия халкының азатлыгы угрунда актив гөрешиҗи Карл билен эден гүррүңлери онуң дүнйэде болуп гечйэн харбы ве сыясы вакалара,немец фашистлери тарапындан башланан икинҗи җахан уршуның агрессив, басыбалыҗылыклы, талаңчылыклы хәсиетине кем-кемден дүшүнмегине, нэхили ёл билен болса-да, бу адалатсыз хем зыянлы уршуң өңүни алмаклыгың зерурлыгына дура-бара айдың гөз етирмегине гетирйэр.

Языҗы өз гахрыманының рухы кешбинде йүзе чыкян дүйпли өзгеришлери, ички толгунмалары онуң харбы гуллуга чагырыландан соңкы дурмушыны ызыгидерли суратландырмак аркалы хас ынанчлы беян эдйэр:

« Сиз маңа айдың: биз бу надан, адам ызгыты болмадык ефрейторың ызына дүшүп өлүме гитмелими? Биз Гитлер үчин өлмелими? Ол ким? Шу урушдан бизиң өлүмден башга гөрҗегимиз нэме? Нэме үчин биз өз азатлыгыны гораян халкың окундан өлмели? Нэме үчин иллериң юрдуны басып алмалы? Өңүмиз гыш, нэме үчин совуга буюп өлмели? Нэме үчин, ким үчин? Гелиң, ёлдашлар, шу тарапыны ойланып гөрелиң! Гитлериң дүнйэниң йүзүне агалык сатасы гелйэр. Биз онуң шу гара максады үчин өлмелими? Бизе яшамак ве дурмуш герек дэлми? Мениң шу айданларымы хак дийип билсеңиз бизе гайдып дийилзия бармалык герек. Шундан гөни Гызыл Гошуның тарапына гечелиң. Хәзир бизе этмелиси шу. Шундан аматлы вагты тапып билмерис!»[1].

Ан-дүшүнҗеси бүтинлей тэзеленен Вилли Клаусың бу йүзленмеси онуң янындакы немец солдатларына улы тәсир эдйэр. Олар өз досларының бу теклибини бирагыздан голдап, өз ис-

[1] Сарыханов Н. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1951, 329—330 сах.

леглери билен Гызыл Гошунын тарапына гечйәр. Диңе бир гечмек хем дәл, эйсем өз гуллук эдйән дивизияларындакы солдатларын-да шейле догры хем гутарныклы нетиҗә гелмеклерини үндәп, олара йөрите чагырыш — ачык хат хем иберйәрлер. Языҗынын шу повестиң довамы хөкмүнде язан «Тәлей»[1] хекаясында биз генерал Шварцың командирлик эдйән дивизиясындакы көп солдатларың Гызыл Гошун хатарына гошуландыкларыны, галан бөлегиниң болса совет эсгерлериниң гүйчли зарбасы нетиҗесинде дерби-дагын эдилишини гөрйәрис. Н. Сарыхановың «Ягтылыга чыканлар» повести темасының актуаллыгы ве өзболушлылыгы билен шу дөврүң түркмен прозасында айратын орны эеледи.

Шу дөврүң эдебиятында түркмен языҗылары тарапындан сөвеш мейданларында мертлигиң ве гайдувсызлыгың ажайып нусгасыны гөркезен, хут шейле асыллы хәсиетлери билен хем халкың, партияның чуңңур сөйгүсине, ёкары дөвлет сылагына мынасып болан сөвеш гахрыманлары, оларың гечен шөхратлы сөвеш ёлы хакындакы көп санлы чепер эсерлер дөредилди.

Халк шахырлары Дурды Гылыҗың «Гурбан Дурды», Ата Салыхың «Кабул эт менден», шахырлар Ш. Кекиловың «Шөхрат», Г. Гурбансәхедовың «От ичинде дөрән гахрыман», Б. Сейтәковың «Гахрыман», Д. Халдурдының «Достумың ядыгәрлигине», Г. Сейитлиевиң «Гахрымана ядыгәр», эдил шунуң ялы-да бейлеки түркмен языҗыларының шу цикле гирйән онларча чепер эсерлеринде әхли доганлык халкларын мердана огуллары билен эл-эле берип, душмана гаршы мертлерче сөвеш алып баран түркмен йигитлериниң батырлыгы ве ажайып ватанчылык сыпатлары васп эдилйәр.

Бейик Ватанчылык уршуның Гурбан Дурды, Аннагылыч Атаев, Айдогды Тахыров, Мүлки Байрамов, Гылычныяз Азалов, Пена Реҗебов, Владимир Грецкий ялы хакыкы гахрыманларының гечен сөвеш ёлуны васп этмеклик эдил поэзияда болшы ялы чепер прозада хем ыз галдырыпдыр. Шу дөврүн түркмен прозасында бу топара гирйән улы планлы эсерлерден Б. Кербабаевиң «Гурбан Дурды», Б. Солтанныязовың «Керим Дос» ялы повестлерини гөркезип гечмек болар.

Яшулы языҗымыз Б. Кербабаев уршуң илкинҗи йылларында «Гурбан Дурды»[2] повестинде Совет Союзының Гахрыманы Гурбан Дурдының ве онуң якын достлары Бочаровдыр Велиевиң ганым душманың гаршысына алып баран гахрыманчылыклы сөвешлерини, оларың хакыкы совет ватанчыларына хәсиетли болан ажайып сыпатларыны ачып гөркезмеклик башардыпдыр.

Повестиң илки башларында биз гелҗекки гахрыманың обадакы дурмушы, колхоз обасының аңрысына-бәрсине гөз

---

[1] «Совет эдебияты», 1942, № 4.

[2] Кербабаев Б. Гурбан Дурды. Ашгабат, ТДН, 1942.

етмейән гиң мейданларында зәхмет чекйән пурсады, онуң машгала дурмушы, Гурбаның гелҗеге, Совет Гошунының хатарында гуллук этмеклиге болан ислег-арзувлары билен таныщярыс: «...Говачаның ортасыны кесип гечйән оклав ялы япдан меле сув гүн шөхлесине йылпылдап, зырмырлып акярды. Шол сувуң өңүне бөвет басылып чишририлипди: сув тыңзап, ябы ярайына гетирйәрди...

Балагыны чызгап дызындан гечирен бир йигит янсалманың өңүне бөвет басярды. Чишририлен япдан җошуп гелйән сув онуң бөведини ялап йылмап барярды. Шол йигит пилиниң гулагына депйәрди: агызлы пил билен пута голай гум алып, дынувсыз зыңярды — сув дызаярды, бөвет галңаярды, сув чишйәрди, бөвет бейгелйәрди.

Шол бармана говача бакан ачылан гулаклардан сув гидип уграды. Ол йигит бөведиң үстүне чыкып басгылады, пилиң сеңсеси билен бөведиң өңүне гүмпүлдедип урды, өз ичинден гүн тегелегини чайкаян сува назар салып: «Саңа гөрә мениң гүйҗүм өкдерәк болса герек» диййип гыгырды. Ондан соң ол бөведиң үстүнде дикелип, маңлайындан акян дерини бармагы билен сылды, пилине даяныл сын этди. Гулаклардан акян меле сув быгыр-быгыр сесленип, кешлериң арасы билен сүйнүшип баряр. Сарымтыл гүллер билен безенен гөк говача голларыны герип, гүне бакан овсун атяр. Асманда ганат герйән торгайлар, өз диллеринде нәме хакдадыр хабар берйән ялы, җүйпде-җүйп сайрашярлар. Гүнүң күмүш нуруның астындакы гөзел гөрнүш ол йигидиң гөвнүни гөтерди...»[1]

Ине колхоз мейданларына гөзел гөрнүш берйән сарымтыл гүллере безенип отуран гызылинҗик гувачалара аладалы середйән, ябы яйрайына гетирип, тыңзап дуран гүйчли сувуң өңүне өзүниң бердашлы голлары билен хер гезек пута голай гум алып, бөведи барха галңадян бу йигит повестиң баш гахрыманы Гурбан. Бу сада, гөвни ачык оба йигиди парахат, асуда дурмушың, социалистик колхоз обасының гөрнүшини өзгердйән дөредиҗиликли зәхметиң гадыр-гымматына оңат дүшүнйәр. Аңрысына-бәрсине гөз етмейән говача мейданларыны аладалы хем хырыдар гөз билен сынлан оба йигиди бу йыл гүнешли үлкәмизиң эсасы байлыгы болан пагтадан ёкары хасыл алып болҗакдыгына, мунуң болса үлкәмизиң кешбини өзгертмекде, халкың ыкдысады дурмушыны ёкары гөтермекде улы роль ойнаҗакдыгына берк ынаняр ве түйс йүрекден гуваняр. Зәхмет хыҗувы билен җошян бейлеки совет адамлары ялы Гурбан хем оптимистик дуйгулар, улы арзув-ниетлер билен яшаяр. Ол өз көнеҗе кепбесини айналы тама өврүмек, җайың ичини овадан халылар, гүлли кечелер билен беземек, яйлы кроватдыр дөвме гоша эдинмек, түркмениң Гарлыдыр Ораз Салыр ялы уссат багшыларының рухуңы гөтерйән ши-

---

[1] Кербабаев Б. Гурбан Дурды, 5—6 сах.

рин мукамларыны, лабызлы айдымларыны хезил эдип динлемек хакда ойланяр. Гурбаның етип билмейән арзувларының бири-де Совет Гошунының хатарында гуллук этмек. Ол муны өзүниң иң белент ве мукаддес борҗы дийип дүшүнйәр. Б. Кербабаевиң көп эсерлерине хәсиетли болшы ялы, «Гурбан Дурды» повестинде хем гахрыманың бу асыллы хәсиетлери онуң җанлы херекетлери, дашкы среда хем көп санлы адамлар билен эдйән гатнашыклары аркалы йүзе чыкарыляр. Ылайта-да, эсериң баш гахрыманы Гурбан Дурдының Совет Гошунының хатарларында гуллук эдйән йылларындакы дурмуш ёлуны, онуң өз якын достлары Велиев, Иванов, Бочаров билен бирликде уршуң газаплы гидйән пурсатында кын ве чылшырымлы харбы операциялара гатнашып, чыдамлылыгың ве мертлигиң ажайып гөрелдесини гөркезишини суратландырып гөркезмәге багышланып язылан сахналар хас ынанчлы хем тәсирли болуп чыкыпдыр. Шу тарапдан Б. Кербабаевиң «Гурбан Дурды» повести онуң шу темада дөреден «Айлар»[1] поэмасындан, шейле хем бейлеки түркмен язычыларының уруш вакаларыны суратландырып гөркезмәге багышлап язан көп эсерлеринден өзүниң реалистик хәсиети билен тапавутланяр.

Б. Кербабаев повестде Бейик Ватанчылык уршуның гиң хем чылшырымлы картинасыны көп санлы гахрыманларың образы аркалы суратландырып гөркезмек билен гызыкланмаяр. Эйсем-де бу дүйпли меселелери повестиң чәклеринде гиңден беян этмек мүмкин хем дәл. Хут шонуң үчин хем язычы совет адамсының, Ватанчылык уршунда тарыхы еңиш газанан совет солдатының батыргай кешбини, хакыкы ватанчылык дуйгуларыны, ахлак тайдан дурнуклылыгыны... эсериң баш гахрыманы Гурбаның ве онуң агзыбир машгаласының образы аркалы йүзе чыкаряр. Биз повести окамак билен сада оба адамсы Дурды аганың машгаласында тербиеленен Гурбанда социалистик зәхмете болан тәзе гарайышларың, Совет Гошунына ве өз эзиз Ватанына болан хакыкы сөйгиниң формирленишини гөз өңүне гетирйәрис. Гахрыманың бу асыллы хәсиетлери онуң зәхмет процессиниң суратландырылышына, ховплы пурсатларда чылшырымлы харбы табшырыклары үстүнликли ерине етиришини гөркезмеклиге багышланан сахналарда айдыңлашяр. Гурбаның ве онуң сөвеш достларының гечен дурмуш ве гөреш ёлуның шу хили формада гөркезилмеги диңе гахрыманларың рухы кешбини айдыңлашдырмага дәл, эйсем ватанчылык уршуның агыр хем чылшырымлы ягдайларыны, онуң эсасы хәсиетли айратынлыкларыны гөз өңүне гетирмәге-де мүмкинчилик берйәр.

Язычы Б. Солтанныязовың шу дөвүрде язан «Керим Дос»[2] повести хем шу топара гирйән проза эсерлериниң биридир.

[1] «Совет эдебияты», 1943, № 4—5.
[2] Солтанныязов Б. Керим Дос. Ашгабат, ТДН, 1944.

Повестде батыр түркмен йигиди Керимдир онуң сөвеш ёлдашларының немец басыбалыжыларының гаршысына алып баран гахрыманчылыклы сөвешлериниң дүрли эпизодлары беян эдилйәр. Языжы өз гахрыманының батырлыгыны, гужур-гайратыны, дашкы кешбини суратландырып.гөркезенде көпленч түркмен фольклорының ве классыкы поэзияның дәплерине эерен болса-да, Керимиң ве онуң дүрли миллетден болан достларының сөвешиң чылшырымлы пурсатларында гөркезйән эдерменлигини реалистик планда беян этмеги башаряр.

Душманың 200-ден говрак солдатыны ёк эден Керим Досов өзүниң он бир адамдан ыбарат болан автоматчылар ротасы билен габава дүшйәр. Немецлер батыр совет эсгерлерини ач-сувсуз хорламаклыгың, шейдибем олары есир алмагың күйүне дүшйәрлер. Чыкгынсыз ягдая сезевар эдилен эсгерлер бүтин бир хепделәп улы токайың ичинде, чыдамсыз совукда ач-сувсуз яшамалы боляр. Бу агыр ягдай олары халыс ысгындан гачырса-да, рухдан дүшүрип билмейәр.

Ротаның оптимистик дуйгулара югрулан ,хакыкы ватанчылык хыжувы билен жошян эсгерлери түркмен йигиди Керим Досовың командирлигинде душмана боюн эгмек дәл, эйсем ягдайдан чыкалга гөзләп, ене-де бир гезек душман билен йүзбе-йүз дуруп сөвешмегиң, Ватан өңүндәки мукаддес боржуна ахырына ченли вепалы болмагың планыны дүзйәрлер. Языжы гахрыманың учран шу агыр пурсатыны суратландырмак аркалы өз Ватанына жаны-тени билен берлен совет солдатының хакыкы ватанчылык кешбини дуярлыклы ягдайда йүзе чыкармагы башаряр. Керим Досовың бу асыллы хәсиетлери онуң өз эсгерлерине берйән маслахатларында, гахрыманың ичгепледмелеринде, монологларында хас-да оңат айдыңлашяр:

«...Керим бу отурышына ене уч-дөрт сагатдан соң үстлерине эдилжек хүжүмиң өңүнде нәхили дөш герип дурмагы пикирленйәр.

— Ине саңа улы везипе билен шунча Гызыл Гошуның ыкбалы ынанылды. Мен коммунист. Шол себәпден-де бу дерелериң, бу жеңңеллериң күли гөге соврулман уршужыларымы эле бермерин... Сен, Керим, өң белли меканда отурдылмадык, эмма онда-да хич бир шаха, хич бир хана боюн эгмедик азатлык сөйүжи түркмениң перзендисиң. Сен әлеме мешхур Гөроглының..., ил агасы Кеймиркөруң неслисиң. Мениң ата-бабаларым, ине, бу үстүнде йөрен топрагымы дашкы душмандан өрән берк горадылар. Олар муны гылыч, гыркылык билен сакладылар»[1].

Ватаның, халкың ар-намысы угрундакы айгытлы гөреше баш гөтерен батыргай командир хут шейле хем эдйәр. Ол горкудан, өлүмден бирждик-де хедер этмән, өз ротасының солдатлары билен душманың гаршысына айгытлы сөвеше гиришйәр.

---

[1] Солтанныязов Б. Керим Дос, 63—71 сах.

Бу сөвейде мертлигиң, гайдувсызлыгың ажайып нусгасыны гөркезйәр.

Гөрнүкли түркмен прозачысы Х. Ысмайылов уруш йылларында ики саны повесть дөретди. Ол өзүниң сатирики планда дөредилен «Өкүз гөдек» повестинде юрдумызың үстүне улы ховп абанан дөврүнде халкың, ватаның аладасы билен яшаман, өз шахсы бәхбиди угрунда харс урян, мораль тайдан азгын Өкүз гөдегиң сатирики образыны дөредипдир. Аял-гызлара бай-феодалчылык гөзи билен гарамак, өз шахсы бәхбидини ил-гүнүң, җемгыетиң бәхбитлеринден ёкары тутмак, хусытлык, алдавчылык, өвүнҗеңлик, гопбамлык — ине бу ярамаз гылыкларың хеммеси Өкүз гөдегиң сатирики образы үчин хәсиетли сыпатлардыр. Языҗы өз отрицатель персонажының бу ярамаз хәсиетлерини эсериң бүтин довамында дүрли вакаларың, дүрли эпизодларың үсти билен юваш-ювашдан айдынлашдыряр. Оны рехимсиз паш эдйәр. Мораль тайдан азгын Өкүз гөдегиң йигренҗи сыпаты, гүлкүнч херекетлери ылайта-да Гүләлегиң фронтден гайдып гелен адамсы Готҗак билен йүзбе-йүз душушан пурсатында, соңра болса хер бир адамың гуҗур-гайраты, эдерменлиги айдыңлашян сөвеш мейданындакы зүвветдиилиги «ели чыкан мешик ялы паңңарып отуран» бу нәкесиң, эл-аягыны титредип, найынҗар халда төверек-даşдан харай гөзлейшини суратландырян сахналарда хас реал хем дуярлыклы ягдайда гөз өңүне гелйәр.

Языҗы повестде Гүләлек, Айдогды, Акмырат, Байрамгүл эҗе, Алтынҗемал ялы положител образлары хем дөредипдир. Автор бу образларда адамкәрчилигиң оңат хәсиетлерини җемлән болса-да, повестде эпизодик персонаж хөкмүнде гатнашяндыклары үчин олара берлен шол асыллы хәсиетлер долы айдыңлашдырылмандыр. Шейле хем олар Өкүз гөдегиң мораль азгынчылыгының, зыянлы херекетлериниң өңүни алмакда, оңа гаршы айгытлы гөреш алып бармакда пассив херекет эдйәр. Положител персонажларың бири хөкмүнде гатнашян Айдогды болса Өкүз гөдегиң совет адамсына ят болан мораль азгынчылыгыны язгармагы соңкы дөвре гойяр ве: «...Ынха эрте уруш гутарар. Ак-гара селҗерилер. Ине, шонда «— Өкүз, сен ватан үчин нәме этдиң?» — дийип сорарыс ве Өкүз ялы йылан көмелеклерини аягымызың бурны билен депип пызарыс»[1] дийм͏ек билен чәкленйәр.

Повестде дөредилен положител образларың зәхмет процесси, ой-пикирлери, ватанчылык дуйгулары эпизодик хәсиетде гөркезилен болса-да, олар Өкүз гөдегиң зыянлы херекетлериниң, йигренҗи кешбиниң гаршысына гойлуп, повестде бир дүйпли идеяны — Бейик Ватанчылык уршуның әхлихалк уршы боландыгыны, бу тарыхы гөреше яшларын-да, гаррыларын-да

[1] Ысмайылов Х. Өкүз гөдек, «Совет эдебияты», 1945, № 3, 33 сах.

-ктив гатнашандыгыны ныгтап гөркезмекде әхмиетли роль ойнаяр.

Х. Ысмайыловың шу дөврде язан икинҗи бир эсери окыҗылар көпчүлигине якындан таныш болан «Бәсдешлер» повестидир. 1944-нҗи йылда иң оңат проза эсерлери үчин гечирилен республикан конкурсда икинҗи байрага мынасып болан бу эсер урушдан өңки йылларда, эсасан, терҗимечи хөкмүнде танален Х. Ысмайыловың проза эсерлерини дөретмекде илкинҗи дүйпли сынанышыгыды. Өзүниң чуңнур идеялылыгы, ёкары чеперчилиги ве хакыкы милли өзболушлылыгы билен тапавутланян бу повесть диңе уруш йылларының прозасында дәл, эйсем түркмен совет эдебиятының тарыхында йитмеҗек ыз галдыран чепер эсерлериң биридир. Көп вагт гечмәнкә «Бәсдешлер» повестиниң Бүтинсоюз эдебият аренасына чыкмагы, шейле хем дашары юрт халкларының бирнәчесиниң дилинде нешир эдилмеги йөне ере дәлди. 1945-нҗи йылда түркмен совет эдебиятының Москвада гечирилен онгүнлүги дөврүнде языҗының бу эсери түркмен прозасының шол йылларда газанан улы үстүнлиги хөкмүнде айратын ныгталып, белли рус языҗыларының ёкары бахасына мынасып болды. Онгүнлүк дөврүнде түркмен прозасы, хусусан-да, Х. Ысмайыловың «Бәсдешлери» хакда гүррүң эдип, Константин Федин шейле дийипди: «... Ысмайыловың повестиниң бүтин херекетиң гидиши билен дөрейән йүреге тәсир эдиҗи ерлери бар. Олар адамың йүрегини гопдуряр, хер бир эсерден эдилйән талап хем шолдур, йүрегиң яшайшына гөс-гөни тәсир этмегидир»[1]. Х. Ысмайыловың бу повести гөрнүкли рус языҗысы К. Фединиң берен бу ёкары бахасына догруданам мынасыпды.

Бейик Ватанчылык урушуның агыр шертлери ичинде дөрән ве хас берклешен достлугы, бу достлук ве доганлык гатнашыкларың болса ганым душмандан үстүн чыкмакда эсасы айгытлайҗы гүйчлериң бири боландыгыны конкрет чепер образлар аркалы беян этмек — ине «Бәсдешлер» повестинде өңе сүрлен дүйпли меселе шундан ыбаратдыр. Языҗы эсерде орта атылан бу мөхүм идеяны ики бәсдеш Мухатдыр Гарягдының, Дурсундыр рус офицери Красновың реалистик образлары аркалы йүзе чыкарыпдыр. Повести окап чыканында зехинли языҗының эсгерлериң фронт дурмушыны уссатлык билен суратландырып билшине, өз яш гахрыманларының гылык-хәсиетлерини, ой-пикирлерини, дашкы сыпатларыны, бүтин дил айратынлыкларыны ынандырыҗылык билен ачып гөркезишине гең галярсың.

Уруш өлүм-йитимсиз болмаяр. Совет эсгерлери билен ганым душманың арасында башланан дартгынлы сөвешлериң биринде ики достуң бири Мухат мертлерче гурбан боляр.

---

[1] Федин К. Җанлы ве җансыз чешмелер. «Совет эдебияты», 1945, № 9—10, 50 сах.

Иң якын, иң мәхрибан хем йүрекдеш достунуң өлүми Гарягда дийсең агыр тәсир эдйәр, эмма ол душманың өңүнде мүззерип рухдан дүшмейәр.

Бу агыр йитги Гарягдының фашистик басыбалыҗылара болан гахар-газабыны артдыряр, ол өз достуның арыны алмак үчин газап билен душманың үстүне окдурыляр. Гарягды бу сөвешде хакыкы ватанчылыгың, мертлигиң ве гайдувсызлыгың, ёлдаша вепалылыгың хакыкы нусгасыны гөркезйәр. Совет Гошунларының гүйчли хүҗүмине чыдам эдип билмедик душман көп йитгилер билен ыза чекилмәге меҗбур боляр. Шу алдым-бердимли урушда Гарягды хем агыр яраланып госпиталларың бирине дүшйәр. Бир аягындан айрылан сөвеш батыры өзүниң гелҗекки дурмушы, өз сөйгүлиси Дурсуның бу агыр ягдая нәхили гаражакдыгы хакда көп ойланяр ве ахырда оңа шейле мазмунлы хат язяр: «Дурсун, мен сениң багтыңы баглап билҗек дәл. Мен инди саңа герек дәл. Мен майып. Аягымы инҗикден алдырдым. Сен мени ятдан чыкар. Гарягды»[1].

Эмма бу агыр хем гынанчлы ягдай Дурсуның Гарягда болан хакыкы сөйгүсини асла говшатмаяр. Ол хаял этмән өз сөйгүлисиниң ятан госпиталына баряр:

— Дурсун, сен нәме үчин гелдиң?

— Сени алып гитмек үчин.

— Мен нә йүз билен барайын, мен өмүрлик майып... мен...

— Дийме шу сөзи. Мен йөрите шонуң үчин ызындан чыкдым, бүтин Дашкенде сораг салып, сени тапдым. Сен мениң үчин, мениң ар-намысым үчин, илиң үчин, юрдуң үчин аяксыз галдың, шол себәпли хем мен сени өңкүден ики эссе артык сөййәрин. Аяксызлыгың сениң Ватанымызы горанлыгының өмүрлик шаядыдыр... Бу сениң кемчилигиң дәл, артыклыгыңдыр»[2]. Дурсуның бу сөзлери Гарягдының рухуны гөтерйәр, ол шатлыкдан, гуванчдан яңа ики болуп билеенок.

Х. Ысмайыловың положител гахрыманлары үчин хакыкы оптимистик дуйгы, еңише болан берк ынам, халкың, социалистик Ватанымызың ар-намысыны хемме затдан ёкары саймак ялы асыллы сыпатлар хәсиетлидир. Өзлеринде адамкәрчилигиң шейле ажайып сыпатларыны жемлейән шол положител гахрыманларың бүтин хәсиети, рухы кешби повестиң довамында ынандырыҗылык билен ачылып гөркезилйәр.

Шу дөвүрде түркмен прозачылары билен бир хатарда өз эдеби дөредиҗилик ишлерини бизиң гүнешли республикамызда довам этдирен рус ве украин языҗылары-да ерли темадан бирнәче очеркдир хекаялар дөретди. Муңа мысал эдип Павел Лиңиң «Энәниң совгады» новелласыны, Юрий Олешаның «Мырат хакында гүррүң», «Эшелон», «Гылыч», Ася Кравециң «Сонйорин» атлы хекаяларыны, Владимир Архангельскиниң

[1] Ысмайылов Х. Повестлер. Ашгабат, ТДН, 1951, 53 сах.
[2] Шол ерде, 55 сах.

Чопан Ширин Эсен», «Хирург Бэшим Ханов», Мария Шурың «Гүлджан», Петр Киселевиң «Сапар», Валерий Шумовың «Минутлар үчин гөреш», «Дагың дүйбүнде», «Өвез Сапарың оглы» ялы очерклерини ве башгалары гөркезмек болар. Гүнделик метбугатда, шейле хем «Сөвеш гүнлеринде», «Биз еңерис», «Ватан угрунда», «Бизиң гахрыманымыз», «Түркмен хекаялары» ялы йыгындыларда чап эдилен шол очерклерде ве улы болмадык хекаяларда рус языҗылары тыл дурмушыны, түркмен халкының ватанчылык хыҗувыны, зәхметде ве сөвеш мейданларында гөркезйән эдерменлигини, халкларың арасындакы миземез достлугы тәсирли формада гөркездилер. Бу факт бир тарапдан совет халкларының арасындакы доганлык гатнашыкларың уршуң газаплы йылларында, ватанымызың үстүне улы ховп абанан дөврүнде хас-да беркиҗендигини тассыкласа, икинҗи тарапдан, халкларың арасындакы эдеби хызматдашлыгың барха роваҗланяндыгының хем айдың субутнамасыдыр.

БЕЙИК ВАТАНЧЫЛЫК УРШЫ ЙЫЛЛАРЫНЫҢ ПОЭЗИЯСЫ

«Бизиң мукаддес Ватанымыз бар. Биз оны хич киме, хич вагт аяк астында депелетмерис. Биз өз Ватанымызы нежис душманлардан горап сакларыс. Азат совет адамлары үчин Ай-Гүн эбеди догар»[1] «Түркмен фронтчуларына түркмен халкының хатындан» алнан бу сетирлер бизиң адамларымызың уршуң илкинҗи гүнлериндәки йүрек хыҗувларыны, нежис фашистлере болан гахар-газапларыны, биллерини берк гушап, адалат угрундакы сөвеше турушларыны дийсең говы аңладяр. «Хеммелер фронта, хемме зат фронт үчин» диен аҗайып чагырышың астында совет адамларының эли яраг тутаны сөвеш мейданына ографды, тылың пәлванлары болса өңкүлеринден-де хас гуҗурлы ишләп, оларың гүйҗүне гүйч, гайратына гайрат гошупдылар. Шол дөвүрдәки еке-тәк социалистик юрдумызы ховпдан халас этмек угрунда башланан бу бейик гөрешден медениет фронтуның ишгәрлери, шол санда языҗы-шахырларам четде дурмандылар. Хениз алдым-бердимли сөвеше уграмага етишмәнкәлер, чепер лиралары билен душмана гайтавул берип башлапдылар.

Мен гөрешҗең, гөреш оглы,
Хич бир затдан хедер этмен,
Душман аграм салан вагты,
Узанып мен өйде ятман[2].

Ватанчы шахыр Шалы Кекиловың «Ватанчының айдымы» (1941) атлы гошгусындан гетирилен бу сетирлериниң ашагына бада-бат гол гоян, ягны ондакы ватанчылык дуйгуларыны пайлашан түркмен шахырларының бир топары мейлетинлик билен сөвеш мейданына ограпдылар. Оларың арасында кыркынҗы йылларың түркмен совет поэзиясының талантлы векиллери Чары Ашыр, Дурды Халдурды, Помма Нурберди,

---

[1] Атгыр ярагльшар, өткүр галамлылар (йыгынды). Ашгабат, 1966, 15 сах.

[2] Кекилов Ш. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1962, 99 сах.

А. Ныязов, К. Ишанов ве башгалар барды. Бу дөврде тылда гилын, ишчи-дайханлары тәзе-тәзе зәхмет үстүнликлерине рухландыран, «даша атгыр» лиралары билен немец фашистлериниң бет пыгылларыны паш этмәге башлан Рехмет Сейидовың, Аман Кекиловың, Г. Сейитлиевиң, А. Салыхың, Нуры Аннагылыҗың, Дурды Гылыҗың, Б. Сейтәковың ве бейлекилериң шахырана сеслери-де батлы яңланыпды. Г. Сейитлиевиң «Халкым», «Шахырың касамы», Ата Салыхың «Мен сени фронта уградян шу гүн», «Ватан улы ховп астында», «Өң хатарда болмагыңы табшырян», Р. Сейидовың «Углатмак», «Достума», Нуры Аннагылыҗың «Этдирис пушман», «Гүнүңдир», «Уралың, достлар» ве бейлеки кәбир гошгуларда халк көпчүлиги, эдермен йигитлеримиз сөвеш мейданына чагырылярды. Нәҗис душман билен йүзбе-йүз болуп, онуң берк гайтавулыны бермәге, мукаддес топрагымыздан ковуп чыкармага чагырылярды.

Дүнйәң бир уҗундан туташан аташ,
Бу гүн Ватаныма етмекде мениң
Күле дөндермәге ёвуз аташы,
Гардашларым хүҗүм этмекде мениң.

Мен-де ол йигитлең шахыр гардашы
Фронтламда хүҗүмлере гечйәрин.
Ватанымың өңүнде, халкың өңүнде
Мен-де бир эсгер мен, касам ичйәрин.

Мен Ватан оглы
Ватан гурбаны.
Ватаның угрунда
Берерин җаны[1].

Г. Сейитлиевиң «Шахырың касамы» атлы ёкаркы гошгусына сесини гошуп дуран чагырыҗылыклы әхеңли шыгырлар Ата Салыхда-да барды. Шахырың «Ишме» атлы гошгулар топарында («Мен сени фронта уградян шу гүн», «Өң хатарда болмагыңы табшырян») ве бейлеки кәбир шыгырларында әзиз диярымыза болан улы сөйги, душмана болан йигренч гүйчли дуюлярды.

Согур алмаз гылыҗың, өлбарс дек топул,
Эден касамыңда, сөзүңде тапыл.

Сөвеш, еңиш газан, горкма хич затдан,
Берен несихатым чыкарма ятдан.

Душманың үстүне топ окун ягдыр
Ур гранат билен бейнисин чогдур[2].

Шейлеликде, Магтымгулының, Молланепесиң, Кеминениң... лирикасының говы дәплерини довам этдирен, гүн-гүнден пәҗарлап өсйән азат дурмушымызы башарҗаңлык билен

---

[1] Сейитлиев Г. Сайланан гошгулар, 1955, 26 сах.
[2] Салых А. Сайланан эсерлер, 1951, 133 сах.

васп эдип йөрен түркмен совет поэзиясы үчин айгытлы, сынаг гүнлери башланыпды. Уруш йылларында фронтуң хем тылың сагдын, янгынлы, шахырана овазына өврүлен түркмен лирикасының шейле агыр, хорматлы везипәниң хөтдесинден үстүнлик билен гелип билендигини дөвүр гөркезди. Бу йыллар түркмен поэзиясының жыжувлылыга, дүрдәне дуйгулара югрулан, ажайып лирики эсерлер билен байлашан йыллары болупды. Лирикамызы өсүшиң тәзе басганчагына галдыран, эдебиятымызың алтын фондуна гирип гиден бу эсерлер окыжыларың калбының өмүрлик хемрасы болдулар. Шалы Кекиловың «Карелия жеңңелинде», Ч. Ашыровың «Эрмени гызы», «Эжегыз», «Эн шәхеринде», Помманың «Әдигимиң ёлы», «Сөзлейәр Помма», Д. Халдурдының «Гачгак», «Бинамыс», А. Ныязовың «Касам», «Огулбоссан», К. Ишановың «Ватан үчин», «Гахрыман шәхер», А. Ковусовың «Халкың гахары» ве башга-да көп санлы лирики шыгырлардыр поэмалары уруш дөврүниң түркмен поэзиясының йүзүне гөркезйән, хич хачан өз әхмиетини йитирмежек эсерлердир. Бу эсерлериң үстүне тылда ядавсызлык билен ишлән Р. Сейидовың «Ядыгәр яглык», «Фронтдан хат», Г. Сейитлиевиң «Шахырың касамы», «Халкым», «Погонлы гыз», «Тарыхың тигри ызына дөнмез», А. Кекиловың «Кавказ», «Гүнбатара», Б. Сейтәковың «Түркмен солдаты», «Достумың ядыгәрлигине», Ата Салыхың «Йөрүң, достлар, сөвешмәге гиделиң», «Мен сени фронта еградян шу гүн», «Батырларым», «Берлин ыраң атяр бомбаң зарбындан», Нуры Аннагылыжың «Гардаш» ялы көп санлы газалларыны гошмак мүмкин.

Бейик Ватанчылык урушы йылларың түркмен совет поэзиясы барада сөз ачанында, онуң заманаың рухуна аралашмакда, вакалара өз вагтында сесленмекде улы уссатлык гөркезендигини бада-бат белләп гечесиң гелйәр. Галамыны найза өврен шахырларымыз гызгын сөвешлериң арасында сәхелче пурсат тапдыклары галама япышып, гөркезилйән гахрыманчылыклар догрусында гүррүң берйәрдилер, өзлериниң илдешлерини шатлыклы хабарлар билен бегендирйәрдилер. Окыжыларың йүреклерини авлаян дуйгулара югрулан бу гошгуларда классыкы поэзиямыза махсус болан чагырыжы, дидактики әхең гүйчли дуюлярды. Шахырларымыз бүтин совет халкыны аяга галмага чагырярдылар. Еди яшдан етмиш яшлы ватандашларымызың йүреклеринде нежис душмана болан йигренч дуйгусыны туташдырмак угрунда гөрешйәрдилер. Мунуң шейледигини Г. Сейитлиевиң «Халкым», «Шахырың касамы», А. Салыхың «Өң хатарда болмагыңы табшырян», Дурды Халдурдының «Гыр фашисти», «Әден әдимлериң әдикде галдырыс», «Гырарыс», Ш. Кекиловың «Уралың», А. Ныязовың «Эй, гызыл жигит» ве бейлеки шахырларың кәбир гошгулары биркемсиз субут эдйәрди. Бу шыгырларың умумы идеясы, сөвешжең пафос билен утгашып гидйәрди.

Оларың көпүсинде фашистик басыбалыжыларың бизиң Ватанымыза чозмазындан озал көп юртларда ган дөкүп гелендиги, эпчеме гөзел шәхерлери, мүңләп обалары бербат эдендиги, гөрлүп-эшидилмедик айылганчлыклара ёл берендиклери ныгталярды.

Шахырларымызың бу затлары сетире салмакдан эсасы максады үстүмизе лешгер чекип гелен душманың дишине ченли ярагланан, ган дөкмекде кән тежрибе топлан душмандыгыны, шейле болансоң онуң гаршысына айгытлы сөвешиң герекдигини ныгтамакдан ыбаратды. Ер йүзүни тутуп барян фашизм ховпуның ёк эдилип, азатлык шемалының өвсерине пәк йүрекли ынсанларың гарашяндыгыны, шейле кын везипәни, тарыхы миссияны болса сөвешлерде кәмиллешен Гызыл Гошунымыз амала ашырмаса, башга гүйжүң хөтде гелип билмежекдигини дуйгулар аркалы беян эдйәрдилер. Гана сувсан нежислерден мушакгат барыны гөрен халкларың арыны алмаклыгың, душманы эденине пушман этдирмеклигиң совет адамларының пайына дүшендигини шахырана сетирлерде ачып гөркезйәрдилер.

Ганхор залым фашистлерде,
Арым бар мең, намысым бар.
Бир ерине ики уруп,
Фашистлерден аларын ар[1].

Ш. Кекиловың гуманизме югрулан бу сетирлери билен утгашып гидйән гошгулар уруш дөврүниң поэзиясында башга-да барды. Хас-да Д. Халдурдының «Әден әдимлерини әдикде галдырыс» (1941), «Батырларың несли биз» (1941), «Гырарыс» (1941) кимин гошгулары душмана гаршы айгытлы гөреше чагырярды. Бу шыгырларың шол бир темадан дөредилендигине гарамаздан, шахыр өңе сүрйән идеясының дүрлүче чөзгүдини тапып билипди. Эгер-де бу шыгырларың илкинжисинде совет халкының гахрыманчылыклы тарыхына йүзленилсе, кеседен гелен душманың хич хачан бизиң юрдумызы басып алып билмәндиги ныгталса, икинжисинде шол урушларда гахрыманчылык гөркезен Гөроглы, Кеймиркөр, Манас, Богдан, Давыд кимин пәлванларың батырлыгы васп эдилйәрди, уршужылар шолара деңлешмәге чагырылярды. «Гырарыс» гошгусында болса автор шөхратлы гечмиши болан, Совет Гошуның нежис фашистлери салымыны бермән тоба гетиржекдигини, дыза чөкержекдигини, ер йүзүнден сырып-сүпүрип ташлажакдыгыны уссатларча суратландырярды. Хер гүн башдан гечирилйән газаплы сөвешлерде фашистлериң газабыны гөзи билен гөрйән лирики гахрыманың айдан сөзлери отлуклы яңланяр.

Гырарыс, гырмага геленңиз үчин,
Адамхор адыны аланңыз үчин.

---

[1] Кекилов Ш. Сайланан эсерлер, 100 сах.

Гырарыс оюлан гөзлермиз үчин,
Тагмалар җоюлан йүзлермиз үчин.

Гырарыс якылан обалар үчин,
Дивара какылан бабалар үчин.

Юмрулып, күл болан шәхермиз үчин,
Хем шикест етирлен бахармыз үчин[1].

Шахырың лирики гахрыманының душмана болан йигренҗи гитдигиче артып, онуң ойланмаларының, дуйгуларының мейданы гиңейәр, окыҗы фашистлериң эден-этдиликлериниң, гөрлүп-эшидилмедик хайынлыкларының манысына барха гиң гөз етирйәр. Автор «Диңләп сөзүн...» (1941) атлы шыгрында байлык, олҗа үчин адамчылык сыпатларыны йитирен нежислериң адамзадың тарыхында хенизе ченли гөрлүп-эшидилмедик, акылыңа сыгмаҗак доңйүреклилиге ёл берйәндиклерини гынанч, йүрек гыйылмак, ялынлы сөзлери билен гүррүң берйәр. Гана сувсан җеллатларың «адам хамындан эллик, эдик тикдирмеклери, аял-гызларың сачындан сапак ийип, мата докатмаклары» лирики гахрыманың йүрегини хейҗана саляр, ол ынсан сыпатыны йитирен вагшыларың гаршысына гөрешмән дуруп билмеҗекди.

Душманы ер билен егсан этмек үчин гылыҗындан ган дамып дуран түркмен йигитлериниң сөвеш мейданына гирмесе ынҗалык бермеҗек ватанчылык дуйгулары, йүрек хыҗувлары шахыр Чары Ашырың уруш хакындакы илкинҗи гошгуларында-да оңат гөркезилипди. Шахыр «Гылыч ал эле» (1941), «Мениң» (1942) атлы шыгырларында, галамдашы Халдурдының эдиши ялы, түркмен халкының тархына йүзленйәр. Йөне онуң бу идеяны йүзе чыкарышы кәрдешиниңкиден үйтгешик. Эгер Халдурды «Эден эдимлерини эдикде галдырыс» гошгусында ата-бабаларымызың башындан гечирен җеңлерини ятлап, оларың элмыдама үстүнлик газанандыкларыны ныгтан болса, Чары Ашыр «Гылыч ал эле» шыгрында бу меселәниң башга бир тарапына үнс берипдир. «Адамдан азан нежис фашистиң» хич бир талапсыз, дуйдурыксыз үстүмизе чозандыгыны йүрек гыйылмаклык билен гүррүң берйәр. Бирденем лирики гахрыманың бу йүрек гыйылмасы ырсарап гелен душмана болан гахар-газаба өврүлип, онда ар алмак хыҗувы ояняр. Автор икинҗи шыгрында шейле эдермен йигитлериң дост-ярлары билен хошлашып, сөвеш мейданына уграйшыны суратландыряр. Юрдумызы гул этмәге гелен душман билен йүзбе-йүз дуруп сөвешмәге ховлугян бу эдермен пәлванларың горкы, өлүм ядына асла дүшенок. Олар эхлихалк гөрешинден четде дурмагың барып ятан бинамыслыкдыгына говы дүшүнйәрлер, халкың, ил-гүнүң багты үчин ширин җанларыны гурбан этмәге тайяр.

[1] Халдурды Д. Мениң ярагым. Ашгабат, ТДН, 1947, 8 сах.

Мен бу гүн гидйәрин ганлы сөвеше,
Хош гал, эзиз Түркменистаным мениң.
Бейик халкым үчин не гелсе баша,
Эгер өлсем ёкдур арманым мениң.

Билйәрсиңиз ничик душман бу душман.
Ардыр маңа галсам найза салышман.
Я тыл, я фронта гүйҗүми гошман,
Гезсем харам иен аш-наным мениң[1].

Совет халкының йүрегинде душмана болан гахар-газабы оярмакда, Ватан угрундакы мукаддес гөреше рухландырмакда шахыр Помманың поэзиясы хем көп хызматлар битирипди. Эгер Ч. Ашырың, Халдурдының өңде гүррүңи эдилен гошгуларында душманың газабыны, рехимсизлигини паш этмек үчин гечен урушларың тарыхына йүзленилен болса, Помма бу идеяны Ватаныны җанындан эзиз гөрйән шахыр шахсыетиниң үсти билен бермәге сынанышыпды. Фашистлериң доңйүреклилигине, оба-шәхерлеримизи бербат эдип баршына җаны янан шахыр еке бир сөз билен гөрешмән, яраг билен хем душманың гайтавулыны бермегиң зерурдыгыны говы билйәрди, йүрегинде комсомол хыҗувы оянып, сөвеш ёлуна гадам гоймага итерипди («Сөзлейәр Помма», 1942):

Комсомол шахыры Помма сөзлейәр.
Помма дәл, душмана бомба сөзлейәр.

Гой, бу гүн эшитсин ол залым Гитлер,
Адамың ганына сувсан езитлер,

Йүрегимден чыкяп отлы сөзүми,
Сөзүми дәл, яраглы гөрер өзүми[2].

Фашистлериң алып барян басыбалыҗылыклы уршуның йөне бир уруш болман, ер йүзүнден социалистик гурлушы ёк этмек угрундакы газаплы сөвешдигини ачып гөркезйән, совет халкларының дүнйәде азатлыгың, адалатың дабараланмагы үчин гөрйән тагаллаларыны, сөвеши ынандырыҗылыклы васп эдип билен ёкары чеперчиликли гошгулардыр поэмаларымыз барды. Исле, А. Ныязовың «Эй, гызыл җигит» шыгрыны ал, исле-де К. Ишановың «Сиз болмалы илкинҗи», А. Ковусовың «Халкың гахары» гошгуларыны ал, гараз, шу ве шулара меңзеш кичи гөврүмли шахырана эсерлерде совет адамларының, эдермен түркмен йигитлериниң агзыбирлик билен Ватан горагына галкынышлары өз беяныны тапып билипдир.

Эле яраг алан шахырларымыз сөвеш мейданларына хас батыргай, чуңңур аралашдыкларыча, нежислериң газапларыны гөзлери билен гөрдүклериче, шахырана эсерлерем шонча-да ёкары чеперчилиге, бай мазмуна, дуйгулара бе болярды.

[1] Ашыр Ч. Поэмалар. Ашгабат, ТДН, 1955, 263 сах.
[2] Помма Н. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1951, 60 сах.

Эгер оларың башда гүррүңи эдилен гошгуларында душманларың лешгер чекип гелендиклери, оларың бет ниетлери догрусында сөз ачылан болса, сөвеш мейданында дөреден шыгырларында ол нежислере ненеңси гайтавул берилйәндиги, ярагдаш ёлдашларының гөркезйән гахрыманчылыклары хакында пикирлер йөредилйәрди. Шол шахырларың газаплы сөвешлери суратландырян шыгырларындакы дидактики хәсиетиң орнуны анык дуйгуларың, пикирлериң эелемегине гетирипди. Озал шахырлар илдешлерини фронта мейлетинлик билен гитмәге чагырян болсалар, инди сөвеш мейданында гахрыманлык гөркезмеклерини үндейәрдилер. Өзем бу идеяны гуры сөзлериң үсти билен дәл-де, батыргай, эдермен гахрыманларының гылык-хәсиетлери аркалы амала ашырярдылар. Гайдувсызлык билен душмана зарба урян түркмен йигитлериниң йүреклериндәки ватанчылык дуйгулары лирики гахрыманың образына сиңйәрди. Әхли уршужылара махсус болан сыпатларың йүзе чыкмагына ярдам эдйәрди.

Шахыр Ч. Ашырың «Атам» (1941) атлы шыгрында бизиң йигитлеримизиң фронтда гөркезйән гахрыманчылыкларының умумылашдырылан, типлешдирилен нусгасы оңат беян эдилипдир. Автор тылдакы атасына хат билен йүз тутян лирики гахрыманының сөзлеринде, ой-хыялларында батырлык ызына батырлык гөркезйән совет эсгерлериниң сөвешжең сыпатларыны, душманлара болан йигренчлерини жемләп билипдир. Хут шу себәбе гөрә-де бу шыгырда васп эдилйән гахрыманчылык еке бир уршужа махсус болман, бүтин совет адамларының рухуна, тебигатына бап гелип дуран гахрыманчылыклы сыпатлары яда салярды. Бизиң батыргай Гызыл Гошунымызың өңүнде хич бир гара гүйжүң дуруп билмежегини окыжылара ынандырярды.

> Совулды душманың алабахары,
> Ничйоин авудыр, нийәр зәхери.
> Бар затдан гүйчлүдир халкың гахары,
> Урарыс душманы дем берман, атам[1]

Чары Ашырың уруш йылларының түркмен лирикасына махсус болан белли бир сюжете йыкгын этмек, хайсыдыр бир анык вака аркалы ярагдаш ёлдашларының гахрыманчылыгыны васп этмек усулына кәбир гошгуларында душ гелйәрис. Эгер автор «Гахрыман» (1941) атлы балладасында «алгыр гушы» билен деңешдирип галып, душманың үстүне газаплылык билен ок ягдыран рус лётчиги Леонидиң гахрыманчылыкларындан сөз ачса, «Гайдышын» (1943) атлы бейлеки бир гошгусында сөвешиң башга бир картинасыны берйәрди.

Партизанчылык херекетлерине баш гошуп, етишибилдиклеринден оларың яраг складларыны, техникаларыны хатардан

[1] Ашыр Ч. Поэмалар, 271 сах.

ыкарын батыр йигитлеримизиң херекетлери, сөвешжең хәсиэтлери бу шыгрың эсасыны дүзйәр. Түркмен совет лирикасының пайбашы эсери болан «Эрмени гызы» (1944) атлы гошгусында болса автор хеммәмизиң билшимиз ялы, лирики гахрыманың яралы пурсатында башдан гечирйән дуйгулары догрусында сөз ачяр. Бу шыгырларың суратландырян объектлериниң дүрлүлиги, авторың оларда херекет эдйән адамлара махсус болан сыпатлары йүзе чыкарып билмеги шахырың башарҗаңлыгыны биркемсиз субут эдйәрди.

Шахыр бу шыгрында суратландырян вакасыны, ягны урушҗының яралы болан пурсадыны җикме-җик, тебигы өвүшгинни йитирмән суратландырып билипдир. Эсгериң өлүм пәллесинде ятырка, дашыны гуршап алан хадысалар, ягны шувлаян шемалың гары ерден гөге соврушы, агачларың бурулап, сувларың доңуп ятышы, даш-төверекде топ окларының ярылып, ялының чабырап, түссәң буругсап дурмагы, эсгериң бедениден акян ганың ак гары гырмызы реңке бояп барышы — бу затларың хеммеси гошгуда тәсирли беян эдилипдир. Шейле-де шыгырда лирики гахрыманың херекетлериниң суратландырылышы окыҗының гөвнүнден туряр. Җанховлуна ики яна урунян, совгуң, агырының дердинден эҗир барыны чекйән эсгере көмеге гелен мелхемчи гызың «мәхрибан эне дек эм эдиши» эсерде өзболушлы беяныны тапыпды. Гошгыны оңат лирики эсерлериң хатарына гошян шейле сураткешлик билен бирликде, авторың өз лирики гахрыманының, оңа эм эдйән гызың дуйгуларыны чеперчиликли берип билендиги-де гөрүнйәр. Эгер гошгының башындакы «Нирде сен, эй, Нина, эрмени гызы, гезсем тапармыкам бүтин Союзы» сетирлеринде лирики гахрыманың өзүни өлүмден халас эден эрмени гызыны яда салып, оны хыялында агтармакчы боляндыгыны окыҗа дуйдурса, эсериң соңунда гайталанян бу ики сетир башга бир чеперчилик серишдесини бермәге хызмат эдйәр. Өзүни ажалдан алып галан, «йүзүне якымлы демини чавуп», калбында өчмеҗек ятламалар гоюп гиден гызың кимдигини билип билмезлиги, оңа миннетдарлык сөзлерини айтмага етишмезлиги лирики гахрыманы бипарахатландыряр. Онуң калбында эрмени уясына болан миннетдарлыгың артмаса кемелмеҗекдигини окыҗылара етирмек үчин шахыр шыгрың башкы ики сетирини үйтгешигрәк гөрнүшде гайталамагы гөвнеҗай тапыпдыр.

«Адым Нина» дийди, «Өзүм эрмени».
Шол гыз халас этди өлүмден мени.
Нирде сен, эй Нина, эрмени гызы,
Гезсем тапармыкам бүтин Союзы?[1]

Газаплы сөвеш мейданында болуп гечйән алдым-бердимли вакалары чеперчиликли беян этмекде бизиң бейлеки кәбир

---

[1] Ашыр Ч. Поэмалар, 270 сах.

шахырларымыз хем үстүнлик газаныпды. Д. Халдурдының «Эрмени гызы» билен темадаш «Ектайлы гыз» (1943) гошгусында, «Гачгак», «Бинамыс» баллададаларындакы дек, лирики гахрыманың эдерменлик билен сөвешйән түркмен йигитлерине сөйгүси, Ватанымызың ыкбалы питиге мүненде, җанларындан горкуп, өзүни бир гыра чекен бинамыслара, горкаклара йигренҗи оңат йүзе чыкарылып билнипдир. Шахырың «Ектайлы гыз», «Гачгак», «Бинамыс» баллададаларында дөредилен адам типлери авторың уссатлыгына гуванч дуйгусыны ояряр. Бири-бирине якын темадан дөредилен бу баллададаларың хер биринде эхлихалк сөвешинден четде дурян гушйүрек намартларың образлары ачылып гөркезилйәр. Автор «Гачгак» балладасында фронт мейданыны ташлап гачан намардың эрбет сыпатларыны йүзе чыкармак үчин тебигаты җанландырма йүз уран болса — горкагың дашыны гуршап алан предметлериң оны гысып-говруп баряндыгыны чеперчиликли беян этсе, «Бинамыс» балладасында суратландырылян дөврүң хакыкы вакалары, гүнделик дурмушдан гетирилйән фактлар аркалы гахрыманың хәсиети ачылып гөркезилйәр. «Гачгак» балладасының гүррүңи эдилйән типе калбында гахар-газап оярмагы шахырың уссатлыгындан хабар берйәр. Автор гачгагың Ватан угрундакы сөвешден йүз өврүмек билен өнүп-өсен топрагында, ил-гүнүнден йүз өврендигини, кынчылыклы гүнлерде халкың дердине ярамадык шейле горкакларың ер йүзүнде орун тутмага мынасып дәлдигини окыҗа ынандырмагы башаряр. «Аталаң ган дөкүп етенден, атадан-энеден, гелинлик эдинҗек гызындан, достундан-ярындан» гачып, бинамыслыга, горкаклыга берлен бу адамың фронтдан ара ачып баршыны суратландырян автор шахырана җанландырма йүз уруп, ели-гүни, от-чөплери, баг-бакҗалары ве бейлеки тебигат предметлерини оңа гаршы гоюп, шейле типе йигренч, гахар-газап дөредйәр. Ватанындан йүз өврен гушйүрек типлерден адамларың-а дәл, хатда тебигатың хем элли бизардыгыны калбыңа гуйян сетирлер балладаның дуйгулара югрулландыгыны, чеперчилик бабатда өвгә мынасыпдыгыны гөркезип дур.

Инди оң бир өзи бир ерде галды.
Бир гара башы-да мүң дерде галды.
Йөресе, ер онуң ызыны аляр,
Букулса, ел онуң ызыны чаляр.
Сув онуң бөкенде суратын алды,
Окларын дөкенде сыратын алды.

Хатда оңа гарынжа-да йүз бермез,
Хининиң бир чүңкүн ырава гөрмез.
Хемме өз еринде, гачып баряи ёк,
Өз гапысын оңа ачып берйән ёк.
Дүнйәниң гиңлиги даралды оңа.
Оң баран хер ери гөр болды оңа[1]

[1] Халдурды Д. Мениң ярагым, 24—25 сах.

Д. Халдурды уруш йылларындакы гошгуларында диңе бир горкаклары, бинамыслары сатираның одуна дагламак, олара халкың гахар-газабыны беян этмек билен чәкленмән, сөвеш мейданында гөзи билен гөрен гахрыманчылыкларыны, йигитлеримизиң батыргайлыкларыны васп эдипди. Шахырың лирики гахрыманы ар-намысдан ара ачанлары йигренмек билен бирликде, арслан ялы арлап сөвеш мейданына гирйән, Гөроглының эдерменлигини яда салып, батыргайлык билен гелминиек нежислери амана-тоба гетирйән герчеклеримизиң үстүнликлерине-де гуванман дуруп билмейәрди. Автор өз лирики гахрыманының калбында орун алан бу дуйгулары окыжылара етирмек үчин ене-де адам типлерине, оларың гылык-хәсиетлерине йүзленйәр. Хут шу себәбе гөрә-де, онуң «Хат» (1942), «Бейик гошуның кичи эсгерине» (1942), «Этсең хызмат, ягар хормат», (1943), «Бизе полат атаң перзенди дийрлер» (1943) ве бейлеки бирнәче гошгуларында сөвешжең эсгерлеримизиң сыпатлары гөзе илйәр. Шахырың оларың гүнделик сөвеш дурмушыны, гылык-хәсиетлеринде болуп гечйән өзгеришликлери гөзы билйәндиги нетижесинде, ады тутулан гошгуларда юрдуны түйс йүрекден сөййән түркмен йигидиниң ойланмаларына, дуйгуларына душ гелмек боляр. Уршужылара махсус болан батырлыгы, кын пурсатларда бири-бирини голдайышларыны, азат Ватанымызы душманлардан халас этмек үчин әхли зада тайярдыкларыны гөркезйән образа шахырың «Достумың ядыгәрлигине» (1944) гошгусында-да душ гелмек боляр. Автор бу шыгрыны Гурбанмырат Эембердиевиң ягты ядыгәрлигине багышлап дөреден-де болса, бу ерде беян эдилйән дуйгулар, уршужыларың достлугы барада орта атылян ойланмалар совет эсгерлериниң әхлисине махсус болуп дуряр. Гошгуда сөвеш гайында дөрән достлугың миземездигини, йүрекдеш йигидиң башыны өлүмден, беладан-бетерден гутармак үчин ширин жаныны хем гурбан этмәге тайярдыгыны, саг гүнүң саг, хасса гүнүң хасса болуп, сүйтдеш доганыңа өврүлип гидйәндигини, шейле адамдан айра дүшенинде гөзүңе биалач яш айланяндыгыны шахыр лирики «мениң» үсти билен берйәр. Башдан-аяк биле сөвешип, иң соңкы дөвүм наныны дес-дең пайлашан, өзи яралы болуп, өс гайданда ики адама дерек сөвешип башлан достуның өмүр танапының ёлнандыгыны эшиден лирики гахрыман гыпанман-гыйылман дуруп билмейәр.

Бу йүрек дуйгуларына югрулан сетирлерде дост йитгиси үчин чекилйән хасрат, ысныпан ынсанлары бирек-бирекден айра салан нежис урша йигренч дуюляр, гахрыманың иң соңкы деминде-де олардан ар алмак арзувы билен жошяндыгыны беян эдйәр.

Язан хатын ибермәге етишмән,
Йыгшырыпдыр дөшүндәки жүбсүнде.

Ол өлсе-де, өлен дәлдир атышман,
Соңкы суратыны гөрдүм җигсинде[1]

Хайсыдыр бир гахрыманың образы аркалы бүтин совет эсгерлериниң гылык-хәсиетлерини, гахрыманчылыкларыны ачып гөркезмек уруш дөврүниң түркмен поэзиясына махсус хадысадыр. Шол йылларда хасам Гурбан Дурды, Айдогды Тахыров ялы эдерменлик ве батырлык гөркезен Совет Союзының гахрыманлары барада энчеме эсерлер дөредилди. Ш. Кекиловың «Шөхрат» (1942), Н. Помманың («Гурбан Дурды» (1942), А. Ковусовың «Гурбан Дурды» (1943), К. Ишановың «Орденлилере» (1943) шыгырлары шейле эсерлериң хилиндендир. Түркмен халкының батыр огулларының гөркезен гахрыманчылыкларыны эшидип, олара өзлериниң иң оңат гошгуларыны багыш эден Г. Сейитлиевиң, Р. Сейидовың, А. Кекиловың шол темадан дөреден шыгырларыны хем ёкаркы эсерлериң үстүне гошмак болҗак. Бизиң дөврүмизиң милли гахрыманлары хөкмүнде васп эдилен бу эсерлериң эдерменликлерини окыҗылара етирмекде шахырларымыз элде барларыны эдипдилер. Эгер Ш. Кекилов Гурбан Дурдының адына алкыш, шөхрат сөзлерини айтса, П. Нурбердиев гахрыманың гечен сөвеш ёлуның картиналарыны суратландырып, эсгериң образыны дуйгулар аркалы ачып гөркезмәге сынанышяр.

Уршуң газаплы сөвеш сахналарыны суратландырмак аркалы бизиң йигитлеримизиң эдерменлигини васп этмек, азатлыгың гадырыны говы билйән совет адамларының йүрегинде нәҗислере болан гахар-газабы оярмак А. Ныязов, К. Ишанов ялы шахырлара-да башардыпды. Ялынлы йылларда дөрдеиҗилиги хас кәмиллешен, сөз ачян вакаларыны өзүче беян этмәге ымтылан бу шахырларың душманың гүйҗүниң асгынлап, ян беришини, бизиң эсгерлеримизиң гөркезйән мертликлерини шахыраналык билен суратландырышларындан нәразы боланок. Шу ики шахырың дөредиҗилигине махсус болан шейле бир зады хем белләп гечмек герек. Олар совет эсгерлериниң гөркезйән гахрыманчылыкларыны сетирлере салмакчы боланларында, хайсыдыр бир обаның я-да шәхериң горалышындан сөз ачярлар. А. Ныязовың «250 гүн» (1943) гошгусында гахрыман шәхер Севастополың секиз айлап горалышындан сөхбет ачылса, К. Ишанов «Гахрыман шәхер» (1942) шыгрында ленинградлыларың габав дөврүнде гөркезен рухубелентликлери, нәҗис душманы гайратлылыклары, аҗайып мерданалыклары билен дыза чөкерендиклери догрусында гүррүң берйәр. Бу сөз уссатларының дөредиҗилигинде уршуҗыларың дине бир сөвешдәки херекетлери дәл-де, оларың дынч алышы, саз сөхбет эдйән пурсатларындакы ягдайлары

[1] Х а ч а д у р д ы Д. Мениң ярагым, 21 сах.

хем герегинче шөхлеленипдир. Шахырлар совет эсгерлериниң аракесме дөврүндәки шадыян дуйгуларыны суратландырмак билен оларың рухларының белентдиклерини, хич бир кынчылыкдан горкман, душманы күл-пеекун эдйәнчәлер гөрешмәге тайярдыкларыны ныгтамакчы болупдырлар. Қ. Ишановың «Старшина геленде» (1942) атлы шыгрында биз шейле идея душ гелйәрис.

Түркмен шахырлары уруш мейданларында бизиң йигитлеримизиң эл-эле берип сөвешендиклерини, Ватан үчин җанларыны гайгырмандыкларыны, окыҗылара етирмек үчин тәзе-тәзе шахырана формалара йүз уярлар, фронт дурмушыны көп тараплайын суратландырмага ымтыллярлар. Олар совет эсгерлериниң йүрек дуйгуларыны чепер сетирлер аркалы беян эдйәрдилер, гахрыманчылыклы херекетлериниң дүйп өзенини ачып гөркезмәге дырҗашярдылар. Биз сөвеше баш гошан йигитлериң, совет адамларының, илкиниҗи нобатда, Ватаның азатлыгы үчин аяга галандыкларыны билйәрис, эне топрак душманың аягының астында депгиленйәркә, шадыян, леззетли дурмушың болуп билмеҗеги өз-өзүнден дүшнүклиди. Бизиң эсгерлеримиз юрдумызың өзбашдаклыгыны, азатлыгыны горамак билен бирликде көрпе несли, аял-гызларымызың азатлыкларыны хем горапдылар.

Совет яшларының азат сөйгүлерини совет эсгерлерини тәзе ецишлере рухландырыҗы мукаддес гүйч хөкмүнде суратландырян гошгулар хем уруш йылларының түркмен поэзиясында йүзе чыкыпды. Бу темадан дөредилен шыгырлар чеперчилик, дуйгы бабатда бейлеки темалардан дөредилен шыгырлардан песде дурмаярды. Мунуң шейледигине гөз етирмек үчин Н. Помманың, Ч. Ашыровың, Қ. Ишановың ве бейлеки шахырларың шу темадан дөреден шыгырларына назар салмак етерликдир. Қ. Ишанов «Гараш» (1943) атлы шыгрында лирики гахрыманың тылдакы ярыны вепалылыга чагырышыны суратландырмак үчин, рус шахыры Қонстантин Симоновың «Маңа гараш» атлы аҗайып гошгусының эхеңине гол япыпды. Ери геленде, шунуң ялы илаада Р. Сейидовың хем «Гарашарын» атлы гошгусыны дөредендигини айдып гечмек герек. Бу шыгырларда шахырларың хич бирем рус галамдашына көре-көрлүк билен өйкүнмәнди. Олар ярыны сабырлылыга чагырян йигидиң сөйгүлисиниң вепалылык билен гарашҗагыны ынандырян гызың дуйгуларыны беян эденлеринде, өзболушлылыга йыкгын эдипдилер. Қ. Ишанов ярына хат билен йүзленйән йигидиң сөйгүден гүйч-кувват тапяндыгыны, өзүниңки ялы йүзлерче мукаддес сөйгини өлүмден халас этмек угрунда җаныны гайгырмаяндыгыны окыҗылара ынандырмак үчин, лирики гахрымаың йүрек дуйгуларына йүзленипдир. Яры ядына дүшенинде, гөзлери гүлүп, йүреги җошян эсгериң сөзлерине ынанмазлык мүмкин дәл. Оларда сөен калбың хыҗувлы овазы эшидилйәр.

Гарашсаң, эшитсем гарашяның мен,
Шатлыгым йүрегме сыгмаздан жошар.
Душманлара болан гахар-газабым,
Деңиз, дерялардан, даглардан ашар.

Ол жошгун, ол хөвес мениң өңүмден,
Совар душманларың өлүм окуны.
Хүжүм чагларында дүшсең ядыма,
Гырарын душманы, еңерин оны[1].

Тылда арман-ядаман зәхмет чекип, фронта өз гошандыны гошян эсгер ярының сөйгүси билен рухланып, душманың меркини берйән түркмен йигитлериниң йүреклериндәки сөвеш хыжувларыны гөвнежай васп этмекде Ч. Ашыровың гошгулары өз дөврүнде улы роль ойнапды. Шахыр «Эжегыз» (1945) атлы шыгрында түркмен йигидиниң өз ярына мерт боларын дийип берен вадасында дуршуны беян эдйәр. Автор лирики гахрыманың башындан гечирйән дуйгуларыны суратландырасында көпсөзлүлиге, гураксылыга йүз урман, сураткешлиге йыкгын эдйәр. Йигит ярының ынамыны өдәндигини ынандырмак үчин, сөвеш дурмушындан бир ваканы гүррүң беренде, онуң үстүнлик газанмагында сөйгиниң гүйч берйәндиги өз-өзүнден дүшнүкли болуп галяр. Йөне ол азат сөйгиниң, Ватаның хатырасына ажайып еңишлери газаняндыгына гарамаздан, уруш беласының гайдып дүнйә халкларының гердениие дүшмезлигиниң аладасыны эдйәр.

Ынсан оглы гайдып гөрмесин жеңи,
Хей-де жең жебриниң болармы деңи,
От өтенок тене, дуймарсың доңы,
Билмейәрсиң нире-нире, Эжегыз[2].

Шахыр «Далбарың астында» (1945) атлы икинжи бир гошгусында-да вадасына вепалы гыз билен онуң ынамыны өдән эсгер хакында гүррүң ачяр. Бу шыгыр идея, вакаларың яйбаңланышы бабатда авторың «Эжегыз» гошгусының довамы хөкмүнде яңланяр. Эгер озалкы гошгуда лирики гахрыманың ярының ынамыны өдешини сынлан болсак, бу шыгырда ики яш жуваның душушыгының шаядына өврүлйәрис. Йигитдир гызың ышкы дуйгуларының гүйчлүдигине көпден бәри бири-бирини гөрмәндигине гарамаздан, оларың дилинден Ватан сөзи дүшенок, газаплы сөвеш гүнлериниң гахрыманчылыклы ятламалары хакыдаларына гелйәр. Йигит «йүзи үйтгесе-де, гөзи үйтгемедик, өзи үйтгесе-де сөзи үйтгемедик» вадасына вепалы гыза ил-гүнүң ар-намысы, юрдумызың азатлыгы үчин, улы хыжув билен сөвешендигини гүррүң берйәр.

Сөйгини сөвешжең эсгерлери тәзе еңишлере рухландырыжы кераматлы гүйч хөкмүнде суратландырмак Н. Помманың уруш йылларында дөреден шыгырларында-да душ гелйәр.

[1] Агыр яралылар, отгур галамлылар, 57 сах.
[2] Ашыр Ч. Поэмалар, 276 сах.

Авторың «Биби» (1943), «Сөвдүгим» (1944), «Меңзеш» (1943) гошгуларында сөйгүли йигидиң өз ярыны ятлап, орта атян ойланмалары, Ватан билен багланышыклы дуйгулары бара-бат гөвнүңи авлаяр. Шахыр бу шыгырларында сөйги барада сөз ачып, лирики гахрыманың бу меселе билен багланышыклы дуйгуларыны суратландыряр. Йигиде вепалылык билен гарашян гызы диңе сөйгә берлен шахс хөкмүнде суратландырман, онуң Ватаның бәхбиди, фронтуң кувватыны артдырмак угрунда алып барян ишлеринден хем сөз ачяр. «Биби» гошгусында тылда гахрыманчылыклы зәхмет чекйән ярына йүзленйән лирики гахрыман гыза диңе бир сөйгүсине вепалы болмак билен чәкленмезлигини, сөвешйән йигитлер үчин йүң җорапдыр элликлер иберип дурмагыны сораяр. Бадашан йүреклер әхлихалк гөрешине гошулушып уранда, сөйгүлеринин хакыкы сөйгә өврүлҗекдигини йүрекден сыздырып язяр.

Шахырың «Сөвдүгим» гошгусында лирики гахрыман ярына сөвеш мейданында газанян еңишлеринден гүррүң берйән болса, «Меңзеш» шыгрында сөйги дуйгуларындан сөз ачыляр. Фронтда эркеклер билен деӊ хатарда сөвешип йөрен украин гызыны гөрен йигит бада-бат ол гөзеле меңзеш ярыны ятлаяр, сүйҗи арзувлара батяр. Шу ширин арзув-хыялларың тәсири астында язан хатында өз сөйгүлисиниң фронтда габат гелен гыз дек сөвеше баш гошмагыны, ягны тылда арман-ядаман зәхмет чекип, еңши якынлашдырмагыны саргаяр.

Ватанымыза болан сөйгиниң, ил-гүнүң ар-намысыны горамак хыҗувының шахсы ышкы дуйгулардан рүстем гелйәндигини, юрдумызың азатлыгы үчин батыр йигитлеримизиң ишеңңир гызларымызың сөйгүлеринден хем эл чекип билҗекдиклерини шахырларымыз ынандырыҗылыклы суратландырып билипдирлер. А. Ковусовың «Хошлашык» атлы гошгусы шейле эсерлериң биридир. Авторың бу шыгрында фронтдакы йигидиң сөвеш билен багланышыклы дуйгулары орун алыпдыр. Кесгир гылыҗыны дакынып, сөвеш атына атланан йигит, машгала тоюдыр, Еңиш тоюны билеликде гечирмек үчин фронтда, гызың тылда гайдувсызлык билен гөрешмелидигини ныгтаяр.

Сөйгүлилериң арасында алышылян хатлар, оларда гүррүң берилйән гахрыманчылыклар барада сөхбет ачыланда, шейле бир зады хем ятламан гечмек болмаз. «Фронтчы түркменлериң түркмен халкына җогабы» ады билен язылан шахырана эсер уруш йылларының түркмен совет поэзиясында гөрнүкли орун эелейәр. Ол тарыхы документиң ашагына санлыҗа сөвешҗең эсгериң гол чекендигине гарамаздан, онда түркмен халкының эдермен огулларының ватанчылык дуйгулары, сөвешде гөркезйән эдерменликлери догрусында шахыраналык билен гүррүң берилйәр. Мәхрибан түркмен халкының тылда галан адамлара душманы күл-пеекун этмек барадакы хат би-

лен йүзленендиклерине бегенип ики болуп билмедик эсгерлериң нежислери өңкүден-де бетер гыргына беришлери, гайдувсызлыклары, тәзе-тәзе еңишлер газанышлары «Хатда» башаржаңлык билен тесвирленипдир. Гөроглының човлуклары болан түркмен йигитлериниң хич бир кынчылыкдан басылмаяндыкларыны, рухларының белентдигини, өзлерине билдирилйән ынамы өдәп, ватандашларының йүзленмелерине гахрыманчылык билен җогап берҗекдиклерини суратландырмак үчин автор (хаты уруш йылларында бирнәче гошгулары билен чыкыш эден, соңра республикамызың гөрнүкли журналистлериниң бири болуп етишен Аннагулы Мәмметгулыев шыгыра гечирипдир) сөвеш вакаларындан сөз ачяр. Эсерде атлары агзалян гахрыманларың, мердана эсгерлериң алып барян сөвешлериниң айдың шекиллери гөз өңүмизден гечйәр, оларың нежислери пайхынлайышлары, гелен сүренлерине тарап сүрүшлери дуярлык дережеде гөрүнйәр. Баласына гарашян сабырлы энәниң, ярына гарашян сөйгүли гелниң, какасыны гөрмәге зар чагаларың умытларыны пуҗа чыкармазлык, гөзлериниң яшларыны кепдирмек үчин, еңши якынлашдырмак угрунда җан чекйән түркмен йигитлери мукаддес сөвешлериниң манысына гаты говы дүшүнйәрлер. Фашизм ховпы ёк эдилсе, лал болан диллериң сайраҗагына, гапыл болан гөречлериң ачылҗагына, душманың ганлы пенҗесиниң астында эзилйән халкларың азатлыга чыкҗагына ынаняп йигитлер хак иш угрунда элде барларыны эдйәрлер.

Ене онлап, йүзләп оба, шәхере,
Азатлыгың ягтысыны сачан биз.
Миллионлары гулчулыкдан бошадып,
Олар үчин багт гапысын ачан биз.

Зынҗырлы гол, лал болан дил ачылар,
Сайрар олар мисли бахар билбили.
Шонда йигитлериң өңүнден чыкып,
Берерсиң сен дессе-дессе тер гүли[1].

Түркмен йигитлери өз хатларында фронтуң ягдайындан ил-гүнүни хабардар этмек билен чәкленмән, нежис душманлары күл-пеекун этҗекдиклерини ынандырярдылар, гелин-гызларың йылы гейимлер өрүп, тикип эсгерлеримизе иберип дурмакларыны сораярдылар, еңиш гүнүни якынлашдырмакда оларың улы ролуның бардыгыны йүрекден сызды-рып язярдылар. Эгер ики фронтда, ягны сөвеш мейданларында ве тылда душманың гаршысына хыҗувлы гөреш алнып барылса, әхли гүйч бир ере җемленсе, ганымларың умытларының, бет пыгылларының пуҗа чыкҗакдыгыны, ганхорларың аягы астында депгиленйән топрагымызың үстүнден азатлык елиниң өсҗекдигини рухубелентлик билен пыгтаярдылар.

---

[1] Атгыр ярагълылар, өткүр галамлылар, 27 сах.

Аталар-энелер, гелинлер-гызлар,
Биз сизи чагыряс гахрыман ише.
Бу гүн бикәр ятмаң, сейлиң вагты дәл,
Гошандыңыз болсун бейик гөреше.

Биз шейле ишлесек, шейле гөрешсек,
Еңиш бизде ики эсселәп тиз болар.
Юмрулап, яндырлан сенагат, колхоз,
Даянып хыручлы ёкары галар[1].

Диңе бир түркмен йигитлериниң сөвеш мейданларындакы батырлыкларыны, гөркезйән гахрыманчылыкларыны гөвнежай суратландырмак билен чәкленмән, дуйгулара югрулан чагырышлары билен тыл пәлванларының тәзе-тәзе зәхмет үстүнликлерине рухландыран бу «Хатда» фронт билен тылың бир йүрек, бир гөврелиги, түркмен халкының адына шөхрат гетирен мердана огулларының сөвешжең сыпатлары өз беяныны тапып билипдир.

Бу айдылян сөзлер түркмен шахырларының уршуң соңкы йылларында дөреден, нежис фашистлериң еңсе берип, еңлише сезевар болуп баршыны улы шатлык, гуванч билен суратландырян гошгуларына-да дегишлидир. Сөвешлерде кәмиллешен, тапланан батыр Гызыл Гошунымызың гелмишеклери сүренине тарап сүрүп барышы, фашизм боюнтурыгының астында хорлук чекен халклары азат эдиши шахырларымызың йүреклерини жошдурман дуруп билмәнди, олар еңшиң якынлашандыгыны дуйярдылар, шол угурда жан аяман гөрешйәрдилер. Шол гайдувсыз гөрешиң, гахрыманчылыгың васпыны өз лираларына сиңдирйәрдилер.

Уршуң ахырларында дөрән гошгуларда көпленч якынлашян еңиш барада, «бизиң көчәмизде болжак той» догрусында сөз ачылярды. Оларда шу үстүнлиге, еңше пәхилилик билен етилендиги, гечилен гүзаплы ёллар догрусында ойланыш барды. Совет адамларының фашизм ховпуны ёк этмек угрунда гөрен гөргүлери, чекен хорлуклары, еңшиң бизе гаты гыммат дүшендиги барадакы ой-хыяллар, хасратлы ятламалар ол шыгырларың лейтмотивини дүзйәрди. Чары Ашырың «Достларым», Н. Помманың «Әдигимиң ёлы», Д. Халдурдының «Гоч йигитлер Берлинде», «Көчәмизде той болды», Р. Сейидовың «Бейик еңиш гүнүнде» ве башга-да бирнәче шыгырлар еңшиң бушлукчысы болан, поэзиямызың өңе гитмегине ярдам эден лирики эсерлердир. Бу гошгуларда лирики гахрыманың гечен еңиш ёлуны ятлайшы, душмана йигренжи, кынчылыкдан басылман, рухубелентлик билен Берлине етиши умумылашдырылан дуйгуларда берилйәрди. Н. Помманың «Әдигимиң ёлы» (1946) гошгусында лирики гахрыманың башдан гечирен вакалары, уруш догрусындакы ойланмалара солдат әдигиниң — чепер деталың үсти билен берилйәрди. Гечен сөвеш

[1] Атгыр яраглылар, өтгүр галамлылар, 28 сах.

5—3122

ёлуны ятлаян батыр солдат «Ашгабатдан гейип гиден эдигиниң хер гатына урлан чүйлери гөрeнинде» алдым-бердимли сөвеш сахналары гөз өңүнде жанланяр. Шол гызгын сөвешлерде уршужының эдигиниң батлы эдимлемегинде, башгача айтсак, үстүнлик газанмагында Кавказ, Белорус уссаларының эден хызматлары улы роль ойнаяр. Түркмен доганының адалат угрунда алып барян гөрешиниң, бейлеки доганлык халклар билен билеликде мәхрибан топрагымызы нежислерден азат эдишиниң ашыгы болан Кавказ уссасы онуң эдигиниң ашагына мых какып, Белорус гардашы олтаңыны галңадып, бадына бат гошяр, өңе гитмегине ярдам эдйәр, фашистлериң зулмы астында хорланан зәхметкешлериң ягты гүне чыкмагына көмек берйәр. Шахыр түркмен солдатының эдигиниң тарыхыны беян этмек билен, онуң дүрли уссатларың элине дүшүп, тозман Берлине етендигини суратландырмак аркалы гечен газаплы урушда душмандан үстүн чыкмакда совет адамларының доганлык-достлугының улы гүйчдүгини шахырана сетирлерде гөркезип билипдир. Ол эдик уруш гутарандан соң чаңы, гумы какылып, несиллере ядыгәр хөкмүнде сакланяр. Мунуң өзи шахырың символик ачышыдыр.

Сөвешжең эдигме дүшенде гөзүм,
Хас берк гушаян гайратың билип.
Тарыхын өвренип огланым, гызым,
Өвредер неслиме эдигмиң ёлун[1].

Совет адамларының гечен урушда гөркезен гахрыманчылыкларыны, немец фашистлерини өз пәллерине жызар эдишлерини умумылашдырмакда Халдурды хем чепер галамыны өзүче ишледипди. Уршуң ничикси беладыгыны, онуң адамзадың дурмушына етирйән бетбагтлыкларыны тенинде дуян шахыр гечен сөвеш ёлуна назар айланда, батыр совет солдатларының битирен гахрыманчылыкларыны яда салман дуруп билмейәр, нежислере йигренчден долы сетирлер дүнйә инйәр. Автор «Көчәмизде той болды» (1945) атлы гошгусында эдил Н. Помманың «Эдигимиң ёлы» шыгрындакы дек батыр халкымызың «маңлай дерини чалып, эдигини сүпүрип гояныны» ныгтаяр, лирики гахрыманың ойланмаларына хас чуңңур аралашяр. Шу ве бейлеки кәбир эсерлерде бизиң халкымызың Ватанымызы басыбалыжылардан азат этмек үчин алып баран сөвешлеринин ер йүзүнде парахатчылыгы бакы беркарар эдендиги, фашизмиң ёк болуп, социалистик гурлушыгың хасда дабараланандыгы ныгталярды. Түркмен шахырларының шол типдәки жемлейжи гошгуларында-да совет халкыны улы хасрата, ачлыга-хорлуга сезевар эден нежис жеңиң гутарашыны гуванч дуйгусы, совет адамларының дөрт йыллык сөвешде гөркезен гахрыманчылыкларына, тутанъерлиликлерине

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 45 сах.

билдирилйән сөйги уссатлык билен тесвирленипди. Галамларыны вайза өврен түркмен шахырлары совет адамларының урушда гөркезйән гахрыманчылыкларыны гөрегинче васп этмегиң хөтдесинден гелип билипдилер. Бири бейлекисине меңземейән чепер дуйгуларың чуңнурлыгы бабатда өвгә мынасып бу гошгуларда түркмен йигитлериниң, олар билен эгин-эгне берип сөвешен бейлеки халкларың векиллериниң ой-хыяллары, дуйгулары өз беяныны тапып билипди.

Диңе бир лирики шыгырлары билен дәл, эйсем эпики эсерлер билен хем совет адамларының батыргайлыкларыны васп эден түркмен шахырларының уруш йылларында дөреден поэмаларында-да шейле онайлы ягдая душ гелмек боляр. Эгер түркмен сөз уссатлары кичи гөврүмли шыгырларында уршуҗыларың дуйгуларыны, ой-хыялларыны гысгача беян эден болсалар, эпики эсерлеринде гахрыманларың херекетлерини җикме-җиклик билен суратландырмага җан чекипдилер, окыҗылары гахрыманчылыкларың дөрейшиниң шаядына өврүмәге ымтылыпдылар. Энчеме мензил сөвеш ёлуны гечен, уруш беласының ничикси затдыгыны хемме тараплайын өвренен шахырларымызың галамларының астындан чыкан шол поэмаларда сөвеш мейданының гөзе долы сахналары, гахрыманларың ынандырыҗылыклы херекетлери месе-мәлим билдирипдирди.

Уруш йылларының түркмен совет поэзиясының өсмегине, өңе гитмегине ярдам эден шейле эсерлериң хатарында Н. Помманың «Ватанчы гарры» (1941), «Касам» (1941), «Ядыгәр» (1942), Ч. Ашыровың «Эн шәхеринде» (1943), «Байлы» (1941), Ш. Кекиловың «Дядя Иван» (1942), «Карелия җеңңелинде» (1943), А. Ныязовың «Огулбоссан» (1942), Якуп Насырлының «Лейтенантың оглы» (1943), Б. Сейтәковың «Лейтенант Иванов» (1942), Р. Сейидовың «Санитарка» (1942) ялы поэмаларыны гөркезмек мүмкин. Бу эсерлериң шол бир темалара, ягны уруш хакыкатындан сөз ачяндыгына гарамаздан, форма, чеперчилик бабатда дүрли-дүрли хәсиетдедилер. Эгер Н. Помманың «Ватанчы гаррысында» серхетчилериң дурмушындан гүррүң берилсе, Ч. Ашыровың «Байлысында» душманың тылына ярaлы болуп дүшен учуҗының гөркезйән гахрыманчылыкларындан сөз ачылярды. Ш. Кекиловың «Дядя Иван» эсеринде окыҗы бир обаның адамларыны фашистлериң дуйдансыз чозушларындан халас эден гаррының херекетлерини сынласа, А. Ныязовың «Огулбоссанында», Н. Помманың «Ядыгәринде» өз шай-сеплери, маңлай дерлери билен фронтуң куввтыны артдырмак угрунда җан чекен түркмен гелин-гызларының эдерменликлериниң шаяды боляр. «Эшиден деӊ болмаз, гөрен гөз билен» дийлиши ялы, бу эсерлериң ичинде уруша гатнашан түркмен шахырларының поэмалары чеперчилик бабатда-да, вакаларың ынандырыҗылыгы тайдан-да тыл шахырларының поэмаларындан рүстем

гелйәрди. Мунуң себәби хем өз-өзүнден дүшнүклидир. Уршуң газабыны гөрен, эҗирини чекен шахырларымыз гахрыманларының херекетлерини, башдан гечирйән дуйгуларыны говы өврениндилер. Дурмуша белетлик билен дөредилен бу эсерлериң хайсы бири барада сөз ачсаңам айдара зат кән.

Н. Помманың «Ватанчы гарры» поэмасы окыҗыларың сөйгүли эсерлериниң бирине өврүлип гиден поэмадыр. Эсериң гозгаян темасы шейле бир тәзе дәл, себәби озал бу темадан Ч. Ашыровың «Серхетде» атлы поэмасы дөредилипди. Эмма эсериң чеперчилиги, гахрыманларың дуйгуларының суратландырылышы барада муны айтмак болмаз. «Багбаның беяны» атлы өз дөврүнде дилден-диле гечен, хәзирки гүнде-де әхмиетини йитирмедик поэмасыны дөретмек билен Н. Помма эпики эсериң усулыны ягшы эле алыпды. «Ватанчы гаррыда» бу поэманың тәсири, чеперчилик усуллары месе-мәлим дуйлуп дур. Ваканы акгынлы, дартгынлы беян этмек, гахрыманларың херекетлериниң ынандырыҗылыклылыгыны газанмак — буларың хеммеси «Багбаның беянындан» сырыгып гелйән чепер уссатлыкдыр. Шахыр «Ватанчы гаррысында» гахрыманларының дуйгуларына аралашмагы башарыпды.

Эсерде серхетчилере якындан көмек берйән авчы Павел аганың дуйгулары, ерли ягдайлар билен багланышыклы херекетлери оңат ачылып гөркезилипдир. Бу ерде авчыларың, оларың мыдамалык ёлдашы болан итлериң тебигатына махсус сыпатлар ынандырыҗылык билен окыҗылара етирилйәр. Шахыр гахрыманының битирйән ишлерини суратландыранында, хич хили ясамалыга, галплыга ёл бермән, хакыкаты догручыл беян эдйәр. Павел аслында авчылык билен гүн гөрүп йөрен гарры. Ол хер гүн диен ялы йыртыҗы хайванлары авламага серхет якасына гидйәр. Автор гаррының гүнделик дурмушы билен окыҗылары таныш эденсоң, онуң Ватаның бәхбиди, ховпсузлыгы үчин битирйән ишлеринден сөз ачяр, гахрыманының гылык-хәсиетини йүзе чыкарып билҗек вакалары орта атяр. Догруданам Павелиң серхет бозуҗыларың ызыны чалып, оларың гөзлегине чыкан пурсадында нәхили адамдыгы аян болуп уграяр. Ол үстүне абанян өлүм ховпундан чекинмән, мукаддес топрагымыза аяк басан ичалылары дири сыпдырмазлык угрунда бар гүйҗүни аямаяр. Гаррының шу пурсатда йүрегинде Ватанчылык дуйгусының хас гүйчленишини, догдук меканының намысыны, хер дабан ерини җанындан эзиз гөрйәндигини гөркезмек үчин, автор тәсирли сөзлер тапяр.

«Гелмәң» дийип, гарры гахарлы бакды,
Атмак үчин гошаң гулагын чекди.
Олар диңлемезден гаррың сөзүни.
Гайта тутҗак болуп, онуң өзүни.

Ерли-ерден башладылар атыша,
Гарры хем «Палтаңыз дегирин даша» —

Дийип, папагыны чыкарып башдан,
Гапдална ташлады оны ювашдан[1].

Павелиң душманлар билен эдйән барлышыксыз сөвешиниң беяны-да поэмада гөвнеҗай суратландырылыпдыр. Онуң еке өзүниң бирнәче адама гаршы мертлик билен гөрешини, кын ягдая дучар геленде рухдан дүшмән, ярасының азарына дөз гелип билши инчелик билен суратландырыляр. Авторың яралы адамың башдан гечирйән дуйгуларыны беян эдйән картиналары онуң уссатлыгына гүвә гечйәр. Гахрыманың рухы ахвалатларыны, җанховлуна икияна урнушыны суратландырян сетирлерде шахырың сөз билен сурат чекмәге өкделиги месе-мәлим дуйлуп дур.

Йүрегинде от янып, богазы кепйәр,
Ким оңа сув берип гөвнүни тапяр?
Хатда Альфасы хем хениз геленок,
Делмирип дашында назар саланок.
Кәте ол башыны гөтерип ерден,
Гүйч топлап тирсегне даяняр бирден[2].

Н. Помманың сураткешлигини, галамыны художнигиң кистине деңешдирип билйәндигини поэманың үчүнҗи бөлегиндәки сәхер чагының суратының чекилишинден хем гөрсе боляр. Шейле-де поэмада Альфа махсус болан херекетлер, заставадан көмек етишенинден соң, душманың эле салнышы гөвнеҗай беян эдилйәр.

Уршуң газабыны, онуң адамзат дурмушына етирйән зыяныны адам образлары аркалы беян этмекде Ч. Ашыров хем башарҗаң шахырдыгыны гөркезип билипди. Онуң «Байлы» поэмасының баш гахрыманының душманың тылында алып барян сөвешлеринде батыргай совет учуҗысының сыпатларыны гөрүп билсек, «Эн шәхеринде» атлы эсеринде уршуң җебир-җепасыны башдан гечирен совет сотдатларының ой-хыялларына белет болуп галярыс. Шахырың «Эн шәхеринде» поэмасының оңат тарапларының бири авторың ол эсерде гахрыманларың гылык-хәсиетини оңат йүзе чыкарып билендигинден ыбаратдыр. Композицион гурлушының оригиналлыгы билен тапавутланян бу эсере гатнашян гахрыманларың санының кәндигине гарамаздан, оларың хер бирине махсус болан хәсиетлери бар. Поэма, шейле гөрәймәге, ики машгаланың достлуклы арагатнашыгының тарыхы ялы болуп дур. Эмма хакыкатдан автор бу ики машгаланың гатнашыклары эсасында мүңлерче совет машгалаларының достлуклы арагатнашыгыны гөркезйәр. Поэманың башында лирики гахрыман өзүниң Эн шәхеринде Фирсов атлы достуның яшандыгыны хабар берйәр. Шахыр гүррүниң ынандырыҗы болмагы үчин Фирсовың өзүне сөз берйәр, башындан гечирен вакаларыны гүррүң бер-

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 190 сах.
[2] Шол ерде, 195 сах.

мога мүмкинчилик дөредйәр. Шол гүррүңлерден Фирсовың биринҗи җахан уршуна гатнашандыгыны, кынчылыкларда биншиендигини билип галярсың, беркарар эдилен яш Совет дөвлетини дашкы душманлардан горандыгыны аңярсың. Шахыр гахрыманының терҗимехалының шунуң ялы эсасы этаплары билен окыҗыны таныш эденден соң, онуң Бейик Ватанчылык уршы йылларындакы дурмушы догрусында сөз ачяр. Озал көп шатыны башындан гечирип, сөвешмегиң абыны-табыны эле алан бу гахрыманың өзи хакында, досты Чернов барада берйән гүррүңлери уршуң газаплы сөвеш эпизодларыны гөз өңүне гетирйәр.

Шахыр гахрыманының достлуга чәксиз хормат гойяндыгыны гөвнеҗай суратландыряр. Фирсовың достуна йүзленип язан «Хат яз, Людмиладан хабар аляңмы, чагаҗыкларымдан хабар билйәңми?» диен сөзлерини оканында, поэмада мундан бейләк сөхбетиң тыл барада гитҗегини деррев дуюп галярсың. Шахыр бу идеяны окыҗа етирмек үчин, беян эдилҗек вакалары гөз билен гөрен гахрыманына сөз берйәр.

Немец фашистлери тарапындан эҗеси дардан асылан Наташаның душманың рехимсизликлери, доңйүреклиликлери догрусында берйән гүррүңлери калбыңы паралаяр. Нәхак дөкүлен ганлары, эзиз энесиниң аҗы өлүмини гөрүп, калбы гыйым-гыйым болан яшаҗык гахрыманың хасрата югрулан сөзлерини диңләнинде фашистик басыбалыҗыларың хакыкы ганхордыкларына гөз етирип галярсың. Адамкәрчилик сыпатларыны йитирен ол неҗислериң соңуна чыкмагы, бет пыгылларының өңүни алмагы Наташаҗык эсгерлеримизе саргыт эдйәр.

Хәзир, кака, хич кемчилик ёк бизде,
Элмыдама ики гөзүмиз сизде.
Эн шәхрин алмага гатнашдың сен-де,
Бирнәче душманы ёк этдиң онда.
Җан эдип бошадың юрдумың барын,
Алгын, кака, гарып эҗемиң арын[1].

Фирсов ялы мүңлерче гахрыман солдатларың неҗис фашистлерден ар алышлары, олары эне топрагымыздан сүрүп чыкарышлары Ш. Кекиловың поэмаларында-да өз беяныны тапып билинди. Шахыр эсерлериниң тәсирлилигини артдырмак үчин, поэмасында белли бир объекти, ягны бир обаның я-да шәхериң душманлардан горалышыны суратландырмага ымтылын эдйәрди. Эгер «Дядя Иван» поэмасында окыҗы бир обаның немец фашистлерден халас эдилишини сынласа, «Карелия җеңцелинде» атлы эсеринде токайың душманлардан сапланышының шаяды болярды. Бу поэмаларың икисинде-де суратландырылян вакаларың дартгынлылыгы, йити драматизми, юнгы сетирлериниң акгынлылыгы окыҗыларың гөвүнлерини авлаяр. «Дядя Иван» поэмасында рус гаррысының оба-

[1] Аннар Ч. Поэмалар, 211 сах.

ны халас этмек үчин эдйән тагаллалары, дөнүк Пятковың бет пыгылларының ачылып гөркезилиши гөз өңүнден гечйәр. Шейле-де бу эсерде Ш. Кекиловың йити гаршылыклы вакалары өзболушлы беян этмәге уссатдыгы месе-мәлим гөрүнйәр. Бошап галан оба яныпдурка, үстүне гелен немецлериң өз нежис планларының баша бармандыгы үчин, гудузлан ит дек ики яна урнушларыны, гарры-гуртулары хорлап, эзъет беришлерини автор гөвнежай суратландыряр. Шунуң ялы-да дядя Иван ялы мертлериң фашистлериң гаршысына алып баран сөвешлери, олары пайрадып барышлары эсерде уссатлык билен беян эдилйәр. «Дядя Иван» поэмасында дуюлян ене бир оңайлы зат авторың гахрыманларының ички дуйгуларыны, рухы ахвалатларыны тебигат хадысаларының үсти билен бермәге өкделигидир. Обаларыны ташлап, малларыны сүрүп, ызанда-чуван болшуп барян адамлара лирики гахрыманың йүрегиниң гыйылышы пейзаж аркалы суратландырыляр.

Ёлка агачлары башларын ырап,
Гөйә дийййәр: «Хич бир бейле иш болмаз».
Кәси башын эгип гөвүнлик берйәр,
Тиз доланарсыңыз, өмүрлик галмаз».

Гара булут газапланып асманда,
Гөйә гөзден гахар яшыны дөкйәр.
Әлемиң ягтысы — асманың айы,
Гөзүм гөрмесин дийип, аңырсын бакяр[1]

Шахыр бу сетирлериң үсти билен, бир тарапдан, лирики гахрыманының обаларыны ташлап гидйән адамлара түйс йүрекден гыйыляндыгыны берип билен болса, бейлеки тарапдан, «тиз доланарсыңыз» дийип гөвүнлик берйән ёлка агачлары, «вагтлайын ишдир» дийййән асман аркалы бу галагоплугың, трагедияның узага чекмежекдигини, отуран сада ынсанларың башыны бела гоян немец фашистлериниң күл-пеекун эдилжекдигини ныгтаяр.

Гөршүмиз ялы, шахыр Ш. Кекилов «Карелия жеңңелиндәки» шахырана уссатлыга бирден етеймән, уруш барадакы илкинжи поэмасында, ягны «Дядя Иванда» бу угурда көп ишләпдир. «Карелия жеңңелинде» болса уссатлыгыны хас-да өсдүрип, кәмиллешдирипдир. Бу поэманың окыҗылары бенди эдйән тарапы, тебигат хадысаларының, баг-бакҗаларың үсти билен лирики гахрыманың йүрек дуйгуларыны, ички дүнйәсиндәки гайгы-хасраты, шатлыгы ачып билйәндигинден ыбаратдыр. Душманларың Карелия жеңңелиниң үстүнде турузян гохлары, апы-тупаны лирики гахрыманың йүрегини пареляяр. Шахыр гахрыманың калбындакы бу ягдайы окыҗылара етирмек үчин, гуры сөзе йүз урман, душманың аягының астында депгиленйән гүллере, отлара «дил битирйәр», оларың «зей-

---

[1] Кекилов Ш. Сайланан эсерлер, 178 сах.

реңчлери, игенчлери» аркалы сөвеш мейданының картинасыны берйәр. Гелмишек нежислериң эден-этдиликлерине жаны янан, кежебеси дарыкян лирики гахрымана тебигатам дуйгудашлык эдйәр, «ягтысы ёк, йүзи солук әлемиң» гараңкырамагы, «ер йүзүне шөхле салян нурлы гүнүң» гизленип гитмеги «язгарылып, енжилйән бичәре ялы» агачларың зарын сес этмеги — гахрыманың гамланан калбының пейзаж билен берлен суратыдыр. Шахыр суратландырылян ваканың хас-да тәсирлилигини газанмак үчин, диңе бир гахрыманың дашыны гуршап алан затларың гамгын суратыны беян этмек билен чәкленмән, оңа парахатчылыклы пурсатлары, гүнлери ятладяр. «Ак гүлли отларың, яшаждык ёлкаларың» жеңңелде ойнап-гүлшүп, ир-иймиш гөзлейән оглан-гызлары «сорамагы» гахрыманың ярасыны гозгаяр, ол асудалык билен зәхмет чекип йөрен агач уссасына, ав авлаян мерген авчының өз меканларыны ташлап гитмегине, гөзгыны ягдая дучар болмагына гынанып, жаныны өртейәр, бу бетбагтлыкларың, сергезданчылыкларың себәпкәрлерини рехимсизлик билен гырмага йүрегинде хыжув ояняр. Гахрыман «шилпилдәп енсесине какып, бу затлар барада жогап сораян» багларың, арманлы баш яйкаян ак гүлли отларың йүзүне асуда ел чалмагы үчин гашыны чытан тебигатың ачылып барк урмагы үчин нежислер билен гызгын сөвеше гирйәр. Гахрыманың ички дуйгуларыны, сөвеш херекетлерини, айылганч жеңиң гөзе долы картинасыны шахыр гөвнежай берип билипдир. Бары-ёгы санлыжа сетирлерде Карелия жеңңели угрунда алнып барлан газаплы сөвешиң атмосферасы гөз өңүнде дирелйәр.

Гөрсең, гөйә сар дарады чекиртгә,
Ягяр мөй суратлы дөвүк ганатлар.
Ашагына гарап, гөзүн мөлердип,
Парашютын герип, салланяр итлер[1].

Шунуң ялы газаплы сөвешден соң азат эдилен Карелия жеңңелини гөзел гөрнүшини, хич бир кынчылыкдан басылмадык гахрыманының газанылан үстүнлиге бегенйәндигини сетирлере салмак үчин шахыр ене-де тебигаты жанландырма усулына йүз уряр, гамланып, гөркүни йитирен агачларың, отларың, тебигатың жанланышыны чепер пейзажың үсти билен берйәр. Ол сетирлерде бизиң эсгерлеримизиң шатлыклы дуйгулары, йүрек жошгунлары, гүйч-кувватлары месе-мәлим дуйлуп дур.

Азат Ватан үчин, адалат үчин,
Гайратлы, гайдувсыз гирдик биз жеңе.
Фашистлериң ләшлерини депеләп,
Ганымы дагадып, сүрдүк биз өңе[2].

---

[1] Кекилов Ш. Сайланан эсерлер, 189 сах.
[2] Шол ерде, 189—190 сах.

Ш. Кекиловың бу поэмасындан вакалары уссатларча суратландырып билйән- эсери жемлемеги говы башарян шахырдыгы гөрүнйәр. Автор беян эдйән вакасыны тәсирли берйәр. Хачанда поэманың «Айылы, сугунлы улы жеңңелде мунун ялы вака хер гүнде боляр» диен жемлейжи сетирлерини оканыңда, авторың уруш хакыкатыны догручыл суратландырып билендигине гөз етирип галярсың. Бу эсерлериң чеперчилиги, тәзе меңзетмелери догрусында-да эп-эсли гүррүң этмек болжак. Умуман, Ш. Кекиловың уссатлыга етишендигини субут эден бу поэма уруш йылларының түркмен поэзиясының говы эсери болмагында галяр. Элбетде, бу пикирлер шол дөвүрде дөредилен бейлеки кәбир эсерлере-де дегишли. А. Ныязовың «Огулбоссан», Н. Помманың «Касам», «Ядыгәр», Ч. Ашыровың «Эн шәхеринде» ялы поэмалары уруш хакыкатыны гөвнежай суратландырыпды.

Өнде беллэп гечишимиз ялы, тылда галан шахырларымыз хем тыл хакыкатыны, зәхмет пәлванларыны васп этмекде оңат гөрелде гөркезипдилер. Бу йылларда А. Кекиловың, Р. Сейидовың, Г. Сейитлиевиң, Б. Сейтәковың, халк шахырлары Ата Салыхың, Дурды Гылыжың, Ата Көпек Мергениң, Нуры Аннагылыжың шахырана сеслери белент яңланыпды. Эгер фронтчы шахырларымыз шахырана эсерлери билен тәзе-тәзе еңишлере рухландырсалар, тыл шахырларымыз ажайып гошгулар билен зәхметкеш аял-гызлары тәзе-тәзе зәхмет үстүнликлере чагырып, фронтуң кувватыны артдырмак угрунда элде барларыны эдипдилер. Р. Сейидовың «Үч душушык» (1941), «Энәниң хаты» (1941), Б. Сейтәковың «Фронт ве тыл» (1941), «Колхозда митинг» (1941), «Түркмен гызына» (1942), Г. Сейитлиевиң «Достума» (1942), «Гөзел гыз» (1943), Ата Салыхың «Берк гайтавул берерис» (1941), «Еңжегимиз хак» (1942), Нуры Аннагылыжың «Агам» (1942), «Бу гүн» (1942), «Гардаш» (1943) ялы гошгуларында тылдыр фронтуң бирлиги, ики фронтда-да гөркезилмели гахрыманчылык догрусында шахырана пикирлер йөредилйәрди. Олар фронтдакы эсгерлеримизи еңше, тыл пәлванларыны жаныпкешликли зәхмете чагырярды, шейлеликде, ол гошгулар уруш хем зәхмет лирасына өврүлйәрди.

Гоша сачы дөш үстүнде толкунян,
Түркмен гызы голларыңа гүйч гелсин.
Хер гүн ики адамлык ак алтын йыгян,
Бири сеңки, бири ярыңкы болсун.

Ярың еңиш билен гүлүп геленде
Оң өңүнде гысга болмасын дилиң
— Ендик — дийип, жак-жак эдип гүленде,
Гөрк ачсын, сең яныңда новгүлүң[1].
(Түркмен гызына).

[1] Сейтәков Б. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1951, 77 сах.

Биз шунуң ялы эдермен түркмен аял-гызларыны зәхмет еңишлерине рухландырян гошгулары бейлеки шахырлардан хем тапып билерис. Ата Салыхың, Атакөпек Мергениң, Нуры Аннагылыжың, А. Кекиловың, Р. Сейидовың ве бейлеки шахырларың гошгуларындан хем гетирмек мүмкин.

Гөрсем сув боюнда бедрели гыз,
Уклан ховуз сувун оядыпдыр тиз.
Диймек исләнимде ол гыза бир сөз,
Ол маңа бакмады галдырмады гөз.
Сувуны алды-да, дурмады гитди.
Пагталык ичинде гөзүмден йитди.
Мен хаял этмедим ызындан йөрдүм.
Пагта йыгян вагты ене-де гөрдүм.
. . . .
Йүзйәр ол пагтаның ак деңизинде,
Сөйгиниң шөхлеси яняр гөзүнде[1].
(«Үч душушык»).

Шу ве бейлеки көп санлы гошгулардан гөрнүши ялы, уруш дөврүнде тыл хакыкатыны васп этмекде шахырларымыз дөврүң өңүнде бергидар болмандылар. Ол шахырына эсерлер поэзиямызың тарыхына гирип гитди.

Тыл хакыкадыны умумылашдырылан гөрнүшде гиң масштабда суратландырмалара түркмен аял-гызларының эдерменлигини васп этмекде шахырларымыз оңат гөрелде гөркезипдилер. Рехмет Сейидовың «Санитарка» (1942), Б. Сейтәковың «Жоралар» (1941), «Лейтенант Иванов» (1942), А. Ныязовың «Огулбоссан» (1942), Якуп Насырлының «Лейтенантың оглы» (1942), «Мертлик» (1942) ве бейлеки поэмаларында тыл адамларының, уршужыларың гөзе долы образларыны гөрүп билйәрис. Бу ири планлы эсерлер совет адамларының ватанчылыгыны, зәхметсөерлигини, батыргайлыгыны, гуманизмини чепер сетирлерде васп эдип билен эсерлерди. Оларың көпүси хәзирки гүне ченли өз әхмиетини йитирмән гелйәр.

Умуман, вакалара өз вагтында сесленмекде, дөврүң рухуна аралашып, адамларың психологиясыны ачып гөркезмекде уруш йылларының түркмен совет поэзиясы дөврүң талабыны өдәп билипди, совет эсгерлерини тәзе еңишлере чагырян сөвешжең лира өврүлипди, эдебиятымызың ажайып лирики гошгулар, шовлы эпики поэмалар билен байлашмагына гетирипди.

[1] Сейидов Р. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1956, 40 сах.

БЕЙИК ВАТАНЧЫЛЫК УРШЫ ЙЫЛЛАРЫНЫҢ ДРАМАТУРГИЯСЫ

Бу дөвүрде драматургия жанры хем өзүниң эхли гүйжүни, кувватыны душманы дерби-дагын этмек ишине гөнүкдирди. Бу йылларың пьесаларының көпмиллетли совет халкларының ватанчылыгы, доганлык-достлугының белент мертебэ галшы, душмана гүйчли зарба урян фронтчы эсгерлеримизи йылы гейим билен үпжүн этмек ялы меселелер өңе сүрүлди. Дөврүң өңе сүрен шейле проблемалары суратландырылмак билен бирликде, гечмиш эдеби мирасымызың ватанчылыгы, гахрыманчылыгы васп эдйэн сахыпалары-да җанландырылды. Бу уруш йылларының драматургиясының, эсасан, ики угур билен өсүшини довам этдирди дийилдигидир. Гечмиш эдеби мирасымыза йүзленилип дөредилен эсерлериң ичинде «Магтымгулы» («Халк шахыры») хем «Кеймиркөр» драмалары сахнада ымыклы орун эеледи.

Б. Кербабаев бейик шахыр, парасатлы ынсан Магтымгулы барадакы драма эсерини язмаклыга гиришен вагты дөврүң талабыны илкинҗи орунда гоюп, ватанчылык меселесини илери сүрүпдир. Драманың башында зер донлы, зер кемерли, гамчыларындан ган дамып дуран хөкмүрованларың эден-этдиликлериниң гаршысына Магтымгулының батыргай сеси яңланяр. Шахырың тэсирли сетирлериниң халк арасына тиз яйрап ураграмагы онуң дүрли бахананалар билен яналмагына себэп боляр. Медреседе сапак берйэн ахун ондан дашлашаныны кем гөрмесе, шэхериң рейиси шахыры зынданда чүйретмегиң күл-күлүне дүшйэр.

Магтымгулыны медреседен масгара эдип кованына буйсанып, ханың хузурына баран ахун хем оны голдамак үчин гөвүнҗең топулан рейис газаба мүнен шахыры эмел аркалы эле салмага чалышян Хыва ханындан:

> Онуң хер бенди муң талыпдан герегрэк,
> Хер бир сөзи йүз гылычдан өтгүррэк[1] —

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы. Ашгабат, 1959, 5 т., 324 сах.

ляен перт жогабы эшидип, гирере дешик тапмаярлар. Этреге тарап уграи кервене гошулып гиден Магтымгулы олары чуңнур оя батыряр. Этрек чайының боюны сырып гелйән Магтымгулы:

Өндүрен-өсдүрен ватаным мени,
Гөз моңжугы дейин сөййән мен сени[1] —

диен сетирлери дилинден дүшүрмейәр. Икинжи перданиң шу ериңден башлап, драманың ватанчылык әхеңи гүйчли дуйлуп башлаяр. Магтымгулы обаларына саг-аман доланып геленден соң, онуң ызысүре Хыва ханының перманы билен гайдан ахун гелйәр. Ол Магтымгула улы хеззет-хормат гоюп, ак пата бермәге геленди гини айдяр. Улы ахуның узак ёлы сөкүп, оглуның ызындан геленине Азады бегенжинден ики болуп биленок. Бу вагт рейис хем гол говшурып, ханың иберен совгат-серпайларыны орта атяр, саламнамасыны говшуряр. Азады өзлерине эдилйән бу хили хеззет-хорматың аңырсында нәмәниң гизленини ятаныңа бирбада гөз етирип билмейәр. Эмма Магтымгулы үчин оларың шелайынлыклы херекетлериниң бары дүшнүклиди. Ол рейисе гарап:

Мени көшге чагырмагы нечүндир?!
Түркмен халкын эле алмак үчиндир[2] —

диенде, төверегинде дуран дайханың бири «догры сөз, мамла сөз» дийип макулласа, икинжиси «йүрегим болдуң» диййәр. Шонда оглуна кәейән Азады-да Магтымгулының херекетлериниң догрулыгына гөз етирмәге башлаяр. Ханың иберен илчилери төвеллалары алынман, ызына гайтарыляр. Автор бу вакалары ынандырыҗы бермегиң хөтдесинден гелипдир. Чепер эсерлери билен халкың гөвнүни авлан Магтымгулыны Хыва ханы-да, Бухара эмири-де, Эйран шасы-да өз көшгүнде хызмат этдирмегиң угрунда чалышярлар. Хыва ханының иберен илчилериниң ызына серпикдирилендигини эшиден Эйран шасы Фехталы өз адамлары билен Магтымгула хат ёллаяр. Магтымгулы олара хем:

Гиң ватаным, гөзел юрдум — көшкүмдир
Халкымың сөйгүси — мениң ышкымдыр[3] —

диен жогабы берйәр.

Бу драманың үчүнжи пердесинден башлап, ватанчылык дуйгуларының ёкары нусгалары суратландырыляр. Магтымгулы халкың оглы хөкмүнде орта чыкып, илиңи-юрдуңы кесеки басыбалыжылардан горап сакламаклыга хеммелери бир адам ялы аяга галмаклыга чагыряр.

Ол:

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 331 сах.
[2] Шол ерде, 347 сах.
[3] Шол ерде, 362 сах.

Җөвхер гылыч гала болсун ватана,
Атлансын арсланлар бедев атына[1] —

диен чагырышыны белент янландыряр. Драманың соңкы сахнасында парахат отуран оба аралашан душманлара гаршы ерли илатың гаррысы-яшы, аялы-эркеги болуп, дерби-дагын эдиҗи зарба урушлары гөркезилйәр. Обаның яшулусы Азады хем гоҗалаң яшына гараман:

Ватаның өвлады, гөтер башыңы,
Серелиң душманың харам ләшини[2] —

диййип, мердана йигитлери сөвеше рухландыряр. Эгин-этне берип гөрешйән йигитлериң арасында Зелилиниң образы-да берлипдир. Драмада яшлара болан ынам өрән тәсирли суратландырылыпдыр. Драманың соңы Магтымгулының:

Зелилим, мертлерче юрдуңы гора,
Ватан эркин болсун, дөнсүн гүлзара.

Душман гутарянча гайтмаң урушдан,
Гелҗек леззет алсын эркин дурмушдан[3] —

диен ватанчылык чагырышы билен гутаряр.

Бу драмада өңе сүрлен эсасы идея шахырың өз халкының дурмушында тутан орнуны кесгитлемеклиге сырыкдырылыпдыр.

Бу дөвүрде өндүмли ишлән языҗымыз Б. Кербабаев «Хүйрлукга — Хемра» дессаныны хем сахналашдырды. Бу авторың инсценирлемек ишинде илкинҗи сынанышык боландыгына гарамаздан, эсасан, шовлы чыкан драмаларың хатарына гошулды. Мунуң-да эсасы себәби авторың дессандакы реалистик элементлери йүзе чыкармаклыга йыкгын эденлигидир. Сахна ачыландан Сазак билен Хемра бөвет беклэп дурлар. Хемра өз ёлдашына зәхмет соңуның рехнетдиги барада гүррүң берйәр. Хемра шаның оглудыгына гарамаздан, гарыпларың ховандары болуп чыкыш эдйәр. Юрдуң үстүне Бедел ханың атлыларының дөкүлени хабар берлен пурсадында хем Хуршытдыр Зивер йөвселлик эдйәрлер. Хемра душмана гайтавул бермәге тайярдыгыны айданда, ша гылыҗыны онуң билине дакяр. Сөвеш үстүнлик билен тамамланяр.

Драманың сахнада гоюлян дөврүне лайык гелмеги угрунда автор энчеме тагалла эдипдир. Дессандакы җадылы гушуң (Билбилгөйәниң) ызындан гитмек, Хемраның доганлары тарапындан гөзи оюлмагы, онуң гөзлерини гушуң ганатының ашагында гизлемеги, Хемраның гөзүниң сагалмагы, гушуң ёлда болан вакалары гүррүң бермеги ялы фантастик элементлер драма гиризилмәндир. Түркмен халк дессаны эсасында

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 366 сах.
[2] Шол ерде, 372 сах.
[3] Шол ерде, 385 сах.

инсценирленен бу драма өз дөврүнде томашачыларың гызгын сөйгүсине мынасып болупды.

Бейик Ватанчылык уршунын ёвуз гүнлеринде театрларымызың сахнасында «Кеймиркөр», «Гөроглы» ялы ата-бабаларымызың ил-юрт үстүнде алып баран гахрыманчылыклы сөвешлерини гөркезйән драмалар хем өвран-өвран гөркезилди. Мунуң өзи, башда белләп гечишимиз ялы, бизиң эдебиятымызың драма жанрының тематикасының ики угур билен өсенлигине шаятлык эдйән сахыпадыр — гечмиш эдеби мирасымызың ватанчылык, гахрыманчылык сахыпаларының сахнада җанландырылмагыдыр.

Шунуң ялы гахрыманчылыклы гечишимизе йүзленмек билен бирликде Бейик Ватанчылык уршуна — дөврүң талап эдйән темасына багышланып язылан энчеме драма эсерлери пейда болды. Бу эсерлериң бирнәчесинде совет халкының бир җан бир тене өврүлип Ватан горагына галкышы гөркезилсе, бейлеки топарында уруш мейданындакы алдым-бердимли сөвешлер, партизанларың гахрыманчылыклы ишлери беян эдилйәрди. Бейик Ватанчылык уршуның башланан гүнүнден тыл ве фронт әхли гүйҗүни бир максада — душманы дерби-дагын этмек ишине гөнүкдирипди.

Бу йылларда яшулы языҗымыз Б. Кербабаев өндүмли ишләп драма жанрына дегишли бирнәче эсерлер дөретди. Ол уршуң илкинҗи гүнлеринде «Ватана сөйги» диен үч пердели драмасыны язды. Бу эсер 1941-нҗи йылың 1-нҗи октябрында гиризилен әхлиумумы хөкманы харбы окувың (всеобуч) колхоз обаларының биринде дурмуша гечирилишини гөркезмек билен башланяр. Эмма шейле мөхүм әхмиете эе болан чәрәниң драмада гөркезилиши гөвнеҗай болуп чыкмандыр. Харбы тревога башланан бадына Аҗап эҗе (колхоз башлыгының аялы) өе гирип, гапыны ичинден гулплаяр. Олара хат гетирен почтальон гапыны ачып билмән, алҗырап, гапыдакы товук кетегине гирйәр. Тревога гутарандан соң Аҗап эҗе даш чыкып, нәтаныш бир адамың дар кетекден гөвресини чыкарып билмән урнуп дураныны гөрйәр. Аҗап эҗе онуң аягындан чекип чыкаряр. Бу вакада уршуң ёвуз гүнлеринде тыл адамларының әхлиумумы хөкманы харбы окувы пугта өзлешдиришлери, чылшырымлы ягдайлардан башарҗаңлык билен баш алып чыкышлары өз беяныны тапып билмәндир, сәхелче затдан горкуп, алҗырап, элини-аягыны йитирип йөрен палаҗедейин йигидиң херекетлери суратландырыляр. Бу хили хәсиетлер болса тылың гахрыманларына махсус дәлдир. Почтальоның гапдалына противогаз дакынып, оны геймеги оңарамок диймеги хем ынандырыҗы болуп чыкмандыр. Йөне драмада Аҗап эҗедир оглы Байрамың (колхозың шоферы) арасындакы гүррүң толгундырыҗы суратландырылыпдыр. Мәхрибан эне еке перзендиниң фронта иберилмегинден ховатырланяр. Оглы эҗесине: «Уруш гүни өйде ятмак болмаз!

Гозел Ватана йигренжи душман эл гатды. Юрды горамак — хер бир гражданың бойнундан совулмаз везипедир. Ватан үстүнде уруш туранда, Ватан оглы сесленмән дуруп билмез! Мен өз боржумы өдемек үчин Гызыл Гошун сапына кейпихон гидйән!»[1] дийип, өрән айдың жогап берйәр. Ажап эжә еке перзендинден айра дүшмек өрән агыр дегйәр. Эжеси «Мен сенсиз нохили яшап билерин» диенде, оглы:

«— Эже жан, дүшүнсене! Сен энелик везипәңи ерине етирмек ислесең, мениң аркама как! Мен ким үчин урша гидйәрин?... Сениң үчин, бүтин халкым үчин, гүллейән Ватаным үчин!»[2] — диен сөзлер билен эжесиниң йүрегине теселли берйәр. Энели-оглуң арасында болуп гечйән толгундырыжы гүрруңе ишигиң аңырсында гулак асып дуран Мерген ага (колхозың башлыгы) ичери гирип, оглуны гарса гужаклап:

«— Сениң мертлигиң ве мердана сөзлериң мениң говшан гөврәми куввата гетирди. Догры айдярсың, сөвеш гүни йигит өйде ятмаз... Атаңы намыс астында гойман, Ватан үчин аяк үстүне галмагың, мениң депәми гөге етирди. Маңа йигитлик кувватыны гетирди. Сен гелйәнчәң, мен сениң ериңе-де ишләрин! Колхозда сениң барыңы-ёгуңы дуйдурман! Герек болса, сениң ызыңдан менем барарын»[3] — дийййәр. Какасының бу сөзлери Байрама улы голдав берйәр. Ол хас-да мерданалашып «Ата өз оглуны эдерменлик атына атаранда, эне онуң элине гамчы тутдурмазмы?» дийййәр. Ватан горагына галкан Байрамың тәсирли сөзлери, мердана кешби Ажап эжеде онуң гайрата галандыгына, Ватаны жаны-тени билен сөййәндигине пугта ынам дөредйәр. Шейле ынам дөрән эне: «— Боля, гузым, боля! Сөйгүли Ватаны горамак үчин жандан эзиз жанымы менем атарайын. Гит, гузым, гит! Сен гелйәнчәң, менем какаңдан аз ишлемен!»[4] дийип, мәхрибан перзендини социалистик Ватаның горагына ёла саляр. Драманың шу сахналары дийсең ынандырыжы хем толгундырыжы болуп чыкыпдыр. Бу сахна томаша эден хер бир адамда ата-энәниң огла, оглуң ата-энә болан гатнашыкларының ажайып нусгалары, ватанчылык-гахрыманчылык темалары чуңңур тәсир галдыряр. Эмма зәхмет пәлваны, Байрамың досты Кепбан билен иш хошы якмаз Сарыжаның арасындакы болуп гечйән вакалар ёкаркы сахна ялы тәсирли чыкмандыр. Ылайта хем Сарыжаның образы чиг ишленипдир. Бу драмада херекет эдйән Садап (Байрамың сөйгүлиси) шовлы чыкан образларың биридир. Ол дөврүң өңе сүрйән меселелерине говы дүшүнйән гыз. Колхоз ишинде ирмән-арман зәхмет чекйәр. Шоферлык курсуны үстүнлик билен тамамлаяр. Байрам фронта угранда колхоз башлыгы онуң сүрйән машынының ачарыңы Садаба говшурып:

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 270—271 сах.
[2] Шол ерде, 271 сах.
[3] Шол ерде.
[4] Шол ерде, 279 сах.

«... Бизде хәзир фронт икә бөлүнйәр. Байрам уруш фронтуна гитсе, биз иш, зәхмет фронтунда галярыс! Фронтуң үстүнлиги бизиң ишимизе баглы. Бизиң хер дессе бугдайымыз душмана ок болуп ягҗак долудыр. Бизиң хер хана пагтамыз душманың депесинден бозлап инҗек бомбадыр. Бизиң хер бир гымылдымыз душманың демлигине япышҗак богуҗы бир гүйчдүр!»[1] — диен несихаты берйәр. Мерген аганың пәхимли-пайхаслы образы томашачының гөвнүнден туряр. Ол колхозың көп пудаклы улы хоҗалыгыны башаржаңлык билен өңе сүрйәр. Колхоз членлериниң хеммесиниң хош сөз билен дилини таняр. Садап пәхим-пайхаслы башлыгың өзүне билдирен ынамыны ере чалмаяр. Ол өзүне ынанылан ишлере дийсен ыхласлы япышяр. Ол уршуң ёвуз гүнлериниң талабына айдың дүшүнйән гыз. Садап Мерген аганың:

«— Адамлар, пагтаның ёлда-ызда, хич бир ерде еке үбтүҗегем ере гачмасын! Пагтаның хер чигиди бир гүлле, хер сүмеги бир бомбадыр! Сиз шоны унутмаң!»[2] диен сөзлерини пагта йыгымының гызгалаңлы дөврүнде шыгар эдинип ишлейәр. Онуң җаныпкешликли зәхметинде, деӊ-душлары билен эдйән гүррүңлеринде еңше болан ынамың берклигине айдың гөз етирмек боляр. Садабың: « — Гүллейән Ватаның гойнунда яшаян бүтин халк аяк үстүне галды. Эли яраг тутан я дирилик я өлүм дийип, душманың үстүне энди. Инди душманың соңуна соган экилер[3] — диен пугта ынамы тылда җаныямазаклы зәхмет чекен гахрыманларың хеммесиниң ынамыды. Сарыҗаның дүрли пыссы-пыҗурлыклар билен Садаба шылтак атҗак болуп эден сынанышыклары пуҗа чыкяр. Колхозчыларың өңүнде әхли эден этмишлери паш эдилйәр. Драманың соңы Байрамың сөвеш мейданындакы гөркезен гайдувсыз гахрыманчылыгы үчин, Ленин ордени билен сылагланандыгы барадакы СССР Ёкары Советиниң Президиумының Указыны окамак билен тамамланяр.

Б. Кербабаевиң «Ватана сөйги» диен фронт билен тылың арасындакы миземез багланышыгы гөркезйән драмасы театрларымызың сахнасының безеги болуп, томашачыларың гөвнүнден турды. Элбетде, драмадакы гахрыманларың дилинде кем-кәс нәсазлык дуюляр. Муны колхозың яш почтальонының, комсомол члени Садабың геплейшинде гөрүп болар.

Языҗы Б. Кербабаевиң бу йылларда язан эсерлериниң бири-де «Ким кими сөййәр» атлы үч пердели комедиясыдыр. Автор бу комедиясында Бейик Ватанчылык уршы йылларында тыл адамларының зәхметини васп этмек исләпдир. Эмма эсер нелендик нетиҗәни бермәндир. Ики саны гоңшы колхозың башлыгы Эседир Аман ёл үстүнде социалистик ярыш барада

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 279 сах.
[2] Шол ерде, 285 сах.
[3] Шол ерде, 285—286 сах

гүррүң эдйәрлер. Бу гүррүңиң соңы бирек-бирегиң арасындакы сөйги меселесине сырыкдырыляр. Эне гүррүңиң бу меселә яныны ацк-тацк болуп дурка орунбасары Мерет гелйәр. Ене араларында социалистик ярыш барада тәзеден гүррүң башланыш, енс сөйги меселеси ара дүшйәр. Эсериң гахрыманлары иш үстүнде херекет этмән, өз араларындакы эдйән гүррүңлери билен чәкленйәрлер. Колхозың бригадирлери вагтларыны лагда ав авлап гечирйәрлер. Галан гахрыманлар хем бирекбиреге савчы иберип гүмра болшуп йөрлер. Бу комедия уруш йылларында область театрларының сахналарында гойлан-да болса, томашачыларың гөвнүни авлап билмәнди.

Языжы Б. Кербабаевиң бу дөврде язан драма эсерлериниң арасында хас сайлантгысы «Доганлар» дион 4 пердели 5 гөрнүшли драмасыдыр. Бу эсердәки вакалар тылда хем фронтда йүзе чыкяр. Сахна ачыландан түркменлериң ады олеме долан атларының васпы башланяр. Драманың баш гахрыманлары Амандыр Кадырың арасына тов дүшйәр. Олар бирек-барекден ымыклы өйкелейәр. Драманың икинжи гөрнүшинде олар сөвеш мейданында херекет эдйәрлер. Эмма фронт вакалары гөркезилмән, Аманың эдерменлиги барада разведкачы Смирновың берйән гүррүңи гиңден беян эдилйәр. Душманың тылына разведка гиден махаллары хем «Эл дөвүлсе, эгри битер. Йүрек дөвүлсе чеңк тутмаз» диен накыллары орта атып, өңки терслешиклерини довам этдирйәрлер. Чылшырымлы табшырык болан разведка иберилсенлериң бу хили херекетлери эртеки-ровяятларың вакасыны яда саляр. Драманың үчүнжи пердесинде Амандыр Смирнов Марфа Рожкова диен колхозчы аяла саташып, обаның ягдайларыны соранда ол:

« — Адам пирәң гүррүңи. Диңе аял билен чага болуп галдык. Хава, оларам көплүк дәл. Бирнәче адамлары асдылар, кесдилер, бирнәчесини Германия сүрдүлер. Эркек адамлардан диңе Порфири барды, онам яңкы айданым, дирилигине ере гөмдүлер. Галанларың хеммеси аяллар... Ёк, муны унудыпдырын. Ене бири бар. Шу гүн бир яралы гызыл эсгер гетирдилер. Онуң элинден, аягындан ок дегипдир диййәрлер. Оны узак гүнләп штабда хорландырлар»[1] дийип жогап берйәр. Есир гызыл эсгериң ыкбалы булары гызыкландыряр. Ол Кадыр болуп чыкяр. Аман ёлдашларының көмеги билен оны өлүмден халас эдйәр.

Драманың фронт вакаларыны, разведкачыларың дурмушыны гөркезйән сахналары жуда йүзлей гөркезилипдир, душманың гүйжүне кембаха гаралыпдыр.

Б. Кербабаев 1942-нжи йылда «Эне» диен бир пердели пьесасыны язды. Бу пьесада языжы совет энелериниң ажайып кешбини гөркезмегин хөтдесинден гелип билипдир. Колхозда

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 459 сах.

ак йүрекли зәхмет чекип йөрен Акнур диен аялың Италмаз диен оглы фронтдан гачып гелйәр. Онуң йүз-гөзлери кир-кимир, тот-тозан. Фронта уграҗак диийп хат язан оглуның бу сыпатда дуйдансыз гелмегине эне хайран галяр, гең-таң гөрйәр. Мәхрибан энәниң йүрегине иңкис гидип, ювунаның билен арассалапайсаң не ягшы диййәр. Оглы ювунмага чыкан вагты:

— «Геп салгы билен ол гачан болара чемели. Намарт! Намарт! Мен оны элимиң аясында сакладым, гөвсүмде гөтердим, ак сүйдүм билен улалтдым. Маңа эрк, дил, агыз, багтлы дурмуш берен Ватан оны асуда өсдүрди. Бу гүн Ватаның башына иш дүшенде, оны горамаң ондан гачмак?... Италмаз горкак. Мениң оглум горкак! Ол хакыкатданам мениң оглуммы?... Мен оңа шейле тербие бердимми?... Акнурың оглы гачыпдыр диен ил масгарачылыгыны мен нәхили чекип билерин?! Ватан горагындан йүз дөндерен намарда мен нәхили оглум диерин?! Утанч!... Утанч!.. Бу нәхили багтсызлык! Бу нәхили масгарачылык! Ол мениң гиң дүнйәми даралтды! Ол мениң ашыма зәхер гатды!... Ол мениң гөвсүме даш билен урды!... Ах, йүрегим!»...»[1] диййип, агыр оя батяр. Оглы доланып ичери гиренде, эне өзүни растлаяр. Ол мердемси сыпата гирип, оглуна сораг барыны берйәр. Ак сүйт берип өсдүрен, боюна-сыратына гуванан оглуның бу херекети энәниң газабыны ёкары дережә чыкаряр. Ол:

«— Сениң утанҗың, сениң ынсабың ниреде?... Сөйгүли Ватан ховп астындака, гөзел үлкәниң гөвсүнден ган акярка, сен нәхили энең голтугында букулып галҗак?! Сениң энең ялы энелериң ганың ичинде боглуп: «Балам, мениң арымы өтерәк ал!» диййип гыгырян сесини эшиденокмы?! Харабаларың ичинде өлүп ятан энелериң гөвсүни сермейән, найынҗар чагаларың: «Эҗеҗан, эҗеҗан!» диййип чырлаян сеслери сениң гулагыңа иленокмы?! Дар агаҗындан асылан аталарың хыркылды арасында: «Оглум, оглум, ниредесиң?» диййип, зарлаян сеслери сениң намысыңа дегенокмы?! Сачлары дагынык, намыслары парчаланан уяларың: «Доган җан, мени голда!» диен сеслерине гобсунмаян йүрегиң дашданмы?! Сенде намысдан-ардан чигит ялыҗак зат бар болса, бейле этмездиң»[2] — диййип, оглуны берк язгаряр. Оглуның бет пыглыны аңан эне оны сыпдырмазлыгың ёлуны агтаряр. Колхоза тәзеҗе эт гелендир, мен найымызы гетирин, саңа говуҗа нахар эдип берейин диййип гиден эне ызына колхоз активлерини тиркәп гелйәр. Италмаз гирере дешик тапанок. Боюн буруп, эҗесине ялбармага башлаяр. Мердана эне болса оңа:

Кес сесиңи! Маңа азатлык берен, мени багтлы дурмуша чыкаран гөзел үлке хәзир от ичинде... Бу гүн оны хер бир оглун, хер бир гызың, хер бир аялың өз бәбенеги — гөз гөрежи

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 654 сах.
[2] Шол ерде, 657 сах.

ялы горамак боржы. Мукаддес борчдан йүз дөндерен, сениң ялы лебзиңден дәнен, сениң ялы Ватаныны терк эден, сениң ялы намарт, горкак огуллы боланымдан... мен огулсыз, еке-тәк өтерин!»[1] диен ахыркы җогабыны берйәр.

Б. Кербабаев уруш йылларында түркмен гелин-гызларының сөвеш мейданында гөркезен гахрыманчылыгыны беян эдйән «Айлар» поэмасыны бу поэманың эсасында «Абадан» диен 4 пердели 8 гөрнүшли операның либреттосыны язды. «Абадан» операсы 1941-нҗи йылың гүйзүнде ачылан Түркмен дөвлет опера ве балет театрының репертуарында ымыклы орун алды. Бу опера яш җуванлар Абадандыр Батырың шагалаңлы тойы билен башланяр. Той мәрекесиниң гызан вагты бир яшулы: «Адамлар!.. Радио хәзир агыр, гайгылы бир хабар гетирди... Әхниялан фашистлер шу гүн даңдан бизиң гөзел үлкәмизе чозупдырлар... Серхеди бозупдырлар. Каунас, Одесса, Минск, Киев ялы гөзел шәхерлеримизи бомбалапдырлар...»[2] диен хабары мәлим эдйәр. Бу хабары эшиден мәреке азат Ватаның үстүне агыр лешгер сүрүп гелен ганым душмана гахар-газап билдирйәр. Батыр:

Уруш эйменч, эмма бизи горкузмаз
Урша гаршы ыглан эделиң уруш.
Батыр түркмен оглы бесле ярагың,
Сөйгүли ватандан болды чагырыш[1] —

диен сөзлер билен төверегини гуршап алан дост-ярларына йүзленсе, Абадан хем:

Мертлер тапар от ичинде алаҗы,
Сөвер ярым, ярың дәлдир налаҗы,
Ватан үчин айралык хем дәл аҗы,
Зерур болды бу гүн сени оградыш[2] —

диййәр. Томашачыларың өңүнде Ватаныны җаны-дилден сөййән мерданаларың гахрыманчылыклы образы җанланяр. Коммунистик партияның тербиесини алан яшлар социалистик Ватана, халкына болан чуңңур сөйгүсини хер бир затдан илери сүрйәр. Совет адамларының бу аҗайып кешбини той мәрекесиниң хор болуп айдяны:

Гүммүр-гүммүр гүммүрленип
Ер йүзүни тутсун думан;
Мерт йигитлер шире дөнүп,
Хайын душман диесин аман.

Ватан үчин малымызы,
Соңкы дамҗа ганымызы.

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т., 658 сах.
[2] Шол ерде, 664 сах.
[3] Шол ерде, 665 сах.
[4] Шол ерде.

Аямарыс җанымызы
Еңериc биз, ёкдур гүман[1] —

диен сетирлеринде хем гөрмек боляр. Хеммелериң күйи-пикири, аладалары Ватаны горамаклыга гөнүкдирилйәр. Батыр мейлетинчилериң хатарында бада-бат фронта ураяр. Абаданда хем фронта гитмек дуйгусы гүйчленйәр, эмма гарры энеси Огулсолтан гөвнемейәр. Эмма Абадан өз тутанъерлилиги билен энесиниң разылыгыны газаняр. Себәби ол йылларда газетлерде Абадан ялы гызларың «Өзлериниң хапа пенҗесини бизиң Ватанымыза узадан фашистик итлере өзүмиң йигренҗими ве нәлетими билдирмек үчин сөз тапмаярын. Мен хем өз халкымың иң оңат огулларының хем гызларының Ватаның ар-намысыны ве гарашсызлыгыны гораян еринде болмак ислейәрин. Мени сөвешйән гошуна ибермегиңизи хайыш эдйәрин» (Гөкдепе районының сағлыгы саклайыш бөлүминиң мүдири Гаражаеваның харбы комиссариата берен арзасында)[2] диен мазмундакы ялы арзаларына хәли-шинди габат гелмек болярды.

Абадан фронта барандан херекет эдйән гошун бөлүмине дүшйәр. Оны разведка иберенлеринде душманлар есир аляр-лар. Абадандан сораг этмәге гелен офицер онуң гөркүне ашык боляр. Абадан оны өлдүрип, ашиклерини гейип, фашистлере сыр билдирмән чыкып гидйәр. Элбетде, операның бу сахнасы ынандырыҗы болуп чыкмандыр. Эмма, умумылыкда аланыңда, «Абадан» операсы еңше болан берк ынама югрулындыр.

Бу йылларда республикамызың областъ театрларының сахналарында Аман Кекиловың «Мен гарры дәл», Агахан Дурдыевиң «Партизан гыз» диен пьесалары-да гоюлды.

А. Кекиловың «Мен гарры дәл» диен эсерини дөретмегине ненеңя чыкан гаррыларымызың дөврүң талабыны назара алып, көпчүликлейин өнүмчилиге доланып гелмеклери улы итерги берди. Уршуң илкинҗи гүнлеринде Тагта районының «Ягтылык» колхозының гаррылары: «Хәзир дынч алар ялы вагт дәл, биз өз зәхметимиз билен колхоза уллакан пейда берип билерис. Бизиң өз зәхметимиз билен Гызыл Гошуна ганым душманы енчмәге көмек берйәндигимизи, гой, Ватанымыз билсин»[3] диен чагырыш билен чыкыш этдилер. Ватанчы гаррыларың шейле ажайып башлангычларыны бу пьесаның биринҗи горнүшинде Эҗегыздыр Җуманыяз аганың арасында гечйән ашакдакы гүррүнде гөрмек боляр:

Эҗегыз. Хава, Җуманыяз ага, гарры аялларың бир нәчеси хиниңи-мишини этҗек болдулар. Онда мен олара Җуманыяз ага «аманмы?» — дийип билҗегимиз өйүңизде отурыберин — дийдим...

---

[1] Кербабаев Б. Эсерлер топлумы, 5 т. 665—666 сах.
[2] «Совет Түркменистаны», 1941, 13 август.
[3] Түркменистан ССР-ниң тарыхы, 2 т. Ашгабат, 1959, 558 сах.

Жуманыяз ага: — Эҗегыз, сен, кейгим, бир зады ятдан чыкарма, нше башланымызда, гарры колхозчылары, чагалы аяллары обаның яныидакы пагта сүрмек герек. Олар үчин узага гитмек кын болар[1].

64 яшы арка атан Жуманыяз ага өз деӊ-душларының дилини тапып, колхоза башарҗаңлык билен ёлбашчылык эдйәр. Оба хоҗалык өнүмлериниң әхли гөрнүшлери боюнча планы артыгы билен долдурмакда гаррыларың улы көмек бермеклерини газаняр. Эвакуация дүшүп геленлери мәхирли гаршыламакда-да, олары ерлешдирмекде-де, гейим билен үпҗүн этмекде-де оба яшулыларының тагаллалары, аладалары өңе сүрлүпдир. Бу драманың оңат сахналарының бири-де үчүнҗи пердәниң биринҗи гөрнүшидир. Мунда колхозчыларың танк колоннасының гурлушыгына пул топлайышлары гөркезилипдир. Оларың бу ватанчылык херекетлери гөвнеҗай суратланландырылыпдыр. Ватанчылык уршуның ёвуз йылларында түркмен гелин-гызлары Гораимак фондуна гызыл чайылан шай-сеплерини табшырмак ишинде аҗайып иш битирдилер.

А. Кекиловың «Мен гарры дәл» диен драмасы совет адамларының ватанчылык дуйгуларыны, зәхметсөерлигини догры тесвирлейән эсер хөкмүнде область театрларының репертуарындан узак вагтлап дүшмеди.

Агахан Дурдыевиң «Партизан гыз» диен бир перделн, ики гөрнүшли пьесасының материалы йүзлей өвренилени үчин совет партизанларының Бейик Ватанчылык уршы йылларындакы гөркезен гахрыманчылыклы ишлериңден толгундырыҗы сахналар берип билмәндир. Эсере «Партизан гыз» дийип ат гоплан-да болса, партизан гызың херекети гөрненок. Колхоз правлениесиниң төверегинде үйшүп дуран колхозчылар разведка гиден Андрейиң ёлуна сабырсызлык билен середйәрлер. Колхоз башлыгы Гриценко обаның оглан-ушакларыны, гаррьı-гурруларыны тыла гөчүрмегиң аладасыны эдйәр. Оба дөкүлен душманлар колхозчыларың эпчемесини есир аляр. Анна диен гызы агаҗа саран гопярлар. Душман офицери Аннадан совет гызларының хеммеси диен ялы догумлымы дийип соранда ол: «Хава, шоларың ичинде иң говшагы мен боламсоң, сизиң элиңизе дүшдүм» дийип җогап берйәр. Партизанларың Аннаны өлүмден халас эдишлери билен хем эсер тамамланяр. Сахналарың хич биринде типлешдирилен образлара душ гелмек болмаяр.

Бейик Ватанчылык уршуның ёвуз йылларында театрларымызың сахнасында ерли авторларың ёкаркы агзалан эсерлери билен бирликде терҗиме эдилен эсерлериң-де энчемеси гоюлды. Оларың арасында хас ровач тапанлары К. Симоновың «Шейле хем болар», А. Корнейчугың «Фронт» драмалары болды. А. Корнейчугың харбы хүнәри өвренмеклиге, оңа пугта

[1] «Совет эдебияты», 1944, № 1—2, 63 сах.

түргенлешмеклиге багышланан «Фронт» пьесасы 1942-нжи йылың томсунда «Правда» газетинде чыкып башлады. Бу пьеса бада-бат улы сесленме дөретди.

Бу ягдай чепер эдебиятың әхли гүйжи, кувваты билен ганым душманы дерби-дагын этмек ишине гошуландыгына шаятлык эдйән фактдыр. Республикамызың театрларының дөредиҗилик коллективи уршуң ёвуз гүнлеринде концертлер, спектакллар билен харбы бөлүмлерде, чагырыш пунктларында, госпиталларда ызыгидерли чыкыш эдип дурдулар. Тылда гечирйән мөхүм әхмиете эе болан бу хили ишлери билен чәклемән, энчеме гезек фронта гидип, херекет эдйән гошуна медени тайдан хызмат этдилер, оларың гызгын сөйгүсини газандылар. Ол йылларда сунгат ишгәрлеримиз:

«Приказ № 42

Фронтовой драматический театр Туркменской ССР проделал большую культурно-просветительную работу, показывая спектакли в различных условиях военной обстановки. Мастерское исполнение артистами своих ролей, глубокое раскрытие каждого образа обеспечили театру большой успех и теплый, радушный прием. За плодотворную и самоотверженную работу в войсках коллективу фронтового театра Туркмении объявляю благодарность.

Начальник Политического управления
I Карельского фронта полковник *Калашников*»[1].

ялы мазмунлы язылан, чуңңур алкышлар билдирилен хатлара мынасып болдулар. Мунуң өзи фронт дурмушының агыр ягдайларыны еңип гечмекде сунгатың ойнан ролуның улы боландыгына гүвә гечйәр. Дөврүң өңе сүрен «Әхли зат фронт үчин, әхли зат еңиш үчин» диен шыгары эсерлериң эсасы темасына айланды. Гөрнүкли рус языҗысы Леонид Соболевиң «Совет эдебияты хакыкатдан-да эдерменлигиң, дурнуклылыгың, догручыллыгың эсгери хем мугаллымы болды, онуң өзи уршужы сыпатында полкларың өңүнде сөвеше гирип, адамларың аңында җадылы херекети — рухубелентлиге чагырыны оярды. Онуң тарыхың өңүндәки, совет җемгыетиниң өңүндәки агирт улы хызматы хем шундан ыбаратды»[2] диййп айдан сөзлери түркмен эдебиятына-да долы дегишлиди.

---

[1] «Туркменская искра», 1968, 12 март.
[2] «Известия», 1967, 8 октябрь.

ШАЛЫ КЕКИЛОВ
(1906—1943)

Түркмен совет эдебиятының görnükli векиллериниң бири болан Ш. Кекилов[1] 1906-нжы йылда Ашгабат районының Көши обасында гарып дайхан машгаласында энеден боляр. Ол яшлыгында доганы Аман билен етим галып, агыр хорлуклары башындан гечирйәр.

Шахыр етгинжеклик дөврүнде башындан гечирен агыр җебир-җепаларыны «Гызыл казарма гелиң» («Мениң ёлум») (1931) поэмасында янгынлы сөзлер билен беян эдйәр.

Бейик Октябрь социалистик революциясының шанлы еңши билен азатлык дүнйәсиниң даңы атды. Октябрың парлак ялкымы көне дүнйәниң түм гараңкысыны бөвсүп, нуруны зәхметкешлериң үстүне сачды, олара багтлы дурмуша тарап ягты ёл ачды. Түркмен халкының шонуң билен бирликде Ш. Кекиловың дурмушында хем гөрлүп-эшидилмедик өзгеришлер йүзе чыкды. Ол совет мекдебине окува гирди. Окувында өрән ыхласлылыгы ве йити зехини билен ёлдашларындан тапавутланмага башлады.

Шалы шол йыллардан башлап, халк дөредиҗилиги билен гызыкланып уграяр, оба адамларының гүррүңлерини, эртеки-маталлары улы хөвес билен диңлейәр. Ылайта-да, оны обадашы Мәтәҗиниң гошгулары ве олары уссатлык билен ерине етириҗи Халлы багшының лабызлы айдымлары өзүне чекйәр. Бу ягдайлар онда яшлыгындан чепер эдебията болан җошгунлы хыҗувы ояряр. Шалы оба мекдебинде окап йөрен йылларында чепер эсерлери көп окамага, дүрли темалара дегишли овунҗак гошгулар дөретмәге сынанышык эдип башлаяр.

Ш. Кекилов оба мекдебини гутарып, Ашгабат шәхериндәки мугаллымлары тайярлаян курса окува гирйәр. Ол шол ерде

---

[1] Китабың шу бөлүми Ата Улугбердиевиң «Ватанчы шахыр Шалы Кекилов» диен китабындан кәбир редакцион дүзедишлер гиризилмек билен гысгалдылып алынды.

окап йөрен йыллары 1923-нжи йылда Ленинчи Яшларын Коммунистик Союзының хатарына кабул эдилйәр. Бу курсы үстүнликли тамамландан соң, совет мугаллымы диен хорматлы ада мынасын болйәр. Комсомол хатарына кабул эдилмеги, совет мугаллымы диен ады алмагы Шалының дурмушында ынмежек ыз галдырйәр. Ол комсомолың иберен ерине икирджиленмән, улы хөвес билен гидйәр, яшлары коммунистик руҳда тербиелемек ишине өз гошандыны гошуп башлаяр.

Ш. Кекилов 1925-нжи йылда Бәхерден районының Көнекесир обасына ише иберилйәр. Бу ерде ол мекдеп мүдири ве мугаллымы болуп ишлейәр. Тежрибеси болмадык Шалы үчин ошринжи йыл бу иш еңил дүшмейәр. Эмма ол шовсузлыклара душ геленде алжырап, гөвнүчөкгүнлик эдип, ишден элини совагмаяр. Ол кынчылыклара дучар гелен вагты онуң себәбини ве оны дүзетмегиң ёлларыны агтаряр, кынчылыклары ениш гечмегиң угрунда тутанъерли гөрешйәр. Шалының ише башлан йылларында Түркменистанда ер-сув реформасы гечирилмәге башланылды, шуның билен бирликде обада сынпы гөреш гүйжәп башлапды. Галагоплы бу вакалар оба активлериниден көп зәхмети: сынпы ятлары сеЛжермеги, оларың гаршысына гөреш алып бармагы, өрән хүшгәр болмагы ве шуңа меңзешлери талап эдйәрди.

Ишеңңир комсомол члени, гужурлы мугаллым Ш. Кекилов оба активлерини төверегине топлап, зәхметкеш көпчүлигиниң арасында партияның ве хөкүметиң багтлы дурмуш хакындакы эдйән аладаларыны гиңден дүшүндирмек ишине жанынкешлик билен япышыпды. Шалы бу йылларда өз пайына дүшен улы везипелер хакында «Совет Түркменистаны» газетиниң 15 йыллыгына багышлап язан «Мениң гайыбана мекдебим» диен макаласында «Мен комсомол члени хем обаның мугаллымы боланым үчин мениң комсомол ячейкасының ишине жоганкәрлигим оба комсомолларыныңкыдан артыгракды»[1] дийип языпды. Хакыкатдан хем ол вагтларда обалардакы мугаллымларың саны көплүк этмейәрди, шонуң үчин хем Шалының ве онуң көрдешлериниң пайына дүшен жоганкәрчилик бейлеки оба комсомолларыныңка гаранында артыгракды. Оларың обадакы бидүзгүнчиликли ишлериң гаршысына жанынкешликли, тутанъерли гөреш алып бармагы сынпы ятларың галындыларының багрындан ханҗар болуп өтди. Олар гүндүз ачан ялы болуп, дүрли ёллар, хилелер билен хыжувлы пропагандистиң гаршысына ачык ве гизлин гөреше баш гошириндилер. Шалының яшаян жайының айнасындан даш зыңмак, чола ерде дүнйәнида, онуң жанына каст этжек болмак ялы ынжалгчылыклар эдйәрдилер, мугаллымчылык абрайыны песе салмак үчин окувчыларың гатнашыгыны кемелтмек угрунда хем ишлер гөрйәрдилер. Эмма коммунистик тербийәни алан

[1] «Шуралар Түркменистаны», 1935, 27 июль.

Ш. Кекилов хич бир кынчылыгың өңүнде эҗизлемейәрди. Гайта шол ерде гуллук эдйән серхетчи коммунистлер билен арагатнашык саклап, марксизм-ленинизм таглыматы билен пугта ярагланды. Көнәниң гаршысына гөрешде бишинди, беркиниди. Октябрың берен азатлыкларыны дөшүни герип, җаны-тени билен горады.

Шалының яшаян өйи оба адамларының хөвес билен үйшйән ерине өврүлипди. Гүнделик тәзеликлер гиңден дүшүндирилйән ве көпчүлиге яйрадылян медениет ожагы болуп хызмат эдйәрди. Тәзе дурмушы ядавсыз пропагандирлейән гелҗекки шахыр оба зәхметкешлериниң арасында улы хормата мынасып болуп уграпды. Габат гелен кемчиликлери батыргайлык билен паш эдйәрди. Обада агитацион-көпчүлик ишлерини алып барярды, бидүзгүнчилик эдйәнлере гаршы гайдувсыз гөреши, республикан газетлериң редакциясына хабарлар ёллаярды. Ол хабарларың газетлериң сахыпасында чыкмагы эксплуататор сыныпың галындыларының гаршысына урлан берк зарба болан болса, икинҗи тарапдан Шалының метбугат билен арасының йыгҗамланмагына себәп болупды, ол актив хабарчыларың хатарына гошулып ураргы Ш. Кекилов үчин улы мекдеп болупды. Шонуң билен бирликде шахырчылык зехининиң оянмагында-да, кәмиллешмегинде-де улы роль ойнапды. Бу хакда ёкаркы макаласында: «Мен газети өзүмиң гайыбана мекдебим дийип танаярын. Мени бу мекдепде иң ягшы мугаллымлар окадярлар. Мениң совет язyҗыларының хатарына гошан хем шу мекдеп болды»[1] дийип язяр.

Ш. Кекилов 1925-нҗи йылдан тә 1931-нҗи йыла ченли гүнешли республикамызың районларында яшлары коммунистик рухда тербиелемек ишинде ирмән-арман ишледи. Ол өзүниң пропагандистик ишинде-де оңат гөрелде гөркезип, партияның ве хөкүметиң карарларыны, гүнделик тәзеликлери, газет-журнал хабарларыны оба адамларының арасында окап берйәрди. Октябрың берен азатлыклары хакында гызыклы гүррүңлер гечирйәрди, көне урп-адатың галындыларына гаршы рехимсизлик билен гөрешйәрди, оба зәхметкешлерини тәзе, багтлы дурмуша чагырярды.

Ш. Кекилов дөредиҗилик ишине 1927-нҗи йылда башлаяр. Ол илкинҗи эсерлериниң бири болан «Багбаның болсам сениң» диен гошгусында «Тә өмрүмиң ахырынча багбаның болсам сениң» дийип, өзүниң дөредиҗилик дөврүни орта атыпды, социалистик Ватанымызың гүлләп өсмеги үчин ирмән-арман гөрешҗеклигини айдыпды. Шахыр бу касамында тапылды, тә өмрүниң ахырына ченли халкына, юрдуна, ватанына вепалы «багбан» болуп хызмат этди. Гаранкы гечмиши гитсе гелмезе ковуп, бакы яза чыкан азат Ватаның зәхметсөер адамларыны багыны бакҗасыны пәк йүрек билен васп этди.

[1] «Шуралар Түркменистаны», 1935, 27 июль.

Шахырың гечен гысга, эмма шөхратлы ёлы муңа ачык шаятлык эдйәр.

Поэзия әлеминде онат үстүнликлер газанып угран Шалы меркезе нше чагырыляр ве 1931-нҗи йылда радиокомитетиң бөлүм мүдири везипесине белленйәр. Бу везипеде ишләп уграныңа көп вагт гечмәнкә, «Коммунистлер магарыфы» (хәзирки «Түркменистан коммунисти») журналының сахыпасында «Түркмен айдымлары» диен чуңңур мазмунлы макала билен чыкыш эдйәр. Ол макаласында автор «Бу гүнки социализм гуружы ишчи-дайханлара өзлериниң алып барян гурлушыкларыны — социализми шөхратландырян, онуң Гызыл Гошуныны тарыплаян, түйс пролетариатың хецини чалян айдым-саз герек. Пролетариат шуны ислейәр. Эмма бу ислеге җогап берилмейәр»[1] диййип, адалатлы белләпди. Айдымың, сазың социализм гурлушыгы билен аякдаш өсмелидигини, өзүниң дөврүне, өзүниң җемгыетине хызмат этмелидигини айратын ныгтап гөркезипди. Ш. Кекилов бу йылларда мундан башга-да «Социализм гурлушыгында оба медениет оҗакларының везипелери»[2], «Чепер эдебиятымыз чын пролетар мазмунлы болмалыдыр»[3] ялы әхмиетли макалалар билен чыкыш этди.

Ш. Кекиловың дөредиҗилик ве гурамачылык ишиндәки башарҗаңлыгы назара алнып, ол 1932-нҗи йылың биринҗи июлында Түркменистан Совет язyҗылары гурамачылык бюросының секретарлыгына сайланяр. Бу дөвүр совет язyҗыларының улы сынага, ягны совет язyҗыларының Бүтинсоюз I гурултайына тайярлык гөрйән дөври боланы үчин Түркменистан Язyҗылар союзының пайына дүшйән җогапкәрчилик өрән улуды. Ш. Кекилов бу ягдайлара өрән оңат дүшүнип, идеология ишиниң мөхүм пудагы болан чепер эдебияты догры ёл билен өсдүрмек угрунда арман-ядаман ишледи. Ол йылларда түркмен совет эдебиятының өсмегине бөвет болуп гелен буржуаз-миллетчилериң дерби-дагын эдилип, Коммунистик партияның гүнделик алада этмеги нетиҗесинде яш язyҗыларың дөредиҗилигиниң гиң герим билен өсмегине әхли мүмкинчиликлер дөредилди. Яш шахыр өзүниң бар гүйҗүни түркмен совет эдебиятының гүлләп өсмегине багыш этди. Түркмен эдебиятының доганлык халкларың эдебияты билен дөредиҗилик арагатнашыгының хас-да берлешмеги угрунда ядавсыз иш алып барды. Доганлык халкларың эдебиятларының эсерлерини терҗиме этмек иши гиң герим билен яйбаңландырылды. Яш түркмен совет эдебиятының векиллериниң дөредиҗилигиниң говы нусгаларыны өз ичине алян йыгындылары ве айры-айры шахырларың сайланан эсерлерини чап эдип чыкармагың мөхүмдигини голдап чыкыш этди. Республикамызың

---

[1] «Коммунистлер магарыфы», № 6—7, 1932.

[2] «Колхозчы», 1931, 21 август.

[3] «Коммунистлер магарыфы», № 1—2, 1932.

дүрли күнҗеклериндәки яш языҗылар барада ызыгидер алада эдип, оларың дөредиҗиликлериниң кәмиллешмегине ярдам этди. Ерлере командировкалара гидип, эдебият кружокларының ишини ёла салмакда, оларың иш планыны дүзмекде энчеме практики көмеклери берди.

Республикамызың языҗылары өзлерини I гурултайына тайярлык гөрйән дөврүнде Ш. Кекилов «Түркменистан Совет языҗыларының 1-нҗи республикан гурултайына большевиклерче тайярланалың» диен макала билен чыкыш эдип, Түркменистаның тарыхында гөрүлмедик бу гурултайың әгирт улы әхмиетиниң бардыгыны белләп гечди. Ол макаласында: «Биз ишчи ве колхозчылар көпчүлиги билен берк арагатнашык этмесек, өзүмизиң гүнделик ишлеримизи оларың дурмушлары билен багланшдырып алып бармасак, эдебият меселесиндәки өзүмизиң өңүмизде гойлан везипәни ерине етирип билмерис»[1] дийип айтмак билен, языҗыларың завод-фабриклериң, колхоз-совхозларың, өнүмчилик кәрханаларының иши билен якындан таныш болмалыдыкларыны, алнып барылян ишлер билен ичгин танышмалыдыкларыны веспет этди. Районлардакы языҗыларың хеммесини хасаба алып, олар билен чынлакай ишлемелидигини, ол я башга чепер эсер хакында гиң окыҗылар конференцияларыны гечирип, оларың пикирини топламалыдыгыны, вагтлы-вагтында языҗыларың дөредиҗилик хасабаты билен чыкыш этмелидиклерини белләп гечди. Яш языҗыларың эсерлериниң метбугат сахыпаларында чап эдилип дурулмагы угрунда, танкыт ве өз-өзүңи танкыт меселесини өсдүрмек угрунда көп ишлери этди.

1934-нҗи йылың 8-нҗи майында ачылан Түркменистан Языҗылар союзының I гурултайында Ш. Кекилов «Яш языҗылар билен ишлемек хакында» диен доклад билен чыкыш этди. Бу докладында гурамачылык, дөредиҗилик ве окув ишлери хакында хер тараплайын дуруп гечди. Дөвлет неширятының ве газет-журналларың редакциясының яш языҗылар билен ыкнышыклы ишлемелидиклерини, олара дегишли маслахатлар бермелидиклериниң зерурдыгыны гөркезди. Бу докладында «Яш языҗыларың дөредиҗиликлери хакында макалалар язылмаяр. Газетлерде танкыт иши гаты говшак· Газетлерде танкыдың аз язылышы ялы, языҗыларың арасында-да танкыда дүшүнйәнлер, танкытдан догры пейдаланянлар гаты аз.

Танкытдан пейдаланмагы ягны өвренмек герек. Танкыды макалалары танкыт эдилен эсер билен деңешдирип окамак герек. Бу болса бизиң яш языҗыларымыз үчин окувдыр»[2] дийип, айратын белләп гечди. Ш. Кекилов языҗыларың билим дережелерини артдырмакларының, рус дилини өвренмеклери-

---

[1] «Шуралар Түркменистаны», 1933, 27 август.
[2] Шол ерде, 28 май.

нин гайрагоюлмасыз меселелердигини хемише ныгтаярды. Совет языжыларының I Бүтинсоюз гурултайына тайярлык довруңде болса «Түркменистан шура чепер эдебияты хакында көпчүлигиң пикирини жемлемелидирис»[1] диен макала билен чыкып этди.

Ш. Кекилов өзүниң илкинжи эсерлеринден халкының вепалы оглы хөкмүнде Коммунистик партияның шөхратлы ёлундан тыңарныксыз йөрәп, өңе тарап гитмегимизе, медениетимизиң өсмегине бөвет болян көнәниң зыянлы галындыларының гаршысына гайдувсызлык билен гөреш этди — социализм гуружыларың өң хатарында барды:

Роза, гурбан — барына,
Дине ёкдур ынанжым;
Хакыкат ёл хайырлы,
Социализм гуванжым[2] —

диен жошгунлы сетирлерини улы гуванч билен яңландырды, халк көпчүлигиниң арасында атеистик пропаганданы гиң герим билен алып барды. Оба зәхметкешлерини, дайханлары тәзе медениете, тәзе дурмуша чагырмакда метбугатың эгирт улы әхмиетиниң бардыгыны:

Өңе гидер йөришинде,
Үстүн чыкар хер ишинде,
Социализм ярышында,
Озар окап «Тәзе обаны»[3] —

дийип, окыжылара оба хожалыгындакы тәзеликлери гинден дүшүндирйән «Тәзе оба» журналыны алып окамаклыгы несихат эдипди.

Зехинли шахыр Ш. Кекилов өзүниң гечен шөхратлы ёлы ве ажайып эсерлери билен еңишлерден еңише тарап алып барян Коммунистик партияның гайдувсыз пропагандисти, вепалы оглы хөкмүнде өңе чыкды:

Компартия ёлбашчылыгы астында
Өсдүк биз, өсйәрис, ене-де өсжек.
Сыныпы гөрешде биз сыныпы душманы
Басдык биз, басярыс, ене-де басжак[4] —

диен чуң манылы сетирлеринде газанан үстүнликлеримизиң, өңе тарап өсүшимизиң ёлбашчысы болан Коммунистик партияны васп эдип, марксизм-ленинизм таглыматыны пугта эле алмак угрунда тутанъерли гөрешмелидигини несихат этди.

Юрдумызда хөкманы башлангыч билиме гечилмеги көп йыллар мугаллым болуп ишлән Ш. Кекиловы хас-да гуван-

[1] «Шуралар Түркменистаны». 1934, 15 август.
[2] Кекилов Ш. «Колхозчылара». Ашгабат, Түркмендөвлетнешир, 1934, 48 сах.
[3] «Тәзе оба», № 9—10.
[4] «Түркменистан шура эдебияты», 1934, № 3.

дырды, ол йүз мүңлерче яш өсдүримлериң адындан бу мөхүм чөрэни түйс йүрекден гутлады:

Ленин весьетини яда салярыс,
Башлангыч окува биз шатланярыс,
Мекдеплерде окап, билим алярыс,
Аң-билими өсдүрмэге биз тайяр[1].

Шахыр дүнйәниң гизлин сырларының ачары болан билими чепер эсерлеринде диңе бир васп этмек билен чәкленмән, мекдеп окувчылары үчин окув китабыны дүзмек ишине хем гиришди. Гөрнүкли түркмен дилчиси Хожамырат Байлыев билен башлангыч класлар үчин дүзен окув китабы бирнәче гезек нешир эдилди. 1934-нжи йылда болса чала соватлылар мекдебиниң 2-нжи класы үчин дүзен окув китабы «Чала соват мекдеплери үчин окув китабы»[2] диен ат билен чапдан чыкды. Бу китабың дүзедилен, тэзеден ишленен икинжи нешири 1936-нжы йылда чап эдилди.

Ш. Кекилов проза ве драма жанрлары боюнча хем өз гүйжүни сынап гөрди. Онуң колхозчыларың багтлы дурмушыны, интернационализм дуйгусыны гөркезйән «Гарры башда, яш пикир»[3], аял-гызлар дурмушындан язылан «Арманлы гөзел»[4], «Огулгерек»[5], Бейик Ватанчылык уршы йылларында язан «Кадыр»[6] диен ялы хекаялары, «Өкүнен Ораз»[7], «Батыр ага»[8], ялы пьесалары муңа айдың субутнамадыр. Ол терҗимечилик, редакторлык ишини-де дөредижилик иши билен утгашдырып алып барды. Өзбек классык эдебиятының гуванжы болан Алышир Новайының түркмен дилинде чапа тайярланан йыгындысыны[9] терҗиме этмек ишине гатнашды. Н. Сарыхановың «Ягтылыга чыканлар»[10] диен повестини редактирледи. Талантлы шахыр айры-айры языжыларың дөредижилигине дегишли әнчеме танкыды макалалар билен чыкыш этди. Ол шейле макалаларының биринде: «Дурмушы өвренмән, гахрыманларыңы танаман, өзүңи дурмушдакы материаллар билен байлашдырман, эсер язмак болмаз»[11] диен адалатлы пикири өңе сүрди. Галамдаш ёлдашларына чепер эсери дөретмегиң үстүнде ядавсыз ишләп, дурмушы хер тараплайын өвренип, бай

---

[1] «Вожатый», 1932, № 5—6.
[2] Чала соват мекдеплери үчин окув китабы, 2-нжи клас. Дүзен Шалы Кекилов. Ашгабат, Түркмендөвлетнешир, 1934.
[3] «Түркменистан шура эдебияты», 1935, № 3—4.
[4] «Медени ынкылап», 1931, № 5—6.
[5] «Совет эдебияты», 1941, № 6.
[6] «Совет эдебияты», 1942, № 7.
[7] «Совет эдебияты», 1937, № 2.
[8] ТССР Медениет министрлигиниң архиви.
[9] Мыралышир Новайы. «Сайланан эсерлер», ТДН, 1948.
[10] Сарыханов Н. М. «Ягтылыга чыканлар» (повесть) Ашгабат, ТДН, 1942.
[11] «Совет Түркменистаны», 1941, 3 январь.

материал топламагың герекдиги хакында говы маслахатлар берди.

Я. Насырлының гошгулар йыгындысына дегишли язан «Эсер окыжа дүшнүкли болмалыдыр» диен макаласында чепер эсериң безеги болан дил хакында дуруп: «Чепер эсериң эсасы материалы сөздүр. Эгер-де языжы өзүниң эсеринде бир халыны гөркезжек болса, онуң эршини, аргажыны, нагшыны, өлчегини, реңкини-де сөз билен беян эдйәр. Эгер-де языжы шол эсеринде «мәмиши» сөзүниң дерегине, «яшыл» сөзүни язайса, халының гөлүни-де, нагшыны-да позяр. Ине, онуң үчин-де чепер эсер язан вагтында уланян сөзлериң манысына, онуң нәче манысының барлыгына, хатда онуң халк дилиндәки гөчме манысына-да пугта дүшүнмек зерурдыр»[1] дийип, сөзлүк запасыны байлашдырмагың үстүнде иргинсиз ишлемелидигини, хер бир сөзүң нәче манысының бардыгыны пугта селжермеги башармагың герекдигини, сөзлери ерли-еринде уланмак үчин өрән серәсаплы чемелешмелидигини гөркезди. Макаласының соңуны: «Гошгуда ве хер бир эсерде авторың өзүниң пикирини, дуйгусыны окыжа етирип билмеги хөкмандыр. Чүнки эсер автор үчин язылман, окыжы үчин языляр»[2] диен сетирлер билен гутарып, галамдаш ёлдашларыны окыжыларың гөвнүнден туряр эсерлер дөретмегиң угрунда тутанъерли гөрешмәге чагырды.

Ш. Кекилов 1936-нжы йылың 16-нжы февралындан тә Бейик Ватанчылык уршуның башланан гүнүне ченли республикан газет-журналларының редакциясында ишледи. Бу йылларың ичинде республикамызың көп районларына айланып гөрүп, газет-журналларың сахыпасында сенагаты, оба хожалыгыны, медениети өсдүрмек хакында көп санлы макалалар, очерклер, өсүшимизе бөвет болян көнәниң зыянлы галындыларының гаршысына йити фельетонлар билен чыкыш этди.

Талантлы шахыр Ш. Кекилов бейик пролетар язyжысы Максим Горькиниң бивагт арадан чыкмагына чуң гынанч билдирип язан «Максим Горькә» диен шыгрында:

Сениң весъетиң, табшыран ишиң
Ятдан чыкмаз, йүрегмизде беклэрис.
Душманлара гаршы узадан найзаң
Эгилмез хич вагт, мәкәм сакларыс[3] —

дийип, бейик Горькиниң ажайып весъетлериниң йүреклерде мәкәм бекленжеклигини, душманлара гаршы узадан найзасының посланылман айвалы сакланжакдыгыны берк ынам билен айтды. Шахыр өзүниң сөзүнде гахрыманларча тапылды. Душманың гара гүйжи азат Ватанымызың үстүне абанан

---

[1] «Совет Түркменистаны», 1941, 9 май.
[2] Шол ерде.
[3] Шол ерде, 1936, 23 июнь

вагты Ш. Кекилов мейлетинчилериң хатарында фронта уграды. Ватанының ве халкының вепалы оглы:

Ватан үчин җан берерин,
Ватаным мең энем-атам,
Аҗал окун алын менден,
Душманлар гой тутсун матам[1] —

диен айдымыны белент овaз билен яңландырды. Ватанчылык хеңине югрулан бу айдым көпчүлигиң арасында гиң сесленме тапды. Шахыр сөвеш мейданында, уршуң газаплы барян пурсадында-да өзүниң сөйгүли кәринден дашлашмады. Ол басыбалыҗы пәли азан душманы ики гүйч: атгыр ярагы ве өтгүр сөзи билен урды. Демиргазыгың ёвуз климатына тиз уйгунлашып, чылшырымлы операциялары түргенлик билен ерине етирди. Ерземинде отуран вагты, оконда ятан вагты болсун, бош пурсады элден бермеди. Иң гуванчлы, иң белент дуйгулары аңладян сөзлери сайлап, ажайып эсерлери дөретди.

Ватанчы шахыр Ш. Кекиловың газаплы сөвешлерде, аңзак совугың ичинде өрән пугта бишишини, дөредиҗилик ишиниң үстүнде тутанъерлилик билен ишлэндигини 1942-нҗи йылың 1-нҗи ноябрында шахыр иниси Аман Кекилова язан хатында хем гөрмек боляр. Полевая почта 490, част 781 адресли сөвешйән гошун бөлүминден гелен хатында: «...Союзың адресине бир эсер иберипдим. Хабар тут-да окап гөр, дүзетмели ери болса маслахатлашып дүзедин. Кагыз ве вагт етмезчилиги үчин арапча гөчүрип ибердим. Хекая язмага вагт етенок. Ол эсериң нәхили боланыны билип, нетижесини маңа яз! Посылка, пул герек дәл, мен гаты мес. Ол дурмушымыздан кружоклар үчин бир пьесажык язжак. Нәхили боржа?...» диен сетирлери оканында гапдалындан хәли-шинди гүллелер шувлашып гечип дурка, снарядлыр бомбалар ери оймур-оймур эдип, топуры асмана зыңып дурка хем галамыны элден дүшүрмән, совет эсгерлериниң батырганлыкларыны васп эдендигини гөрсе боляр.

Ынха шахырың шол йылын 26-нжы декабрында язан башга бир хаты: «Салам, Аман! Сениң Дашховуздан иберен ве декабрың 4-не язан хатларың маңа гелип говушды... Гошгының («Карелия җеңцелинде» диен эсер гөз өңүнде тутуляр — *А. У.*) бир копиясы бар вели иберен нусгам обработка эдилипди. Ол говшармыка дийип умыт эдйәрин. Халыс говушмаҗагыны билсем, соң гөчүрип иберерин. Ол заказной боланы үчин гиҗә галан болса герек...» Ене-де эдебият, эдеби эсер барасында алада. Ол диңе бир чепер эсерлер дөретмек билен канагатланман, олары гайтадан гөзден гечирмәге, дегишли өзгеришлер гиризмәге хем вагт тапыпдыр. Шахыр

---

[1] К е к и л о в Ш. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1954, 42 сах.

гызына язан хатында онуң нәхили окаянлыгы, җигилерине нәхили середйәнлиги билен гызыкланса, шахыр Г. Сейитлиеве язан хатында соңкы чапа тайярлан йыгындысының, поэмасының, пьесасының ыкбаллары билен гызыкланяр.

Полевая почта 43198-Е адресли юкаҗык сары кагыза гөк сыя билен язылан:

«Салам, Аман гардаш!

Биз сизиң өңки яшан, Җеренҗигиң дүйнә инен шәхериниң (ягны Москваның — *А. У.*) 15 километрлик гайра тарапында бир обада болярыс. Өзүм хәли-хәзир саг. Буйруга гарашып ятырыс. Бу ере геленимизе бир ай болды, бейле узак галарыс ой этмейәрдик. Аман, эгер сен гошунчылыга алынмадык болсаң, маңа тиз хат яз! Көпден бәри хат ёк. Ягдайларың хеммесини яз!

Аман, мениң кандидатлык корточкам бир яшады. Инди членлиге гечмек үчин үч саны рекомендация герек. Эгер саг-аман өйде гезип йөрен болсаң, шуны дүзедип ибер! Бәшим Полаеве салам айт, ол бирини берер хем оңа көмек эт дий. Салыхов, Хүсейин ага, Хожа Шүкүр, Атагарры Тогалак, Мерет Гылыч — шулардан бары болса айдышдырыбер. Шол адамларың хеммесине-де салам айт. Онсоңам мениң кагызларымың арасында көне анкет бардыр, билйәрмиң, икимиз онуң йүзүнден тәзесини долдурыпдык, шол көне долдурып гоян анкетимизи тапып ибер. Ёгса билйәрмиң, сораглары ядыңа дүшер ялы. Тиз хат яз. Хеммелере салам айт! Хош, гардашың Шалы. 26.IV.1942» диен хаты толгунман окамак өрән четин. Сөвеш мейданының агыр, чылшырымлы ягдайларында хем пайхаслы, парасатлы ынсан көп меселелер барада гызыкланмагы башарыпдыр. Мунуң ызысүре гелен хатларың биринде партия хатарына гечмек үчин рекомендацияның гуллук эдйән харбы бөлүминиң өзүнде дүзелендиги улы гуванч билен хабар берилйәр.

Коммунист шахырың сөвеш мейданындан иберен ахыркы хатыны оканыңда иниң дыглап гидйәр. Богазың доланыны дуйман галярсың. Онда шейле сетирлер бар: «...Хәзир голай янымызда, депәмизде улы «саз». Гулагымыз камата гелйәр... Шу вагт мениң төверегимдәки херекети язсаң чепер эсер болуп чыкҗак. Хош саг бол, гардашым! Шалы. 2-VIII-42 й.»[1].

Ол нәхили чепер эсер? Бу гүнки гүн бу совала җогап тапып боланок. Йөне велин ватанчы шахырың йүрегинде беслән арзувының эгиртдигине бирҗик хем шүбхеленмейәрсиң. Белкем ол эсер мешхур «Карелия җеңңелиниң» довамы боларды, белки-де онда үйтгешик гахрыманларың тәзе образлары дөрәрди.

Бу хатлардан мәлим болшуна гөрә вагтың етмезчилигине, алдым-бердимли сөвешлериң барянлыгына гарамаздан, дөредиҗилик ишини фронт ягдайларының вакалары билен

[1] Шахырың хатлары А. Җекиловың шахсы архивинде сакланыляр.

утгашдырып алып барандыгыны гөрйәрис. Шахыр языжылар союзының, редакцияларың адресине иберен эсерлериниң ыкбалы билен гызыкланып, ара алнып маслахатлашыланда гөркезилен кемчиликлер билен хабардар эдилип дурулмагыны хайыш эдипдир, өзүниң дөредижилик иш планы хакында галамдаш ёлдашларындан маслахат алып дурупдыр.

Йити гөзли, гайдувсыз разведкачы Ш. Кекилов Бейик Ватанчылык уршы йылларында хем эдермен ёлдашлары билен шөхратлы ёлы гечди. Өз гужагында мәхрибан эне дек саклап, өсдүрип етишдирен, тербиелән эзиз Ватаныны жанындан эй гөрен шахыр:

Ватан үчин гурбан болсам,
Адыма мең шөхрат болар;
Энемден эмен ак сүйдүм,
Мениң үчин халал болар[1] —

дийип, юрдуның горагында жаныны гурбан этмәге тайярдыгыны улы ынам билен яңландырды. Бу жошгунлы сетирлер гахрыман совет адамларыны Ватаның берен дуз-чөрегини хакламага, басыбалыжы ганым душмандан оны гөзүң гөрежи ялы горап сакламага мобилизледи. Шахырың Бейик Ватанчылык уршы йылларында дөреден белент ватанчылык дуйгулары өз ичине алян сетирлери, эсерлери улы шөхрата эе болды.

Шахырың дөреден эсерлери сан тайдан ол диен көп болмаса-да, мазмуна бай ве чеперчилик жәхтден кәмил. Шахырың эсерлеринде махсус зат чуңңур совет ватанчылыгына ве халка болан сөйгә байлыгыдыр. Совет халкына ве оны еңишлерден еңишлере тарап алып барян шөхратлы Коммунистик партия болан уллакан сөйгүдир. Ш. Кекилов өзүниң шунуң ялы эсерлери билен өз деврүнде йүзе чыкан әхмиетли вакаларың хеммесине сесленип, түркмен совет эдебиятының илкинжи деврүнден языжыларың өңдәки топарының хатарына гошулды. Бу хакда шахыр А. Ныязов 1933-нжи йылда «Совет Түркменистаны» газетинде чыкан «Шалы Кекилов эдебият мейданында» диен макаласында: «Ёлдаш Шалы Кекилов бизиң Түркменистан шура языжыларымызың баш топарының ичине гошуляр. Ол бу топара Шалы Кекилов боланы үчин я-да 1927-нжи йылдан бәри язяны үчин гошулман, өзүниң эсерлери ве ол эсерлериң гүйжи билен гошуляр» диен адалатлы баханы берипдир.

Талантлы шахыр өзүниң ажайып эсерлери билен бейик Горькиниң «Языжы өз деврүниң гөзи, гулагы ве сеси болмалыдыр» диен асыллы несихатыны бержай этди. Дурмушдакы йүзе чыкан тәзеликлериң хеммесини йити гөзлүлик билен гөрмеги башарды ве оңа өз вагтында сесленди. Коммунистик партияның ве Совет хөкүметиниң дурмуша гечирйән чärелерини халк көпчүлигине пропагандист шахыр хөкмүнде гинден

[1] Шахырың хатлары А. Кекиловың шахсы архивинде сакланыляр.

дүшүндирди. Көнәниң зыянлы галындыларыны нәлетләп, халкы тәзе, медениетли дурмуша чагырды. Ишинде ве дурмушында душ гелйән кынчылыкларың әхлисини еңип гечмегиң угрунда тутанъерли гөрешди. Аңлы-дүшүнҗели дурмуш ёлуна илкинҗи гадам басан гүнлеринден башлап:

Хызмата хәзирдирин
Пугта гушап билими.
Душманлардан горарын,
Ишчи-дайхан илими[1] —

диен ватанчылык дуйгулара югрулан сетирлерине вепалы болуп галды.

Шахыр урушдан өңки бәшйыллыклар дөврүндәки дөреден эсерлеринде партияның ве хөкүметиң гечирен мөхүм чәрелерине айны вагтында сесленди. Бәшйыллык планың кабул эдилмеги юрдумызың тарыхында улы вака болды. Бу дөвүрде тәзе ве улы тема — Совет Союзының яшайшыны ве социалистик гурлушыгың әхли участокларындакы газанан әгирт улы үстүнликлерини васп этмек темасы шахырың дөредиҗилигинде өзүне мынасып орны эеледи. Шол темалары сада дилде язылан чепер эсерлери билен халк көпчүлигине дүшүндирмекде ядавсыз ишледи. Шахырың бу дөврдәки язан эсерлери, бир тарапдан, темасының ве материалының тәзелиги билен тапавутланан болса, икинҗи тарапдан, сыясы йитилиги билен тапавутланярды:

Өңки иңләп ятан ымгыр чөллерде
Бу гүн заводларың гудогы чаляр.
Дөреди тәзеден-тәзе шәхерлер
Гызыл байдак парлап, асмана галяр.

Социализм фундаменти — бәшйыллык
Планымыз вагтындан хем ир долды.
Советлер Союзы — азат юрдумыз
Сенагатда иң өңдәки юрт болды[2].

Шахырың бу дөврде дөреден эсерлерини язылан вагтында, аял-гызлар азатлыгы, социалистик Ватаны горамак, юрды индустриализацияламак, оба хоҗалыгыны коллективизацияламак, Совет Конституциясы, көпмиллетли ССР халкларының арасындакы миземез достлук-агзыбирлик ялы темаларың йити назарындан сыпмандыгыны гөрйәрсиң.

Шахыр көп эсерлерини аял-гызлар азатлыгына багышлап язды. Аяллар азатлыгы шол йылларда түркмен совет эдебиятының векиллериниң үнсүни өзүне чекен темаларың бири болупды. Түркмен эдебиятында бу тема багышланып энчеме эсер дөредилди. Шол санда Ш. Кекилов «Гызлар дилеги»

---

[1] «Гызыл гошун», 1931, 24 август.
[2] Кекилов Ш. Гошгулар. Ашгабат, 1941, 10—11 сах.

(1928)- «Азатлык багы» (1928), «Гелмезе гиден көне дүнйә» (1928), «Гелин-гызлара» (1933), «Азат аяла» (1934) диен шыгырларыны ве «Азан йигит» (1941) диен сатирики поэмасыны дөретди. Бу темадакы язан эсерлеринде аял-гызларың гөз яш эдип отуран налаҗедейин ягдайыны суратландырман, социалистик җемгыетдәки тутян орунларыны гөркезмек угрунда чалышды. «Гызлар дилеги» диен эсериниң лирики гахрыманы Октябрь революциясындан өңки зулум астында гечен дурмушының хайыплыгына дүшүнип, аң-билим алмага, комсомол сапында дурмага улы хөвес билдирйәр. Азат түркмен гызы көп аяллылык, гыз сатмак ялы көнәниң зыянлы дессурының дүйпгөтер ёк эдилмегине батыргай сесини гошяр, дурмушда эркеклер билен деӊ орны эелемәге өзүниң деӊ-душларыны чагыряр. «Гелин-гызлара», «Азат аяла» диен эсерлеринде аял-гызларың Октябрь революциясындан өңки башындан гечирен агыр хорлуклары ве Октябрың азатлыгы саясында етен багтлы дурмушлары деңешдирилип, тәзәниң артыкмачлыкларының мертебеси хас илери сүрүлйәр. Шахыр бу тема багышлап язан эсерлеринде сөйгүли Ватанымызда машгала меселелесиниң полатдан-да беркличи угрунда ядаман гөрешди. «Азан йигит» поэмасы бүтевилиги билен шу меселә багышланылып язылан эсердир. Поэманың эсасы мазмуны зыянлы дүшүнҗелерден сапланып билмедик кәбир адамларың нәдогры єла дүшйәндиклерини беян этмекден ыбаратды. Оларың даш гөрнүшинден медениетли болмагына гарамаздан, ички дүнйәлериниң ыза галак дини дүшүнҗелерден долудыгыны, ахлак тайдан бозукдыгыны шахыр йитилик билен паш эдйәр ве язгаряр. Эсер социалистик машгаланың багтлы дурмушыны булаҗак болян шу зейилли адамлара өрән хүшгәр болуп, оларың гаршысына берк гөреш алып бармагы өвредйәр. Феодалистик дүшүнҗели адамлар арадан ёк эдилсе, айрылмак, ковулмак, сөгүлмек, әсгермезлик ялы чүйрүк пикирлериң хем ёк болҗакдыгыны айдяр. Түркменистаның зәхметкешлери хем Совет хәкимиети йылларында Коммунистик партияның ёлбашчылыгы астында гурплы ве медениетли дурмуша эе болды, эмма зыянлы урп-адатларың гадымдан көк уруп галаны үчин эсериң язылан вагты аял-гызлара эрбет гөз билен гараян адамлара хас көп душ гелмек болярды .Шахыр совет җемгыетине ят болан бу зейилли адамлардан сересап болмагы өвретди, яшлара дурмуш меселесине йүзлей гарамалы дәлдигини весъет этди. Дурмушдакы йүзе чыкян шунуң ялы хадысаларың өңүни алмакда, онуң көкүне палта салмакда «Азан йигит» поэмасы яшлар үчин сапак болуп, эп-эсли дереҗеде тербиечилик ролуны ойнады. Шахыр бу эсери билен полатдан да берк болан социалистик машгаланың хас хем беркленмегиниң тарапдары хөкмүнде чыкып, дурмушда азанларың җемгыетиң өсүш ёлундан сүпүрилип зыңылмалыдыгыны үндеди.

Шахырың көп эсерлерини аял-гызлар азатлыгы темасына

багышлап язмагының себәби, биринҗи тарапдан, Коммунистик партияның аял-гызлар азатлыгы меселесине улы үнс бермәнлигинден болса, икинҗи тарапдан, шахырың меркезден узакда ерлешен обаларда ишлән вагты аял-гызларың хукукларының кемсидилмегине душ гелмегинден болды. Шахыр оәнда совет яшларыны коммунистик рухда тербиелемек билен бирликде, тәзе медениети яйрадыҗы хөкмүнде, көнәниң зыянлы галындыларының гаршысына ирмән-арман гөрешди.

Шахырың дөредиҗилик ишине башлан вагтлары халкара ягдайының-да чылшырымлашан йыллары болды. Капиталистик дөвлетлер Совет Союзының гысга вагтың ичинде әгирт улы үстүнликлере эе болуп, дабараланып өсмегине гөрүбилмезчилик этдилер. Бу паҗарлы өсүше пәсгел бермек максады билен бизиң азат Ватанымызың үстүне ялан төхметлер атмага башладылар. Уруш одуның туташмагының вехими гүйжеди. Парахатчылыклы сыясаты гышарныксыз алып барян Коммунистик партия ве Совет хөкүмети бу ягдайың өңүни алмак үчин энчеме мөхүм чәрелери гөрди. Языҗылар ве шахырлар бу тема багышлап, көп санлы эсер дөретди. Түркмен совет әдебиятында сыясы лирика йүзе чыкды. Ш. Кекиловың «Элиң етмез» (1927), «Унутмаң» (1932), «Дынчлык ислесең» (1931) диен эсерлери шу тема багышланып дөредилен эсерлердир. Шахыр шол эсерлеринде империалистлериң йигренҗи планларыны, бет ниетлерини паш эдйәр.

Юрды индустриализациялашдырмак ве оба хоҗалыгыны коллективизациялашдырмак бизиң языҗыларымызың үнсүни өзүне чекен әхмиетли меселелериң бири болупды. Ш. Кекилов-да бу проблемалара багышлап, энчеме чепер эсер язды. Түркменистанда дөредилен илкинҗи сенагат оҗакларының бири болан Гызыларбат вагон ремонт заводының коллективиниң дөредиҗиликли зәхметини догручыл беян эдйән «Гызыларбат вагон ремонт заводында» (1932) диен поэмасыны дөретди. Бу эсер диңе шахырың өз дөредиҗилигинде дәл, эйсем урушдан өңки бәшйыллыклар дөврүниң түркмен эдебиятында хем өзүне мынасып орны эеледи.

Шахыр сенагат дурмушыны реал суратда гөркезйән «Гызыларбат вагон ремонт заводында» диен эсерини дөретмек угрунда бирнәче вагтлап ишледи. Ол йөрите вагон ремонт заводына дөредиҗилик командировкасына гидип, ондакы алнып барылян әхли ишлер билен өрән якындан танышды. Шунуң нетиҗесинде хер бир цехиң, ондакы гайнап жошян херекетиң ве зәхмет эдерменлериниң — ишчилериң айдың портретини сөз кешдеси билен чекип гөркезди. Шонуң үчин-де шахырың бу поэмасыны окап отыркаң өзүңи заводың ичинде ялы дуйярсың, хер цехиң ичине гирип, өз араларында гуран социалистик ярышда бири бириңден озмага вада берен ишчилериң жошгунлы херекетине улы хөвес билен сын эдйән ялы ве шахырың гөрен затларының хеммесини өз гөзүң билен гөрйән

ялы болярсың. Мунуң өзи шахырың беян эдйән вакасыны тәсирли ве ынандырыҗы эдип гөркезмегиң хөтдесинден башарҗаңлык билен гелендигине шаятлык эдйәр.

Ш. Кекилов өзүниң сенагат дурмушына дегишли язан эсерлеринде ишчилер сынпының Коммунистик партияның ёлбашчылыгы астында агыр кынчылыклары еңип, юрды индустриализациялашдырмак планыны эгсилмез гайрат билен долы амала ашырандыкларыны гөркезйәр. Сенагат кәрханаларыны тәзе техники гураллар билен энҗамлашдырмакда, совет адамларының мадды ве медени дурмушларыны бирсыхлы говуландырмакда юрды индустриализациялашдырмак планының ойнан әгирт улы ролуны айратын белләп гечйәр. Бу гечирилен мөхүм чәрәниң Ватанымызы аграр юртдан бейик индустриал юрда, ыкдысады тайдан капиталистик дөвлетлере мәтәч болмадык өзбашдак юрда ве халкың өз азатлыгыны хем-де өзбашдаклыгыны горап сакламага башарныклы болан кувватлы дөвлете өврендигини гөркезйәр.

Социалистик индустрияның гиң герим билен яйбаңланмагы оба хоҗалыгыны ири коллектив хоҗалыга өвүрмәге әхли мүмкинчиликлери дөретди. Шунуң нетиҗесинде колхоз гурлушыгы меселеси гайра гоюлмасыз везипелериң бири хөкмүнде өңе чыкды. Совет халкы бу везипәни абрай билен чөзмеклиге гиришди. Оба хоҗалыгыны коллективизациялашдырмак меселеси эдебият векиллериниң хеммесиниң үнс меркезинде болды.

Ш. Кекиловың сенагат дурмушыны гөркезйән бирнәче эсерлери билен бирликде, колхоз гурлушыгына дегишли дөреден эсерлери хем бар.

Шахыр оба хоҗалыгы темасында язан «Социализм ёлы колхоз» (1931), «Йүпекчилик» (1931), «Етип озарыс» (1931), «Өнүм артдырмак ёлунда» (1932), «Колхозың» (1941) ве ш. м. гошгуларында коллективизациялашан хоҗалыгың пейдасыны оба адамларына өрән сада дилде дүшүндирйәрди. Оба хоҗалык машынларындан гиңден пейдаланмак ,сынпы ятлары дүйп-тейкары билен ёк этмек, колхоз хоҗалыгының әхли пудакларыны гиң герим билен өсдүрмек, экинлерден бол хасыл алмак үчин агротехниканың кадаларыны голланмак ве бейлеки энчеме меселелери шахыр өз эсерлеринде беян этди. Онуң бу темадакы язан эсерлериниң көпүси «Колхозчылара» (1933) атлы йыгындысында җемленди.

Шахырың колхоз гурлушыгына дегишли язан эсерлеринде, биринҗиден, оба хоҗалыгыны коллективизациялашдырмак угрунда Коммунистик партияның ве Совет хөкүметиниң гөрен мөхүм чәрелериниң өз васпыны тапанлыгыны беллемели. Ол өзүниң шу тема дегишли язан эсерлеринде колхоз ёлуның коммунизме таран баряң ёлдугыны гөркезмек билен дайханлары гурплы колхозлар гурмага чагырды. Оларың өнүм артдырмак угрунда гөрешмелидиклерини, бизиң шыгарымызың

капиталистик дөвлетлериң ызындан озуп гечмелидигини гиң суратда дүшүндирди.

Икинҗиден, шунуң ялы үстүнликлере етмек үчин тәзе усулда социалистик индустрияның етишдирен оба хоҗалык машынларыны уланып ишлемелидигини гөркезди ве ол машынлардан колхозчыларың өзлериниң пейдаланып билмелидиклерини, ягны сөкмеги, дүзмеги, сүрмеги башармалыдыкларыны айтды. Коммунистик партияның ёлбашчылыгы билен өсен колхоз гурлушыгының өңе урлан хас батлы гадам боландыгыны айратын ныгтап гечди.

Мәхрибан Ватанымызың үстүне нәҗис душман лешгериниң гара гүйҗи абанан вагты, Ш. Кекилов олары ики гүйч — өтгүр сөзи ве атгыр ярагы билен урмак үчин мейлетинчилериң хатарында дуруп, социалистик Ватаның горагына уграды. Совет әдебиятының халыпасы болан бейик Горькиниң «Эгер-де мениң яшаян ве ишлейән сынпыма гаршы уруш турайса, мен хем онуң гошунына рядовой уршуҗы болуп барарын. Хут шоларың еңҗеклерини биленим үчин барман, эйсем Советлер Союзының ишчилер сынпының бейик адалатлы иши өз кануны ишим, өз везипәм боланлыгы үчин барарын»[1] диен аҗайып сөзлеринден угур аляр.

Бу дөврүң эдебиятында социалистик ватаны гөзүң гөреҗи ялы горамак, ватанчылык-гахрыманчылык темасы иң өңдәки хатара чыкды. Фронт билен тылың арасындакы берк багланышык, гахрыман совет солдатларының арасындакы миземез агзыбирлик языҗыларың, шахырларың дөредиҗилигинде айратын орны эеледи. Бу дөврүрде совет эдебиятында дүрли жанрлардакы йүзе чыкян чепер эсерлериң идея-тематика угры ёкаркы темалар билен якындан багланышыклы болды.

Бу дөврүрде шахыр идея, чеперчилик тайындан дуруклы болан «Уралың» (1941), «Ватанчының айдымы» (1941), «Душмана хүҗүм» (1941), «Довулчы» (1942) ялы шыгырлары, «Дядя Иван» (1942) ве «Карелия җеңңелинде» (1943) поэмаларыны, «Касам» (1941), «Батыр ага» (1942) диен пьесаларыны дөретди.

Партизанлар дурмушындан язылан «Дядя Иван» поэмасы түркмен совет эдебиятында шу тема багышланып язылан эсерлериң ичинде иң гөрнүклилериниң биридир. Ш. Кекилов бу эсеринде Бейик Ватанчылык уршы йылларында партизанларың Совет Гошуны билен аркалашыклы душман гүйҗүне уран берк зарбаларыны ынандырыҗы беян этмегиң хөтдесинден гелип билди.

Ватанчы гарры дядя Иван Коммунистик партияның айдың ёл билен еңишден-еңише тарап алып барянлыгыны билйәр ве агзыбирлигиң, ватанчылыгың фашистик лешгерлери еңмекде

[1] Горький М. Статьи и памфлеты. «Молодая гвардия», 1949, 115—116 сах.

улы роль ойнаяндыгына дүшүнйәр. Шунуң үчин хем ол эхли адамларың бир максада — шөхратлы еңшиң төверегине пугта жебислешмеклери угрунда чалышяр. Дядя Иван обаның үстүне душман ховпы абанан вагты колхозын ве обаның эмләгини, чагалары ве гаррылары тыла чекмекде алнып барылян ишиң гурамачысы ве ёлбашчысы хөкмүнде херекет эдйәр. Шунуң ялы ягдайларда өзүниң гаррылыгына гарамаздан эдермен, гайратлы яш йигитлер билен бир хатарда дуруп, ише ак йүрек билен япышяр. Обадакы этмели ишлериң хеммесини долы амала ашыранларындан соң, төверегине яшулылары топлап, партизан отрядыны дүзйәр ве өз ортяды билен жеңңеллигиң ичинде ерлешйәр.

Душман оба аралашан махалында ватанчы гаррының ёлбашчылык эдйән партизан отряды оларың гаршысына өрән батыргайлык билен гөрешип, душманы улы ховп астында гойярлар. Дядя Иваның зәхмет фронтунда жаныпкешлик билен ишләп, улы хормата ве абрая ээ болшы ялы, гайдувсыз совет партизанының хатарында гөркезен гахрыманчылыклы ишлери хем чын совет ватанчысының ажайып образыны берйәр. Ол партизан отрядының гурамачысы, ёлбашчысы ве рухландырыжысы болуп, оларың ичинде улы абрая хем-де хормата ээ боляр. Онуң башаржаңлык билен ёлбашчылык этмеги нетижесинде отрядың көп гезекки гечирен хас чылшырымлы операциялары өрән шовлы чыкяр.

Шахыр Дядя Иваның шекилинде рус адамсының айдың тылык-хәсиетлерини берип билипдир. Дядя Иван дуры акыллы ве өрән йити адам. Ол хер бир зат хакында өңүнден пикир эдйәр. Рус хәсиетине махсус болан ховлукмазлык, ишлери говы дерңемеклик, ондан соң шек ве шүбхе диен зада асла ёл бермән, душмана гаршы айгытлы херекет этмеклик сыпатларыны өзүнде жемләп, окыжының ынамыны ве сөйгүсини өдейәр.

Дядя Иван кынчылыкларың гаршысында чакданаша чыдамлылык гөркезйәр хем-де агыр ягдайлары басып гечмегиң эсасы шерти хөкмүнде чыдамлы ве мерт болмакда оба адамларыны рухландыряр.

Дядя Иваның белент хәсиети хөкмүнде онуң ватанчылыгыны айратын беллемек герек. Ол өзүниң бейик совет Ватаныны, Коммунистик партияны, Совет хөкүметини дүнйәде болан эхли гөзел ве сөйгүли затлардан хас ёкарда гойяр. Ол яшайшың манысыны Коммунистик партияның, социалистик Ватанын яшамагында дийип дүшүнйәр. Шуңа гөрә-де совет адамсы үчин дүнйәде иң мукаддес зат болан өз социалистик Ватаның, өз хак ве адалатлы ишиң үстүнде шөхратлы өлмек гахрыман гаррыны чигит ялжак-да горкузмаяр.

Дядя Иваның еңше болан чуң ынамыны айратын беллемек герек. Ол Совет Гошунының еңжекдигине, Гитлер Германиясының болса еңилжекдигине асла шүбхеленмейәр, чүнки бир

тарапдан, совет халкларының алып барян ишининң хак ве адалатлы пидигине икинҗи тарапдан, бу адалатлы ишиң аркасында етерлик дережеде гүйҗүң бардыгына берк ынаняр.

Поэмада обада галан гаррыларың үсти билен совет ватанчылыгының ажайып тараплары гөркезилйәр. Оба аралашан душман партизан отрядларының ерлешен ерлерини ве бейлеки гизлин харбы сырлары билмек хакында көп ишлер гечирйәр. Эмма әхли эден сынанышыклары нетиҗесиз болуп чыкяр. Эллерине дүшен гарра ёвуз җеза бермеклерине гарамаздан, ондан белли җогап алып билмейәрлер.

Ганым гаршысында мерт дуруп гарры:
— Өлдүр, харамзада, ган ичен вагшы,
Ынсапсыз, бихая, әҗизе ганым,
Сени гөренимден өленим ягшы[1] —

дийип, душмана болан чәксиз йиргенҗини оларын өз йүзүне уряр. Ватанчы гарры ганым душманың өңүнде дыза чөкмейәр, олара ялынҗаңлык этмейәр, гайта чал сачлы башыны дик тутуп, парахат отуран илаты хенизе ченли гөрүлмедик вагшылык билен хорлайышларыны ве кесекиниң юрдуны басып алмак үчин йөредйән агрессив сыясатларыны паш эдйәр. Палтасы даша деген неҗис вагшылар ватанчы гаррының «гөзүни көвләп, эл-аягыны чапып, гөвресини ода атярлар». Ол хак ве адалатлы иш угрунда пида болды, душман оны өлдүрди, эмма онуң еңше болан ынамыны өлдүрип билмеди.

Коммунистик партияның ишине җаны-тени билен берлен гарры большевигиң образы өрән тәсирли чыкыпдыр. Душман офицериниң ёвуз җезалара сезевар этмегине гарамаздан, совет адамларына хас болан гахрыманчылыгың, мертлигиң ажайып нусгасыны гөркезйәр.

Поэманың айратын әхмиети түркмен совет эдебиятында рус адамсының гахрыманчылыклы ишлериниң беян эдилмегиндедир. Мунуң өзи халкларың достлугыны, айратын хем бейик рус халкы билен түркмен халкының достлугыны хас-да пугталандыряр ве бизиң йүрегимизе рус адамсыны өңкүден-де якынлашдыряр.

Шахырың иң соңкы язан эсери «Карелия җеңңелинде» (1943) диен поэмасыдыр. Бу поэмасы идея тайдан-да, чеперчилик тайдан-да, чуң манылылыгы тайдан-да, улы уссатлык билен язылып, хемме эсерлеринден тапавутланяр ве дөредиҗилигиниң кәмиллешен дережә етендигини гөркезйәр. Эсериң шейле гызыклы ве чепер чыкмагының дүйп себәби шахырда йити талантың, гызгын ватанчылыгың, сынчылыгың гүйчлүлигиндендир.

Карелия җеңңелинде парахат отуран обаларының үстүне фашистик басыбалыҗыларың габахатчылыклы чозушлары

[1] Кекилов Ш. Дядя Иван (поэма). Ашгабат, 1942, 22 сах.

башланяр. Гөзел үлкәниң үстүне абанан агыр ховпы шахыр тебигы вакаларың үсти билен өрән толгундырыжы беян эдйәр:

Эртирми, агшаммы, гүндизми, гиже
Сайгарып болмаяр хованың йүзүн;
Чапгынлы ягыны, иңлевүк ели
Ядыңа гетирйәр харасат сөзүн.

Тебигат гам чекйәр дурмушы билен
Ярындан айрылан сөйгүли яр дек;
Агзындан от чыкяр хер ах уранда
Ёвуз гүн башына дүшен бир әр дек[1].

Шахыр нежис душманың гаршысына алнып барылян газаплы сөвешлериң бир эпизодыны суратландырмак үчин биринжи бентде Демиргазыгың чапгынлы совук гүнлериниң биринде хованың болшуны мысал аляр. Әлем жаханы гара булут бүрәп, ерден-гөге гар совруп, чапгынлы ягын ягян ховада гүнүң хайсы вагтыдыгы сайгартмаяр, нирәниң-ниредиги селжертмейәр. Бу картина окыжының дуйгусына горкулы тәсир эдйән «харасат» сөзүни гөз өңүне гетирйәр. Икинжи бентде ярындан айрылан сөйгүли ярың перишан хала дүшүши ялы, апы-тупан, харасат зерарлы гөзел гөркүнден айрылан тебигат-да гама батяр, «хер ах уранда агзындан от чыкяр».

Шахыр бу сетирлер аркалы окыжысының аңына етиржек болян идеясыны уссатларча берип билипдир. Нежис душманың гара гүйжи үсте абанан вагты гахрыман совет адамларының вагтлайынча гөзел обаларындан айрыландыкларына йүреклериниң аваш ялы, азат ериң азат тебигаты-да парахат дурмушының бозуланына гам чекйәр. Адам ганына сувсан душман лешгерлериниң парахат отуран халкың үстүне эдйән агыр зулум-сүтемлерине хованың йүзи чытылып, айың-гүнүң нуры тутулып, агачлар кибтини гысып, гушлар хөвүртгелерине гирип гизленйәрлер. Парахатчылыклы дөврүрде токайың ичинде улы шовхун билен ир-иймиш чөпләп йөрен шадыян огланлар ве гызлар, «эли пычгылы агач тайярлаян азат колхозчы», «авыны ызарлап аркайын гезйән мерген авчы» инди бу женңеллигиң ичинде гөрүнмейәрди. Бу ягдайлар шахырың сөвешженлик рухуны берклешдирйәр.

— Душманың гаршысына от ачмалы! — диен команда боланындан соң, совет лачынлары ери-гөги сарсдырып асмана галярлар. Асманда хова сөвеши башланяр. Топчуларымыз мергенлик билен ашакларындан уруп, эдермен лачынларымыз депелеринден индерип, адам ганыны дөкмәге, гөзел ымаратлары вейран этмәге гелен вагшылары башагайлыга саляр.

Бу ажайып шахырана сетирлер билен дүзүлен поэманың соңы агзыбир совет халкының Коммунистик партияның ёлбашчылыгы астында догры ёл билен йөрәп, шөхратлы еңше эе

---

[1] Кекилов Ш. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1954, 119 сах.

боландыкларыны гөркезмек билен гутаряр. Бу эсеринде ол диңе пейзажы суратландырмага ковалашман, өз ички дуйгуларыны, басыбалыжы ганым душмана болан йигренжини тебигы вакалар билен утгашдырып гөркезйәр.

Ш. Кекиловың «Карелия жеңңелинде» диен лирики поэмасы Бейик Ватанчылык уршы дөврүнде түркмен совет эдебиятында пүзе чыкан эсерлериң арасында чепер язылан хем-де окыжылар көпчүлигиниң үнсүни өзүне чекен гымматлы эсерлериң биридир. Совет адамларының гахрыманчылыгыны, тутанйерлилигини, агзыбирлигини, гайдувсызлыгыны гөркезйән ве агыр сынагларың хөтдесинден башаржаңлык билен гелмегин, оны сыпап гечмеги өвредйән бу эсериң тербиечилик бабатында хем әхмиети өрән улудыр.

Уруш йылларында совет адамларыны шөхратлы еңше руxландыран бу эсерин ичиндәки беян эдилйән вакалар тебигы хадысалар билен ичгин багланышдырылып, берк ызыгидерлиликде берлипдир. Шунуң ялы ёкары уссатлык билен язылып, хер бир сетиринде совет адамларының ватанчылыгыны, гайратыны, гужурыны гөркезйән бу эсер окан адамларың йүрегинде азат Ватаның ишиниң ровачлыгы угрунда соңкы дамжа ганына ченли вепалылык, ганым душмана йигренч дуйгусыны ояряр. Шахырың бу эсерине языжы А. Аборский: «Шалы Кекиловың фронт шыгырлары эдерменлик билен, дурмуша болан ынам билен дем аляр. Онуң «Карелия жеңңелинде» диен соңкы лирики цикли ве поэмасы өз әхмиетлилиги боюнча Бейик Ватанчылык уршы йылларындакы түркмен эдебиятының тәзе мертебесини аңладып, иң горнуклы ерлериң бирини эеледи»[1] диен ёкары бахаңы берди.

Ш. Кекиловың дөредижилигини белент дережә гөтерен «Карелия жеңңелинде» диен поэмасының шейле чепер чыкмагына, гызыклы болмагына, биринжиден, реал вакаларың догручыл беян эдилмеги болса, икинжиден, авторың дегерли сөзлери сечип-сайлап алмагындан ве ерли-еринде уланмагы усталлык билен башармагындандыр.

Бейик Ватанчылык уршы йылларының фронтларындакы сөвешлери, чылшырымлы операциялары, техниканың етишдирен тәзе кысымлы яраглaрыны чепер эдебиятда суратландырып гөркезмек үчин дәп болуп галан эдеби тәрлер етерлик дәлди. Шонуң үчин-де шахыр тәзе, өз дөврүне лайык, чылшырымлы вакалары әхли айратынлыклары билен окыжыларың аңына етирип билжек эдебиятың чеперчилик серишделерини башаржаңлык билен пейдаланды. Айдың ве йити реңклери сиңдирип алан халычының чепер читен халысының непис гүллеринин горнушлерине мыдар ве мәхирли гарайшы дөредиши ялы, шахырың бу эсеринде окыжыларында шол тәсири дөредип билипдир.

---

[1] «Литературная газета», 1945, 22 декабрь.

Талантлы художнигиң сөз кешдеси билен чекен ажайып суратының бир еринде Узак Демиргазыгың гөзел пейзажы — ак гүлли отлары, башыны белент тутуп отуран ёлка, сосна агачларының токайы гөрүнсе, бейлеки бир еринде газаплы, ёвуз тебигаты әхли айратынлыклары билен гөз өңүнде җанланяр. Шахыр бу гөрнүшлериң хеммесини эсасы пикирини — Ватанчылык уршуның чылшырымлы вакаларыны гөркезмеклиге боюн эгдирйәр. Шахырың бу дөредиҗилик усулы эсериниң еңил окалмагына ве чуң тәсирли болуп чыкмагына улы ярдам эдипдир. Шахыр бу эсеринде дегерли ве тәсирли сөзлери өз еринде уланмак билен окыҗыда беян эдйән вакасының бир еринде бегенч ве гуванч, башга бир еринде йигренч ве гыնанч, ене бир еринде гахар-газап дуйгусыны оядыпдыр. Окыҗа таныш болан бир зат хакында язып, ол ваканың төверегине онуң үнсүни чекмек, оны гызыкландырмак өрән кын меселе. Мунуң үчин идеяның оригиналлыгы хем-де айдыңлыгы герек. Шунуң ялы айдың ве оригинал идея боланы үчин азат Ватана болан чуңңур сөйгини, ганхор душмана болан газаплы йигренҗи, еңше болан берк ынамы җеңңел билен багланышыклы болан бир ваканың үсти билен гөркезмеги башарыпдыр. Мунуң өзи шахырда йити талантың, җошуп дуран зехиниң боланлыгына ачык шаятлык эдйәр.

Бу дөврүң эдебиятында Ватаны горамак темасының эсасы тема хөкмүнде өңе чыкышы ялы, Ш. Кекиловың дөредиҗилигинде-де эсасы орны эеледи. Шахырың бу дөвүрде дөреден эсерлериниң хеммесинде еңше болан берк ынам гөркезилйәр. Шахыр мунуң себәбини еңиҗи Совет Гошунының-да, агзыбир совет халкларының-да бир максат угрунда — Ватаның азатлыгы ве халкың өзбашдаклыгы угрунда гөрешмеклериндендир, агрессив уршуң гаршысына адалатлы уршы алып барянлыгындандыр дийип догры дүшүндирйәрди.

Икинҗиден, совет социалистик җемгыетиниң херекетлендириҗи гүйчлери болан кувватлы совет ватанчылыгы, халкларың сарсмаз доганлык-достлугы, мораль-сыясы тайдан айрылмаз агзыбирлиги шахырың дөредиҗилигиниң ичинден эриш-аргач болуп гечйәр ве шөхратлы еңшиң гиреви болан бу белент гүйчлер онуң эсерлерини идея-сыясы тайдан ёкары дереҗә гөтерйәр. Шу гүйчлери ичине сиңдирен эсерлер яшлары коммунистик рухда тербиелемекде айгытлы роль ойнаяр.

Шахырың бу дөвүрде дөреден эсерлериниң айратынлыкларындан бири-де рухубелентлик ве айдың гелҗеге болан берк ынамдыр.

Ш. Кекиловың бу дөвүрде язан эсерлери чуң идеялылыгы, чеперчилиги ве сыясы йитилиги билен өңки дөреден эсерлеринден тапавутланяр. Шахырың социалистик реализм усулыны ымыклы өзлешдирендигине ачык шаятлык эдйәр.

А. М. Горькиниң дурмушы чуңңур билмек хакында, халк дөредиҗилигини ядавсыз өвренмек хакында айдан гымматлы

несихатларыны ватанчы шахыр өз дөредиҗилик ишинде бир-җик-де үнсден дүшүрмеди. Чепер эсерлеринин дилиниң дүшүнүклилиги, садалыгы ве образлылыгы угрунда ыхлас билен ишледи. Чеперчилик серишделеринин оригиналлыгы угрунда ядавсыз гөрешди.

1) Бармагым галамдыр, сыядыр ганым,
Азатлык угрунда гурбандыр җаным.
(«Түрмеден хат»)

2) Дүйнки сениң ганың соран сүлүкден
Хей-де бу гүн саңа ёлдаш боларммы?
(«Өнүм артдырмак ёлунда»)

3) Асманы иңледип, ери сарсдырып,
Аҗал гушы гелйәр ганатын герип.
(«Карелия җеңңелинде»)

Сынчы шахыр яшан дөврүниң актуал меселелерини душундан гечирмеди, олара өз вагтында җошгунлы сесини гошды. Сада ве дүшнүкли дилде язылан тәсирли эсерлери шол теманың төверегине окыҗылар көпчүлигиниң пикирини топлап билди. Ш. Кекилов чепер эдебиятың партиялы болмалыдыгыны хич вагтда унутмады. Гүнделик ишинде ве чепер эсерлериниң үсти билен партияның алып барян сыясатыны амала ашырмак үчин тутанъерлилик билен гөрешди.

Шахырың өзболушлылыгы ве талантлылыгы дөредиҗилигиниң илки йылларындан башлап, өңе тарап окгунлы херекет эдйән тәзәниң артыкмачлыкларыны сап йүрекден васп эденлигинден, яшан дөврүнде йүзе чыкан ягдайларың җүммүшине чундан аралашып биленлигинден, кичиҗик задың аңрысында дуран үммүлмез улыны гөрмеги башаранлыгындандыр. Онуң эсерлерине хәсиетли болан зат зәхметкеш халка, Коммунистик партия ве Совет хөкүметине болан мәхрибан сөйги хем де чуң совет ватанчылыгыдыр. Көнәниң зыянлы галындыларына йигренч ве тәзә болан чәксиз гуванчдыр. Көпмиллетли ССР халкларының арасындакы миземез доганлык-достлугың, парахатчылыклы зәхметиң, багтлы дурмушың васпыдыр.

Ватанчы шахыр Ш. Кекилов узак вагтларың довамында өз гымматыны саклап билҗек дүрли-дүрли темаларда дөреден йити ве тәсирли эсерлери хем-де гечен шөхратлы ёлы билен халкың, Ватаның, партияның өңүндәки огуллык, шахырлык борҗуны долы берҗай этди.

Зехинли шахыр Ш. Кекилов 1943-нҗи йылың 8-нҗи октябрында социалистик Ватанымызың азатлыгы угрундакы алнып барлан Бейик Ватанчылык уршуның сөвеш мейданында гахрыманларча гурбан болды. Соңкы вагтлардакы такыкланан маглумата гөрә, Шалының гуллук эдйән гошун бөлүми Карелия фронтундан Смоленскиниң этеклерине гетирилйәр. Бу бөлүмиң эсгерлери гысга вагтлайын дынч алышдан соңра, 1943-нҗи йылың сентябрь айының аягында Смоленск областы-

ның Монастыржинск районыны душмандан азат этмеклиге батыргайлык билен гатнашярлар. Душманың беркидилен нокадыны дерби-дагын этмек үчин забт эден эсгерлериң арасында Шалы Кекилов-да барды. Ол өңе тарап окдурылан пурсатында гапдалында мина ярылып, сөвеш пәлваныны агыр яралаяр. Шалы Семорта обасында ерлешен мейдан госпитальына элтилйәр, эмма врачларың бирнәче гүнүң довамындакы агыр яралыны халас этмек угрундакы алып баран чылшырымлы операциялары онайлы нетиже бермейәр — ол бедене дүшен агыр яра зерарлы вепат боляр. Мердана йигидиң жеседини шол обада жайлаярлар. Соңра Ф. Ф. Демьянов диен шофёр шахырың жеседини Досугово обасындакы доганлык губурына гечирйәр. Оба зәхметкешлери сөвеш гахрыманларының сарпасыны белент тутуп, олара улы ядыгәрлик дикелдипдирлер. Ол ядыгәрлигиң эй гөрлүп сакланяндыгы барасында, пионерлериң оны тер гүл десселери билен безейәндиклери барасында, оларың дружиналарының йыгнанышыкларының шол ерде гечирилйәндиги барасында Смоленск областының Досугово обасындакы мекдебиң директоры В. Ефремов «Туркменская искра» газетиниң редакциясына язан «Сын Туркмении — солдат и поэт» диен хатында гүррүң берйәр. «Рабочий путь» диен Смоленск область газетинде гүнешли Түркменистаның герчек оглы хакында ики макала чыкды. Ю. Пашков «Недопетая песня» («Соңланмадык айдым») диен макаласында: «Ол өзүниң шахырана айдымыны соңлап билмән, Пушкин яшына етенде вепат болды. Онуң этсем диен ишлери эдилмән галды. Эмма Шалының этмәге етишен ишлери хем түркмен эдебиятында гөрнүкли ыз галдырды...»[1] дийип, ватанчы шахырың дөредижилигине ёкары баха берйәр.

Шахырың бизе галдырып гиден эдеби мирасы түркмен совет эдебиятының алтын хазынасына улы гошант болуп гирди, сайланан эсерлери өвран-өвран нешир эдилди. Орта ве ёкары мекдеплерде бейлеки гөрнүкли языжыларымыз билен бир хатарда Ш. Кекиловың хем дөредижилиги өвренилйәр. Онуң Ватаның, халкың өңүндәки битирен хызматыны назара алып, өнүп-өсен Көши обасындакы орта мекдебе ады дакылды. Драматург Мухамметнур Гурбангылыжов Ш. Кекиловың ватанчылык херекетлерини гөркезйән «Шахыр» диен драма эсерини дөретди. Шахырың эдеби дөредижилиги гүн гечдигиче хас белент мана эе боляр ве барха анык өвренилйәр.

---

[1] «Рабочий путь» газети.

АТА ГОВШУДОВ
(1903—1953)

Түркмен совет эдебиятының ирки векиллериниң бири-де Ата Говшудовдыр. Эдебиятымызың хайсы дөври хакда гүррүң эдилсе-де, онуң хайсы бир эдеби жанры барада сөз гозгалса-да, А. Говшудовың ажайып дурмуш хем дөредижилик ёлы хакда айтмаздан эдеби өсүшимизиң тарыхыны бүтевиликде гөз өңүне гетирмек мүмкин дәл. Шахыр хөкмүнде-де, прозачы ве драматург хөкмүнде-де, түркмен фольклорыны ве классыкы поэзияны өвренижи хөкмүнде-де А. Говшудовың битирен хызматы өнчак улудыр.

А. Говшудов 1903-нжи йылда Бүзмейинде гарып дайхан машгаласында энеден боляр. Онда чепер эдебията сөйгиниң дөремегине эжеси — түркмен халкының белли роваятчысы Огулгерек себәп боляр. Өз эжесиниң уссатлык билен айдып берйән эртеки-роваятлары, бир тарапдан, А. Говшудовың чепер эдебията болан хөвесини артдырса, икинҗиден, халкың эдеби ядыгәрликлери билен дүйпли гызыкланмагына, түркмен халк дөредиҗилигини ызыгидерли өвренмәге гөнүкдирйәр. А. Говшудовың узак йылларың довамында халкың бай дөредиҗилиги билен ичгин гызыкланмагы-да, олары бир ере топлап, нешир этмек ишине актив гатнашмагы-да хут шунуң үчиндир. Түркмен халк дессанларыны, эртеки-роваятларыны, классыкы поэзияны оңат билмеклиги А. Говшудова халкың тарыхы гечмишини, арзув-хыялларыны, дилини, рухы сыпатларыны ичгин өвренмәге гиң мүмкинчилик берйәр. Ол халк дөредиҗилигиниң эсерлерине хем эдеби ядыгәрлик, хем эгсилмез дөредиҗилик чешмеси хөкмүнде гараяр. Булар зехинли языҗының бүтин дөредиҗилигинде-де йитмеҗек ыз галдырындыр. А. Говшудовың халк дөредиҗилигиниң ве классыкы поэзияның оңат дәплеринден хас гиң ве тутушлыгына аланында, башарныклы пейдаланмагы онуң эсерлериниң идея-чеперчилик гүйҗүниң артмагына, халкылыгының чуңлашмагына

көмек эдйәр, языҗының чепер эсерлерине милли өвүшгин берйәр.

А. Говшудовың яшлык дөври обада гечйәр. Октябрь революциясындан соң ол Бүзмейин обасында ачылан совет мекдебине окува ерлешйәр, сонра 1920-нҗи йылда болса окувыны довам этдирмек максады билен Ашгабада гелйәр.

Шол йыллар республикамызың пайтагтында бирнәче окув җайлары ачылыпды. Ашгабат шәхеринде ишләп башлан совет-партия мекдеби ве оба мугаллымларыны тайярлаян йөрите курслар шол илкинҗи окув җайларынданды.

А. Говшудов 1920-нҗи йылда илки мугаллымчылык курсуна окува ерлешйәр, шол йылың өзүнде хем Ленин комсомолының хатарына кабул эдилйәр. Мугаллымчылык курсуны гутарып, совет-партия мекдебине окува гирйәр, оны хем 1922-нҗи йылда гутаряр. А. Говшудовың эдебият мейданындакы илкинҗи сынанышыклары хем совет-партия мекдебинде окап йөрен йылларындан башланяр. 19 яшлы студентке, ягны 1922-нҗи йылың апрель айында чепер хөвесҗеңлер кружогына ыхласлы гатнашян яшларың ислеги боюнча ерли темадан дөредилен «Закаспий фронты» («Гызыл пулуң гуллары») атлы пьеса А. Говшудовың бу угурда эден илкинҗи сынанышыкларының бириди.

Совет-партия мекдебини гутарандан соң А. Говшудов 1922-нҗи йылда партияның Ашгабат область комитети тарапындан Москвадакы Гүндогар зәхметкешлериниң Коммунистик университетине (КУТВ-а) окува иберилйәр. Шол дөврде ол бейик рус халкының медениети, рус классыкы ве совет языҗыларының белли эсерлерини ымыклы өвренйәр. Бу болса яш түркмен йигидиниң аң-дүшүнҗесини гиңелдйәр, онуң дурмушында, эдеби-дөредиҗилик ишинде улы тәсир галдыряр. Ол хакда языҗы өзүниң соңкы йылларда язан ятламаларының биринде шейле диййәр:

«Мәхрибан пайтагтымыз гызыл Москва бака биринҗи гезек окува иберилен түркмен яшларының арасы билен гитмек мениң багтыма-да дүшүпди. Гүндогар зәхметкешлериниң Коммунистик университетинде окап көмала гелдим, ол хич вагт ятдан чыкмаҗак гүнлердир»[1].

Эмма А. Говшудова Москвада узак яшамак ве Гүндогар зәхметкешлериниң Коммунистик университетини долы окап гутармак миессер болмаяр. 1924-нҗи йылда ол республикамызың комсомол гурамаларында ишлемәге чагырыляр. Ол бирнәче йыллап, Түркменистан комсомолының республикан ве область гурамаларында дүрли везипелерде ишлейәр.

Шол йылларда языҗы А. Говшудов Түркменистан ленинчи яшлар союзының Меркези Комитетиниң ве Ашгабат обкомының органы болан «Яш коммунист» газетини дөретмек ве онуң

---

[1] «Совет эдебияты», 1953, № 3, 40 сах.

ишини ела гоймаклыга хем актив гатнашяр. Ол 1925-нжи йылың мартында чыкып башлан яшлар газетиниң илкинжи редакторы болуп ишлейәр.

А. Говшудов 1928-нжи йылдан башлап, магарыф ишинде ишлейәр: ол Ашгабатдакы чеперчилик техникумының ве колхоз яшлары мекдебиниң директоры боляр. Яш, талантлы языжы шол йылларда республикамызың меркезинде тәзе дөредилен театрал студия билен ыснышакл арагатнашык саклаяр. А. Говшудов яш драматург хөкмүнде 1926-нжы йылда дөредилен театрал студияның дөредижилик иши билен хас ичин гызыкланяр. Соңра 1928—29-нжы йылларда болса ол бу студияның директоры эдилип белленйәр. Языжы ол дөврүде дөредижилик ишине яңы гиришен ве халкың арасында улы гызыкланма дөреден театрал студияның яш коллективине ёлбашчылык этмек билен, түркмен халкының бүтин тарыхында илкинжи гезек милли театрың дөредилмегинде ерли яшлардан талантлы, уссат артистлери өсдүрип етишдирмекде улы гужур-гайрат билен зәхмет чекйәр. Шол йылларда Коммунистик партияның ве Совет хөкүметиниң халк көпчүлигиниң ганым душманлары болан кулаклара, байлара ве оларың бәхбитлерини гораян ерли миллетчилере гаршы айгытлы гөреш алып барян дөврүди. Шол йылларда Совет хәкимиетинден ичи яныплы сынпы душманлар обаларда ве шәхерлерде тәзе гуралан яш Совет республикасының гаршысына, колхоз гурлушыгына ве бейлеки медени аң-билим эдараларының ачылмагына хер хили ёллар билен гаршы чыкярдылар. Шейле айгытлы гөреш медени фронтда-да гүйчлүди. Халк душманлары «тарыхың бүтин довамында түркмен халкының театр сунгаты екды, ол мундан бейләк хем болуп билмез» диймек билен, яш театрың өз ишини үстүнликли довам этдирмегине диш-дырнак болуп гаршы чыкярдылар. Ягдайың агырлыгына гарамаздан, А. Говшудов түркмен театр сунгатының пажарлап өсҗекдигине берк ынанярды, артистлериң дөредижилик ве профессионал уссатлыгыны өсдүрмеклерине якындан көмек берйәрди, онуң репертуарыны гиңелтмек максады билен ерли темадан пьесалар язярды.

«Ата Говшудов билен бизиң театрал сунгаты угрунда ишлейән ишгәрлеримизиң арасында дөрән якын гатнашыгың себәби, Атаның диңе бир оңат драматург боланлыгындан башга хем ол биринжи театрал студияның директорыды. Түркмен халкының гөрнүкли артистлеринден Аман Гулмәммедовы, Базар Амановы, Гуллук Хожаеви, Гылыч Бердиеви, мениң өзүми де окадып, театрың гапысындан гиризен биринжи директор Ата Говшудов болды. Бизе нәхили отурмагы-турмагы, ямаңы игренмеги ве оңады васп этмеги өвреден илкинжи мугаллым Ата Говшудовды»[1]. Гөрнүкли сахна уссады

[1] «Совет эдебияты», 1953, № 11, 74—75 сах.

Алты Гарлыевиң бу ятламасында А. Говшудовың бу угурда битирен хызматларының айратын ныгталып гечилмеги йөне ерден дәлдир.

А. Говшудов 1933-нжи йылда республикан «Совет Түркменистаны» газетиниң редакциясына эдеби ишгәр болуп ише гечйәр. Шу газетиң редакциясында ишлемек билен ол республикамызың дүрли районларында болмаклыга, оба адамларының иш-аладаларыны, рухы кешбини якындан өвренмәге мүмкинчилик тапяр. Шу дөвүрде ол оба дурмушындан көп санлы очерк, дүрли зарисовкалар, хекаялар дөредйәр.

Язызының шол эсерлеринде колхоз обасының тәзе кешби, социалистик хакыкатың, дурмуша гечирилйән дүрли медени чәрелериң тәсири билен оба адамларының дурмушында, рухы кешбинде йүзе чыкан тәзеликлер сада дилде беян эдилйәр.

«Совет Түркменистаны» газетиниң редакциясында ол 1938-нжи йыла ченли ишлейәр. Шол йылың февраль айындан болса А. Говшудов Түркмен дөвлет ылмы-дерцев дил ве эдебият институтына ише гечйәр. Институтың халк дөредиҗилиги секторында бирнәче йыл ылмы ишгәр болуп ишләп, ол халкымызың бай эдеби мирасыны топламакда, өвренмекде, онуң иң оңат нусгаларыны халк көпчүлигине яйратмакда эсли иш эдйәр. Хут шол йылларда А. Говшудовың актив гатнашмагында «Түркмен халк эртекилери», «Аял-гызларың айдым ве ләлелери» ялы дүрли йыгындылар чап эдилип яйрадыляр, түркмен фольклорының ве классыкы эдебиятымызың дүрли меселелери боюнча ол бирнәче макала билен чыкыш эдйәр. Шол дөвүрде укыплы фольклорист хөкмүнде А. Говшудовың битирен ажайып хызматларының бири-де, түркмен халкының гахрыманчылыклы эпосы «Гөроглыны» илкинҗи гезек нешир эдип чыкармагыдыр.

А. Говшудовың яш түркмен фольклористикасыны, түркмен филологиясыны өсдүрмек угрунда битирен ажайып хызматлары, онуң кәрдеши, ТССР Ылымлар академиясының академиги, филология ылымларының докторы А. Кекилов тарапындан шейле хәсиетлендирилйәр:

«...Ата Говшудов түркмен филологиясының маңлайындан дирән, «хакдан ичен» алымды»[1].

Гөрнүкли язызы А. Говшудовың түркмен фольклористикасыны өсдүрмек угрунда битирен улы хызматлары шейле ёкары баха берилмегине хакыкатдан-да мынасыпдыр.

Халкың, дөвлетиң, Коммунистик партияның чагырышы боюнча гүнешли республикамызың милли формалы, социалистик мазмунлы эдебиятының ве сунгатының гиң герим билен гүлләп өсмеги угрунда битирен хызматлары, чекен иргинсиз зәхмети үчин А. Говшудов 1950-нжи йылда «Зәхмет Гызыл

---

[1] Ата Говшудовың өмри ве дөредиҗилиги (мекдеп сергиси). Ашгабат, 1965, 19 сах.

бандак ордени билен, Түркменистан ССР Ёкары Советиниң Президиумының Хормат хатлары ве дүрли медаллар билен сыланганды.

А. Говшудов өзүниң бүтин эдеби дөредиҗилик ишини Коммунистик партияның гүнделик сыясаты, халкың максат-идеаллары билен ысгынышыклы багланышдырып, өзүниң әхли дөредиҗилик талантыны, совет халкының гахрыманчылыклы ишлерини чепер образларда суратландырып гөркезмәге бағышлады. Зехинли прозачы, укыплы драматург, өкде фольклорчы А. Говшудов гаты ир, 1953-нҗи йылың 15-нҗи ноябрында 50 яшының ичинде — дөредиҗилик зехининиң паҗарлап өсйән дөврүнде арадан чыкды. Эмма онуң өз мәхрибан халкының узак тарыхы, дәп-дессурлары, Совет хәкимиети йыллары ичинде етен багтлы дурмушы барада гүррүң берйән аҗайып эдеби мирасы, дөреден көп санлы чепер образлары бизиң эдебиятымызың иң гөзел сахыпаларының безеги болуп галды.

* * *

Түркмен прозачыларының көпүсине хәсиетли болшы ялы, А. Говшудов хем эдебият мейданына шыгыр язмак билен гирйәр. Яш языҗының дүрли теманы дөреден, идея тайдан сагдын, эмма чеперчилик җәхтден говшаграк шыгырлары ерли метбугатда «Җейхун», кәте болса «Җалатай» ялы эдеби лакамлар билен окыҗылара мәлим боляр. Ол 1922—23-нҗи йылларда, энтек совет-партия мекдебинде, соңра болса Москвада Гүндогар зәхметкешлериниң Коммунистик университетинде окап йөрен йылларында бирнәче гошгулары ве ёкарда ятланып гечилен «Закаспий фронты» пьесасыны язан болса-да, онуң эдеби-дөредиҗилик иши, эсасан, йигриминҗи йылларың икинҗи ярымындан башланяр. Языҗының дөвүр билен гөс-гөни багланышыклы болан шыгырларының тематики герими дүрли-дүрлүди. Оларың арасында азат сөйгә дегишли шыгырлар-да, пейзаж лирикасы-да, танкыды хәсиетдәки гошгулар-да барды. Шейле-де болса А. Говшудовың шол йылларда дөреден поэтики эсерлериниң тематикасы көпленч айры-айры тарыхы вакалара, яшларың дурмушына, халкара темасына дегишлидир («Комсомолларың 8 яшлы байрамына» (1933), «Сен тының» (1928), «Яш коммунист», «Хытайда «Лувань» чайының кенарында» (1933), «Кесйәр хем атяр» (1933) ве башг.).

А. Говшудовың йигриминҗи йыллардакы бүтин дөредиҗилигинде онуң «Закаспий фронты» (1922) ве «Ганлы җеңңел» (1929) пьесалары айратын орун тутяр. Бу илкинҗи сахна эсерлериниң биринҗисинде языҗы Түркменистанда болуп гечен гражданлык урушының дартгынлы вакаларындан бир пурсады, «Ганлы җеңңел» драмасында болса аял-гызлары азат-

лыга чыкармак, олары окува, тэзе медениете актив чекмек меселесиниң төверегинде йүзе чыкан йити сынпы гаршылыклары суратландырып гөркезмек исләпдир. Сахна эсерлери үчин зерур деталларың етмезчилик эдйәнлигине чеперчилик тайдан говшаклыгына гарамаздан, бу пьесалар шол йылларда мөхүм тербиечилик ролуны ойнапдыр. Сюжет, композиция гурмакда, дил ве стиль меселесинде бу эсерлерде энтек авторың тежрибесизлиги дуюлян болса-да, оларда бирнәче положител образлары дөретмеклик А. Говшудова башардыпдыр. Дурдынын, Нэзигиң, оба коммунистлеринден Эсениң, Амангелдиниң образларында совет адамларына махсус асыллы сыпатлар жемленипдир.

1930-нжы йылдан башлап, А. Говшудов проза жанрында эсер дөретмеклиге гечйәр. 1940-нжы йыла ченли ол онларча фельетон, хекая, очерк хем «Ватан оглы» повестини язяр. Шейле хем языжы отузынжы йылларың башындан дурмуш вакаларыны хас гиң, көп санлы чепер образларың үсти билен суратландырып гөркезмәге мүмкинчилик берйән ири планлы эпик эсер язмага — романы дөретмәге гиришйәр. Ол тә 1941-нжи йылың башларына ченли «Перман» атлы тарыхы романының үстүнде ишлейәр. Бу романың өз ичине алян дөври, онда суратландырылян эсасы сыясы-социал вакалар хакда гүррүң эдип, А. Говшудов 1939 нжы йылың ахырында шейле языпды:

«...Бу романың биринжи бөлүми түркмен халкының колониал дөврүнден өңки дөврүни ве колониал дөврүни суратландыряр ве Закаспий областында гражданлык уршунын гутармагы билен роман гутаряр. Шу жүмледен 16-нжы йылың гозгалаңындан бир гөрнүшини хем шу роман өз ичине аляр...»[1]

«Перман» А. Говшудовың гиң планлы эпики форма йүзленмегиниң илкинжи тежрибесидир. Бу роман, эсасан, язылып гутарылан болса-да, кәбир тарыхы вакаларың (ылайта-да, Гөкдепе уршы билен багланышыклы вакаларың) гөркезилишинде онда энтек бирнәче етмезчиликлер барды. Өз илкинжи романында шейле кемчиликлериң, энтек хас тарашланмалы ерлериниң бардыгыны, кәбир эдеби образлары, эсериң айры-айры бөлүмлерини тәзеден ишләп чыкмалыдыгыны соңкы вагтларда авторың өзи хем билйәрди. Хатда языжы 1940-нжы йылың башларында бу эсериң үстүнде тәзеден ишләп хем башлаяр. Эмма 1941-нжи йылда Бейик Ватанчылык уршунын башланмагы билен, А. Говшудов дөврүң тәзе талапларына лайыклыкда ишлемели боляр. Шонуң үчин хем языжы өзүниң бүтин гүйжүни эйәм 1939 нжы йылың ахырларында язмага гиришен икинжи бир дүйпли эсерини «Мәхри — Вепа» романыны Бейик Ватанчылык уршуның талапларына лайык эдип язмага гөнүкдирйәр.

[1] «Совет эдебияты», 1940, № 1, 92 сах.

Перман романы хакында болса шулары беллэп гечмек мүмкин: биринжиден, бу эсер долы язылып гутарылманлыгы үчин хич ерде тутушлыгына чап эдилмеди. Икинжи тарапдан хем романын улы бир бөлүми 1948-нжи йылда Ашгабатда болуп гечен ер титремесинден соң тапылмады. Эсериң бейлеки бөлүминиң голязмасы болса хэзирки вагтда языжының шахсы архивинде сакланяр. А. Говшудовың «Перман» романының бир бөлүми «Совет эдебияты» журналының дүрли санларында чап эдилди[1]. Бу ягдайларың хеммеси «Перман» романы хакында гиңден гүррүң этмэге, битеви эсер хөкмүнде оны дериемэге мүмкинчилик бермейэр. Эмма шол тарыхы романың түркмен совет прозасында, ылайта-да отузынжы йылларың эдебиятында гөрнүкли орны эелемэге мынасыпдыгыны беллэп гечмек герек. Романда өзболушлы эдеби образларың тутуш бир галереясының дөредилендиги шол эсериң нешир эдилен бөлүмлеринден гөрүнйэр. Рус халкы билен түркмен халкының экабыр прогрессив пикирли огулларының арасындакы доганлык достлук гатнашыкларыны шөхлелендирйэн эпизодлары толгунман окамак мүмкин дэл. Халкы талап гелен сынпы душманларың, дин векиллериниң бозук ахлагы, эдйэн эхли пысыкы-пужурлыклары усат язычы тарапындан гүйчли сатира билен долы ачылып гөркезилйэр. «Перман» романы өрэн гызыклы тарыхы материаллара байлыгы, дилиниң садалыгы, сюжетиниң гызыклылыгы билен окыжының үнсүни өзүне чекйэр. Хут шу тарапдан середенинде язычы А. Говшудовың «Перман» романы 30-нжы йылларың прозасына улы гошантдыр.

1934-нжи йылда А. Говшудов «Ёлумы дүзетдим», мунуң ызысүре болса «Азашан ызыны тапды» (1935) хекаяларыны дөредйэр. Бу эсерлериң икисинде-де колхоз гурлушыгы дөврүниң вакалары беян эдилйэр. Оларда язычының дөвүрдешлеримизиң реалистик образларыны дөретмекде онуң өңки йылларда язан эсерлерине гарандa чеперчилик уссатлыгының барха кэмиллешйэндигине гөз етирйэрсиң. Композицион гурлушы, вакаларың беян эдилиш стили тайындан бу эсерлериң биринжисинде түркмен фольклорының тэсири айдың дуюляр. Окыжы шол эсерлерде гатнашян гахрыманлардан сада йигит Гарагылыжың, онуң досты Беловың образлары аркалы колхоз гурлушыгыны үстүнликли дурмуша гечирмэге гатнашан адамларың хакыкы кешбини гөз өңүне гетирйэр. Олар дөврүң агыр шертлерине гарамаздан, Совет хэкимиетиниң оба хожалыгыны коллектив хожалыга өвүрмек барадакы сыясатыны бүтин дурлы билен голдаяр, байлары ве кулаклары сынп хөкмүнде ёк этмек барадакы айгытлы гөрешиң актив гурамачылары хөкмүнде орта чыкяр.

А. Говшудовың Бейик Ватанчылык уршунын өң янында

---

[1] «Совет эдебияты», 1939, № 2, 4, 7, 8, 11; 1940, № 8, 9.

дэреден «Жума» (1938—39) драмасы хем-де «Ватан оглы» (1939) повести шол дөврүн түркмен эдебиятына гымматлы гошант болды. Оларда зехинли языжыньң социалистик реализмиң принциплерини дүйпли өзлешдирендиги аньк дуюляр. «Жума» драмасында ве «Ватан оглы» повестинде А. Говшудов көп санлы положител образлары дөретмеги уссатлык билен башарыпдыр.

«Жума» драмасында херекет эдйэн баш гахрыманлар Жума билен Степанов гражданлык уршы йылларында түркмен дайханларының хакыкы гурамачылары хөкмүнде орта чыкяр. Томашачы шол гахрыманларың образында Совет хәкимиетиниң еңиш үстүн чыкмагы угрунда жан аяман гөрешйэн хакыкы совет адамларының кешбини гөз өңүне гетирйэр. Автор рус ишчиси Степановың образы аркалы халк көпчүлигиниң гүйжүне, укыбына берк ынанян аңлы-дүшүнжели революционериң кешбини жанландырмага сынанышыпдыр. Ол өрән сада, тутанъерли, гайдувсыз ве дийсең гурамачы адам. Степанов Жума, Ягмыр, Гара, Черкез ве пьесада гатнашян бейлеки оба йигитлери билен деңешдиренинде ёкары дүшүнжели, дартгынлы харбы ве сыясы вакалара аньк гөз етирип билйэн укыплы гурамачы. Башга хили айданымызда, Степанов Амыдеря бойларында яшаян зәхметкешлериң эмириң зулмуна гаршы алып баряң айгытлы гөрешиниң хакыкы гурамачысы ве башаржаң ёлбашчысы хөкмүнде театр сахнасында херекет эдйэр. Пьесада халкың ганым душманлары болан Худайберен эмириң, Салых ишаның, Ыляс төрәниң, Бегхан шугулчының ве бейлеки сыпкы душманларың ахлаксызлыгы хем долы ачылып гөркезилйэр. Оларың халк көпчүлигиниң гаршысына алып барян бет ишлери томашачыларың гахар-газабыны артдыряр.

Патыша самодержавиесиниң халк көпчүлиги үчин түрмедигини гөркезмек, Амыдеря бойларында болуп гечен гражданлык уршуның улы еңиш билен гутарандыгыны беян этмек, томашачыларың калбында халк душманларына рехимсизлик, ватана, халка, Коммунистик партия чуңңур вепалылык ялы дуйгулары оярмак — буларың хеммеси «Жума» драмасының дүйп мазмуныны, онуң эсасы идеясыны кесгитлейэр.

Языжының бу эсери шиди шондан бәри республикамызың театрларының сахнасындан дүшмэн гелйэр. Себәби бу драма бизиң эдебиятымызда гражданлык уршы темасындан өзбер язылан оңат сахна эсеридир. Онда шол дөврүң типики вакалары, көп санлы гахрыманларың рухы кешби бүтин айдыңлыгы билен ачылып гөркезилйэр. Эсерде гатнашян Сейитмырат аганың, Степановың, Жуманың, Ягмырың, Гүлдессәниң ве бейлеки гахрыманларың образларында тәсирли юмор, душмана болан гахар-газап, гөреште гайдувсызлык уссатлык билен берлипдир. Положител гахрыманларың жанлы херекетлериниң үсти билен совет халкларының арасындакы достлук ве

доганлык гатнашыкларының гражданлык уршунын ёвуз шертлеринде хас-да берклешендигини йүзе чыкармак драматург А. Говшудова башардыпдыр.

А. Говшудов «Ватан оглы» повестини совет адамларынын социалистик ватана болан чуңңур сөйгүсини ачып гөркезмеклиге багышлапдыр. Бу теманы автор көп санлы чепер образларың җанлы херекети аркалы йити конфликтлериң реал берилмеги билен ачып гөркезйәр. Повесте гатнашян положител гахрыманлардан коммунист Чары, онуң какасы Хал мерген, Чарының сөйгүлиси Гүлширин, лейтенант Морозов ве башгалар Ватаның ар-намысы, халкың парахат дурмушы угрунда җанларыны гурбан этмәге тайяр болуп дуран хакыкы совет ватанчылары хөкмүнде орта чыкяр. Олар үчин социалистик Ватаның, совет халкының бәхбитлеринден ёкары мукаддес зат ёк. Батыр серхетчи, принципиал коммунист Морозовың командирлиги астында гражданлык уршуның ялынлы вакаларына актив гатнашан яш ватанчы Чары, какасы Хал мерген ялы, халкың, социалистик Ватаның ар-намысыны горап сакламакда эдерменлигиң, гайдувсызлыгың ёкары нусгасыны гөркезйәр. Ол гражданлык уршы дөврүнден башлап, тә соңкы йылллара ченли ак бандалара ве дашары юрт империалистлерине сатылан, совет халкына ве социалистик Ватана дөнүклик эден доганлары Баллыдыр Батырың, оларың якын досты Мүрзе Сәхет, Гарягды молла, Сухангулы ялы кеззапларың гаршысына айгытлы гөреш алып баряр. Ол бу дартгынлы, өрән ховплы гөрешде дүрли кынчылыклара-да габат гелйәр, өлүм билен яка тутушмалы хем боляр. Эмма хакыкы коммунист шейле агыр, кынчылыклы пурсатларда-да хич рухдан дүшмейәр, чүнки Чары өзүниң хак иш угрунда, халкың ар-намысыны, Бейик Октябрың газананларыны горап сакламак угрунда гөрешйәндигине, бу адалатлы гөрешде болса өзүниң хөкман еңңекдигине пугта ынаняр.

Чарыда болан шейле положител хәсиетлери биз онуң какасы Хал мергенде хем гөрйәрис. Язынҗы Хал мергениң ынандырыҗы образы аркалы өз ватанына вепалы түркмен яшулусының реал образыны бермеклиге ве ызчылыгың дурмушда нәхили роль ойнаяндыгыны гөркезмеги максат эдинйәр. А. Говшудов Хал мергениң типиндәки парасатлы түркмен яшулыларының образыны дөретмеклиге өзүниң соңкы эсерлеринде хем («Гандым авчының машгаласы» (1941), «Мәхри — Вепа» (1944—46), «Дордепел» (1951), «Гаҗар ага» (1946) йүзленипди. Окыҗы бу яшулының ватанчылык херекетлерине, гайдувсызлыгына түйс йүрекден гуваняр.

Язынҗы «Җума» драмасында болшы ялы, бу повестде хем өзлериниң ахлак сыпатлары, рухы кешби, максат-идеаллары тайындан бүтинлей тәзе адамларың — хакыкы совет ватанчыларының образыны дөретмекде социалистик реализмиң дөреҗилик принциплерине даяняр. Ол эсерде суратландырылян

чылшырымлы драматик вакалар хакда, гахрыманларың хере-кетлери, оларың батырлыгы, ватансөйүжилиги хакда гураксы гүррүң бермән, эйсем буларың хеммесини окыжа хас дуярлык-лы, хас тәсирли формада гөркезмәге йыкгын эдйәр. Хут шу тарапдан «Жума» драмасына хем-де «Ватан оглы» повестине А. Говшудовың дөредижилик уссатлыгының барха кәмиллеш-йәндигиниң анык мысалы хөкмүнде гарамак болар.

А. Говшудов 1935—41-нжи йылларда фельетон жанрын-да эсер дөретмеклиге айратын үнс берйәр. Онуң шу дөвүрде язан «Худай ёлы» айдылан мөхүр» (1935), «Сәхетли гүнүң гопгуны» (1936), «Дөвлн эртеки» (1936), «Гөк чай» (1936), «Буйрук № 133» (1941), «Таңры ве онуң гуллары» (1941) ялы фельетонлары идея-тербиечилик тайдан улы әхмиете эедир. Языжының бу фельетонларында шол йылларда республикамы-зың дүрли районларында ве шәхерлеринде бизиң тәзе дурму-шымыза, социалистик гурлушыга зыян берйән, эмма тутуш-лыгына бизиң дурмушымыза хәсиетли болмадык кемчиликлер берк тәнкыт эдилйәр. А. Говшудов халк дөредижилигиниң дәплерине югрулан гүйчли, дийсең тәсирли сатирасыны көнә-ниң зыянлы галындыларының гаршысына гөнүкдирйәр. Язы-жының бу фельетонлары бизиң эдебиятымызда юморың ве сатираның йүзе чыкмагында, шейле хем өзболушлы жанр хөк-мүнде фельетоның формирленмегинде әхмиетли роль ойнаяр.

Бейик Ватанчылык уршуның газаплы йылларында А. Гов-шудов хас өндүмли ишлейәр. Бу дөвүрде ол хакыкы ватанчы-лык рухуна югрулан көп санлы очерклери, хекаялары, тәсирли фельетонлары дөредйәр.

Гөрнүкли прозачы уруш йылларында шахыр хөкмүнде-де чыкыш эдйәр. Онуң «Душман от ичинде гөрсүн өзүни», «Керим Досов», «Уградым», «Адыңа шөхрат», «Шат эдип», «Залы-мың пайтагты сынды», «Хат ве жоган» ялы шыгырларында совет адамларының ватанчылык херекетлери, тылда ве сөвеш мейданларында гөркезйән гахрыманчылыклары сада, поэтики дилде васп эдилйәр.

А. Говшудовың «Партизан Аман» (1941) атлы поэмасы уршуң илкинжи гүнлеринде ватанчылык темасында язылан поэтик эсерлериң бири болды. Поэмада совет адамларының чәксиз ватанчылык дуйгусы, фашистик басыбалыжылара бо-лан гахар-газабы беян эдилйәр. Эсериң илкинжи сетирлерин-де автор уршуң илкинжи гүнлеринде оба дурмушының ягда-йыны суратландырмак билен колхозчыларың фашистик басы-балыжылара билдирйән гахар-газабыны шейле гөркезйәр:

Диййәр бу йыгнанан агыр мәхелле:
— Душманы оврадып, чепбе чевирис,
Гүйч хем гайрат бизде, доганлык илде,
Фашистлериң күлүн гөге совырыс[1].

---

[1] Говшудов А. Партизан Аман, 5 сах. (эсериң голязмасы языжы-ның шахсы архивинде сакланяр).

Гөврүми тайдан улы болмадык бу поэмада көне партизан Аман аганың образы окыҗының үнсүни өзүне чекйәр. Эсерде өңе сүрлен эсасы идея, уруш хабарыны эшиден оба адамларының ватанчылык хыҗувыны гөркезмек меселеси Аман партизаның җанлы херекетлери аркалы йүзе чыкарыляр. Аман аганың оба адамларына хәсиетли болан эсасы сыпатлары, ватансөйүҗилиги языҗының шол йылларда дөреден «Мәхри — Вепа» романындакы Сәхет партизаның образында хас гиңден ачылып гөркезилйәр.

Эгер А. Говшудов «Гүни голтукда гизләп болмаз» (1945) атлы очеркинде хоссарсыз чагаларың бизиң дөврүмизде хер бир ише укыплы, өкде хүнәрли кадрлар болуп етишишлерини, уруш йылларында оларың битирен гахрыманчылыклы ишлерини гөркезен болса, «Фронтчы түркмен гызы» (1945) очеркинде түркмениң ёкары медицина билимли лукман гызы Сачлы Дурсунованың Бейик Ватанчылык уршы йылларында, гызгын гүллелериң астында битирен асыллы ишлерини васп эдйәр.

1944-нҗи йылда А. Говшудов «Гандым авчының машгаласы» атлы белли хекаясыны языл гутарды. Окыҗыларың мынасып сөйгүсини газанан бу эсер диңе языҗының өз дөредиҗилик үстүнлиги болман, уруш дөврүниң түркмен эдебиятында харбы-ватанчылык темасындан дөредилен иң оңат, оригинал чепер эсерлериң бири болды.

Хекаяның эсасында уршуң газаплы барян йылларында түркмен обаларының биринде болуп гечен бир вака ятяр. Онда Бейик Ватанчылык уршуна актив гатнашан улы хем агзыбир машгаланың дурмушыны гөркезмек меселеси гойлупдыр.

Языҗы уруш йылларында Гандым авчының агзыбир машгаласының дурмушыны суратландырмак аркалы, шол газаплы йылларда бизиң халкымызың башдан гечирен вакаларыны, оларың ватанчылык хыҗувыны гөвнеҗай суратландырмагы башарыпдыр.

Хекаяның баш гахрыманы хөкмүнде Гандым авчының реал образы өрбоюна галяр. Гандым авчы өзүниң гылык-хәсиети, дашкы кешби боюнча языҗының «Ватан оглы» повестинде гатнашян Хал мергениң, «Мәхри — Вепа» романындакы Гылыч Мергениң образына хас якындыр. «Гаты көп гар басанлыгы дашындан гаранда-да мәлим болуп дуран» «Гандым авчы парахат Ватанымызың үстүне уруш ховпуның абанан дөврүнде өзүниң ватанчылык херекети билен диңе өз машгаласының улы-кичи члeнлерини дәл, эйсем әхли обадашларыны-да зәхмет фронтунда тәзе еңишлере рухландыряр, Совет Гошуныны зерур затлар билен үпҗүн этмәге актив чагыряр. Түркмен яшулысының хер бир сөзүнден, әхли иш херекетлериңден онуң ватансөйүҗилигини, өз мәхрибан халкына, Коммунистик партия түйс йүрекден вепалыдыгыны дуййярсың.

«...Душманлар Украинаның юрдундан бир дабан ери алан

болса, сизин хемме эли таяк тутаныңыз ярага япышып, аяк үстүне галмалы, етишип шол бир дабан ериң үстүнде ган дөкмели... юрт үчин жаныңы-ганыңы аямак болмаз... Уршa яраяныңыз ярага япышмалы, уршa ярамаяныңыз юрда элиңиздеи гелен көмеги этмели»[1].

Ватанчылык уршы йылларында яшы сегсене баран Гандым авчының өз машгаласының, обадашларының арасында эдйән вагыз-несихатларының, олара берйән асыллы маслахатларының дүйп манысы шейле. Улы илиң хорматлаян адамсының шейле чагырышлары, эдйән ватанчылык херекетлери оба адамларына, ылайта-да яшлара улы тәсир эдйәр, оларың ватанчылык рухуны гөтерйәр.

Хекая гатнашян Акжагулүң образы языжының хем окыжының үнс меркезинде дуран образларың биридир. Мәхрибан оглы Мырат хакда якымсыз хабары эшидип, Акжагул бирбада өзүни йитирип, улы или билен сес эдип аглаяр. Эмма гайын атасы Гандым авчының асыллы маслахатлары юка йүрек энәниң гайгысыны эгисйәр, оны көшешдирйәр. Дөврүң талабы, партияның гүнделик чагырышлары, Гандым авчының маслахатлары Акжагули пугта ойланмага, ягдайдан дегишли нетиже чыкармага угрукдыряр. Ол шейле хем эдйәр. Сада түркмен аялы обада Совет Гошуныны голдамак, олары йылы гейим билен үпжүн этмек, колхозда тәзе гужур-гайрат билен ишлемек барадакы ватанчылык херекетиң инициаторы хөкмүнде орта чыкяр. Соңра өз оглы хакда говшан шатлыклы хабар болса оңа тәзе гүйч, кувват берйәр.

«Гандым авчының машгаласында» социалистик колхоз обасының уруш йылларындакы ягдайы, өзболушлы тебигаты, колхоз адамларының иш-аладасы, газаняи зәхмет үстүнликлери уссат языжы тарапындан ынандырыжы формада гөркезилиндир.

А. Говшудов «Елли Өдәниң өйлениши» (1945) хекаясында ярамаз ахлаклы, шахсы бәхбиди үчин халлан атян Елли Өдәниң гөдек херекетлерини, йигренжи кешбини гүйчли сатира билен шекиллендирйәр. Елли Өдәниң отрицатель сыпатлары языжының «Көпетдагың этегинде» романында гатнашян Елли Заманың образында хас гиң хем хертараплайын ачылып гөркезилйәр.

Языжы А. Говшудовың уруш йылларындакы дөредижилигинде, шейле хем шол дөврүң түркмен прозасында «Мәхри Вепа» романы дүйпли орун тутяр.

А. Говшудов бу романының эсасы планыны ве сюжет линиясыны хас иррәк, ягны 1939-нжы йылың ахырларында кесгитлейәр ве ишләп дүзйәр. Шол илкинжи план эсасында автор бу эсеринде социалистик колхоз обасының йигриминжи-отузынжы йыллардакы ягдайыны, йүзе чыкан сынпы гарпылык-

---

[1] Говшудов А. Повестлер ве хекаялар. Ашгабат, 1953, 103 сах.

лары, оба адамларының гурплы хем медениетли дурмушыны, оларың рухы кешбинде йүзе чыкан тәзеликлери гөркезмек ислейәр.

Өз дөредижилик планлары хакда гүррүң эдип, 1939-нжы йылың ахырларында ол бу барада шейле языпды: «Мен... гележек йылдакы дөретжек эсерлеримиң бирнәчесиниң темасыны белләп, хатда бирнәчесиниң сюжетиниң үстүнде хем ишледим. Меселем, «Мәхри — Вепа» диен бир романың хемме материаллары жемленип, сюжети ишленди. Бу роман бизиң хәзирки дурмушымыздан алнан темадыр»[1]. А. Говшудов романың үстүнде улы хөвес билен ишлейәр ве онуң бирнәче бабыны уршуң өң янларында язып гутаряр.

Бейик Ватанчылык уршуның башланмагы билен, языжы харбы дөврүң талапларына лайыклыкда, романың өңки планыны, сюжет линиясыны, шейле хем язып гутаран кәбир бөлүмлерини үйтгедйәр. Шейлелик билен ол «Мәхри — Вепа» романында социалистик колхоз обасының урушдан өңки парахатчылыклы ве гөзел дурмушыны, шол дөврде колхоз гурлушыгының төверегинде йүзе чыкан сыпкы гаршылыклары суратландырып гөркезмеги дәл-де, бизиң халкымызың уруш йылларында сөвеш мейданларында ве зәхмет фронтунда гөркезен гахрыманчылыгыны, совет адамларының миземез агзыбирлигини, хакыкы ватанчылык дуйгуларыны суратландырмагы максат эдинйәр. Шейлеликде, А. Говшудовың «Мәхри — Вепа» романы түркмен совет эдебиятының тарыхына хәзирки заман темасында дөредилен илкинжи реалистик роман болуп гирйәр.

«Мәхри — Вепаның» эсасы сюжет линиясы, кәбир тапкытчыларың нәдогры дүшүндиришлери ялы, эсериң баш гахрыманлары Аман поччы билен онуң оглы Вепаның арасындакы шахсы оңшуксызлыгы, йүзе чыкан конфликти я-да оба гызы Мәхрижемал билен Вепаның сөйги гатнашыкларыны беян этмекден ыбарат болман, газаплы уруш йылларында бейлеки доганлык халклар билен бир хатарда түркмен халкының хем ватанчылык уршуна актив гатнашандыгыны, зәхмет фронтунда ве сөвеш мейданларында гөркезен гахрыманчылыгыны гөркезмекден ыбаратдыр. Романың илкинжи варианты «Совет эдебияты» журналының 1942—1946-нжы йыллар арасында чыкан санларында чап эдилйәр. Соңра болса ол 1949-нжы йылда өзбашдак гөрнүшде нешир эдилип окыжылара яйрадыляр. Эмма буларың хич бири-де бу улы хем гызыклы эсериң долы язылып гутарылан варианты дәлди. Мунуң хакыкатдан хем шейледигини эсерде суратландырылан вакаларың гутарныклы дәлдигинден хем, онуң баш гахрыманларының дурмуш хем гөрөш ёлуның долы суратландырылманлыгындан хем

---

[1] Говшудов А. Мениң эден ишлерим ве этжек ишлерим, «Совет эдебияты», 1940, № 1, 92 сах.

дуймак кын дәл. Өз романының гутарныклы ишленилмәндигини, онуң окыжылара таныш болан нешириниң шейле улы романың диңе биринжи китабыдыгыны, онда гөркезилйән кәбир вакаларың, сюжет линияларының икинжи китапда хас өсдүрилжекдигини языжының өзи-де белләп гечипди. Яңы-якында бизе языжы А. Говшудовың 1952-нжи йылың 8-нжи майында өз окыжыларының бирине иберен хатыны гола салмак миессер болды. «Мәхри — Вепа» романы хакда окыжының берен кәбир сорагларына жогап хөкмүнде иберилен шол хатда языжы бу хакда сөз ачып шейле дийийәр:

«Салам, ёлдаш Хажынуров!

Мен сениң хатыңа өз вагтында жогап берип билмедим, мениң гүнәми гечерсиңиз, чүнки мен ики айдан көпрәк (вагт бәри)... кесел болуп ятырын. Сениң хатыңы алмазымдан үч гүн озал Гызыл Гошун сержантларының бириңден бир хат алдым, шол хатда сораляи сораг, эдилйән арзув хем сениң хатың билен маңыдашды. Сорагыңыз өрән догры.

Мен «Мәхри — Вепа» романының икинжи китабыны язмалыдым, шу мелеглериң, шу сорагларың хеммеси хем икинжи китапда чөзүлжекди. Эмма маңа мәлим болмадык себәплер билен биринжи китап үч йылдан хем көпрәк вагтлап Дөвлет нешриятда ятды..., биринжи китап чыкмандан соң икинжи китабың сюжетини гурап билмедим. Мен «Мәхри — Вепаның» икинжи китабыны хөкман язарын, икинжи китап үчин өрән көп тәзеликлер бар, Баш түркмен каналы онуң эсасы бай материалы болар...

«Мәхри — Вепаның» икинжи китабыны язмак ве озалкы чыкан биринжи китабына кән дүзедишлер гиризмек билен гайтадан чапа бермек мениң планымда дур, оны мен бержай эдерин...»[1].

Гынансак-да окыжыларың мынасып сөйгүсини газанан «Мәхри — Вепа» романыны тәзеден ишләп чапа тайярламак, онуң икинжи китабыны язып гутармак — гөрнүкли языжымызың улы дөредижилик планларыны дурмуша гечирмек миессер болмады.

Бивагт өлүм А. Говшудовы бизиң арамыздан хемишелик алып гитди, улы языжының ажайып дөредижилик планлары, оңат арзув-нистлери кагыз йүзүне гечмән галды. Эмма гүррүңи эдилйән романың бизе якындан таныш болан биринжи китабы хем гызыклы материала байлыгы, дилиниң сададан образлылыгы, орта атылан дүйпли сыясы-социал меселелери көп санлы оригинал образларың үсти билен суратландырып гөркезйәнлиги тайындан уруш йылларының түркмен эдебиятында мынасып орны эеледи.

«Мәхри — Вепа» романында оба билен шәхериң, фронт билен тылың, халк билен гошуның айрылмаз бирлиги, әхли совет

[1] Языжының авторда сакланян хатларындан (ред.).

адамларының чуңңур ватанчылык дуйгусы, рехимсиз душмана болан гахар-газабы, бизиң халкларымызың арасындакы интернационал достлук улы жошгун билен васп эдилйәр. Эсерде орта атылан шол дүйпли меселелер Аман поччы, Сәхет партизан, онуң оглы Мырат, сөвеш мейданында яралы эсгерлере тыгычан көмек эдйән лукман гыз Мәхрижемал, онуң сөйгүлиси Вена, рус халкының векили Петр Морозов ве башга-да көп санлы положител образларың жанлы херекетлери аркалы үзе чыкарыляр. Эсериң шол гахрыманларында, оларың рухы кешбинде биз хут өз замандашларымызың — хакыкы совет ватанчыларының рухы сыпатларыны гөз өңүне гетирйәрис. А. Говшудовың гахрыманлары херекетсиз я-да «перишде» ялы хич бир кемчиликсиз идеал адамлар дәл. Өңи билен олар хут реал дурмушдакы ялы жанлы адамлар. Хут шонуң үчин хем оларың шахсы гатнашыкларында, херекетлеринде, гылык-хәсиетлеринде кемчилик-де, ялңышлык-да дуюляр. Йөне эсериң положител гахрыманларының әхлисини бир дуйгы, бир максат бирлешдирйәр. Бу дуйгы, бу асыллы максат болса оларың социалистик ватана болан чәксиз сөйгүлеринден, еңше болан берк ынанжындан, немец фашистлерине болан гахар-газабындан ыбаратдыр.

«Мәхри — Вена» традицион формада атландырылыпдыр. Эсерде орта атылан вакаларың, гахрыманларың өзара гатнашыкларының гөркезилишинде, онуң дилинде, стилинде, хатда Гылыч мерген, Келже, Сәхет, Чуйшегөз ялы персонажларың хәсиетлериниң, дашкы сыпатларының ачылып гөркезилишинде түркмен дессанларының, шейле хем умуман Гүндогар фольклорының тәсири дуюляр. Эмма тутушлыгына аланыңда, «Мәхри — Вена» романыны көне түркмен дессанларына өйкүнилип язылан эсер дийип айтмак нәдогрудыр. Мунуң шейлелигине авторың өз эсеринде диңе Мәхри билен Венаның сөйги гатнашыкларыны, оларың бири-бирине говушмак угрунда эдилен херекетлерини, башдан гечирен вакаларыны суратландырмак билен аша гызыкланман, уруш йылларында халк дурмушының хас гиң панорамасыны гөркезмәге йыкгын эдендигинден хем гөрмек боляр. Ики саны баш гахрыманың шахсы гатнашыклары А. Говшудовың романында беян эдилйән көп санлы дүйпли меселелериң диңе бири болуп, онда коллективиң образыны гөркезмек, совет адамларының гүнделик иш-аладаларыны беян этмек меселеси эсасы орны эелейәр.

Яшыжы Венаның образында Бейик Ватанчылык уршуна актив гатнашан, ылымлы, дүшүнжели түркмен йигидиниң гечен совет еллуны рухы кешбини ачып гөркезмеги максат эдинйәр. Автор өз гахрыманыны коммунистик рухда тербиеленйән етишен совет яшларына хәсиетли болан асыллы сыпатлар билен берйәр.

Вена сада, алчак хем мылайым йигит. Онуң үчин халкдан, Мәхрибан юрдуның топрагындан әзиз, гымматлы зат ёк. Хал-

кың социалистик Ватаның парахат дурмушыны ички ве дашкы душманлардан горап сакламак үчин ол хер хили кынчылыга дөз гелмәге тайяр. Вепаның өз ватанына болан чуңңур сөйгүси онуң ёлдаша болан вепалылыгы билен-де сазлашыклы утгашяр. Ол алдым-бердимли сөвеше гатнашанда-да, яралы болуп агыр ягдая дүшенде-де, аз вагтлап дынч алыш вагтында-да шейле асыллы дуйгулар билен яшаяр. Вепа сөвеш мейданында өз якын досты Петр Морозов билен биле ликде гахрыманчылыгың, тутанъерлилигиң оңат нусгасыны гөркезйәр.

Адамкәрчилигиң асыллы сыпатлары сада түркмен гызы, романың баш гахрыманы Вепаның сөйгүлиси Мәхрижемала-да хәсиетлидир. Бу образың прототипи язычының хут өз гөзүниң оңүнде өсүп кемала гелен бүзмейинли сада түркмен гызыдыр. Язычы уруш йылларында шол сада түркмен гызының дурмушы, сөвеш мейданларында гөркезен гахрыманчылыклы ишлери хакда «Фронтчы түркмен гызы» атлы очеркини хем дөредипди. Өзүниң дурмуш ёлы, ватанчылык ишлери, садалыгы җәхтден Мәхрижемал хем көпленч шол очеркиң гахрыманы Сачлы Дурсунова хас якындыр.

«Мәхри — Вепа» романында улы уссатлык билен дөредилен Гылыч мерген, Сәхет партизан, вәши йигит Чүйшегөз, сөвеш гахрыманлары Келҗе Сәхетдир Гурт гарт ялы чепер образлар хем өзлериниң оригиналлыгы, тылда битирйән асыллы ишлери, фронтда гөркезйән гахрыманчылыклары билен окыҗының үнсүни өзүне чекйәр. Түркмениң бүтин тарыхына, миллй дәп-дессурларына, дилине, рухы дүнйәсине якындан белет, өз халкының фольклорыны ымыклы өвренен язычының бу эсеринде миллй колорит, халк дөредиҗилигиниң дессанчылык дәплериниң тәсири хас гүйчлүдир. Бу айратынлыгы эсериң бүтин гурлушында-да, вакаларың беян эдилиш стилинде-де, хатда Гылыч мерген, Чүйшегөз ялы кәбир образларың хәсиетиниң, дашкы сыпатының ачылып гөркезилишинде-де анык дуйярсың.

Гахрыманларың гылык-хәсиетлерини, түркмен халкының дәп-дессурларыны ачып гөркезмекде А. Говшудовың дөредиҗилигине, хусусан-да, «Мәхри — Вепа» романына түркмен фольклорының эден оңайлы тәсири билен бирликде, кәбир вакаларың, ылайта-да фронт сахналарының суратландырылышында шейле тәсириң гөвнеҗай болуп чыкмандыгыны, авторың миллй чеперчилик дәплерден пейдаланмаклыга биртараплы, йүзлей чемелешендигини хем белләп гечмек герек. Муңа гарамаздан окыҗыларың сөйгүли эсерине өврүлен «Мәхри — Вепа» романы халкымызың фронт йылларында башдан гечирен дурмушыны көп санлы чепер образларың үсти билен хас гиң планда гөркезйәнлиги җәхтден әдебиятымызың тарыхында мынасып орны эеледи.

Язычының бу эсери рус дилинде хем ики гезек нешир

эдилди[1]. А. Говшудовың якын досты ве кәрдеши, онуң дурмушы хакда гызыклы макалалар ве ятламалар язан Александр Иванович Аборскиниң терҗиме этмегинде 1965-нҗи йылда чап эдилен варианты гүррүңи эдилйән романың рус дилинде чыкан хас долы ве иң оңат терҗимесидир. Шейлеликде, А. Говшудовың «Мәхри — Вепасы» түркмен окыҗылары билен бирликде рус окыҗыларының-да эл етеринде болды.

А. Говшудовың эдеби дөреднҗилиги, түркмен совет эдебиятының хемме дөвүрлеринде болшы ялы, урушдан соңкы дөвүрде хем онуң өсүши билен айрылмаз багланышыклы өсди ве барха кәмиллешди. Эгер языҗы Бейик Ватанчылык уршы йылларында өзүниң көп санлы очеркдир хекаяларындан башга шол газаплы йылларда совет халкының тылда ве фронт мейданларында гөркезен эдерменлигини суратландырып гөркезйән илкинҗи романы дөреден болса, «Көпетдагың этегинде» атлы белли романында колхоз обасының урушдан соңкы ягдайыны, зәхмет сөйүҗи совет адамларының реалистик образларыны, оларың белент рухы сыпатларыны уссатлык билен ачып гөркезмеги башарды. Языҗы шу йылларда социалистик колхоз обасының урушдан соңкы дөврүни гиңден суратландырян «Көпетдагың этегинде» романындан башга хем дүрли темадан көп санлы хекаялары, очерклери, фельетонлары ве повестлери дөретди.

А. Говшудовың шу йылларда дөреден тәсирли фельетонлары («Гыллы голча» (1947), «Ели гиден пөвене дөнер» (1941), «Хоразлык йыл» (1949), «Мениң доганым, доганогланым» (1949) ве башгалар), очерклери («Тарыхың шаятлары» (1946), «Гарып машгаланың несиллери (1946), «Ат чапышыгы», «Түркмен халысы»...), хекаялары («Гаҗар ага», «Көне мекденде» (1946), «Патыша судьяларының хилегәрлиги...» (1949)) ве «Иң соңкы арчын» (1950—51), «Дорденел» ялы повестлери дөврүң эдебиятына дүйпли гошант болды.

Языҗының «Гаҗар ага», «Көне мекденде», «Нарлының кечҗаллыгы» (1948) ялы хекаялары өзлериниң материалы, дилиниң садалыгы җохтден чагалар үчин ниетленип язылан эсерлердир. Бу хекаяларда адамкәрчилигиң иң оңат сыпатлары васп эдилйәр, ялан сөзлемеклик, ичигаралык, горкаклык ялы ярамаз хәсиетлер танкыт эдилйәр. Языҗы бу хекаяларында яшларымызда батырлык, ватана ве халка ак йүрекден хызмат этмек... ялы асыллы хәсиетлери тербиелемек идеясыны өңе сүрйәр. Шу җохтден онуң «Гаҗар ага» хекаясы айратын-да тапавутланяр. Хекаяда түркмен яшулусы Гаҗар аганың образы хас ынандырыҗы ве тәсирли болуп чыкыпдыр. Эсериң бүтин мазмуны яшлык дөврүнде башындан энчеме гызыклы, ховплы-хатарлы вакалары гечирен Гаҗар аганың

---

[1] Каушутов А. Вепа — внук Мергена. М., «Советский писатель», 1948. Каушутов А. Внук Мергена. Ашхабад, 1965.

оба огланларына айдып берйән гызыклы, ичи жанлы дурмушдан долы болан ровайт шекилли хекаялар циклинден ыбаратдыр. Гажар аганың эртеки-ровайт гөрнүшинде беян эдйән гызыклы хекаялары өзлериниң суратландырян вакалары, темасы җохтден дүрли дөврлере дегишли. Язычы өзүниң шу стилде язылан башга-да көбир хекаяларында айры-айры вакалары шол эсере гатнашян баш гахрыманың өз адындан эртеки-ровайт формасында сада дил билен суратландырып, оларың эсасы манысыны бизиң хәзирки дөврүмиз билен органики багланышдырмагы уссатлык билен башаряр.

«Патыша судьяларының хилегәрлиги» хекаясы хем Ата Говшудовың шу дөврде язан өзболушлы эсерлериниң биридир.

Хекаяның эсасы темасы Түркменистаның революциядан өңки дурмушына дегишли болуп, онда патыша судьяларының, казы-келанларың ахлаксызлыгы, халка берен җебир-сүтемлери сатирики формада беян эдилйәр. Хекаяны окан вагтында оба арчынларының, судьяларың, казыларың ве гайрыларың халкы алдайышлары ве бейлеки габахат ишлери айдың гөз өңүне гелйәр.

Самодержавие дөврүнде оба арчынлары, судьялар дүрли ёллар билен зәхметкеш көпчүлигини рехимсиз хорлаярдылар. Олар пара коваланып, гарып-гасарларың арасында хер хили ганлы чакнышыклары, дүрли җеделлери гураярдылар, йүзе чыкан шол давалары «адыллык» билен чөзйәндиклери үчин болса, халкы алдап, көп байлык газанярдылар.

Оба арчынларының, судьядыр казы-келанларың шейле ахлаксызлыгы түркмен совет язычыларының көбир эсерлеринде, шол санда Көрмолланың «Гөле давасы» диен сатирики шыгрында хем тәсирли формада гөркезилипди.

А. Говшудовың гүррүңи эдилйән бу хекаясында хем, язычының өзүне хоссетли болан дөредиҗилик айратынлыгы билен түркмен обаларының биринде йүзе чыкан шейле вакаларың бири суратландырылыпдыр. Эсерде өңе сүрүлйән шу меселе Ялман аксакалың, обадакы ачгөз арчының ве башга-да көбир отрицатель типлериң үсти билен йүзе чыкарылыпдыр.

А. Говшудовың урушдан соңкы йыллардакы дөредиҗилигинде, шейле хем тутуш түркмен прозасында «Иң соңкы арчын» ве «Дорденел» («Ныязмырат аганың хекаялары») повестлери дүйпли орун тутяр.

«Иң соңкы арчында» Октябрь революциясының өңүсырасында түркмен топрагында йүзе чыкан дартгынлы сынпы гаршылыклар суратландырылып гөркезилйәр.

Повестде түркмен халкының революциядан өңки агыр дурмушы, ёкары гатлак векиллериниң эден-этдилиги, оба арчынларыны сайламакда я-да бейлеки сайлавлары гечирмекде демократияның иң садаҗа, иң элементар дүзгүнлериниң-де сакланмандыгы җанлы формада суратландырыляр.

«Мениң Түркменистан билен таньшлыгымың угры ёк. Шейле-де болса, өзүм үчин тәзе бир дүнйәни гөрениме бегенйәрин, художникиң эли — сизиң элиңиз шол тәзе дүнйәниң өзболушлылыгыны, байлыгыны ве гөзеллигини ачып гөркезди. Шол дүнйәни гөрүп билмегиме көмек берениңиз үчин, мен түйс йүрекден Сизе миннетдардырын.

Мен сизиң гахрыманларыңызы йүрегим билен кабул этдим ве сөйдүм»[1].

Эйсем-де А. Говшудовың эсерлерине, шол санда шу ерде гүррүңи эдилйән «Иң соңкы арчын» повестине рус язьыжысы Б. Евгеньевиң шейле ёкары баха бермеги төтонден дәлдир.

Языжының бу повестлеринде дурмуш вакалары хакыкы художникиң галамы билен өрән тәсирли ве ынандырыжылык билен гөркезилипдир. «Иң соңкы арчында» көп санлы гахрыман херекет эдйәр. Ол гахрыманлар өзлериниң дуйгы-дүшүнжелери, социал чыкышлары, максат-идеялары, дашкы сыпатлары тайындан бири-бириндеп тапавутлы. Повесте гатнашян Гарлы усса, Баба солдат, Мырат, Батыр, Набат эже, Ыляс Төре, Гулман арчын, Молла Гылычы ве башгалар белли бир тарыхы шертлер ичинде яшаяр, гөрешйәр. Хут шонуң үчин хем языжы оларың рухы сыпатларыны, сыпны матлапларыны, дуйгы-дүшүнжелерини шол анык тарыхы дөврүң шертлерине лайыклыкда, органики багланышыкда инчелик билен суратландырмагы башарыпдыр. Эсерде беян эдилйән тарыхы вакаларың хеммеси онда херекет эдйән дүрли хәсиетдәки типлериң ой-пикирлериниң, психологиясының өзгериши реалист языжы тарапындан йити конфликтлер аркалы революцион өсүшде гөркезилипдир.

«Иң соңкы арчын» повестинде Ата Говшудовың чепер дил меселесине, эсериң композициясыны гурамаклыга-да айратын үнс берендиги гөрүнйәр. Автор эсериң гахрыманларының өзболушлы айратынлыкларыны, дүнйәгарайышларыны, яшайыш шертлери тайындан болан тапавутларыны оларың өз геплешик диллери аркалы айдыңлашдырмагы-да башарыпдыр. Эгер биз дүшүнже тайдан Гарлы усса билен Батырың, Мырат я-да Баба солдат билен Дурдының арасында әп-эсли тапавудың бардыгыны гөрйән болсак, шейле айратынлыгы оларың геплешик дилинде хем дуйярыс. Хут шейле ягдай эсериң отрицатель гахрыманлары үчин-де хәсиетлидир.

А. Говшудовың «Дорденел» повести өзүниң суратландырян вакалары жәхтден бизи хас ирки дөвре алып баряр. Повестде түркмен халкының Октябрь революциясындан хас ирки дурмушы, онуң Эйран шалары, Бухара эмирлери ве Хыва ханлары тарапындан дынгысыз таланышы уссатлык билен беян эдилйәр. Языжының башга-да кәбир эсерлерине хәсиетли бол-

---

[1] Ата Говшудовың өмри ве дөредижилиги (мекдеп сергиси). Ашгабат, 1965, 24 сах.

шы ялы, «Дордепел» повестинде гөркезилйән шол тарыхы вакалар, онда өңе сүрүлйән эсасы идея хем бизиң яшаян багтлы ве шатлыклы гүнлеримиз билен логики суратда багланышдырыляр. Язызжы көнәниң бүтин элхенчликлерини нәлетлемек билен, өз окыжысының аңында бизиң багтлы дөврүмизе гуванч дуйгуларыны тербиелейәр, тәзе, багтлы дөврүмизиң гадыр-гымматыны билмеклиге үндейәр.

Повестде түркмен халкының өңдебарыжы, хас прогрессив пикирли векиллериниң энтек революцияның еңип үстүн чыкмазындан хас ирки дөврде хем рус халкы билен достлуклы хызматдашлык арагатнашыкларыны сакламак угрунда гөрешендиклерини, дашары юртлы басыбалыжыларың гаршысына алнып барлан гөрешлерде түркменлериң бейик рус халкының доганлык көмегине бил баглап гелендигини автор догры гөркезипдир.

Өз адындан белли болшы ялы, язызжы бу повестинде ганым душманларың гаршысына алнып барлан йити гөрешлерде түркмен халкының милли гуванжы болан ахал-теке атларының ойнан улы ролуны, оларың овадан хем йындамлыгыны гөркезмәге хем айратын үнс берипдир.

А. Говшудовың өмрүниң ахырларында дөреден иң улы эсериниң бири-де «Көпетдагың этегинде (1947—49) романыдыр. Окыжылара якындан таныш болан бу эсер урушдан соңкы колхоз обасының дурмушыны, оба адамларының асыллы ишлерини ве гүнделик аладаларыны хас гиң планда суратландырып гөркезйәнлиги тайындан эдебиятымызың тарыхында гөрнүкли орунларың бирини эеледи.

Язызжы өзүниң бу дүйпли эсеринде колхоз адамларының зәхмет жошгуныны, оларың арзув-ниетлерини, яшларың арасындакы хакыкы сөйгини суратландырып гөркезмеги максат эдинийәр. Шол йылларда конфликтсизлик теориясының гиң яйранлыгына гарамаздан, А. Говшудов бу романда колхоз адамларының дурмушында, ишинде габат гелйән кынчылыклары ювмарламан, орта атылан меселелери йити хем ынандырыжы конфликтлер аркалы гөркезмеги башарыпдыр. Окыжы онда дөредилен халычы гыз Бахарың, башаржаң агроном Хошгелдиниң, комсомол гурамасының секретары Өвезиң, коммунист Чары аганың ве башга-да көп санлы гахрыманларың образында социалистик зәхмет процесинде коммунистик рухда тербиеленен тәзе адамларың — хут өз дөврдешлеримизиң реал образларыны гөз өңүне гетирйәр, шол гахрыманларың чекйән зәхмети, арзув-ниетлери, максат-идеалы билен яшаяр, оларың гынанжыны-да, шатлыгыны-да дең дережеде башдан гечирйәр.

Романың окыжыда галдырян бу тәсири болса уссат язызжы А. Говшудовың эсерлериниң реал хакыкат билен берк багланышыклыдыгыны, дурмуш вакаларыны, адам образларыны, оларың рухы кешбини реалистик планда гөркезмеги башаран-

лығыны шавпыдыр. Хут шу жәхтден А. Говшудовың чепер эсерлери, онуң дөреден реалистик образлары бизиң сөйгүли эсерлеримиз хем гахрыманларымыз хөкмүнде яшаяр.

Романда суратландырмак ислән меселелери хакда гүррүң эдип 1947 нжи йылда языжы шейле дийипди: «Мен большевиклериң, өңдебарыжы адамлар хөкмүнде, оба дурмушыны эхли бабатда социалистик дүзгүнде үйтгедип гурушларыны, от гүнделик иш-аладалары билен урушдан соңкы бейик бәшйыллык планы амала ашырян адамларың дурмушының ве аңының дүйбүнден тәзеленйәндигини гөркезмек иследим»[1].

Язжының сөзлеринден гөрнүши ялы, «Көпетдагың этегинде» романы урушдан соңкы бәшйыллык планы абрай билен ерине етирмек угрунда колхоз адамларының алып баран гөрешлерини, зәхмет фронтунда газанылан улы үстүнликлери хертараплайын беян этмеклиге багышланыпдыр. Зәхмет өндүрижилигинде газанылан улы еңишлериң нетижесинде бизиң социалистик колхоз обаларымызың тәзелениши, оба адамларының дурмушында, аң-дүшүнжесинде көне билен тәзәниң арасындакы гөреш процеси, бу гаршылыклы гөрешде тәзе, социалистик дүшүнжелериң дабаралы еңшини гөркезмек ялы, шол деврe хәсиетли болан меселелер хем романда эсасы орун тутяр.

Гөршүмиз ялы, автор урушдан соңкы колхоз дурмушында йүзе чыкан эсасы меселелери суратландырып гөркезмеги өз романының эсасында гоюпдыр. Язжы бу ерде өңе сүрлен дүйпли меселелери суратландырмак үчин дүрли хәсиетли, дүрли гарайышлы гахрыманларың образыны дөредипдир.

Романда орта атылан дүйпли меселелериң хеммеси, ылайта-да адамларың аңында сакланып гелйән көнәниң зыянлы галындыларының бизиң тәзе дурмушымыза етирйән отрицатель тәсири реал фактлар эсасында ынандырыжылык билен гөркезилипдир.

А. Говшудов өз гахрыманларыны дүрли вакаларың, гаршылыкларың җүммүшинде херекет этдирмек билен, оларың хәсиетиндәки гүйчли хем-де асгын тарапларыны шол дартгынлы гаммa гаршылыкларың довамында айдынлашдыряр. Язжы урушдан соңкы дөврүң колхоз обасына хәсиетли болан дурмуш конфликтлери гөркезмек аркалы бу гансыз гөрешде көне, зыянлы дүшүнжелериң дөврүң окгунлы херекети нетижесинде юваш ювашдан йитип гидйәндигини, адамларың аңына, маңгала дурмушына коммунистик дүшүнжелериң берк орнашяндыгыны, Пөкген, Күле гиррик, Аллалы пар ялы бейнисн зыянлы дүшүнжелер билен бекән адамларың дурмушы тәвче гараи башлаяндыгыны реалистик планда айдыңлашдыряр.

[1] «Туркменская искра», 1947, 27 декабрь.

«Көпетдагың этегинде» романында башдан ахыра ченли эхли вакалара актив гатнашян баш гахрыман Хошгелди Пәлванов хемише окыҗының үнс меркезинде дуран образларың бири. Ол бизиң гүнлеримизде тербиеленип кемала гелен йүзлерче сада йигитлериң бири. Хошгелди илки оба мекдебини, соңра болса Москваның оба хоҗалык институтыны гутаран ве агрономчылык хүнәрини алан яш специалист. Ол гаты эрҗел, приципиал ве тутанъерли коммунист. Онуң эсасы аладасы ёкары окув җайында алан теоретики билимини гөс-гөни практикада уланмак, уруш зерарлы песе дүшен колхоз обасының мес топраклы мейданларындан агротехниканың гүйҗи билен бол хасыл алмак, колхозчыларың медениетини ёкары гөтермек угрунда гечирилйән дүйпли ишлере өзүниң мынасып гошандыны гошмак. Өз янында беслэп йөрен асыллы максат-идеяларының аңсатлык билен иш йүзүне гечмеҗекдигине, бу угурда дер дөкүп зәхмет чекмели болҗакдыгына, Елли Замандыр Аллалы пар ялы зыянкешлериң, Пөкгендир Күле гиррик ялы көнәниң зыянлы керебине чолашан гаррыларың гаршысына айгытлы гөреш алып бармалы болҗакдыгына ол гаты оңат дүшүнйәр. Автор өз гахрыманының гурамачылык укыбыны, дурмуша, адамлара гарайшыны, хакыкы адамкәрчилигини, сөйгә ве машгала дурмушына тәзече гарайшыны — яш коммунистиң хакыкы кешбини шол дартгынлы гөрешлериң фонунда айдыңлашдыряр. Окыҗы гахрыманың өз максадына етмек угрунда чекйән зәхметине, рухы азапларына кеседен сын эдип, первайсыз гарап дуруп биленок. Ол хут гахрыманың дурмушы, ой-пикирлери, гүнделик аладалары билен яшаяр, онуң үстүнлигине бегенйәр, учраян шовсузлыгына йүрекден гынаняр.

Романда дөредилен Пөкген, Күле гиррик, Вүши кел, комсомол гурамасының секретары Өвез, халычы гыз Бахар, «Тәзе дурмуш» колхозының партия гурамасының секретары, өз хәсиети боюнча «Мәхри Вепа» романында гатнашян Сәхет партизана чалым эдип дуран Чары ага ялы образлар хем өзлериниң индивидуал хоспетлери, реал дурмуша якынлыгы җәхтден окыҗының үнсүни өзүне чекйәр. Языҗының бу гахрыманлары өзлериниң дурмуш ёлунуң, дүнйәгарайышларының дүрлүдигине гарамаздан, колхоз хоҗалыгының шу гүнки ве эртирки аладалары, оба хоҗалыгындан ёкары хасыл алмак, колхоз обасына тәзе медениети орнашдырмак ялы асыллы аладалар билен яшаяр. Ине хут шейле максатлар, бир нокада гөнүкдирилен аладалар хем оларың хеммесини бирлешдирйәр. Хошгелдиниң сөйгүлиси Бахар хакда-да, онуң җорасы Нартәчдир халы артелиниң башлыгы Гөзел эҗе барада-да хут шуны айтмак болар.

Языҗының Вүши кел образы беяре гатнашян бейлеки типлерден бүс-бүтин тапавутланяр. Ол өзүниң йөнтемлиги, горкаклыгы, романың көбир сахыпаларында болса ювашдан гелен

шейтанлыгы, акйүреклилиги — җемләп айданымызда әхли комики хәсиетлери билен языҗының-да, окыҗының-да сөйгүли гахрыманларының биридир. Автор бу өзболушлы гахрыманың дурмуша гарайшыны, ички дүнйәсини, шейле хем дашкы кешбини суратландырып гөркезмәге айратын үнс берйәр. Вүши кел өзүниң дашкы портретиниң берлиши, вәшилиги, комики хәсиетлери билен фольклор образыны ядыңа саляр. Языҗы халк юморлары билен безелен бу образың индивидуал хәсиетлерини ачып гөркезмекде эртеки-роваятлардан, халк дессанларындан дөредиҗиликли пейдаланыпдыр. Умуман, А. Говшудовың тутуш дөредиҗилигине сиңе сын эдениңде онуң көп эсерлеринде көне эдеби мирасымызың чеперчилик дәплериниң дүйпли ыз галдырандыгыны ене-де бир гезек белләп гечмек герек. Языҗының эсерлериндәки шейле тәсир диңе оларың дилинде я-да халк накылларындан гиң ве ерли пейдаланмагында дәлдир. Халк дөредиҗилигиниң А. Говшудовың эсерлерине етирен тәсирини онуң бизе галдырып гиден фельетондыр хекаяларының, повестлердир романларының тутуш стилинде-де, композицион гурлушында-да, образлар системасында-да гөрмек боляр. Языҗының тутуш эсерлериндәки бөлүмлериң, гахрыманларың башдан гечирйән вакаларының айры-айры цикллер боюнча гөркезилмеги, ол цикллериң болса көпленч өзбашдак хәсиетде болмагы, өзлериниң хәсиети боюнча Гылыч Мерген, Гандым авчы, Хал Мерген, Гаҗар ага ялы ил-улусың, яш йигитдир гызларың парасатлы маслахатчысы хөкмүнде чыкыш эдйән гоҗаларың Җыгалы бег ялы көпи гөрен яшулулары ятладып дурмагы, элбетде, төтәнден дәлдир. Эсериң композицион гурлушына, ёкарда ятланып гечилен образларың арасындакы якынлыга, халк дессанларыны оңат билйән языҗының дөредиҗилигине гечмишдәки чеперчилик дәбимизиң тәсири хөкмүнде дүшүнмек болар. А. Говшудовың тутуш эсерлериниң атландырылышы, кәхалатларда гахрыманларың бири-бирини танамазлыгы («Мәхри — Вепа» романының илкинҗи вариантында), баш гахрыманларың чагалык дөврүнден бири-бирине ыснышып башламагы, шейле гатнашыгың болса соңра хакыкы сөйгә өврүлмеги, телим йыллап ара дүшен айралыкдан соң сөйгүлилериң тәзеден душушмагы ве той дабарасы... ялы деталлара түркмен фольклорының гөрнүкли прозачымызың дөреден чепер эсерлеринде галдыран ызлары хөкмүнде гарамак болар.

Шу ерде А. Говшудовың тутуш дөредиҗилигине хәсиетли болан бир ягдайы айратын белләп гечмек герек. Ол хем болса языҗының хәзирки заман темасыны хас гиң ве долы ишлемәге йыкгын эденлигидир. Шейле дийилдиги А. Говшудов тарыхы темада эсер язмады дийилдиги дәлдир. Языҗының «Дордепел», «Гаҗар ага», «Иң соңкы арчын» ялы эсерлеринде халкымызың тарыхы гечмишиниң дүрли эпизодларының уссатлык билен гөркезилмеги муңа шаятлык эдйәр. Шейле-де болса

түркмен халкының Октябрь революциясындан соңкы багтлы ве шатлыклы дурмушы А. Говшудовың дөредижилигиниң баш темасы болды. Эйсем-де бизиң эдебиятымызың бүтин тарыхында хәзирки заман темасында дөредилен хас дүйпли чепер эсерлериң — реалистик романларың илки билен А. Говшудова дегишлидиги биниң шу пикиримизиң гөзли-башлы шаядыдыр. «Дурмушың типики ве хәсиетли тарапларыны гөркезмек герек. Кәбир шахырларымыз өзлериниң даш-төверегинде гуралан тәзе сенагатлары, колхоз ве совхоз дурмушыны, медениет өйлерини, олары гураян зәхмет гахрыманларыны сайгарман, я гадым дөврүң бизе гараңкы архивлеринден, я-да дурмушдан үзне темалардан языярлар. Халк билен болмак, халкы ве онуң шу гүнки дурмушыны гөркезмек герек. Биз совет язьжылары, бу бизиң борҗумыздыр»[1]. А. Говшудовың бу сөзлери бизиң ёкарда айдан пикиримизи ене-де бир гезек тассыклаяр.

Совет язьжысы хөкмүнде А. Говшудов өзүниң чепер эсерлеринде халкың гүнделик дурмушыны, онуң дөредижиликли зәхметини васп этди. Ол бизиң бай, хертараплы, шатлыклы дурмушымызда йүзе чыкан хер бир тәзелиги өз вагтында гөрмеги башарды. Дөврүмизиң җошгунлы акымы билен йүзе чыкан, эмма дурмушда энтек өзүне дегишли орун алып билмедик, бизиң дурмушымыз үчин бирбада типики дәл ялы болуп гөрүнйән, эмма уллы гелҗеги болан тәзелигиң шол башлангычларына ол кеседен середип дурмады. Бизиң дурмушымызда йүзе чыкан шол тәзеликлер, дөврүмизиң тәзе сыпатлы, рухы дүнйәси бай, мораль тайдан пәк ве арасса адамларың кешби өзүниң бүтин өвүшгини билен А. Говшудовың халк дилинде язылан чепер эсерлеринде өз беяныны тапды. Язьжы дурмушда йүзе чыкан шол тәзеликлери, олары дөредйән адамларың батыргай херекетлерини ики эллән голдады. Язьжы өз эсерлеринде өңе сүрен асыллы идеяларыны башга бир зат билен — совет адамларының багтлы херекетине зыян берйән, ондан аслышян көне заманың зыянлы галындыларының үстүнден гүлмек, олары берк язгармак билен сазлашыклы утгашдыряр. Көне җемгыетден мирас галан шол зыянлы дүшүнҗелериң, ыслам дини билен бағланышыклы дәплериң, адатларың гаршысына гөнүкдирилен шейле йити танкыт онуң дөредижилигинде кәте юмористик, кәте болса авулы, сатирики формада гөркезилди. Шейле асыллы идеялар А. Говшудовың бүтин дөредижилигиниң безеги, онун чепер эсерлериниң эсасы лейтмотиви болуп дуряр.

---

[1] «Совет эдебияты», 1946, № 8, 9 сах.

РЕХМЕТ СЕЙИДОВ
(1910—1955)

Түркмен совет эдебиятының гөрнүкли векиллериниң бири Рехмет Сейидовың ады поэзия билен, онда-да лирики поэзия билен ичгин багланышыклыдыр. Шахырың дөредижилигини гуршап алан лирики эхең түркмен поэзиясына хем оңайлы өвүшгин аралашдырды.

Р. Сейидовың яшлыгы эҗирли эйям билен багланышыклыдыр. Октябрь революциясындан 7 йыл озал дүнйэ инен Рехмет яшлыкда эне-атадан махрум дүшүп, етимчилигиң мушакгатларыны башдан гечирйэр. Чагалыкдан барлыларың гапысында хызматкэр болан Рехмет үчин миннетсиз чөрегиң, эркинлигиң гымматы хич зат билен деңешдирер ялы болмаяр.

«Аврора» крейсериниң гүммүрдилери эркинлик эйямының геленлигини хабар берсе хем Рехметлериң обасы болан Халач районының Акдери обасында Бухара эмириниң хайкылыгы көшешенокды. Улы янгын турзуп гелен дашары юрт интервенциясы, гражданлык уршы, соңабака болса көне дүнйэниң иң соңкы аламаты ялы болуп газаба мүнен басмачылар херекети юрда улы вейранчылык гетирди, гарамаяк илаты гөрүлмедик махрумчылыклара сезевар этди. Юрдуң башына дүшен шу айылганч вакалар 7 яшлы Рехмеде ене-де бир 7 йыллап мекдеп партасыны гөркезмеди.

Яшулы неслиң векиллери барада гүррүң гозгалып, «ики дүнйэниң җанлы шаяды» дийилйэн җүмле тутушлыгы билен Р. Сейидова хем дегишли. Октябрь революциясының халклара гетирен эркинлиги саясында окап, тербие алан, поэзияның сарпасыны белент тутян халкың сөйгүли шахыры болуп етишен Р. Сейидов көне дүнйэниң аҗысыны дадан адам. Яшлыкда етим галып, байың батрагы болан Рехмет хениз «агы-гараны сайгарманка», яңы 13 яшына аяк басанда ил-юрдуны, эне топрагыны дашары юрт билен чалшан сүйтхор байың зор салмагы билен Овганыстана гитмэге меҗбур боляр. Өңки гөрен гөргүлериниң үстүне Овганыстанда гечирилен ики йыл, байың

хызматыны этмегиң үстесине-де ил-гүнден, таныш-билишлерден узакдакы бендилик Рехмеде көне дүнйәниң ажысыны мазалыжа дадыряр, хас догрусы, ажы маңыз дүнйә оны геркгәбе доюряр. Рехмет илини-юрдуны, Ватаныны күйсейәр. Совет хөкүмети мекдеп ачып, чагалары окадярмыш диен гүррүңлер гулагына илен Рехмет Ватандан узакда гум депелериниң арасында бай малыны бакып йөркә чәгәниң йүзүне чызыклар чекип, өз янындан окамагы-язмагы арзув эдипдир. Юрда доланмак арзувы яшажык Рехмедиң ятса-турса ядындан чыкмандыр. Узак өрүдәки чопанлара азык әкитмек табшырылан Рехмет пурсатдан пейдаланып, серхетден гечйәр, ата Ватана доланып гелйәр. 1925-нжи йылда көне дүнйәден гачып, тәзе дүнйә, совет топрагына аяк басан етим Рехмет гечмишде хич бир эне-атанын хем чагаларына берип билмедик эшретине эе боляр, етимлигини унудяр, интернада кабул эдилйәр, орта билим аляр, Ашгабатдакы пединституты тапавутланан диплом билен гутаряр.

Р. Сейидовың зәхмет стажы чагалара тербие бермекден башланяр. Ол пединституты гутаран йылы Керкә гидип, республиканың меркезинде өзлешдирен хүнәрини обадашларына өвредип башлаяр. Шахырана овазы Лебап себитлерине яң берип башлан Р. Сейидов арадан ики йыл өтүрип, Ашгабада гелйәр, неширятда, киностудияда, языжылар союзында ишлейәр. Р. Сейидовың окыжыларына совгат галдыран онларча гошгулар китапчасы болса онуң дурмуш биографиясыны довам этдирйәр.

Языжының дурмуш биографиясының тәсирли аламатларыны онуң өз эсерлеринден гөзлемек инди эндиге өврүлипдир. Гелиң бизем шол эндиге эйгерелиң. Ине Р. Сейидовың «Мени» диен гошгусы. Шахыр бу гошгусында гүррүңи эдилйән вакалары гечен гүнлер хасапласа-да, олар йүклүже гечипдир, бир вагтлар ынжан йүрегиң баслыгып галан дуйгулары хәзир хем иниңи тикенекледйәр.

Даң атандан гүн батянча ишлейәрдим гул болуп,
Бир бахыл бай гапысында гурадым реңким солуп,
Гөрмедим мен ол вагтлар йүзүме бакян гүлүп,
Ата, энем гойды гитди еди яшымда өлүп;
Хорлады хем харлады ол гечен гүнлер мени[1].

Довамыны хем окабересиң гелйән бу тәсирли гошгы диңе бир Рехмедиң башдангечирмелери болман, ол Рехмет ялы, «ики дүнйәниң жанлы шаяды» диилйәнлериң хеммесиниң хем ыкбалы барада толгундырыжылык билен гүррүң берйәр, поэзияның мундакларының ашында совет хакыкадыны ене-де бир гез белентлиге галдыряр.

Р. Сейидов доредижилик ишине отузынжы йылларың башында гиришйәр. Шахырың аң-билим барасындакы илкинжи

---

[1] Сейидов Р. Гөгерилен говуп. Ашгабат, ТДН, 1938, 5—6 сах.

гошгусындан башлап, шу гүнки гүн Ашгабадың алкымындан товланжырап акян меле сувлы деряның башлангыжыны сынлап язан эсерлерине ченли бир ере жемләп окап чыксаң, В. И. Ленин партиясының саясында социализм гурян, коммунизм белентликлерине барян Совет Түркменистанының ажайып дурмушыны белли бир дережеде гөз өңүне гетирмек болжак.

Отузынжы йыллар Р. Сейидовың чепер дөредижилигиниң илкинжи дөври болуп, онуң башлангыч этапыны гоян 1932—36-нжы йыллар болды. Яш шахыр дөредижилигиниң башлангыч этапында умумылыкдан сайланып билмеди. Онуң илкинжи гошгуларында яшлары аң-билиме чекмек, дайханлары колхоз гурлушыгының төверегине чагырмак хәсиетиндәки эсерлер агдыклык эдйәрди.

Р. Сейидовың отузынжы йыллардакы дөредижилигиниң икинжи этапында, ягны 1937—41-нжи йылларда онуң дөредижилигиниң йыкгын эдйән ики саны угры ачылып башланды. Шахырың «Гара сахыпалы гараңкы тарых» (1937), «Марал» (1938), «Серхет сәхеринде» (1937) ялы эсерлеринде белли бир сюжет ызарланяр. Ине онуң «Марал» гошгусыны алалың. Эсер ики бөлүмден ыбарат. Гражданлык уршуның алдым-бердимли вакалары эсериң гахрыманы секиз яшлы Мараллары обасыны хем алжыраңңылыга саляр. Бай оглуның «большевиклер обаның үстүне чозярмышлар» диен галп хабарыны эшиден оба илатының ызанда-чуван болуп чөле гачян пурсатында диңе гарры эжеси билен еке галан Маралың ягдайы жуда-да айылганч. Олар хем тапан-тупан өй гошларыны аркасына даңып обадан сайланмакчы боляр. Узага гидип билмән, обасына доланан Маралдыр эжеси бүтинлей башга ваканың шаяды боляр. Озал эшидилиши ялы, большевиклер обаны отламаяр-да гайта олара арка дуряр. Бу хакыкада гөз етирен оба илаты юваш-ювашдан ызына доланып гелйәр.

Гошгының икинжи бөлүминде ене-де Марала душярыс. Совет хәкимиетиниң 21 йыллыгында халк бәхбиди үчин эркана зәхмет чекйән халы артелиниң зарпчысы Марал партияның гурултайына совгат үчин халы тайярлапдыр. Ики дөври деңешдирип совет дөврүниң артыкмачлыкларыны шекиллендирйән шахыр эсери шейле жемлейәр:

> Онда бар мугаллым, агроном, доктор,
> Онда колхоз, мекдеп, клуб хем ясли,
> Онда электрик, машын, трактор,
> Онда совулмаяр, мыдам яз паслы[1].

Р. Сейидовың бу «Марал» гошгусында гахрыманың дурмушындан ики саны эпизод алнып, долы болмаса-да, онуң дурмуш ёлы гөз өңүне гетирилйәр, сюжет ызарланяр.

[1] «Совгат». Ашгабат, ТДН, 1939, 27 сах.

Шахырың «Гара сахыпалы гараңкы тарых» гошгусы хем хэсиети боюнча «Маралы» ятладяр. Эсер ики бөлүмден ыбарат болуп, онуң биринжи бөлүминде Октябрың босагасындакы түркмен обасының пажыгалы бир вакасы гөз өңүне гетирилйэр. Ялңызлыкда үстүне ховп абанан Айжемалың ыкбалының пажыгалы пурсатындан 20 йыл геченден соң, ол тэзе бир гахрымана өврүлипдир. Инди ол улы бир колхозың орденли башлыгы.

Р. Сейидовың 1937—38-нжи йылларда язылан бу гошгуларында белли бир сюжет ызарланып, гахрыманларың ыкбаллары жанландырыляр. Шахыр бу гошгуларында лирикадан эпика йыкгын эдип, олар лириканы эпика билен сеплешдирйэн көпрэ чалым эдйэр. Хут шол гошгулар Р. Сейидовың лиро-эпики эсерлериниң башлангыжыны аңладып, гелжекки поэмаларың бушлукчысы болды.

Р. Сейидовың «Марал» хем «Гара сахыпалы гараңкы тарых» гошгуларыны йөрите ятлап гечмегимизиң ене бир себәби шахыры түркмен гызының ыкбалының айратын гызыкландырянлыгы билен багланышыклы. Гечмишде кемсидилип гелнен түркмен гелин-гызлары диңе совет хэкимиети йылларында эркана дурмушың эелери болды. Ине шол хакыкаты ныгтамак үчин Р. Сейидов шол меселэ гайта-гайта йүзленипдир. Ёкарда гүррүңи эдилен ики саны гошгының шахырың поэмаларына аралашылян өтүкдэки көпрэ чалым эдйэндигиниң ене бир багланышыклы аламатыны отузынжы йылларың эдебиятында өрбоюна галан аял-гыз образы билен утгашдырасымыз гелйэр. «Марал» гошгусындакы адыбир гахрыман билен «Гара сахыпалы гараңкы тарыхдакы» Айжемал образлары билен багланышыклы гозгалян меселе шахыры ызыгидерли гызыкландырыпдыр. Түркмен гызының өз ыкбалының эеси болмак арзувының хасыл боляндыгының мысалларыны диңе совет хакыкаты билен багланышдырмак дэл, шол арзувың хакыкада өврүлмеги угрунда эденли гөреш эден зенаның пажыгалы башдангечирмелерини долулыкда ызарламагы аркалы-да шахыр ол мөхүм меселэ догры чемелешипдир. «Лебап гызы» (1939) поэмасындакы Гарагөзүң романтик образы бизиң бу айданларымыза долы гүвэ гечсе герек.

Диңе бир Р. Сейидовың дөредижилигинде дэл, тутуш түркмен эдебиятында лиро-эпики жанрың тарыхында ымыклы орун алан «Лебап гызы» поэмасы айратын гүррүң эдилмегине мынасып эсер.

Башлангыжыны йигриминжи йыллардан алып гайдан лиро-эпики жанр «Лебап гызының» язылан деврүне ченли поэма жанрында эп-эсли тежрибе топлапды. Эдебиятымыздакы шол тежрибэ даянан Р. Сейидов лиро-эпики жанрына бада-бат гечмэн, онуң өсүш басганчакларыны өз дөредижилик тежрибеси билен гөркезипди.

Шахырың юрдуна белетлик онуң поэзиясына дүшүнмэге

көмек эдйәрми я-да онуң дөредиҗилигини ичгин өвренмек юрда якынлык эмеле гетирйәрми? Бу сораг шекилли җогаплары бөлүп-бүчип отурман, олары бүтеви бир зат шекилинде середесиң гелйәр. Эгер-де кимде-ким Р. Сейидовың поэзиясы билен якындан танышса, онуң лебап себитлерине гезеленҗе чыкмак билен деӊ дереҗеде тәсир аляндыгыны хетҗиклəп отурмагың зерурлыгы ёк болса герек. Иӊ гөзел, җуванлык ятламалары улы деряның кенарлары билен багланышыклы болан шахыр «Лебап гызы» поэмасынна:

«Леб» — якадыр,
«Аб»-да — сув,
Амыдерян
Бойы бу[1] —

диен сетирлери эпиграф эдип алыпдыр. Эпиграф вакаларың гитҗек ерини аңлатса-да, шахыр үчин ол етерлик дəл болмага чемели. Аталарың энчеме неслиниң гөбек ганының даман ери болан гоҗа деряның кенарына өркүни баглан шахыр йүрегиниң бүкгүлдиси эпиграфдакы пикири өсдүрип, оны вакалар үсти билен гөз өңүне гетирйәр.

Җан Лебап, җаным Лебап,
Сен дийип багрым кебап,
Үмүр басан багларда,
Мивəң бишен чагларда,
Сенде кейп эдйəнлер кəн,
Ховаң хем салкын өрəн.
Гелинли, гызлы Лебап,
Сен дийип багрым кебап,
Тут элимден, чек-де чөлден ал мени,
Салкын сая, гуҗагыңа сал мени.
Дийип, чопан чөлде арзув эдйәрди.
Середиң Лебапда не иш гидйәрди[2].

Тәсирли лирики гошга, овазлы айдыма чалым эдйән шу сетирлер билен башланян «Лебап гызы» поэмасы белентден гайдан чешме сувы ялы акгынлы гидйәр, еңил окаляр. Пажыгалы вакалара сезевар болан гахрыманларың бүкгүлдили пурсатлары вагт-вагт окыҗылары хем ынҗалыкдан айыряр. Ине шейле тәсирли поэма окыҗыларың оңламасына мынасып боляр. Ол хакда айры-айры макалалар языляр, языҗыларың шол вагткы пленумларында белент баха мынасып боляр. «Лебап гызы» поэмасы бада-бат рус дилине хем гечирилип гиң окыҗылар көпчүлигине етирилйәр.

Октябрь революциясындан озалкы түркмен дурмушы догрусында гүррүң берйән «Лебап гызы» поэмасының иң бир говы тарапларының бири хем мунда социал деңсизлигиң гөвнеҗай өвүшгин алмагыдыр. Эсериң баш гахрыманлары Гара-

[1] Сейидов Р. Гошгулар. Ашгабат, ТДН, 1941, 46 сах.
[2] Шол ерде.

гөз-де, Чоян-да яшлыкдан етим галып, барлыларың элинде хызмат билен сүңңи бекән адамлар. Аркасыны Бухара эмирине дирән Гурбан бай киши зәхметине килтини дикен сүйтхор, ынсан мертебесини басгылаян залым. Сөйшен яшлар Гарагөздүр Чояның улы махрумчылыклары башдан гечирмегине-де, илини терк эдип, ата чыкмагына-да Гурбан бай себәп боляр.

Эсериң артыкмачлыкларының ене бири-де, социал деңсизлигиң гөркезилмеги билен бир хатарда гаршылыклы топарларың чакнышыгына гиң орун берилмегидир. Чояндыр Гарагөзүң, Салых сердарың барлылар топарына гаршы гөреши эсерде оңайлы өвүшгин алыпдыр. Поэма Гурбан байың хызматыны эдип йөрен Гарагөзүң эркинлиге етмеги, сөйгүлиси Чояны дар агаҗының астындан алып чыкмагы, адалатың дабараланмагы билен тамамланяр.

Р. Сейидовың «Лебап гызы» поэмасы совет хәкимиетиниң илкинҗи гүнлеринден аял-гызлар азатлыгына айратын үнс берлип башлананлыгына оңайлы сесленме болды. Аял-гызлар азатлыгы меселеси Орта Азия халкларының эдебиятында-да оңайлы өвүшгин алшы ялы, түркмен совет эдебиятының илкинҗи гүнлеринден үнси өзүне чекдирен меселелериң бирине өврүлди. Эдебиятың әхли жанрларында өзүне оңайлы сесленме тапан аял-гызлар азатлыгы меселеси поэмаларың үнс меркезинде дурды. Б. Кербабаевиң «Гызлар дүнйәси» поэмасындан башлап, А. Кекиловың «Сөйгүсинe» ченли дөредилен эсерлерде гырнаклыкдан дынып, өз ыкбалының эеси болан, халк хоҗалыгының мөхүм пудакларында зәхмет чекип, дөвлет меселелерини чөзйән зенан дереҗесине ченли ёл гечен аял-гыз образларының арасында Р. Сейидовың Гарагөзүниң хем айратын орны бар. Ине хут шонуң үчин хем Р. Сейидовың «Лебап гызы» поэмасы йыгындыдан йыгында гечип, хрестоматиялара аралашды, мекдеп программаларына орнашды.

Р. Сейидов отузынҗы йылларың аякларында «Революция ёлунда» атлы икинҗи поэмасыны языp гутарды, нешир этди. Шахырың илкинҗи поэмасы билен деңешдиренинде «Революция ёлунда» чеперчилик җәхтинден агсаярды. Шейле-де болса бу поэма дашары юрт ишчи-революционерлериниң дурмушындан гиң планда гүррүң берйәнлиги җәхтинден диңе бир Р. Сейидовың дөредиҗилигине дәл, түркмен эдебиятында тәзеликди. Түркмен шахырының дашары юрт ишчи-революционерлериниң дурмушына йүзленмеги онуң кәрдешлерине-де оңайлы тәсир этди. Диңе бир поэмалар билен дәл, ири проза эсерлери билен хем дашары юрт темасына йүзленмеги түркмен эдебиятының геримини гиңелтди.

Р. Сейидовың отузынҗы йыллардакы дөредиҗилигиниң икинҗи этапы болан 1937—41-нҗи йылларда онуң поэзиясының йыкгын эдйән ики саны угрунын айдыңлашып башландыгыны ятлапдык. Оларың бири шахырың эпика йыкгын

этмели болса, бейлекиси лирика йүзленмегидир. Р. Сейидовың поэзиясындакы артыкмачлыкларың бири хем шол лирика ныкты этмеклик билен багланышыклыдыр. Соң түркмен поэзиясына оңайлы өвүшгин берен шол лирики әхең шахырың дөредижилигинде айратын бир этап болды. Оңа гөз етирмек үчин шахырың отузынжы йылларың ахырларында дөреден пейзаж хем сөйги лирикасына сер салмак хем етерликдир.

Гүррүңи эдилйән шол гошгулар циклине аралашмаздан озал бир зады ятламак герек. Ол хем болса сөйги хем пейзаж лирикасы дийлип бири-биринден тапавутландырылян шол гошгулар циклиниң икисиниң хем бир угурдан гопянлыгыдыр, оларың икисиниң хем бири-бириниң үстүни етирйәнлигидир. Оларың икиси хем ынсаның йүрек тарларына какманы башарып, инче дуйгулары ояряр. Оларың икисинде-де тәсирли ойланмаларың, мукаддес дуйгуларың үсти билен яшайша чагырып гуршап аляр, ынсана сөйги, тебигата сөйги бүтеви бир зат хөкмүнде белентлиге галып, ол хакыкат шахырың окыжы калбыны гозгалаңа салян уссатлыгы билен ызына эердйәр.

Нәзик габакларың бир иңрик ялы,
Гөзүң хем гүнеш дек гөйә яшыпдыр.
Кирпиклериң ашык болан мысалы,
Бир-бирини тапып гужаклашыпдыр.

Ховлугып дем алшың, нәзиҗек гүлшүң,
Мени дүйшде гөрүшиңи аңладяр,
Гөзел ак дүшекде сең товланышың,
Агшам гөрсем, хыялымда даң атяр.

Мисли алма гонан чыг сәхерлерде,
Яңагыңда булдураяр күмүш дер.
Бизден башга хич адам ёк бу ерде,
Оян-да сөйгүлим, маңа поса бер[1].

Р. Сейидовың тутушлыгына алнан бу «Укланында» (1939) дием гошгусындакы языжы уссатлыгының эмри билен гөз өңүне гетирилен картинаның тәсирлилигини махабатландырып отурмагың зерурлыгы ёк болса герек. Оңа йөне сураткешлик диймек бәрден гайдян ялы болуп дур. Гошгудакы кешби шекиллендирилйән гызың портрети дәл-де, онуң җанлы ягдайда өзи гөз өңүмизде херекете гелйәр. Укудакы гызың ховлугып дем алшы эшидилип, нәзиҗек гүлши-де гөрнүп дуран ялы. Чыгжарып ятан гызың хәли-шинди оянаймагының әхтималлыгы билен сепленен гошгының тәсириниң окыжы калбында довам этдирилмеги болса уссатлык билен багланышыклыдыр.

Сураткеш шахырың уклап ятан гызы сынлаян лирики гахрыманының назарындан гечйән хакыкатда сөйги хакда хич хили ач-ачан гүррүң ёк. Йөне шол дуйгы нәче яшырын болса, шонча-да тәсирли болшы ялы. ашык болан йигидиң назарындан гечйән картина, онуң үнсүни өзүне чекен деталларың хут

[1] Сейидов Р. Гошгулар, 24 сах.

шейле өвүшгин алмагы гошгының лирики гахрыманының укудакы гыза болан сөйгүсиниң шанына дикелдилен өвүшгинли ымараты гөз өңүне гетирйәр.

Р. Сейидовың сөйги хем пейзаж гошгуларының утгашянлыгы догрусындакы сөхбетимизи довам этдирелиң. Ёкарда гүррүңи эдилен «Укланында» диен гошгы сөйги сетирлериниң шовлы мысалы болса, инди шол ахеңиң пейзаж лирикасындакы сетирлерине сын эделиң. Ине шахырың «Гиҗе шемалы» (1940) диен гошгусы.

Номе алңасаяң гиҗе шемалы?
Номе үчин гапымдан самрап гечйәрең?
Гөйә сен энтеҗи бир дәли ялы,
Ярым уклан там айнасын ачярсың!

Көп самраяң, мен дүшмейән дилиңе,
Кә сөз диййән ялы, кә-де галмагал,
Гитсең азар берме, уклан гүлүме!
Барып ят-да, дынҗыңы ал бу махал?!

Акар сув үстүне таллары эгип,
Титредйәнсиң онуң япракларыны,
Гоймарсың дынч ятан чөллере дегип,
Түвелей эдйәрсиң топракларыны[1].

«Укланында» гошгусындакы сөйги ойланмалары гөс-гөни гызың портретини чекмек билен утгашдырылса, шол әхең «Гиҗе шемалында» пейзажың үсти билен тесвирленйәр. Гошгының лирики гахрыманының гөвнүне гелшине гөрә, гичден соң туран шемалың алңасап баршы аклындан азашана чалым эдйәр. Шемалың кә сөз диййән ялы, кәте болса йөне галмагала меңзейән тебигы өзболушлылыгы лирики гахрыманы бейле биынҗалык этмесе-де этмезди, белки ол леззет берерди. Йөне онуң йүрегинде орун алан мукаддес дуйга себәп болан сөйгүлисини ынҗыдар диен бүкгүлди шемалың херекетлерине шүбхе билен серетдирйәр. Йөнекей бир вагт боланда, белки җана леззет берҗек шемалың шол пурсатда сөйгүлисини ынҗыдар диен горкусы, оны гөр нәмелере меңзетдирйәр. Ине шахыр пейзажың үсти билен ынсаның мукаддес дуйгусына шейле аралашып, пейзажы сөйги лирикасы билен гөвнеҗай сеплешдирйәр.

Биз Р. Сейидовың отузынҗы йылларың аякларында лирики поэзия йыкгын эдип, эдебиятымызда йөрелге гоян пейзаж хем сөйги лирикасының диңе ики сапыҗак мысалыны ятладык. Олар онларчадыр. Шахырың «Геленимде» (1938), «Гайыкда» (1939), «Япҗагаз» (1939), «Елпейәр еллер» (1939), «Байыр» (1940) .. ялы шыгырлары хем окыҗыларда тәсин дуйгы дөредийәнлиги җәхтинден «Укланында» хем «Гиҗе шемалы» шыгырларындан әҗиз гелер ялы дәл. Дуйгы билен

[1] Сейидов Р. Гошгулар, 24 сах.

дөредилен ол гошгулар окыҗыларда хем дуйгы дөредйәр. Бейле дийилдиги шол гошгулар окалып гутарыландан соң хем окыҗы калбында довам этдирилйәр дийилдигидир. Ине хакыкы поэзияның гүйҗи хем, гудраты хем шондан ыбаратдыр.

Р. Сейидовың отузынҗы йылларың аякларында язан пейзаж хем сөйги лирикасы шахырың дөредиҗилик угруны кесгитлемәге көмек эдйәр. Шахыр сөйги догрусындакы гүррүңе гошуланда ынсаның иң бир мукаддес дуйгуларыны оярян перделерден оваз чыкяр, тебигат гөзелликлерини васп эденде болса, озалдан таныш болса-да ядымыза-оюмыза дүшмейән җадылайҗы бир пейзаж херекеде гелйәр. Шахырың бу гошгулары билен таншаныңда онун халк дөредиҗилигидир классыкы эдебиятымызы түйс йүрекден сөенлиги-де, рус хем совет поэзиясына сарпа гоянлыгы-да мәлим боляр. Шахырың галамдаш ёлдашларының ятлайшы ялы, Пушкиниң, Лермонтовың, Тютчевиң, Фетиң, Есениниң, Щипачевиң эсерлери Р. Сейидовың элинден дүшмәндир. Түркмен шахырының гүррүңи эдилйән пейзаж хем сөйги лирикасыны сынлап, ёкарда ятланан рус шахырларының пейзаж хем сөйги лирикасының арасындакы якынлыга, оларың поэзиясыны утгашдырян говы тәсирленмә, өз яныңдан гуванярсың. Сөйгүлисиниң әхли херекетинден мукаддеслик аганяр түркмен шахырының лирики гахрыманының йүрегиндәки сөйги хем чәксиз вепа чеменинден рус хем түркмен топрагының ысы гелйәр. Тебигатың бейхуш эдиҗи тәсирини дуймакда тапавутланян шахырың гөзелликлерден леззет алшы-да үйтгешик, оны беян эдиши-де. Ине хут шонуң үчин хем байыр, бахар, өзүне чекиҗи сәхер, дагдан инйән чешме, бейхуш эдиҗи яз шемалы, гиҗәниң имисалалыгы, булутдан чыкан ай, асмана безег берип дуран йылдызлар... хас догрусы, бизиң озалдан белет затларымыз, йөне оны шахыр ялы сайгарманы башармадык хадысаларымыз йүрек гопдурыҗы тәсир билен гөз өңүмизде җанланяр.

Р. Сейидовың пейзаж хем сөйги лирикасында Бейик Октябрь социалистик революциясындан озалкы дурмуш эҗирли эдилип гөркезилйәр. Совет дөври барасында сөз ачанда болса шахыр тебигатың иң бир майдаҗа өвүшгининден хем шатлык, эркинлик аламатыны сызяр. Даг-да, байыр-да, яз-да, гүйз-де... лирики гахрыманың йүрегинден туряр, оны галкындыряр. Мунуң хем себәби өз-өзүнден дүшнүкли. В. И. Лениниң тагалласы билен беркарар эдилен социалистик дөвлетимизде зәхметкеш илат өз ыкбалының эеси болды. Бир вагтлар эҗир берен зәхмет инди шөхрат ишине өврүлен болса, озалкы чытык тебигат инди гүлүп бакяр. Ине түркмен шахырының тебигатың хер бир өвүшгининден шатлык аламатыны сызмагы хем шонуң билен багланышыклыдыр. Р. Сейидовың поэзиясының пейзаж хем сөйги циклинде республикамызың тебигатының гөзел гөрнүши чекилмек билен түркмен халкының совет хәкимиети йылларында ээ болан багтлы дурмушы васп эдилйәр.

Р. Сейидовың отузынжы йылларың аякларында язан «Геленимде», «Укланында», «Гиже шемалы», «Елпейәр еллер», «Япжагаз», «Байыр» ялы онларча гошгулары шахырың поэзиясында лирика йыкгын эдйәнлигини гөркезди. Шахырың пейзаж хем сөйги лирикасыны дүзйән ол гошгуларың иң бир говы тарапы хем лирики гахрыманларының ац-дүнүнжесиниң халк бәхбиди билен угурдаш гопянлыгыдыр, шахыр «мениниң» «бизе» өврүлйәнлигидир.

Р. Сейидовың поэзиясының, айратын-да, онуң лирики поэзиясының тебигат гөзелликлери билен багланышыкды гидйәнлигини, оңа югруланлыгыны хер бир сынчы окыжы еңиллик билен дуйяр. Аслында тебигатдыр поэзия бири-бириндeн үзңе затлар дәл, хас догрусы, тебигаты предмет эдинен поэзияның тебигылыгының хамырмаясы шондан гелип чыкяр. Ченер эдебиятың говы нусгасы болан лирики поэзияның саз сунгатындан узакда дурмаяндыгыны[1] ныгтанда бейик рус танкытчысы В. Г. Белинский өңи билен онуң тебигатдан узакда долдигини гөз өңүнде тутан болса герек. Тебигат гөзеллигиниң өзи дуршуна оваз ахыры. Р. Сейидовың пейзаж лирикасы, шонуң ялы-да, онуң билен утгашян сөйги лирикасы өзүниң овазлылыгы билен үнси өзүне чекйәр. Р. Сейидовың гошгуларының энчемесине саз язан белли түркмен композиторы Г. Држевский шахырың гошгуларының сазы өзүнде, бизиң үчин диңе оны нота гечирмек галяр диенде гөр ол нәхили мамлады.

Отузынжы йылларың ахырында илкинжи гошгулар йыгындысы нешир эдилен Р. Сейидов эййәм адыган шахырды. Онуң өзболушлы гошгулары яшлары-да, яшулулары-да өзүне чекипди. Шол йылларың эдебияты догрусында чынлакай гүррүң гозган поэзия конференциясында Р. Сейидовың поэзиясына улы баха берилйәр, онуң халыпаларыны гайталамаян өзболушлы лирик шахырлыгы барада гүррүң гозгаляр. 1941-нжи йылда болуп гечен поэзия конференциясында доклад билен чыкыш эден Рухы Алыев шахыр Р. Сейидовың отузынжы йыллардакы гошгуларыны дерңәп шейле нетижә гелйәр: «Рехмет лирикамызда өзүне хут бир хәсиет билен өзүни гөркезйәр. Ол бу ёлда екеже ве тәзедир. Бу онуң бу угурдакы илки тежрибесидир. Рехмедиң бу угурдакы үстүнлиги ве оригиналлыгы бар, ол бу угурда ене көп ишлемелидир»[2].

Отузынжы йылларың башында эдебиятымыза аралашан Р. Сейидовың пейзаж хем сөйги лирикасы көплериң үнсүни өзүне чекипди. Онуң оригиналлыгы ыкрар эдилипди.

Р. Сейидовың пейзаж хем сөйги лирикасы харбы поэзия айланды.

---

[1] Белинский В. Г. Собр. соч. в трех томах, т. 2. Москва, 1948, 8 сах.

[2] Алыев Р. Түркмен совет поэзиясының шу гүнки ягдайы ве өңүмизде дуран везипелер, «Совет эдебияты», 1941, № 6, 21 сах.

Әхтиялан фашистик Германияның Совет Союзының үстүне чозмагы әхли совет халкы билен бирликде языжылары-да, шол санда түркмен языжыларыны-да Ватан горагына чагырды. Бүтин юрдумызы «Социалистик Ватан ховп астында!» диен шыгар гаплап алды. Отузынжы йылларың зәхмети хем паpахатчылыгы тарыплаян эдебияты эсасы угруны харбы хәсиете гөнүкдирди. Халк көпчүлигини Ватан горагына мобилизлейжилик хәсиетини алан эдебиятымызда халк шахырларының сеси жуда-да жошгунлы чыкды.

Йөрүң, достлар, сөвешмәге гидәлиң.
Ватан бизи ар алмага чагыряр[1].

Түркменистаның халк шахыры Ата Салыхың сесине сес гошулды. Гара Сейитлиевиң «Халкым» гошгусындакы

Гой, сесиме сес берсин, кимде намыс ар болса,
Ким Ватан билен эден өз әхдинде бар болса[2] —

диен сетирлери харбы йылларың касамына өврүлди.

Түркмен языжы-шахырларының аглабасы Ватан горагына чыкды. Галамыны ярага өврен фронтчы шахырлардан Д. Халдурдының достлук догрусындакы эсерлери, Ш. Кекиловың Карелия хакындакы поэмасы, Ч. Ашыровың, Н. Помманың сөвешжең лирикасы диңе бир өз дөврүнде дәл, үстүнден энчеме онйыллыклары гечирсе-де, хут шу гүнки гүн хем сөвешжеңлик хәсиетини йитирмән гелйәр.

Үстүне ховп абанан Ватаны горамага чагырыжылык, фронта гидйән йигитлери уградыжылык әхеңи билен башланан поэзиямызда Р. Сейидовың хем улы пайы бар. Шахырың «Угратмак» (1941) гошгусының лирики гахрыманы сөйгүлисиниң билен хошлашыкда мүззерип дурмаяр. Ол Ватан горагына чыкан йигиди ил үчин, намыс-ар үчин, сөвер яр үчин сөвешмеклигиниң хатырасына рухландыряр. Шахырың «Түркмен халкына» (1942) диен гошгусында огулларыны Ватан горагына уградан энелериң мерданалыгына бил багланыляр. Гечмиш гөз өңүне гетирилйәр. Тарых жанландырыляр.

Гечмишде хем, балам, мердана бол диййп,
Энелерди элде гатык уядан.
Мен ызында, сен хем өңе ат сал диййп,
Энелер гезйәрди, дүшмән дүеден[3].

Харбы дөврүң кынчылыкларына хөтде гелинйән пурсатда гечмишиң пажыгалы пурсатларыны ятламак билен халкы Ватан горагына, гахрыманчылыга чагырыш уруш дөврүниң поэзиясында дәбе өврүлипдир. Бир вагтлар эллеринде гатык

---

[1] Ата Салых. Жошгун. Ашгабат, ТДН, 1947, 28 сах.
[2] Сейитлиев Г. Сөвешжең ылхам. Ашгабат, ТДН, 1942, 9 сах.
[3] Сейидов Р. Бахар гелди. Ашгабат, ТДН, 1946, сах.

уядан энелериң шу гүнки несиллерининң харбы йылларың кынчылыкларына хөтде гелҗеклигине болан шахыр ынамы билен тарыхы хакыкат угурдаш гопды. Бейик Ватанчылык уршы дөврүниң энелери диңе бир айрачылыга дәл, халк хоҗалыгының әхли кынчылыкларыны герденинде гөтерен уллакан гүйҗе-де эе болды.

Ватанчылык уршы дөврүниң эдебиятында поэзияның хат гөрнүши гиңден ишленди. Бу эпистоляр форма Р. Сейидов хем йүзленйәр. Фронт тәсирлерини энесине гүррүң берйән солдат, Ватан горагына уградан оглуны мәхир билен ятлаян эне, ян ёлдашының еңиш билен доланып гелерине умыт баглаян зенан барада сөхбет ачыляп ол гошгуларың лирики гахрыманы Ватанчылык рухы билен тапланыпдыр. Шахырың «Энәниң хаты» диен гошгусыны ятлалың.

Оглум, батыр оглум, өлмән гайдып гел!
Гой, бүтин өлүмлер зарбындан өлсүн!
Еңиш гүни ирден шат өсен-де ел,
Эҗең сени гаршы алмага гелсин,
Ол гүн дүнйә билен эҗең шат гүлсүн![1].

Энәниң оглуна язан бу хатында хич хили дабаралы сөз хем ёк, манысыз гүррүң-де. Ол оглуның ил билен бир хатарда еңиш газанып гелмегине гарашяр. Уруш гурбансыз боланок. Оңа гарры эне-де дүшүнйәр. Йөне ол эзиз гөрйән перзендини ады йитмиш сөз билен багланышдырмак исләнок. Эне мәхриниң улы гудратының өңүнде парахат иллере махрумчылык гетирйән шол сөз эҗиз гелйәр. Инңе шейле энәниң оглундан хат гелендәки пурсатыны сынлалың.

Оглум, хачан сениң хатың геленде,
Гөзлериме сүртүп, багрыма басян,
Голязмандан саглыгыңы билемде,
Гайгы-гуссалардан арамы кесйән.
Шонда шатлыгымдан бир гарыш өсйән[2].

Фронта иберен оглуның саг-аман сөвешип йөренлигини эшиден энәниң бегенҗинден яңа отураныны-тураныны унудып, шатлык гетирен хаты гөзлерине сүртмеги, багрына басмагы гөр нәхили тебигы чыкыпдыр. Гөвнүңе болмаса, окаляп чепер эсер дәл-де, дурмушда болан бир ваканың җанлы шаяды ялы болуп дурсуң. «Энәниң хатының» соңкы сетирлерини хем окалың.

Җаныны ал, гана сувсан ганхорың!
Оглум, сен саг-аман гайдып гел ене!
Сөвеш мейданында гөркезип зоруң,
Гелип чага ялҗак диерсиң: «Эне»!
Шонда арка-боюң сыпарын ене[3].

---

[1] Сейидов Р. Бахар гелди, 7 сах.
[2] Шол ерде.
[3] Шол ерде.

Энэниң гөз өңүне гетирмелериниң довамы хеммелериң гөз дикйән гуванжы ениш билен тамамланяр. Дүнйә поэзиясында ады арша чыкарылып, мукаддес гүйч хөкмүнде тарып эдилйән энэниң ениш билен доланып гелен солдат оглуның эдил үм билмез чага ялы арка-бойнуның сыпаланып гаршыланмагында йөнекейлик, чәксиз тебигылык, уллакан ыныдырыжылык бар.

Европаны айланып, дүнйә халкларыны фашизмден халас эден герчегиң өзүнден хас эжиз гөрүнйән энесиниң өңүнде чага ялы болуп дуршуны шекиллендирен шахыр уссатлыгы догрусында нәче гүррүң этсең хем бәрден гайдяр. Ады ровайята өврүлен дүнйәниң иң улы герчеклери хем энелериң өңүнде баш эгйәр, хас догрусы, энелер шейле огулларыны энтек хем чага сайяр. Ине хут шонуң үчин хем Р. Сейидовың гүррүңи эдилйән бу эне образы ениш билен обасына гелен оглуны чага ялы гаршыламага гөвүн йүвүрдйәр.

Дүнйә эдебияты ажайып задың хер хили элхенчликлерден үстүн чыкянлыгының шаяды болды. Белки, шонуң үчиндир, белки, эне сөйгүсинде гудрат бардыр, белки-де оларың икисиниң-де бирлешенлиги үчиндир, Р. Сейидовың «Энэниң хаты» гошгусында-да энедир онуң солдат оглы улы илиң шатлыклы гүнүниң шаяды боляр. Ине, Р. Сейидовың «Энэниң хаты» гошгусы догрусында шейлерәк гүррүңлери ене-де довам этдирмек болжак.

Р. Сейидовың башга бир гошгусында оглуны ынам билен фронта települdan энэниң арзувларының хакыката өврүлендигиниң шаяды боляр.

> Эне, бир гүн барып гапың какарын,
> Йүзлериңе ичгин-ичгин бакарын,
> Ениш билен дессе гүллер гетирип,
> Дөшлериңе бирин-бирин дакарын[1].

Шахырың бу «Эне» гошгусы онуң «Энэниң хаты» гошгусының логики довамы ялы болуп дур.

Р. Сейидовың Бейик Ватанчылык уршы йылларындакы гошгулары харбы дөвруң диңе бир айры-айры пурсатларыны шекиллендирмән, бири бейлекисиниң довамы ялы болуп дурян ол гошгулар харбы дөврүң харасатлы хакыкатыны шекиллендирйән тутуш бир поэма чалым эдйәр. Ол гошгуларың биринде гозгалян меселе бейлекисинде довам этдирилйәр, өсдүрилйәр.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында түркмен поэзиясының герими гиңелди, онуң тематикасы тутуш совет эдебияты билен утгашып гитди.

Белли рус шахыры К. Симоновың уршуң илкинжи гүнлеринде язылан «Маңа гараш» гошгусының харбы йылларың

---

[1] Сейидов Р. Бахар гелди, 46 сах.

поэзиясына ян бэренлигини гуванч билен ятласың гелйәр. Ватан горагына гиден солдатларың дилинден гүррүң берилйән бу гошгуда уршуң еңил-елпай зат дәлдиги, онуң махрумчылыклар гетирйәнлиги, еңше ченли ёлуң узаклыгы, оңа көп гарашмалы болжакдыгы ятланмак билен бирликде умыт билен гарашмагы үндейән солдат сөйгүлисини еңиш билен доланып гелжекдигине ынандыряр. Рус халыпасының бу севешжең сесине сес гошуп, бада-бат галама япышан түркмен шахыры Р. Сейидов тылда галан әхли совет аял-гызларының адындан, «Гарашарын» гошгусыны язяр. Поэзияның чәгини гиңелден, онуң хәсиетине сөвешжеңлик, гахрыманчылык рухуны сиңдирен бу гошгуларың икиси хем саламнама өврүлйәр. Оларың илкинжиси солдатлардан гелен букжалардан чыкса, икинжиси, сөвеш мейданының герчеклерини рухландыряр. Радиода окалып, газет-журналларда чап эдилен бу гошгулар уллакан агитацион хәсиете эе болмак билен бирликде йүзлерче, мүңлерче букжалардан чыканда хут шол адамларың өзлери хакында язылан ялы тәсир эдйәр, фронт хем тыл гахрыманларыны тәзе-тәзе еңишлере рухландыряр.

Өз дөврүниң ажысыны-сүйжүсини иниңе сиңдирип, ватанчылык дуйгуларына югрулан ол гошгуларың пагтачы түркмен гөзели тарапындан иберилип, Ленин шәхерини горайжы гарагумлы герчек тарапындан ачылан букжадан чыкан кәбир сетирлерини окап гөрелиң.

Гарашдым — совук дүшүп,
Айнамы каканда-да...
Гарашян сыргынлы гар
Печлери яканда-да.

Гарашарын хатларың
Узакдан гелмәнде-де.
Гарашарын сен хакда
Хич ким зат билмәнде-де...

Гарашарын сен хакда
«Мыш» хабар яйранда-да[1].

Совет аял-гызларының адындан гүрләп, эдермен эсгерлеримизи нобатдакы еңишлере рухландырян, өзүнде улы гахрыманчылыгы жемлән, дабаралы касам ялы янланян «Гарашарын» диен гошгының сөйгүлисини Ватан горагына угратан зенан гахрыманының белент мораль кешбини-де, онуң гахрыманчылыклы зәхметини-де, бу асыллы сыпатларың хер бириниң еңиш үчин бахасына етип болмажак гымматыны-да айратын ныгтамак боларды. Хер сетири, хер строфасы айратын тәсир эдйән, дуйгы дөредйән бу гошгының окыжы калбындакы гөз өңүне гетирмелерини оларың өзлерине гоюп, шахырың

[1] Сейидов Р. Еңиш овазы. Ашгабат, ТДН, 1942, 14 сах.

сөвешжеңлик хәсиетине эе болан эсерлеринин ене-де кәбирине йүзленелиң.

Р. Сейидов Бейик Ватанчылык уршуна эли яраглы гатнашмаса-да, галамлы гатнашяр. Ол исле, тыл дурмушы барасында язсын, исле-де, фронт догрусында сөз ачсын, тапавуды ёк, ватанчылык дуйгусы билен җошяр, гүн сайын дәл-де, сагат сайын тәзеликлери хабар берйән харбы йылларың хәсиедине лайык сесленйәр, херекет эдйәр. Сөвешйән гошуның солдатларына, фронтың чәклеринде галан оба илатына медени тайдан хызмат этмек максады билен 1943-нҗи йылың томсунда Ашгабатда йөрите бригада дүзүлип, ол бригада рус, украин, белорус оба-шәхериниң энчемесине айланып чыкяр. Медени бригаданың составына гошулан Р. Сейидов хем кәрдешлери билен бирликде азат эдилен оба-шәхерлериң илатының өңүнде, солдатларың арасында үч айлап чыкыш эдйәр, гошгы окаяр, оларың ватанчылык рухуны гөтерйәр.

Составында шахыр Р. Сейидов болан медени бригада Орел шәхериниң фашист зулмундан азат эдилен гүнүниң эртеси шол ере баряр, хениз түссеси даргамадык хараба өврүлен шәхериң илатына түркмен халкының гызгын саламыны говшуряр.

Шахыр Р. Сейидовың:

Дүйн гараңкың парчаланып, бу гүн долдуң ялкымдан,
Салам Орёл, салам саңа, азат түркмен халкындан,
Гүнешли халк саламыны узак ёлдан гетирдим,
Бу гүн азат эртиринде ирден саңа етирдим[1] —

диен сетирлер билен башланян «Азат Орёл» гошгусы ики йыллап фашист зулмыны герденинде гөтерен ореллыларың азат болан гүнүниң эртеси языляр, дәри ысы даргаманка-да, шол ерде окаляр.

Бүтин совет эдебиятында болшы ялы, Бейик Ватанчылык уршы йылларында Р. Сейидовың поэзиясында-да интернационаллык хәсиет хас белентлиге галып, ватанчылык баш тема өврүлйәр.

Лирик шахыр хөкмүнде таналян Р. Сейидов поэмалар язмагыны хем довам этдирйәр. Бейик Ватанчылык уршы йылларында шахыр үч саны поэма язяр. Оларың илкинҗиси «Ватанчыларың» (1942) чеперчилиги бабатында агыз долдурып гүррүң эдере зат болмаса-да, бу поэманың Ватанчылык уршуның умумыхалк сөвешине өврүлендигини гөркезмеги говы тәсир галдыряр. Поэманың гахрыманлары яшлар медицина институтыны тамамлан Акҗа билен летчик йигит Гурбан тоя тайярлык гөрйәр. Дуйдансыз туран уруш олары сөвеш мейданына ёллаяр. Түркмен гызларының Ватанчылык уршуның сөвешлерине гатнашандыклары ялы тарыхы фактлара даянян

---

[1] Сейидов Р. Бахар гелди, 20 сах.

поэманың манысы-да говы, мазмуны-да гөвнежай. Йөне автор не гахрыманларың ички дүнйәсинде гопян харасатлара, не-де оларың төверекде болян хадысалара гарайшына үнс берипдир. Поэманың әхли вакалары шахырың өз адындан гураксы гүррүң берилйәр. Буларың дашындан хем авторың фронт вакаларына нәбелетлиги сайгардып дур. Ине шу затлар хем «Ватанчылара» шахырың лирики шыгырлары ялы шөхрат гетирмеди.

Р. Сейидовың бу дөврде язан «Азатгүл» (1943) атлы икинжи поэмасы ёкаркы эсери билен деңешдиренинде лирики ойланмалара белли бир дережеде орун берйәнлиги билен тапавутланяр. Фронт хем тылың бүтевилигинден угур алян бу эсер халк көпчүлигиниң еңиш хатырасына алтын-күмүш топлайшыны җанландыряр.

Шахырың лирики ойланмалара гиңден орун берлен «Гоч йигит сөвешде белли» (1943) поэмасы тәсирлилиги билен тапавутланяр. Түркмен йигиди Хоҗам Аймәммедовың рус йигиди Люсин билен достлугыны тарыплаян бу поэмада ичгеплетмелердир гөз өңүне гетирмелере гиңден орун берлипдир. Шахырың лирики ыза чекилмелери ерликли уланмагы Хоҗам образына оңайлы өвүшгин берйәр. Йөне бу поэма хем кемчиликлерден халас дәл. Автор кәте сөвеш тәсирлери билен ашагызыкланып, гахрыманларына фантастик әхең бермек дережесине ченли барып етипдир. Элбетде, чепер эдебиятда улалтма-да болуп билер. Шейле-де болса бизиң дөврдешимизе Гөроглы заманының рухуны сиңдирмек оңайсызлык дөредипдир.

Р. Сейидовың Бейик Ватанчылык уршы йылларында язан үч саны поэмасының соңкусы болан «Гоч йигит сөвешде белли» лирики әхеңи боюнча шахырың тутуш дөредиҗилигиниң лирика йыкгын этмек хәсиети билен бирлешйәр.

Бүтин совет эдебиятында урушдан соңкы поэзия гутлаг гошгулары билен башланяр. Шу әхең тутушлыгы билен Р. Сейидовың поэзиясына хем дегишли.

Ай-да бакяр,
Сув-да акяр,
Гушлар ятяр уклашып,
Җош уряр яз,
Хер янда саз
Эдйәр сувлар сес гошуп!..

Обам гөзел,
Өс салкын ел!
Мен гелемде илиме!
Халк парахат,
Җан-да рахат,
Бакян атыз, чилиме[1].

---

[1] Сейидов Р. Бахар гелди, 49, 50, 51 сах.

Шахырың «Гелдим гөзел обама» (1945) диен гошгусының лирики гахрыманы дөрт йыллап эли автоматлы Европаны айланып, еңиш билен гөзел үлкесине гайдып гелен йигит. Гошгының манысы диңе бир дөврүң тарыхы хакыкатына бап гелйәнлигинде дәл, онуң бүтин сүңңи парахат дурмушың башланандыгыны хабар берйәр. «Гелдим гөзел обама» өзүниң әхеңи боюнча шахырың урушдан озалкы пейзаж лирикасының довамыдыр.

Тебигат гөзелликлериниң ашыгы болан лирики гахрыман пасылларың дашкы оваданлыгына майыл болмаяр-да, онуң ички гөзеллигини сызманы башаряр, онуң социалистик хакыкатың газананлары билен рухланан җуван калбына тебигат пасыллары гүйч, гайрат гошяр. Ине хут шонуң үчин-де шахырың:

Гыш-да гелип, чөке дүшүп, гапымда хеңин чаляр,
Еллер ойнап, гарлар галгап, мейдан совук дем аляр[1] —

диен сетирлериндәки газаплы тебигат-да онуң яш йүрегиндәки бахар паслыны җанландырып, гөзел-гөзел хыялларыны ояряр. Йылың паслына парх гойман, тебигат гөзелликлерини сайгармак шахыра эндик болуп галыпдыр. Йөнекей вагт сынланында гөзе каклышмаян хакыкаты аңшырманы башарян шахыр оны уссатлык билен суратландыряр. Окыҗының гөз өңүнде җанландырылян ол картина шахырың сураткешлигиниң нәдережеде белентлигини ачып гөркезйәр.

Ине, Пөвризәниң гарры даглары,
Булут оңа дынч алмага чөкүпдир.
Бу-да Пөвризәниң яшыл баглары,
Алмалары эйям гүлүн дөкүпдир.

Багларда сесленип, Пөвризе чайы,
Гиҗе-гүндиз шур-шур эдип, акып дур.
Гулпагын ыкҗадып, асманың айы,
Юванҗа йылгырып, оңа бакып дур[2].

Эйсем-де болса бу сетирлери поэзиядакы сураткешлик дийманиң нәме дийҗек! Олар Р. Сейидовың хич киме меңземейән өзболушлы сураткешлигини җанландыряр. Шахыр тебигата җанлы предмет хөкмүнде середип, олары бизиң гүнделик аладаларымыз, пынхан сырларымыз, ойланмаларымыз, гөз өңүне гетирмелеримиз билен баглаяр. Ине шол ерде-де шахырың тәзечиллиги гөрүнйәр. Даг, баг, булут — буларың хеммеси поэзияның мыдамлык хемрасы. Бизиң хем белет затларымыз. Онда шахырың тәзечиллиги нәмеде? Поэзиядакы тәзечиллик, хөкман гөрүлмедик, эшидилмедик затлар хакында гүррүң бермеги асла аңлатмаяр. Кәте бизиң белет затларымызың арасында гетирилен екеҗе деталь шол таныш затлара

---

[1] Сейидов Р. Бахар гелди, 59 сах.
[2] Шол ерде.

тәзече өвүшгин берйәр. Ине поэзиядакы тәзечиллиги шол ерден гөзлемек хас хем аматлы. Шахырың ёкарда цитирленен «Пөвризе чайы» (1946) гошгусындакы үстүни булут бүрән Пөвризе дагларының гөркезилишиндәки тәзечиллик эйсем нәмеде? Шахыр дагың башыны бүрән булутларың дуршуны гошга гечиренде оны дынч алма деталы билен байлашдырыпдыр. Ине шол екеже деталь хеммелериң озалдан белет задына башгача ренк берип, оны рехметче җанландыряр. Гошгының икинҗи строфасында болса бу өзболушлылык җуда-да өсдүрилйәр. Өзүне гөрә оваз чыкарып ай айдың гиҗеде акып ятан Пөвризе чайының үстүнден энчеме сапар эйләк-бейләк бөкүп гечендирис. Эмма бизиң хич биримиз оны шахырың сынлайшы ялы гөз өңүне гетирип билмәндирис. Шахыр сынчылыгы гөзеллик солтаны хасапланян асмандакы айың акып ятан чешме сувуна гарап дуршуна ынсан хәсиетлериниң сиңдирилмеги билен багланышыклыдыр. Шахыр гөз өңүне гетирмелеринде айың сува дүшйән шөхлелери гулпагыны ыкҗадып дуран гөзел гыза чалым эдип, онуң Пөвризе чайына ювашҗа йылгырып середип дурмагы сөйүшен яшларың кешбини җанландыряр.

Тебигат гөзелликлерини җанландырып, оңа ынсан хәсиетлерини сиңдирмеги башаран шахырың Совет Түркменистанының бахарыны, гүйзүни, томсуны, гышыны сөйги билен, улы җошгун билен суратландыран гошгуларыны окап, бизиң дурмушымызың өзи гөзел, ол хакда җошман гүррүң этмек асла мүмкин дәл диесиң гелйәр.

Бүтин совет эдебияты билен угурдаш гопян шахыр гүнделик тәзеликлериң җуммүшинде боляр, өз укыбыны партияның сыясатыны дурмуша гечирмәге гөнүкдирйәр. Урушдан соңкы йылларда парахатчылык меселеси әхли ынсанларың үнсүни өзүне чекди. Бүтин совет эдебиятында, шол санда түркмен эдебиятында-да гинден беяныны тапан парахатчылык темасының ишленишинде Р. Сейидовың хем улы пайы бар.

Шахыр әхли ынсанларың арзув-ислеглери билен угурдаш гопян бу мукаддес сөзе ылхам чешмеси хөкмүнде гараяр. «Чын ынсанлар парахатлык ислейәр» диййән шахыр түркмен чөллерине сув гетирип, яшайшы гөзеллешдирҗек дурмушы парахатлык билен сеплешдирйәр.

Яшларың гүнделик аладалары, мекдеп дурмушы догрусында сөз ачян шахыр көрпелер тарапындан говы гаршыланан гошгулар йыгындысыны — «Яшлара ядыгәр» галдырды. Бу гошгуларың гахрыманлары хер йыл Аязбаба билен душушыга ёкары етишиги совгат эдйән окувчылар, багбанлык сырыны эле алан яш мичуринчилер. Р. Сейидовың:

Үч йыл озал
Экипди ол
Инҗир,үзүм, нарыны.
Дүйбүн депип,

Сувлар сепип,
Өсдүрди ол барыны[1] —

дийилйән яшажык гахрыманларының түркмен чагалар эдебиятында өзүне мынасып орны бар.

Р. Сейидовың урушдан соңкы поэзиясында эркана дурмуш, азат зәхмет васп эдилйәр. Коммунистик партия, дүнйә пролетариатының бейик сердары В. И. Ленине болан миннетдарлык шахырана дуйгы билен гөркезилйәр. Бири бейлекисинден тәсирли, чепер чыкан ол гошгуларың хайсыны башбиже этжегини билер ялы дәл. Шахырың иң манылы, иң толгундырыжы сетирлери В. И. Ленине багышланыпдыр.

Хер ишде медетдир Лениниң эли,
Биз үчин маякдыр Ленин хейкели
Ленин ады билен гүллейәр бу гүн
Гүнешли түркмениң гиң гиден чөли,
Бакжада, багларда, гүллерде — Ленин,
Йүрекде, пикирде, диллерде — Ленин[2].

Шахырың урушдан соңкы йылллардакы дөредижилигинде В. И. Ленин барада сөхбет ачян эсерлери Коммунистик партия, бейик рус халкы, СССР халкларының доганлык-достлугы, адалат кануны догрусындакы ойланмалар билен утгашяр. Йыгындыдан йыгында гечип, хрестоматиялара аралашан ол гошгулар окыжыларың иң сөйгүли эсерлерине өврүлди.

Дүнйәде иң демократик, иң адалатлы совет конституциясының халклара багтлы дурмуш гетиренлигини шахыр «Кремлден совгат гелен китабымда» (1945) шейле тарыплаяр:

Ол китап хер совет гражданында,
Ол китап медетдир кын иш янында,
Ол китап Ватаның хер даңданында
Азат зәхмет берйәр өз гүйжүне тап,
Чүнки халк хоссары ол алтын китап[3].

1947-нжи йылда Москва шәхеринин 800 йыллык юбилейи дабаралы белленилип гечилди. Шол шанлы сене мынасыбетли шахыр Р. Сейидов «Гахрыман рус халкына» (1947) гутлаг билен йүзленйәр.

Гүндогардан узадып мен голумы,
Рус доганма гутлаг айдян ене-де.
Түркменлериң гызгын йүрек саг болы
Етсин оңа бу гуванчлы сенеде![4] —

диен сетирлер билен башланян бу ажайып гошгуда диңе бир секиз асыры арка атан Москваның гечен шөхратлы ёлы тесвирленмән, онуң шу гүнки аладаларына-да үнс чекилйәр. Дүн-

[1] Сейидов Р. Яшлара ядыгәр. Ашгабат, ТДН, 1949, 24 сах.
[2] Сейидов Р. Бахар гелди, 58 сах.
[3] Шол ерде, 55 сах.
[4] Сейидов Р. Лебап нагмалары. Ашгабат, ТДН, 1949, 33 сах

йә халкларының ыкбалында өврүлишик эден илкинҗи социалистик дөвлетиң шан-шөхратындан сөз ачылмагы рус халкы догрусындакы ойланмалар билен бирлешип, Ленин гениси билен дөрән аҗайып эйямымызың гудратлы дөврүне гөнүкдирилйәр.

Эй бейик Русь, эй талантлар чешмеси,
Көп бейик генилер етирен сенсиң.
Гой батлы янлансын бейик рус сеси!
Ленини хем дүнйә гетирен сенсиң[1].

ТКП МК-ның шол вагткы биринҗи секретары Ж. Гараев ССКП-ниң XXI гурултайында сөзлән сөзүнде түркмен халкының Коммунистик партия, бейик рус халкына болан миннетдарлыгыны шахыр Р. Сейидовың «Гахрыман рус халкына» диен гошгусыны цитирлемек билен билдирипди[2].

Р. Сейидовың Москва, рус халкы, В. И. Ленин, Коммунистик партия догрусындакы гошгулары бири-бириниң үстүни етирип, олар деңлик, доганлык-достлук, шөхрат, адалат хакындакы йүрек овазына, җошгунлы айдыма чалым эдйәр.

Коммунистик партиям, сен багт бердиң,
Алкыш саңа, шөхрат саңа партиям,
Азат, эркин, шадыяна вагт бердиң,
Гуҗур саңа, гайрат саңа, партиям.

Гөрешлерде гөрелде сен, гахрыман,
Әхли халкың хоссары сен, мәхрибан,
Дөретдиң дүнйәде сапалы заман —
Сениң сердарлыгыңа биз шат, партиям[3].

Р. Сейидовың бу «Партиям» (1959) гошгусы-да, бейлеки энчеме эсерлери-де айдыма өврүлип гидипдир. Айдым эсерлерини дөретмеклиге шахыр отузынҗы йылларың аякларында гиришипдир. Урушдан озалкы «Дурсун» хем «Түркменистан» фильмлериниң айдымларының тексти Р. Сейидовыңкыдыр. 30-дан говрак гошгусына композиторлар Вели хем Нуры Мухадовлар, Д. Өвезов, Г. Држевский, С. Җепбаров, П. Сарыев, Г. Угурлыев ве бейлекилер саз яздылар.

Шахырың бай, көптараплы дурмушымызы өз ичине алян айдымлары якымлы овазы билен хемра болуп, бизи республикамызың гиңишликлерине алып гидйәр. Пагта мейданларында-да, чопан гошларында-да, ишчи клубларында-да өзүне диңлейҗи тапан ол айдымлар гурмага, дөретмәге көмек эдйәр. М. Матусовскиниң сөзлери билен айтсак айдымлар поэзияның иң демократик[4], иң йөргүнли жанрыдыр. Екеликде галып, эй гөрйән айдымына хиңленмедик адам ёкдур дийсек, белки, ялңышмасак герек.

---

[1] Сейидов Р. Лебап нагмалары, 34 сах.

[2] XXI съезд КПСС, Стенографический отчет, т. 2. М., 1959, 193 сах.

[3] Сейидов Р. Багтлылар. Ашгабат, ТДН, 1954, 75 сах.

[4] Матусовский М. Песенное слово. «Литературная газета», 1957, 30 марта.

Партияның карары билен Амыдеряны Гарагума совaн совет халкы асырлар бойы тебсирэп ятан чөллүги экеранчылык мейданына айландырды. Шахыр Р. Сейидов хем эллинҗи йылларың башында түркмен топрагының кешбини өзгердиҗилериң, канал газыҗыларың дурмушындан гошгулар циклини язяр. Олар манысы боюнча шахырың айдыма өврүлен «Лэлезар болар» (1951) гошгусының довамыдыр. Тәзе экин мейданларыны ачып, сөйгүлисини эхлихалк гурлушыгына чагырян лирики гахрыман-да («Сөйгүлиме хат» 1954), агтыгына чөл сырларыны дүшүндирип йөрен гоҗаның канал гуруҗылара гөзи дүшендәки хайрангалмалары-да («Байнурың несихаты», 1951) шахырың поэзиясыны канал гуруҗыларың, тәзе экин мейданларыны өзлешдириҗилериң ыкбалы билен бирлешдирйәр. Тебигат гөзелликлерине майыл шахыр бу бейик хакыкады чөл безеги гушларың, хайванларың үсти билен хем ацладяр («Кәкилик сайраяр», 1954, «Җеренлер», 1954).

Языҗының дурмуш биографиясыны онуң эсерлеринден гөзлемек гызыклы фактларың үстүнден элтйәр.

> Гарагум, Гарагум, эй ымгыр чөллүк!
> Етим чага гүнлем билен баглы сен[1] —

диййән лирики гахрыманың сөзлериндәки

> Гузы бакдым, гузы кимин өзүм хем
> Чөп дүйбүнде ятып-туруп йөрердим;
> Ол вагтлар агыр гүнде гезсемем,
> Яз айлары чөли эркин гөрердим[2] —

диен сетирлерине үнси чекессимиз гелйәр. Эсериң лирики гахрыманының ятламаларындакы фактлар шахырың дурмуш биографиясына бап гелйәр. Етимлик, байың хызматында болмак, чөлде гузы бакмак шахырың автобиографиясы билен угурдаш гелйәр. Цитирленен строфаның соңкы сетиринде эдениле телек дийлип, ини без болан етим чаганың чөли күйсемеги, эркинлиги арзув этмеги үнси өзүне чекйәр. Белки-де, шахырың пейзаж хем сөйги лирикасындакы тебигат гөзелликлерине якынлыгы, онуң иң бир майдаҗа деталларына ченли дуйма башарян лирики гахрыманының бу хәсисети шахыра чагалыкдакы чөли күйседен эркинлик билен багланышыклыдыр. Ине шахырың поэзиясындакы тебигат гөзелликлерине, чөл фантазиясына якынлыгының сырыны шол ерден гөзлемек ерликли болса герек.

Совет адамларының эрки билен өзгерйән Гарагумы күйсейән лирики гахрыманың, шонуң билен бирликде-де, шахырың өзүниң

---

[1] Сейидов Р. Эсерлер. Ашгабат, ТДН, 1956, 260 сах.
[2] Шол ерде.

Менден гечиши дей агыр гүнлериң,
Гарагумуң сувсузлыгы-да гечйәр.
Муны арзув эден пәк гөвүнлериң,
Багтына партиям ягты ёл ачяр[1] —

дийип җемлемеги совет хәкимиети йылларында диңе бир адамларың дәл, тебигатың хем ыкбалы өзгерип, гөрки тәзеленйәр диен бейик хакыкаты тассыклаяр.

Р. Сейидовың чөли өзгердиҗи, канал гуруҗы мерданларың дурмушыны шекиллендирйән гошгулар топлумы окыҗыларың улы сөйгүсине мынасып боляр. Шахырың шол гошгулар топлумыны җемлейән иң соңкы «Авчы, атма җерени» (1954) гошгусы барасында улы сесленме болды. Онуң дөрейши барада, шахыр ыкбалының шол гошга сиңенлиги догрусында макалалар язылды, ятламалар айдылды.

Гарагум чөллүгиниң гүлзарлыга өврүлйәнлиги барада сөхбет ачян бу гошгы шахырана дуйгуларың үсти билен шахыр шахсыетиниң герденинден басан паҗыгалы пурсаты хем җанландыряр. Ынсан арзувларыны гурсагында гурадан айылганч гүйчден рүстем гелен яшайшың шанына дөредилен «Авчы, атма җерени» диңе бир шахырың дөредиҗилигинде дәл-де, эйсем, түркмен поэзиясында-да иң бир сайлама эсерлериң хатарына гошулды. Овлакларыны ойнадып гелйән җерениң ока дөзүлмеҗеклиги барасындакы окыҗы калбында эмеле гелен дуйгы эсере оптимистик әхең берйәр, оны яшайшы дабараландырян аҗайып айдыма айландыряр.

Шахырың канал газыҗыларың, чөл дурмушыны өзгердиҗилериң иш-аладаларындан сөхбет ачян гошгулар топлумының түркмен поэзиясына тәзече әхең, оңайлы өвүшгин беренлигини ятламак билен улы болмадык, йөне окыҗы калбыны гозгалаңа салян, эстетик тәсири билен элмыдама яда дүшүп дуран «Авчы, атма җерени» гошгусыны окап чыкалын.

Авчы, атма җерени!
Онда улы арзув бар.
Интизар ол гөр оны,
Ол канала гараяр.

Гөр инҗиги инчеҗик,
Сув дийип көп йөрмекден.
Махрум этҗек сен ничик,
Оны канал гөрмекден?

Саналгыҗа гүн галды,
Арзувына етерне.
Канал чөле ел салды,
Гелйәр җеренлең ерне.

Канал гумы боюн элиң,
Гечсин, чөли суварсын!
Овлакларын ойнадып,
Җерен-де сува барсын.

---

[1] Сейидов Р. Эсерлер, 260 сах.

Авчы, атма җерени!
Онда говы арзув бар.
Говы арзувы сени
Этсин оңа рехимдар[1].

Шахыр А. Атаҗановың[2] айдышы ялы, бу гошга йөне бир аҗайып диймек бәрден гайдяр. Йүреги гүрсүлдәп, эни җүмшүлдәп дуран окыҗының авчы билен җерениң арасына дүшмек мейлиниң сырыны поэзияның гудратындан гөзлемек герек болса герек.

Р. Сейидов поэма язмагыны урушдан соңкы йылларда хем довам этдирйәр. Шахырың «Багтлылар» (1953) поэмасы хәзирки заман колхоз яшларының иш-аладалары, сөйгүси хакда сөхбет ачяр. Вагт-вагт гахрыманларың ички дүнйәсинде гопян харасатлары шекиллендирйән лирики ыза чекилмелер, Амыдеря себитлериниң тебигаты билен багланышыклы сахналар поэма лирики әхең берйәр. Тутушлайын говы тәсир галдырян поэманың кәбир вакаларындакы конфликтлериң ясамалыгы эдебиятымыза урушдан соңкы йылларда аралашан конфликтсизлик теориясының тәсирини аңладяр. Дурмушы гүлләп-гүллүк эдип гөркезмек барасындакы йөрелгәниң зыянлы тәсирини еңип гечен шахыр ол кемчиликлерден тиз ара ачып, дурмуш конфликтлерине тарап йүзленмеги башарды.

Р. Сейидовы сахна сунгаты хем гызыкландыряр. Ол театрларымыз үчин дүрли темаларда либретто язяр. Хәзирки заман темасында дөредилен илкинҗи түркмен миллп операсы «Багтлы яшлыгың» хем либреттосы белли рус драматургы А. Н. Афиногенов билен Р. Сейидовыңкы.

Шахыр прозада-да гүйҗүни сынап гөрйәр. Ол газет-журналларда чап эдилен хекаядыр очерклерден башга-да, Түркменистаның ичинден гечйән демир ёлуң гурлушыгы барада сөхбет ачян «Багт ёлы» повестини язяр. Гечен асырың аякларындакы рус-түркмен достлугы барасында гызыклы вакалары өз ичине алян бу повесть шахырың проза эсерлерине хем укыбының барлыгына гүвә гечйәр. Буларың дашындан хем шахыр рус хем дүнйә эдебиятының иң говы нусгаларындан түркмен дилине терҗиме эдипдир, окув китапларыны тайярлапдыр, өз галамдашларының эсерлерини редактирләпдир, поэзия үмзүк атян яшлары догры ёла гөнүкдирипдир.

Отузынҗы йылларың ахырында илкинҗи гошгулар йыгындысыны чапа тайярлан Р. Сейидовың поэзиясы бада-бат көпчүлигиң үнсүни өзүне чекйәр. Окыҗыларың йүрек тарына какмагы башарян инче дуйга бай поэзиясы билен гевүнлери галкындыран шахырың эдебията аралашанлыгыны илкинҗи ёла дуянларың, онуң поэзиясының гелҗегине улы умыт билдиренлериң бири хем А. Ковилов болупды. Шахыр Р. Сейидов шол ынамың абырай билен хем хөтдесинден гелйәр. Уссатлыгыны барха камиллешдирйән шахырың харбы лирикасы, уруш-

[1] Сейидов Р. Эсерлер, 254 сах.
[2] «Совет эдебияты», 1956, № 6, 74 сах.

дан соңкы поэзиясы хем онуң шейледигине гүвә гечйәр. Муны Р. Сейидовың галамдашлары-да, эдебиятчылар-да, терҗимечилер-де өвран-өвран ныгтаяр.

Р. Сейидовың дөредиҗилиги бабатында, онуң айры-айры эсерлери догрусында 30-дан говрак макала язылыпдыр. Я. Насырлы, Д. Халдурды, Б. Велмырадов, Б. Сейтәков, О. Гадамов, Р. Алыев, Б. Җүрменек, А. Атаҗанов, А. Керимов, А. Улугбердиев, Н. Ашыров, Р. Реҗебов, Ө. Абдыллаев ялы түркмен языҗыларыдыр алымлары билен бир хатарда В. Луговской, П. Скосырев, Е. Серебровская, В. Тушнова ялы москвалы эдебиятчылар, терҗимечилер, алымлар хем Р. Сейидовың дөредиҗилигине белент баха берйәр. Шахырың поэзиясы языҗыларың гурултайларында, пленумларында хем улы гүррүңлере эсасланма дөредйәр. Р. Сейидовың поэзиясының көпчүликлейин ыкрар эдилмеги олары түркмен хем рус диллеринде чыкарылан хрестоматиялара, поэзия йыгындыларына, антологиялара аралашдыряр. Шахырың дөредиҗилиги догрусында едийыллык хем орта мекдеплериң окувчыларына, ёкары мекдеплериң студентлерине гиңишлейин маглумат берилйәр.

Поэзияның мыдамлык хемрасы яшлыкдыр дийлип йөне ере айдылмаяр. Йөне шол яшлыгың шахырың яшыны дәл-де, йүрегини, дуйгусыны аңладянлыгыны ятламак артыкмачлык этмесе герек. Дөвүр билен дөвүрдеш гопян шахырың шахыр йүрегини яшлык дуйгулары гаплап аланда окыҗыны хайран галдырыҗы парасадың хем болмагы мөхүм. Поэзияда акыл хем дуйгы бирлешенде ол окыҗының иң говы маслахатчысы, иң говы хемрасы боляр. Р. Сейидовың хем иң говы эсерлери шейле поэзияның хатарында дуряр.

Совет хакыкатыны җаны-тени билен сөйүп, онуң совулмаз бахарыны сайрак дил билен тарып эден шахырың ширин овазы республиканың дүрли күнҗеклеринден хәли-шинди эшидилип дур, онуң айдым-саза өврүлип гиден гошгы-газаллары поэзияның сарпасыны тутян гөвүнлери галкындырып, тәзе-тәзе еңишлере чагыряр.

Совет хакыкатыны совулмаз бахар атландырып, өзүни хем шол бахарың айдымчысы хасаплан шахырың өз сөзлерине йүзленелиң.

Барха җошян,
Гошгы гошян,
Мен бахарлар багшысы.
Дурмушым саз,
Мөвсүмим яз,
Гүл гүлүстан мекеним.
Хеңлер этени,
Халка етени
Гошгуларымың ягшысы!
Багы бессан
Түркменистан,
Сеңкидир җаным, теним![1]

---

[1] Сейидов Р. Эсерлер, 189 сах.

АТА САЛЫХ

(1908—1964)

Түркмен совет эдебиятының сакасында отурып, оны классыкы эдебиятың хем фольклорың шыпалы сувы билен суваран халк шахырларындан бири-де Ата Салыхдыр. Ол өз дөредиҗилигиниң хыҗувлы җошгуны, эсерлериниң актуаллыгы хем халка якынлыгы билен улы ада ээ болды.

Ата Салых 1908-нҗи йылың 15-нҗи майында Закаспий областының Мары уездиниң Шордепе обасында дүнйә инйәр. Онуң чагалыгы «менинки болсун» диерлик болмандыр. Ол хениз огланка гөзагыры кеселине дучар болуп, гөреҗинден айрыляр. Бу тебигы бетбагтчылык улы машгаланың оңбашчысы болҗак адам үчин-де, онуң ковум-гарындашлары үчин-де улы зарбады. Йөне гелҗекки шахырың дилеварлыгы, йити зехини, сөзе чеперчилиги, шыгыр язмага хыңзап дуран хыҗувы — буларың әхлиси биригип, тебигы беладан рүстем чыкды. Ата Салых өзүниң 1940-нҗы йылда язан «Овазым ййрады азат иллере» атлы шыгрында:

Овазым ййрады азат иллере,
Шахырлык кәриме башлалым бәри.
Билбил болуп гондум гызыл гүллере,
Шахырлык кәриме башлалым бәри.

Бир нәче кынчылык башымдан гечди,
Компартия мениң багтымы ачды.
Гайгы-гам ёк болуп, шатлык етишди.
Шахырлык кәриме башлалым бәри[1] —

диймек билен, Коммунистик партияның саясында шахырчылык кәрине башландыгыны, шол кәрден хем өзүне эгсилмез багт тапандыгыны гуванч билен язяр. «Билмедигини билйәнлерден соран», «ят элементлери» «найзасына дүзен», халкының хакыкы хызматкәри болан Ата Салых дөредиҗилигини дурмуш талапларының хызматында гойяр. Шахыр гөреҗиниң

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1951, 103 сах.

ёклугына гарамаздан, партия члени хөкмүнде обасындакы агитколлективе ёлбашчылык эдйәр, көп вагтың довамында район Советиниң депутаты болансоң, ол оба адамларының дурмушына ичгин аралашяр, «Токмак» журналы билен арасыны үзмән, гүйжүнде барыны эдип, ят элементлери епбеклейәр, тәзелигиң дурмуша чуң орнашмагына галамының гудраты билен ёл арчаяр.

* * *

Ата Салых дөредижилик ишине 11 яшындан башлапдыр. Элбетде, илкинжи шыгырларыны түркмен топрагының әхли ерине етирмек шахыра башартмандыр. Шуңа гөрә-де, шахырың яшлык дөврүндәки гошгуларыны обадашлары, Марының голай-голтумындакы обаның адамлары ятдан айдыпдырлар, олардан соватлыраклары йөрите гөчүрип алыпдырлар. Шахырың дөвүрдешлери Ата Салыхың хемише ала-яз адам боландыгыны, хеммелериң хорматына мынасып ишлер битирендигини ятлаяр. Ата Салых турувбашдан мешхурлык газаныпдыр диймек болмаз. Онуң илкинжи гошгулары чеперчилик тайдан агсапдыр, оларда шахырың өз йүзи, өз сөзи жуда аз гөрүнйәр. Яш шахыр классыкы поэзияның ве фольклорың чәклеринден чыкып билмәндир, мазмундыр форма меселесинде хем, дилдир чеперчилик бабатында хем өзболушлылыга ээ болуп өтөгитмек шахыра эп-эсли вагтлап башартмандыр. Башга зат барасында айтманымызда хем илкинжи шыгырларың башланышы-да бир меңзеш, гутарышы-да. Ата Салых «Бир дессан айдайын саңа» (1919) атлы шыгрында өз сөзүни:

Бир дессан айдайын саңа,
Шу кәриңи гойгун инди.
Эрбет сөз айтдың маңа,
Шу кәриңи гойгун инди[1] —

диен сетирлер билен башлап болса, «Гахрыман большевиклер» (1920) атлы гошгуда:

Эй яранлар, гулак гоюң дессаныма[2] —

ялы трафаретден чыкып билмейәрди. Я-да шахырың «Азан Бабажан» (1920) атлы шыгрыны

Гулак сал, бир дессан айдайын саңа,
Мен саңа не дийдим, азан Бабажан![3] —

диен сетирлерине йүзленишиминде хем шол белли галыпа саташярыс. Мунуң өзи, бир тарапдан, классыкы эдебиятың, айратын-да дессан жанрының тәсири болса, икинжиден, Ата Са-

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 27 сах.
[2] Шол ерде
[3] Шол ерде, 29 сах.

лыхың дөредиҗилик тежрибесиниң аздыгы билен багла="
шыклыды.

Ата Салыхың ирки дөвүрдәки шыгырларына (1919—1924) йүзленен махалында, шахырың барып-ха тарыха өврүлип гиден, шол йылларда болуп гечен әхмиетли вакаларың мазмунына, дурмушдакы өзгеришлере догры дүшүнип уграндыгы аян боляр. Муңа ымыклы гөз етирмек үчин онуң «Гахрыман большевиклер» атлы шыгрына йүзленмек-де етерликдир.

Эй яранлар, гулак гоюң дессана,
Большевиги басан болмаз, яранлар.
Азатлык гетирди Түркменистана,
Большевиги басан болмаз, яранлар[1] —

диен сетирлери большевиклериң ынсанъетчилик миссиясына дүшүнип, оңа акыл етирип билен адам айдып билҗекди.

Ата Салыхың йигриминҗи-отузынҗы йылларда дөреден шыгырларында танкыды элементлер дийсең гүйчлүди. Бу меселеде ол Җамбыл Җабаев, Сүлейман Стальский, Гамзат Цадаса, Тогтагул Сатылганов, Хамза Хакимзаде Ныязы, Молламурт, Дурды Гылыч, Ата Көпек Мерген ялы шахырларың хатарында дурярды. Эдил шу шахырлар ялы, Ата Салых-да өз назарыны җемгыетдәки азап типлери белли-күлли паш этмеклиге, оларың «ички аласыны» дашына чөвүрмәге гөнүкдирипди. Ата Салых «Бир дессан айдайын саңа», «Азан Бабаҗан», «Өрән көпдүр Гарры байың гоюны», «Бетҗе көр», «Ярым сагат пикир эдип отурдым», «Ерли-сувлы байлардыр, досты-яры Непесиң», «Сагатчы» ялы көп санлы гошгуларында ызгытсыз байларың, мүлкдарларың, хусыт, гарасөймез эмелдарларың, лебзини ювдуп йөрен адамларың үстлеринден дүшйәр, оларың айыпларыны йүзлерине базыладып басяр. Бу ерде бир ягдая үнс бермек герек. Ата Салых отрицатель типлер хакында умумылыкда язман, эйсем анык адамларың атларыны тутяр, оларың этмишлери хакында өзүниң янгынлы шахырана сөзлерини айдяр. Элбетде, бу дәп бизиң классык шахырларымызың кәбиринде довам этдирилипдир. Йөне бу угурдан Ата Салых фольклорың хем классыкы эдебиятымызың дәплерини өзүче довам этдирипдир. Мунуң баш себәплеринден бири хөкмүнде Ата Салыхың яшан дөврүне салгыланмак герек. Гечмишде, «Гечиң үч, сөзүң пуч, гечиң йүз, сөзүң дүз» болан заманда хайсыдыр бир отрицатель типиң үстүнден онуң такык адыны тутагадан дүшүбермек еңил иш дәлди, догрусы еңилмез большевиклериң түркмен сәхрасына алып гелен багтының, эшретиниң, тәзсликлериниң, өзгеришлериниң бакыдыгына гөз етирен совет шахыры «Дагдан аркасы боланың дашдан йүреги болар» диенлерини эдип, партияның хем совет хәкимиетиниң

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 28 сах.

еңилмез гүйжүне бил бағланды, онуң үчин байлар, ишанлар, шер ишиң башыны тутянлар горкунч дәлди.

Шахырың 1951-нжи йылда чап эдилен «Сайланан эсерлер» йыгындысында айры-айры гошгулара берлен дүшүндиришлериниң йөне ерден дөремәндигини, олары чапа тайярлан я йыгындыны редактирлән адамының язмандыгыны аңшырмак кын дәл. Мысал үчин, «Бир дессан айдайын ана» атлы шыгрың дөрейиш тарыхы билен баглы шейле дүшүндириш бар: «1919-нжы йылда Ата Салых өз дүесини гейданда бакып йөркә, Ялак бай диен бир бай Ата Салыхы бош мейдандан ковмак үчин хапа сөзлер айданда, шахырың дүзени»[1]. Я-да «Азан Бабажан» атлы шыгрың дөрейши барасында айдыланда, Бабажан атлы мүлкдар байың назарда тутуляндыгы ныгталып гөркезилйәр[2].

Олар шахырың диңе өзүниң «гөвнүне дегенлер», «йүрегини буланлар», диңе өзүни «кемсиденлер» дәлди. Оларың ярамаз гылык-хәсиетлериниң, сынпы кешбиниң үсти билен халк шахыры сөзүң хакыкы манысындакы отрицатель типлериң, дүйнки ёксулларың бу гүн юрдуң хакыкы эелери боландыкларыны гөрүп билмейән адамларың дегнасына дегйәрди, олары паш эдйәрди. Бу ягдай болса шахырың шыгырларының өз вагтында Марының Шордепесинден бейлеки обаларда хем мешхурлык газанмагына, ятдан айдылмагына, агыздан-агза гечмегине себәп болупды.

Тәзе дурмуш, тәзе замана хем халк шахырының ылхам чешмелеринден бири болды. Шордепе обасындакы кооператив, үч класлы совет мекдеби, гошчулар союзы ве партячейка «агыр сенагатлар, тәзе гураллар», бәшйыллык план, «окува гатнашян гелин-гызлар», махласы, социализмиң дабаралы әдимлер билен өңе баряндыгыны аламатландырян тәзеликлериң әхлиси Ата Салыхың дөредижилик ылхамыны жошдурыпды. Шахырың поэзиясы замана билен аяклашып өсди, дурмушың тәзелиги онуң эсерлеринде сесленме тапды.

Ол вагтда агланлар, инди гезйәр шат болуп,
Олар гайгы гам чекмән, көп шат болярлар гүлүп.

Мары районлы Ата Салых, адресим Шордепе.
Бу шыгырым язылан, эшитдирилсин көпе —

диййип, Ата Салых «Зәхметкешлер гезйәр шат болуп»[3] (1930) атлы гошгусында йөне ерден язманды. Образлы айданында, шахырың Шордепеси тәзеликлери тутян, олары шыгыр сетирлерине салып, бүтин Түркменистана яйрадян радиомеркезе өврүлипди. Ата Салыхың шыгырлары «язылып, көпе эшитдирилйәрди». «Бейик өзгериш йылындан» башлап, Ата Салыхың

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 27 сах.
[2] Шол ерде, 28—29 сах.
[3] Ата Салых. Гошгулар йыгындысы. Ашгабат, 1939.

агитаторлык, пропагандистлик, публицистлик таланты тэзе гүйже эе болды. Шахыр халк көпчүлигиниң хут жүммүшинде яшап, колхозчыларың йыгнакларына гатнашып, «колхоз болмагың» тарапына голуны галдырыпды, өз бэхбидини халкың бэхбиди билен жебис утгашдырыпды. Ата Салых бу чылшырымлы, гапма-гаршылыклы тарыхы дөврүде өзүниң хакыкы орнуны тапды, иң зерур хем эхмиетли теманы сечип-сайламагың, халка етип билэйжек толгундырыжы хем ынанчлы сөзлери айтмагың хөтдесинден гелди.

Ата Салыхың тутуш дөредижилиги, айратын-да, отузынжы йыллардакы дөредижилиги үчин хэсиетли стиль хакында айдыланда, шол стилиң агитацион-дидактик гошгы монологына сырыкяндыгыны беллемек герек. Бу стиль, илкинжи нобатда, шахырың ер-сув реформасы, ерли советлере сайлавлар, аял-гызлар азатлыгы, коллектив хожалыкларың пейдасы хакында дөреден гошгуларында хас йитилик билен гөрүнйэр. Ата Салых өвүт-несихат эхецини шыгрың тутуш дуркуна дэл, эйсем адына-да сиңдирмэге жан эдйэрди. «Ильич Лениндир, билиң» (1931), «Хөкүметиң сөзүне гулак салмагмыз герек» (1932), «Колхозчы дайханлар, кэндир зоруңыз» (1932) атлы шыгырларда шахырың поэзиясының шейле айратынлыклары өзболушлы жемленйэр.

Шахыр 1931-нжи йылда «Ильич Лениндир, билиң» атлы публицистик шыгрыны дөретди. Бу шыгыр бейик сердарың образыны дөретмекде, окыжылара күлли түркмениң алкышыны говшурмакда эдилен дүйпли сынанышыкларың бири болды. Ата Салых совет хакыкатының мивелерини, эшретлерини гөнүден-гөни В. И. Лениниң ады билен бagланышдырды:

Бизиң үчин жан чекен Ильич Лениндир, билиң,
Гырмызы байдак дикен Ильич Лениндир, билиң,
Деңлигиң ёлун салан Ильич Лениндир, билиң,
Бизлери көп шат эден Ильич Лениндир, билиң,
Гарыплары гүйчлендирен Ильич Лениндир, билиң.

Ил ичинде харч эдип, нэче мекдеплер салдырып,
Аң-билим билмейэнлере көп аң-билимлер билдирип,
Партия хем комсомолың адын иле долдурып,
Ишчи зэхметкеш билен батрак-гарыбы гүлдүрип,
Ишимизи ёла гоян Ильич Лениндир, билиң[1].

Бирбада гөрэймэге, бу ерде ончаклы чылшырымлы, ганатлы меңзетмелер ве деңешдирмелер хем ёк. Шахыр сердарың белентлигини ныгтап гечмек үчин, кэбир шыгырларда эдилиши ялы, романтики образлара-да йүзленмейэр, өзүниң гөз етирип билен затлары барасында айдяр. Шыгрың ички ритми, белент интонациясы, хыжувлылыгы, пафосы онуң тэсир етирижилик гүйжүни артдыряр, «гырмызы байдак», «деңлик ёлы», «шатлык билен колхоз дүзмек» ялы дүшүнжелер бейик

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 38 сах.

Ленииниң ады билен жебис утгашып, дыкыз мана хем тәсирли дуйга өврүлйәр.

Ата Салыхың өзи яңзытмаса-да, шахырың «Зәхметкешлер гезйәр шат болуп», «Ялкымлы салам», «Зәхметкеш гарыбы салдың ядыңа», «Хөкүметиң сөзүне гулак салмагмыз герек» ялы гошгуларында Ленин темасы өзболушлы довам этдирилйәр, оларда, бир тарапдан, «Ильич Лениндир, билиң» атлы шыгрың дүйп өзени дуюляр, икинжиден, шахыр өзүниң танымал шыгрындакы идеяны оларда хас чуңлашдыряр, айдыңлашдыряр.

Ата Салых нәме хакда язса-да, сада халкың дили билен гүрлейәр, нәмә назар салса-да, оңа халкың гарайшыны сиңдирйәр. Шахыр өз назарыны, геп-сөзүни жанлы дурмуш фактларына югуряр. Ер-сув реформасы, «деми ер ярян» байларың аяк тейинде галмагы, азалдыр күндәниң, плугдыр сеялка билен орнуны чалышмагы, социалистик ярышың ажайып нусгалары — ине, отузынжы йылларың Ата Салыхының дөреджилик гериммини кесгитлән әхеңлер шулардан ыбаратдыр.

Халк шахырының дөредижилигиндәки хәсиетли ягдайларың бири онуң тәзе дурмуш хакындакы дүшүнжелерини гечмиш догрусындакы ойлара гапма-гаршылыклы гоймагыдыр. Бу әхең Ата Салыхың дөредижилигиниң ирки дөврүнде айратын әшгәр дуюлды.

Ниммәге нан, гейммәге доп тапмаздык,
Гүнбе-гүнден агралярды йүкүмиз.
«Хожайынлар» гамчыларын товлашып,
Ийәрдилер бизиң зәхмет хакымыз...[1]

Кимселер агланды, кимселер гүлди,
Кимсәниң гүл йүзи саргарып солды,
Кимсәниң иймәге чөреги болды,
Кимселер ач гезди көне дүнйәде[2].

Инди шейле замандан оба гөчүпдир, совет хәкимиети түркмени-де гужагына гысыпдыр, оңа багт берипдир, эшрет берипдир:

Ол агыр гүн, о кынчылык, о хорлук
Бүтинлейин башымыздан совулды.
Бизи хорлан ганичижи зулумлар,
Ёк эдилип, арамыздан ковулды.

Советлер Союзы — улы Ватанымың
Бүтин ер йүзүнде белгилидир ады.
Гурлушыгмыз гүйчли өсүп гүн-гүнден,
Сыны душманлары титредйәр бады[3].

Ики дөврүң хәсиетли аламатларының гапма-гаршы гоюлмагында гиң маны бар. Шахыр өз лирики гахрыманының дүй-

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 64 сах.
[2] Шол ерде, 96 сах
[3] Шол ерде, 64 сах.

гуларында гечмишиң хасратлы сахыпаларына йүзлениш, окыҗыда тэзе хакыката сөйги дуйгусыны ояряр. Эгер классыкы поэзиямызың аҗайып пусгалары хем гелҗеге умытлы гарайыш «Гарып, сен йыглама, шир дек болар сен», «Гелипдир, бир заман өтер гарыплык» ялы сүйҗи умыт-хыяллар билен чәкленен болса, Ата Салых Октябрың халкы азатлыга чыкарандыгыны гөренсоң, азатлыгың хакыкы айдымчысы болуп, замандашларының пикир-хыялларыны, гөзеллигини «азатлык» сөзи билен җебис утгашдырды. Шахырың «Ики заман» атлы шыгрында шейле сетирлер бар:

Гөрмегей, овадан, Ай дек йүзлери,
Шекерден, ширинден сүйҗи сөзлери,
Азат Ватанымың аял-гызлары
Шатлыклы яшаяр хәзирки заман[1].

«Гөрмегей, овадан, Ай дек йүзлерин» тарыпы бизиң үчин тэзелик дәл, олар халк дөредиҗилигиниң ве классыкы эдебиятың ядыгорликлеринде пеледигинче душ гелйәр. Бирбада гөрәймэге, Ата Салых хем бейлеки галамдашлары ялы, түркмен аял-гызларының дашкы гөзеллигине гуваныш, олары васп эдипдир. Эмма Ата Салыхың хызматы шол деңешдирмелере, меңзетмелере тэзече мазмун берйәнлигиндедир, шахыр тэзе дурмушда яшаян аял-гызларың гөзеллиги гөзеллигиң сересидир диййәр.

Гечмишиң мушакгатлы гүнлерини нәлетләп, совет хакыкатының артыкмачлыгыны васп этмек Ата Салыхың тутуш дөредиҗилигиниң ичинден эриш-аргач болуп гечип гидйәр. «Зәхметкеш гарыбы салдың ядыңа», «Октябрь байрамы», «Гөзел юрдум Түркменистан» ялы онларча гошгулар мунуң гөзли-башлы шаядыдыр. Шахыр өзүниң бу шыгырларында, белли дереҗеде, бейлеки эсерлериндәки пикирлери гайталаса-да, көпленч халатда пикирини, лирики гахрыманың дуйгуларыны чуңлашдырмак билен болупдыр. Мунуң өзи Ата Салыхың дөредиҗилик сенедини хемише тарашлап, кәмиллешдирип дурандыгының субутнамасыдыр.

Ата Салыхың дөредиҗилигиниң хайсыдыр бир дөврүни алып, оны айры-айры тематика бөлмек мүмкин дәл. Чүнки шахыр бир шыгырда диңе бир теманы орта атмак билен чәкленмейәр, эйсем бир шыгрың чәклеринде кән тема дегип гечйәр. Мунуң эдеби эсерде оңат тарапы-да бар, ярамаз тарапы-да. Йөне Ата Салых бабатында айдыланда, онуң поэзиясының өрки хемише зәхмет темасы билен җебис утгашыклыдыр. Ол зәхмет темасына айратын үнс берипдир. Шахырың лирики гахрыманы, эсасан, зәхмет адамыдыр, тэзе дурмушы, җемгыети ишеңңир гуруҗыдыр, зәхмет эдерменлигиниң гөреллесини гөркезйән адамдыр.

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 96 сах.

Ата Салых оба билен, онуң адамлары билен багры бадашан шахыр. Шуңа гөрә-де, онуң шыгырларының аглабасы оба, онуң аладалары билен утгашып гидйәр. Ата Салыхың хер бир шыгрында зәхмет темасының агзалияндыгыны айтманымызда хем, онуң «Хөвес билен бежерйәрис пагтаны», «Кән хасыллар алалың», «Колхозчы дайханлар, кәндир зорумыз», «Колхозлар», «Зәхмет сени максадыңа етирер», «Үстүнликден үстүнлиге», «Зарпчылар», «Зарплы зәхмет» ялы гошгулары зәхмет мукамы шекилинде яңланяр. Бу шыгырлар Ата Салыхың өз илиниң гөзи хем гулагы боландыгыны, колхозчының яшайшы билен билеи дем аландыгыны, онуң шатлыгына шатланып, гайгысына гамланандыгыны гөркезйәр.

Хат-соватлы болмага үнс берйәр колхозлар,
Хер бир ишде жан эдип, өңде баряр колхозлар,
Айдан сөзүңи үстүнде пугта дуряр колхозлар,
Социализм ярышын гүйчлендирйәр колхозлар[1].

Бу сетирлерде шахыр колхоз дурмушының хысырдыларыны умумылыкда беян эдйәр, «социализм хециңи дыңгысыз чалян» колхозларың батлы өсүшиңе өз яңындан бегенип, икп болуп билмейәр.

Ата Салых колхозчының зәхмети хакында умумы шыгырлар язмак билен чәкленмәндир. Ол оба дайханының хысырдысының эхли этапларына гөз етирмәге өзүниң шахырана сөзи билен онуң берекеллесини етирмәге зехинини аямандыр. Эгер ол «Кән хасыллар алалың» атлы шыгрында «ерлери мес эдип, дөкүп дөкүп» илдешлерини ак пагтадан кән хасыл алмага чагырян болса, «Колхозчы дайханлар, кәндир зорумыз» атлы гошгусында дайханларың гүйчлерини пагта йыгымына жемлемәге мувесса гойяр:

Колхозчы дайханлар, кәндир зорумыз,
Билимиз гушалың йыгым вагтында.
Пагта экмек ата-баба каримиз,
Жан чекип ишләлиң йыгым вагтында[2].

Шейлеликде, Ата Салыхың лирики гахрыманының эсасы өлчеги зәхметдир, зәхмет болса рухубеклигиң, ватанчылыгың, догручыллыгың, достлугың гиревидир. Эгер биз Ата Салыхың «Зәхмет сени максадыңа етирер» атлы гошгусында:

«Ленинград» колхозының ишлерини
Барлыгыча гөркезмекчи болярын.
Ким зарпчы ишлейәрдир, ким ялта, —
Хеммесиниң маглуматын билйәрин[3] —

диен сөзлериң ыз янындакы шыгыр сетирлерине салнан адам атларына гөзүмиз дүшйән болса, «Үстүнликден үстүнлиге»

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 17 сах.
[2] Шол ерде, 46 сах.
[3] Шол ерде, 50 сах.

атлы гошгуда «Гызыл байдак» колхозынын зарплы зарпчылары» билен долы таньшмага мүмкинчилик дөрейәр. Ата Салых өз окыжысыны зарпчыларың янларына алып баряр, онуң билен «ишлериң баршыны», «билин гушап, ише барянлары», «зарпчыларың хатарында дурянлары» сынлаяр, диңе бир пассив сынламагам дәл, оларың хыжувлы зәхметиниң миввесине шахырана гөз етирйәр.

Ата Салыхың дурмуш хем дөредижилик ёлы догрусында язылан макалаларда, ылмы ишлерде шахыр, хамана диериң, халкың социализм гурмаклыга тарап херекетини жуда баржамлы, дабаралы суратландыряр, бу тарыхы процесиң кынчылыклары, конфликтлери, гапма-гаршылыклары гөркезилмейәр диен пикире душ гелийәр. Догры, шахырың отузынжы йыллардакы шыгырларында тәзе билен көнәниң якатутушыклы гөреши ончаклы йити шөхлеленмәндир. Эмма мунуң үчин Ата Салыхың дөредижилигини танкыт яссыгы эдинмек нәдогрудыр, чүнки бу «кемчилик» диңе Ата Салыхда дәлди, башга шахырларда-да барды. Бу ягдай айратын-да халк шахырларының дөредижилиги үчин махсусды, өзем бу кануны процесс совет дөврүндәки дилден айдылян халк поэзиясының чәклеринде социалистик реализмиң метод хөкмүнде формулирленмеги үчин бүтинлей мувапыкды.

Чепер эдебиятда образы улалдып гөркезмек типиклиги инкәр этмән, эйсем ыкрар эдйәр. Ата Салых хем социализмиң адимлериниң геримини шахырана улалтмак билен, совет хакыкатының типик тарапларыны хертараплайын ачмага ымтылыпды. Ата Салых йөне ерден «Токмак» журналы билен йыгы арагатнашык сакламанды. Ол кемчиликлер, зыянкешлер билен барлышыксыз гөрешенсоң, «Семенникдәки сүйрепжеңлик» догрусында, кәбир колхозлардакы «терс пикире дүшүп, ишден эли сован адамлар», «көр гурамалар», «чүйрүк башлара көмек боляплар, гызыл-акдан стакана гуйяплар», «колхоз малыны иййәнлер» хакында шыгыр билен хабар язып, «Токмага» йүз тутупды.

Пьяпларың меңлисини бозаймасам болжак дәл,
Эрбетлери найзама дүзәймесем болжак дәл,
Мен булары ыкжамлап урAймасам болжак дәл...[1] —

диенде шахырың лирики гахрыманы өзүниң сөвешжең рухы билен пархланыпды.

Дүрли себәплере гөрә, Ата Салых оба дурмушының дүрли темаларына йүзленип, олары өзүче ишләп, «шәхер» темасына, я башгача айдыланда, обадан алысдакы темалара батыргай эринип билмейәрди, йөне ол хер ничик-де болса бу темалары-да гөзден салмады, өзүни дүнйә вакаларының жүммүшинде ялы дуйды. Ата Салыхы Испанияның гахрыман халкының

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 53 сах.

(«Испанияның гахрыман халкы», 1937) ыкбалы-да толгундырды, ол ярагыны шакырдадян Гитлери-де шахырана сетирлерде паш этди («Германияның гудузлан Гитлери», 1934), ганхор фашистлериң тумшугына какылҗакдыгындан-да хабарлыды («Тумшугыңа какылар»), комиссар Пожарский билен Совет Союзының яшулусы М. И. Калинини хем унутманды («Комиссар Пожарский», «Калинин»), Шевченконың юбилей дабараларына-да өз сесини гошупды («Шевченко»)...

«Германияның гудузлан Гитлери,
Хыял этме СССР-е чозмага.
Уруш исләп, үстүмизе гелсеңиз,
Тайындырыс бурнуңыздан йүзмәге.

Азат Ватанымың азат халклары,
Топуң агзын сизе тарап өвүрер.
Бәшатар, пулемёт, бомбалар атып,
Үстүңизе гызгын оды совурар[1]

Мунуң өзи хүшгәрлиге чагырышды, гуҗурлы совет халкының душмана ымыклы дуйдурышыды, шахырың дүнйәдәки ярамазчылыклардан, булагайлыклардан хабарлыдыгының аламатыды.

1937-нҗи йылда Ата Салых «Испанияның гахрыман халкына» атлы шыгрыны язяр. Белли болшы ялы, испан темасы шол йылларда тутуш совет эдебиятында, айратын хем поэзияда гиң орун алыпды. Бу хакда рус шахыры-да, белорус шахыры-да, грузин шахыры-да языпды. Элбетде, Түркменистаның халк шахырының язан гошгусыны олар билен деңешдирип отурмагын зерурлыгы ёк. Йөне шыгры оканыңда, шахырың бүтин дүнйәде улы ховсала хем хыжув дөреден испан темасына оңат дүшүнендигине гөз етирсе боляр. Ата Салых Испанияның гахрыман халкының дүнйә фашистлерине гаршы алып баряи айгытлы гөрешине түркмен халкының адындан гуваняр, олара күлли түркмениң алкышыны етирйәр:

Эй, Испанияның гахрыман халкы,
Хемме зәхметкешлер гуваняр сизе.
Бүтин дүнйә фашистлерине гаршы
Гөреш эдйәнлигңиз мәлимдир бизе.

—Ёк болсун, фашизм! — дийилен шыгар,
Бу шыгары айдяр хемме пролетар[2].

Халкара ягдайының чылшырымлашан дөврүнде, фашистлериң отлы көйнек геен махалында, диңе бир халкы хүшгәрлиге чагырмак, фашизми нәлетлемек етерлик дәлди, мунуң үчин өз гүйчлериңе, мүмкинчиликлериңе серенжам бермеклик зерурды. Әхли түркмен шахырларының дөредиҗилигинде бол

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 55 сах.
[2] Шол ерде, 66 сах.

ны ялы. Ата Салыхың шол дөвүрдәки дөредижилигинде Гызыл Гошун темасы хас илери сүрүлди. «Йигрими икә етен зәхметкеш яшлар», «Гызыл казарма гирип», «Демир гала болуп Ватан дашына», «Душман хүжүм этсе бизиң Ватана», «Гызыл эсгерлер» ялы шыгырлар Ата Салыхың Гызыл Гошун хакындакы ойланмаларының дүйп өзени болды. Шахыр бу шыгырларында хем өзүниң бейлеки шыгырларындакы өвүт-несихат эхеңлерини бирсыхлы довам этдирди. Эгер Ата Салых «Йигрими икә етен зәхметкеш яшлар» (1932) атлы шыгрында:

Йигрими икә етен зәхметкеш яшлар!
Гызыл Гошунлыга гележек вагтындыр.
Советлер юрдунда чын гөвни хошлар,
Гөвни хошлук өйне доляк вагтындыр.

Түпең ат, нызам эт, ишле берк дуруп,
Хүжүм эдйәнлериң чөресин гөрүп,
Капиталистлере гайтаргы берип,
Эдермен снайпер болжак вагтындыр[1] —

диен язса, «Гызыл эсгерлер» (1939) атлы гошгусында эййәм гошун хатарына гелип, «өз постунда беркден берк дуран гызыл эсгерлериң» васпыны етирипди.

Ата Салыхың Гызыл Гошун хакындакы шыгырларының хер сетиринде ватанчы шахырың сөзи эшидилйәр, онуң йүрекден чыкян өвүт-несихатлары месаңа-мәлим дуюляр. Өз несихатларының долы хем ынанчлы болмагы үчин шахыр сне-де багтлы совет дурмушының артыкмачлыкларындан сөз ачяр. Биз бүтин дүнйә гөрелде боларлык жемгыет гурдук, оны өз зәхметимиз, ярагымыз, тагаллаларымыз билен горамалыдырыс, аявлы сакламалыдырыс. Ине, Ата Салыхың Совет гошуны хем горанма темасындан язан шыгырларындан шейле нетижелер чыкяр. Жемләп айданыңда, йигриминжи-отузынжы йыллар Ата Салыхың дөредижилигиниң гүлләп өсен, бой алан, шахаларыны яйрадан дөври болды, шахыр дурмуш билен аякдаш галам урды, партияның сыясатының белли пропагандачысы хем агитаторы болды. Бу дөвүрде Ата Салыхың дөредижилик тематикасының герими гиңеди, тәсир етирижилик гүйжи артды, онуң шыгырлары түркмен совет поэзиясының нобатдакы үстүнликлери хөкмүнде белленди. Хут шу дөвүрде язылан шыгырлар онуң 1939—1940-нжы йылларда чап эдилен ики саны йыгындысының өзени болды, хут шу дөвүрдәки хызматлары назарда тутулып, оңа Түркменистаның Халк шахыры диен хорматлы ат дакылды.

* * *

Ата Салыхың 19[illegible]-нжы йылда чап эдилен терҗиме халында шейле дийилйәр. Ата Салыхың агитаторлык иши фашистик

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 39—40 сах.

басыбалыжылара гаршы Бейик Ватанчылык уршы йылларында айратын гиң гериме эе болды. Бу йылларда шахыр көп санлы гошгулар хем айдымлар язды, олар онуң мәхрибан үлкесиниң эхли обаларына хем колхозларына барып етди, онуң сөвешиш йөрен илдешлерине язан хатлары аркалы, шейле хем фронт метбугаты аркалы фронтларда яңланды. Бу йылларың гошгулары ялкымлы совет ватанчылыгына, Коммунистик партия, бейик Совет Ватанына чәксиз сөйгә гуршаландыр»[1].

Догрудан хем, Ата Салыхың поэзиясы бу дөвүрде өзбөлүшли яңланды, шахырың лирики гахрыманының гахар-газабы озалкылардан артды, шахыр өзүни хертараплайын мобилизленен адам дийип дуйды. Ата Салых уршы гөрмедик, фронтуң айылганчлыкларыны герденинде сынамадык болса-да, пикир-дуйгуларыны, ишини, гөрешини, аладаларыны дүйрмеги билен оңа багышлады, ецше багышлады. Бейик Ватанчылык уршуның башланан йылында шахыр сан тайдан бейлеки дөвүрлериң бир йылында язанындан көп язды. «Берк гайтавул берерис», «Йөрүң, достлар, сөвешмәге гиделиң», «Енжегимиз хак», «Сөвеше йөрүң, йигитлер», «Адамзат душманы» ялы гошгуларың ашагында «1941» диен сене бар. Мунуң өзи шахырың гужур-гайрат, ички хыжув билен ишләндигиниң шаятларындан биридир. Ата Салыхың 1941-нжи йылда язан шыгырларының айдыр хепде тайдан хронологиясыны кесгитлемек ецил иш дәл, такык сенелер голязмаларда хем, чап эдилен йыгындыларда хем сакланмандыр. Йөне онуң «Берк гайтавул берерис» (1941) атлы шыгры А. Салыхың уруш хакындакы гошгулар топарыны ачяр диймәге эсас бар. Чүнки шахыр бу гошгусында «уруш» сөзүни диллерде илкинжи гезек яңланян пурсатларыны беян эдйән четаллара йүзленйәр, турувбашдан халкың айгытлы протестини шахырана сетирлере сиңдирйәр:

Өзен шертнамасын гаолхат бозуп,
Совет Союзының үстүне чозуп,

Нежис ганымлар гечип серхетден,
Бизе буйрук болды Нарком полатдан.

Ерден танклар йөрнар, гөкден — самолёт,
Батлы өңе гитерис, совруп ызгын от,

Пулемётдан ок ямгырыны сепелэп,
Душманы ер тейине салыпыс чепелэп!

Зарбымыздан ер, гөк тербенип гелер,
Уруш одун якянлар гүйжүмиз билер![2]

Бу сетирлери ажды хаоарын йыкан гүни галамына гоп берен халк шахыры язып билжекди. Ата Салыхың Бейик Ва-

---

[1] Писатели Советского Туркменистана. Ашхабад, Түркменгосиздат, 1955, 54—55 сах.

[2] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 123 сах.

танчылык уршунын илкинжи йылларында дөреден шыгырларынын аглабасы чагырыш хәсиетлиди. Ол дүрли кәрде ишлейән, дүрли яшдакы адамлары — бир максада гуллук эдйән, Ватанын топрагынын хер дабаныны жаны билен барабар гөрйән зәхметкешлере ватанчылык чакылыгыны ёллаярды, халкын ынамдар векили хөкмүнде «Йөрүн, достлар, сөвешмәге гиделин!» диййәрди. Ата Салыхын ёкарда атлары агзалан гошгулары Дурды Гылыжын уруш йыллары өрән йөргүнли болан «Бөкдемән мени» атлы шыгры билен ден дережеде халкын йүрегине барян ёлы тапыпды.

Йөрүн, достлар, сөвешмәге гиделин,
Ватан бизи ар алмага чагыряр.
Душманлары күл-пеекун эделин.
Ватан бизи ар алмага чагыряр...

Залым Гитлер энчелери гул этди,
Не гөзел жайлары якды, күл этди,
Гүлзар болан ерлеримизи чөл этди,
Ватан бизи ар алмага чагыряр[1] —

диймек билен, Ата Салых өзүнин шахырана сөзлүк составындакы хыжувлы сөзлере бат берипди. Шахырын шу сетирлерини ве чагырыш әхенли бейлеки сетирлерини оканында, түркмен классыкы поэзиясынын нусгалары — айратын хем Сейдинин ватанчылык дуйгуларына югрулан лирикасы хакыдана гелйәр. Элбетде, мунун өзи тебигы ягдайды, Ата Салых дөредижилик мекдебини классыкларын эсерлеринин сахыпаларында гечипди. Галыберсе-де, бу бабатда хем халкын гахар-газабыны жошдуржак болсан, Сейдинин, Зелилинин лексикасындан ерликли пейдаланылмалыды, Гитлер билен Сейдинин гөрешен душманларынын арасында нәхилидир «гандүшер» гарындашлык барды — абат илаты бибат этмек, парахат отуран илатын гүнүни буламак оларын икиси үчин-де махсусды.

Өз чакылыгыны такык материал эсасында довам этдиренде, халк шахырынын сеси өзболушлы эшидилйәр, онда Ата Салыха махсус болан ички толгунманы, хыжувы, пафосы, интонацияны, пикирлерин геримини аншырса боляр.

Шахырын «Гулак сал, несихат берейин сана», «Мен сени фронта уградян шу гүн» («Иниме»), «Өн хатарда болмагыны табшырян» («Иниме»), «Сөвер достум», «Ватанын мерт оглы», «Совет халкы гул болмаз», «Берекелла, батыр доганым», «Фронтдан хат» ялы шыгырлар Ата Салыхын Бейик Ватанчылык уршы деврүндәки дөредижилигинин дүйп хамырмаясы болды.

Ата Салыхын «Мен сени фронта уградян шу гүн» шыгры билен «Өн хатарда болмагыны табшырян» шыгрынын ара-

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 123 сах.

сында логики багланышык бар. Ол багланышык бу ики шыгрың ашагында «Иниме» диен сөзүң болмагында дәл, эйсем оларың маны тайдан бири-бирине якынлыгында, бири-бириниң үстүни етирйәнлигинде.

Мен сени фронта уградян шу гүн.
Сениң гитмегиңе шатланяр гөвүн.

Ишиң шовлы болсун, ёлуң оң болсун,
Достларың шат, душман халы тең болсун.

Дакын ярагыңы, атлан атыңа,
Гарашярын сениң шейле хатыңа[1] —

диен сетирлерден соң, шахыр өзүниң нәхили мазмундакы хата гарашҗакдыгыны язяр. Шахырың лирики гахрыманы өз инисиниң «душманы мергенлик билен урмагыны, бир өзүниң йүз фашисте тай болмагыны», ата-бабаларын «сөвешде еңилмек намысдыр, ардыр» диен сөзлерини берҗай этмегини ислейәр. Шу саргыт Ата Салыхың бейлеки шыгрында хем довам этдирилйәр. Шахыр нәме хакда айтса-да, нәмәниң саргыдыны этсе-де, Ватан, халк сөзлерини, дүшүнҗелерини гөзден салмаяр, өзүниң пикирлерини шу ики саны улы манылы сөзе сырыкдыряр:

Ватаныңа, халкыңа пейда гетиргин,
Өз боржуңы долы ерине етиргин.
Тутан ишиң мертлик билен битиргин,
Несихатым алмагыңы табшырян[2] —

Ата Салыхың лирики гахрыманы «өңе барян Гызыл Гошун хакда» ойланмага-да етишйәр, «парахат вагтында гөрлен эзиз Москваны-да» унутмаяр. «Ватаның мерт огулларыны» тарыплаяр, бир гөрсеңем, фронтдан гелен хатың дүйпли мазмуны догрусында пикир йөредйәр.

Ата Салых информбюроның хабарлары билен окыҗыларыны таныштырмак үчин шахырана зехини аяманды, өз янындан сөвешиң аладалары билен яшанды. Шу эхең комиссар Гелдиевиң ядыгәрлигине багышланан «Сөвер достум», Совет Союзының Гахрыманы Гурбан Дурда багышланан «Ватаның мерт оглы» ялы гошгуларында хем дуюляр.

«Түркменистан» газетинден окадым,
Душманлара нәхили гарны чыкышың,
Гөрешип иң соңкы демиңе ченли,
Фашистлериң беркитмесин йыкышың...

Мукаддес боржуңы, берен сөзүңи
Ынам билен долы ерине етирдиң.
Халкың сенден талап эдиши ялы,
Түкениксиз, агырт көп иш битирдиң[3].

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 132—133 сах.
[2] Шол ерде.
[3] Шол ерде, 140 сах.

Бу сетирлер дүшүндириш талап эдип отурмаяр. Олар түркмениң герчек оглы комиссар Гелдиевиң эдерменлигине багышланыпдыр. Эдил шуна меңзеш сетирлери шахыр Гурбан Дурды бабатында хем язяр.

Элбетде, дүрли гахрыманлара багышланан гошгуларда бирек-биреге меңзешлик гөз-гөртеле болуп дуряр, шахыр бири бабатында уланан меңзетмелерини бейлекисине-де гөнүкдирйәр. Мунуң өзи гошгуларың рухуна, идея сагдынлыгына бир-жик-де зепер етирмейәр.

Ата Салыхың Бейик Ватанчылык уршы хакындакы шыгырларының идея сагдынлыгыны йөрите ныгтамак герек. Шахыр илдешлерини сөвеше чагырмак, сөвеш информацияларыны шыгыр сетирлерине гечирмек билен чәкленмеди, ол окыжыларының өңүнде душманың хакыкы кешбини ачмагы башарды. Душманың бет максатларына айдың дүшүнйәндигини гөркезди, «адамзат душманларының» ганхорлук, бихаялык перделерини ымыклы дережеде йүзлеринден сыпырды. Ата Салыхың «Адамзат душманы», «Суд өңүнде сөмелдерне», «Дузага дүшен душман», «Өз урaн палтасы өзүне дегди» гошгуларыны сыясы памфлетлериң оңат нусгасы атландырмак мүмкин.

Тилки мекир болса-да, әтләп ери гаңандыр,
Нәли азан фашистлер инди габрын тапандыр.
Гана сүвсан итлериң додаклары кепәндир,
Арабасы жыгылдан, текерлери сынандыр,
Угур тапман гидере, товсун бөкүшини гөрүң![1]

Шахырың сыясы памфлетлери тылда эстраданың сахналарында, чепер хөвесжеңлериң чыкышларында, мекдеп окувчыларының диллеринде гайталанырды, шахырың «Совет халкы гул болмаз» диен шыгрыны гелин-гызлар лоло салырдылар.

Бейик Ватанчылык уршунда совет халкының еңшини үпжүн эден шертлериң бири онуң еңилмез оптимизми болупды. Оптимистик рух диңе бир сөвешйән гошун үчин махсус болман, эйсем «сөвешйән» шахырларың-да идея-дөредижилик девизи болды. Бу бабатда Ата Салыхың поэзиясы-да пес отурмады. Уршуң илкинжи йылларындан башлап, оптимистлик билен «Берк гайтавул берерис», «Еңжегимиз хак» диен шахыр ахырына ченли-де шу пикиринде галды. Бу ерде Ата Салыхың «Еңжегимиз хак» атлы шыгры билен (1941) «Сагыныпан йөр өне Берлине сары» (1945) диен гошгусыны дегшири гөрмек гызыклыдыр:

Фашизм ёк болар дүнйәң йүзүнден,
Нежис ганхорларың уряс гөзүнден...
Галамым — бөшатар, сөзлеримдир — ок,
Ата Салых диер еңжегимиз хак![2]

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 145 сах.
[2] Шол ерде, 125 сах.

Бу сетирлериң йөне ерден язылмандыгыны Бейик Ватанчылык уршуның вакалары ачык-айдың тассыклады. Бизиң гахрыман халкымыз «фашизм аждарының башыны кесди», уршы еңишли тамамлады, диңе бир эне топрагы дәл, эйсем Европаның фашизм зулмундан ган гусан халкларыны хем халас этди. Еңишли гүнүң өңүсырасында шахыр өз досты Бегназар Непесова йүзленип шейле сесленипди:

Фамилияң Непесов, Бегназар адың,
Токайың арсланы, дагың шири сен.
Барха гүйжүң артар, говшамаз бадың.
Ватана вепалы әриң әри сен[1].

Ата Салыхың Бейик Ватанчылык уршы дөврүндәки дөредижилигинде гөнүден-гөни еңиш гүнүне багышланан шыгыр болмаса-да, ёкаркы сетирлер, айратын хем онуң «Фронтдан хат» гошгусы халк шахырының совет адамларының шанлы еңшини түйс йүрекден гутландыгына гүвә гечйәр.

Ата Салыхың көптарaплы дөредижилиги бар. Ол түркмен совет поэзиясына басня жанрыны гиризен, шол жанрың өсдүрилмеги угрунда көп иш эден шахырларың бири. Кәбир эдебиятчылар түркмен халк шахырының бу жанра йүзленмегинде рус эдебияты дүйпли тәсир эдипдир диен пикири өңе сүрйәр. Рус эдебиятчысы ве языжысы П. Скосырев бу пикире гаршы чыкып, Ата Салыхың дөредижилик чешмесиниң, эсасан, түркмен классыкы эдебияты ве фольклоры боландыгыны адалатлы беллейәр. Ата Салых халк шахыры хөкмүнде бизиң классыкы поэзиямызда басня жанрының элементлерини өзүче довам этдирипдир ве байлашдырыпдыр. Мунуң үстесине-де, шахырың дөредижилигинде бу жанрың йүзе чыкмагына дурмушың өзи себәп болупдыр.

Ата Салыхың дилден диле гечип йөрен иң йөргүнли баснялaрындан бири «Ёлбарс ве тилки» атлы баснядыр. Бу эсер шахырың көп санлы йыгындыларына гирди, чепер хөвесжеңлериң репертуарында хем ымыклы орун тутды. «Ёлбарс ве тилки» атлы басня Бейик Ватанчылык уршы дөврүниң ахыркы йылында язылыпдыр, идея-мазмун тайдан ол халк шахырының уруш хакындакы гошгулар топарының гөс-гөни довамыдыр. Баснядa түркмен халк дөредижилигиниң эртеки жанрының тәсири месаңа-мәлим дуюляр.

Акгынлы хем чуң манылы сетирлериң арасы билен Ата Салых бизиң юрдумызың топрагыны гана буламага милт эден хилегәр душманы — Гитлерчи фашизми паш эдйәр, онуң хилесиниң баша бармандыгыны, өзүнден гүйчлә учрандыгыны яңзыдып гечйәр. Яңзыдылып айдылян бу маны басняның ахыркы сетирлеринде шейле жемленипдир:

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 155 сах.

Хер ким өз гүйжүнден дашары гитсе,
Гүзүн гөге тутуп, мен-менлик этсе,

Абрайдан дүшер, масгара болар,
Яңкы тилкиң гүни башына гелер[1].

Эгер Ата Салыхың гитлерчи фашистлер хакындакы шыгырларында душманың мекир тилкә меңзедилйән ерлери билен ёкардакы сетирлери деңешдирип гөрсек, «Ёлбарс ве тилки» атлы басняның гөнүден-гөни Бейик Ватанчылык уршуның вакалары билен багланышыклыдыгы дүшнүкли болуп галяр.

Түркменистаның халк шахыры Ата Салыхың Бейик Ватанчылык уршы дөврүндәки дөредижилиги фронт ве тыл вакаларына шахырың айны вагтында сесленип дурмагы билен тапавутланды, классыкы поэзиямызың тәсири бу дөврүрде айратын йити болды. Шахыр совет адамларының агзыбирдигине, партияның төверегине ыкҗам жебислешигине ымыклы гөз етиренсоң, галамыны бәшатара, сөзлерини ока өврүди.

* * *

1945-нжи йылың бахары совет адамларына уллакан шатлык гетирди: партияның ёлбашчылыгы астында тутуш дөрт йылың довамында алнып барлан алдым-бердимли, ган дөкүшикли сөвеш бизиң халкымызың гахрыманчылыклы, эдерменчиликли еңши билен тамамланды. Тутуш дөрт йыллап йүрегинде гөтерип йөрен мукаддес арзувлары дурмуша гечесоң, Ата Салых хем өзүниң галамдашлары билен бир хатарда зехинини парахатчылыклы зәхмет чекмәге башлан совет адамларының хызматында гойды. Уруш зерарлы вейран болан халк хожалыгыны дикелтмек ве өсдүрмек, социалистик зәхметиң гудратлы гүйжи ялы темалар Ата Салыхың дөредижилигиниң меркези темалары болды. Халк шахырының лирики гахрыманы ене-де «гуҗурлы, гайратлы, эгсилмез батлы» багтлы түркмен гөзелини васп этди, бир серетсең, ол гахрыманың дуйгулары «өз боржуны ерине етирип, Ватан үчин эгирт көп иш битирип, гошун гуллугындан гайдып гелен» йөнекей солдатың дуйгулары билен утгашып гитди, бир гөрсеңем, онуң пикир-хыялында «Берлинде Еңиш байдагыны дикип гелен герчек йигит» җанланды.

Ата Салыхың урушдан соңкы дөврүрдәки гошгуларының саны өнчаклы көп дәл.

Онуң Бейик Ватанчылык уршундан соңкы дөврүрдәки дөредижилигинде сөйги лирикасының кәбир элементлери пейда болупдыр. «Багтлы гөзел сен», «Балдан ширин сөзлим» ялы шыгырлар онуң дөредижилигиниң ирки дөврүнде-де, уруш дөврүнде-де ёкды диймәге эсас бар. Шейле шыгырлар, тутушлыгына аланыңда, сөйги лирикасының «талапларына» җогап

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 158 сах.

берйәр диймек болмаз. Шахыр хер ничик-де болса, өз лирики гахрыманыны «меденичетли яшаян иллерин» арасына элтйәр, окув окап, орта билим алан, абрайлы мугаллыма болан яш түркмен гызы билен душуряр, кәте болса оны колхоз мейданында зәхмет чекип йөрен гөзеллери сынламага чагыряр. Йөне ол ничикми «багда ачылан гүллер, тоты кимин ширин диллер, лебдәки баллар, ажап мургузарлы көллер, гылдан инче нәзик биллер, ак йүздәки гоша халлар, билбил кимин сайраян диллер», «гардан ак алкым» («Багтлы гөзел сен») барасында гөвүн йүвүрдип уградыгы, шыгрың леззетин гачяр, ёкардакы деңешдирмелер хем меңзетмелер Молланепесиң я Кеминәниң шыгырларының сахыпаларындан гөчүп гелип, Ата Салыхың шыгырларының гатларында орун тутан ялы болуп дуюляр.

Ата Салыхың Бейик Ватанчылык урушундан соңкы дөвүрдәки дөредижилиги үчин шейле шыгырлар хәсиетли дәлдир. Тутуш йигрими йыла голай вагтың довамында шахыр тәзе тема хем сөз агтарды, ол диңе бир Түркменистан ве онуң адамлары хакында дәл, эйсем бүтин Совет Союзы хакында язды. Шахырың «Александр Пушкин», «Гелди бизиң үчин шатлыклы вагт», «Дагыстан халкының гарры шахыры», «Хорматлы халыпам, гарры уссадым», «Энче дерялардан, деңизден гечдим» ялы онларча гошгулары онуң Ватан хакындакы дүшүнжесиниң хас гиңәндигини, ол дүшүнҗәниң Гүнортаның белент дагларындан башлап, Демиргазыгың бузлы океанына ченли, шатлама совуклы Узак Гүндогардан Европаның җуммүшине ченли яйылып ятан уммасыз гиңишлик билен баглыдыгыны гөркезйәр. Ата Салых СССР-и:

Еке-ток мерданлар, ширлер Ватаны,
Бир җан-бир тен агзыбирлер Ватаны[1] —

атландыряр.

Шахырың поэзиясы доганлык халкларың әхлисине баш болуп социалистик өсүшиң ёлуна чыкан, адамзада В. И. Ленини, А. С. Пушкини, А. М. Горькини берен бейик рус халкыны тарыплады, бу ажайып халкың адамкәрчилигине, гүйч-куввтына шахыр өзүниң хайран галяндыгыны айтды:

Руссияда доган азатлык гүни,
Бол багтың голтугна салды түркмени.
Ол гүнеш зулматың зынҗырын гырды,
Хукуксыз халклара хак-хукук берди.
Шатлыгымыз барха мөвч уруп җошды,
Дабарамыз дурман даглардан ашды[2].

Ватан, партия ве сердарлар хакындакы, Москва, тәзече яшаян Түркменистан хакындакы гошгуларда хем Ата Салых зәхметкешлериң тарыхы ыкбалларында бейик рус халкының

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 171 сах.
[2] Шол ерде, 175 сах.

ойнан улы ролуны, онуң дурмушың эхли пудакларында битирен эгирт хызматларыны гайта-гайта ятлап гечйәр.

Ата Салыхың «Ылхам чешмеси, гөвүнлериң гуванжы» А. С. Пушкине симпатиясы айратын гүйчлүдир. Шахыр өз кәрдешиниң 150 йыллык юбилейине багышлап язан гошгусында бейик рус шахырының белентлигиниң «сырларыны» өзүче ачяр:

Руссияда зорлук хөкүм сүрйәркә,
Көплер хорлук чекип, жебир гөрйәркә,
«Гөрсем» дийип халкың азат боланын,
Эрк, ыгтыяр, деңлик, хукук алапын,
Хакыката тарап догры йөредиң,
Ша көшгүне йигренч билен гарадың[1].

Ата Салых бейик рус шахырының дөреденлериниң бакы яшажакдыгыны айдяр, онуң эсерлеринден ылхам аляр, оны өзүниң ве өзи дек йүзлерче шахырың ыгтыбарлы халыпасы хасаплаяр.

Урушдан соңкы дөвүрде Ата Салых юрдумызың бирнәче ерлерине гезеленже гитди, шол гезеленчлериң нетижесинде ол Кавказың гөзел тебигатыны васп этди («Энче дерялардан, деңизден гечдим»), Түркменистанда отурып, улы юбилей мынасыбетли Украинаның йүреги «Днепр дерясы дек жошгунлы» шахырыны ятлады, «шөхраты эгсилмежек» эгирдиң, Газагыстаның сайрак билбили Жамбылың арадан чыкмагына йүреклен гыйылды. Шу темалардан язан шыгырларында Ата Салых илкинжи нобатда шол юртларың доганлык халклары хакында мәхирли сөз ачды.

1948-нжи йылда Ашгабатда Ата Салых Дагыстаның мешхур шахыры Гамзат Цадаса билен душушды. Бу душушыкда Түркменистаның халк шахыры өз галамдашына йүзленип: «Гамзат, мениң гөвнүме болмаса, икимиз озалдан хем бирибиримизе якын ялы... Сиз эдил өз гарындашларыңызы гөрмек үчин Дагыстандан гөрме-гөрше гелипсиңиз» диенинде, Гамзат Цадаса хем: «Ёгсам нәме, бизиң арамызда дине бир деңиз бар. Ол хем бизиң янымызда хич зат ахырын» дийип жогап берипди. Түркменистаның халк шахыры дагыстанлы достуны мәхир билен гарины алыпды, оңа өз халкының адындан гүл дессесини гowшурыпды. Ата Салых шейле ятдан чыкмажак, тоңдурыжы душушыгы «Дагыстан халкының гарры шахыры» атлы гошгусында шейле беян эдипди:

«Салам!» дийип, элим элне беремде,
Мәхир билен гужаклады ол мени!
Элин эгне берип биле дурамда
Айтды: — Чын йүрекден сөййәрин сени.

Хормат эдип бир дессе гызыл гүл бердим,
Бағымызың атыр ыслы гүлүнден.

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 187 сах.

Билбил кимин онуң сайрайшын гөрдүм,
Чепер сөзлер сачып азат дилинден[1].

Ата Салыхың поэзиясында халкларың бозулмаз достлук идеясы парахатчылык идеясы билен җебис утгашып гидйәр. Европада уруш ожагының иң ховплусы өчүриленден соңра-да, Ата Салых пугта парахатчылыгы беркарар этмек үчин халкларың агзыбирлигиниң зерурлыгы догрусындакы пикири өзүниң телим шыгрында ныгтап гечди. Меселем, ол өзүниң «Агзыбирлик хемме затдан гүйчлүдир» атлы шыгрында шейле йүзленди:

Труменлер ярагларна бат берип,
Өзлерине адалатлы ат берип,
Ким оларың диенлерин этмесе,
Атом билен яндырҗакмыш от берип...

Ишчилере чекдирсе-де хорлугы,
Ёл алмаз фашистлең хөкүмдарлыгы.
Атомдан хем, доллардан хем гүйчлүдир
Зәхметкеш халкларың агзыбирлиги[2].

Элбетде, парахатчылык йөне ерден газаныланок, оны гөрешде, зәхметде берклешдирмек герек. Халк шахыры муны айратын ныгтап гечйәр. Ата Салых «Колхозчы гыз», «Гөзел юрдум Түркменистан», «Гөрешип зәхметде еңйәнлер хакда», «Совет адамлары ишде ян бермез» ялы гошгуларында зәхмет темасыны ызыгидерли беян этди.

Ата Салыхың урушдан соңкы дөредиҗилиги форма хем мазмун тайдан тәзе агтарышлар, гөзлеглер билен-де беллеңди. Шахыр өзүниң мундан озалкы дөредиҗилигинде сөзүң долы манысындакы сюжетли эсер дөретмәге сынанышык этмәнди. Шейле сынанышык илкинҗи гезек 1947-нҗи йылда эдилди — шахыр «Чын йүрекден чыкан сөз» атлы поэмасыны язды.

Бу лирики поэма шахырың дөредиҗилигиниң идея тайдан өсендигини, чеперчилик усссатлыгының барха камиллешйәндигини гөркезйәр. «Чын йүрекден чыкан сөз» атлы поэма кәбир бабатда Гамзат Цадасаның «Чопан хакында хекаят» поэмасыны ядыңа салыр. Бу ерде хем кәбир бабатда түркмен чопанының ажы ыкбалы гозгаляр, кәбир вакалар Гамзат Цадасаның беян эден нәҗыгалы вакалары билен утгашып гидйәр. Йөне Ата Салыхың «Чын йүрекден чыкан сөзи» шахырың хут өзүниңкидир, онда хич бир шахыра өйкүнме дуюлмаяр. Шахыр тәзе билен көнәниң арасындакы гапма-гаршылыгы гөркезмек усулындан пейдаланып, улы тарыхы җемлемелер берйәр.

Лирики поэма Ата Салыхың дөредиҗилигине умуман махсус болан Ватаның шанына, дурмушың шанына, азатлыгың шанына одадан башланяр

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 185 сах.
[2] Шол ерде, 185—186 сах.

Сен совет халкының шанлы месгени,
Сенде хер бир ынсан өсүп хер гүни,
Ишинде еңишден еңише гечйәр,
Барха өңе гидйәр, тәзелик ачяр.
Сенде шейле җошгун, шейле бир шатлык,
Эбедилик хөкүм сүрүп азатлык,
Бүтин ер йүзүни хайранда гойяр,
Түркмен халкы сени йүрекден сөййәр[1].

Шахырың лирики гахрыманының пикириче, шейле гүне аңсат ерден етилмәндир, мунуң үчин хорлук бары чекилипдир, гечмишде «ай билен гүнүң-де эшрети гөрүлмәндир». Ата Салых улы болмадык лирики ыза чекилмеден соң, окыҗысыны өз гахрыманы 82 яшлы Дурды ага билен танышдыряр, өзи-де онуң гүррүңлерине гулак саляр. Дурды ага шахырың сөзлеринде гечмишиң паҗыгалы вакаларының танапыны күлтерләп играяр, гаррының өз оглы хакындакы гүррүңлери, онуң бай билен чакнышыгы окыҗының гөз өңүнден бирин-бирин гечип гидйәр:

Оглум барды, чөлде хорлук чекерди,
Орамыгың гоюнларын бакарды.
Ядымда бар, ынха, бир гүн бардым мен,
Орамыгың гаршысында дурдум мен:
— Бай ага, сен мең дадыма етмесең,
Оглумың хакындан көмек этмесең,
Ишим харап, агыр мениң ягдайым,
Дулумда ёк еке гысым бугдайым, —
Диенимде, шейле дийди хоҗайын:
— Яңы бәш йыл болды бакаңы гоюн,
Эмма оглуң ене он йыл азындан
Ишләр, онсоң нәме этсек ызындан,
Оглуңы өерип, көмек-де бирин.
Айдан сөзлерими ерне етирин.
Ондан бәрде менден саңа көмек ёк.
Пугта дүшүн: менден саңа якын гөк![2]

«Чын йүрекден чыкан сөзүң» шу бөлүминде Ата Салых түркмен дайханының геп-сөзүниң интонациясыны нәхили догручыл хем реал тапяр, шейле болансоң, окыҗы Дурды аганың гүррүңлериниң ызыны дыңламага мүвесса гойяр.

Поэмада Орамык бай билен Дурды аганың оглы Гелдиниң арасындакы гатнашык-да өрән дартгынлы суратландырыляр, шахыр җуда йыгҗам хем тәсирли сетирлер аркалы Гелдиниң трагики халыны, дүшен мекир-алыны беян эдйәр. Орамык бай хакыны идәп баран яш огланың дамагыны пагта билен чалып гойберйәр:

— Вей-вей, гитмек сөзүң гойгун, Гелди хан,
Азабың элиңе говушар хөкман.
Эгер гидер болсаң, онда бир зат эт:
Бизден етдик хакың биле алып гит[3].

---

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 170 сах.
[2] Шол ерде, 172 сах.
[3] Шол ерде.

Орамык байың «етдик хакың» диййәни-де Гелдиниң җаныңа каст эдилмеги боляр: чопан аңңат ашансоң, бетпәлиң бири Орамыгың буйругы билен Гелдиниң келлесини аляр.

Бу түркмениң гечмишинден екеҗе эпизод, йөне көплериң ашына авы гатан эпизод поэмада өрән тәсирли суратландырыляр. Шейле гүррүңден соң авторың гахрыманы Дурды ага вакаларың җуммушинде гөрүнмейәр, Ата Салыхың өзи түркмен тарыхының бейлеки сахыпаларына йүзленийәр:

Байлар-ханлар ганлы гамчысын булап,
Ган ичен җеллатлар пычагын ялап,
Кимлери аглатды, кими өлдүрди,
Кимселериң гүл йүзүни солдурды.
Түркменлериң ханы Гүлҗемал ханды,
Онуң гол астында яшамак кынды.
Марыны таларды Топбы бай дагы,
Зәхметкеш илата болдулар ягы[1].

Халк шахырының «Чын йүрекден чыкан сөзи» түркмен халкының тарыхының гысгаҗык язгысыдыр диймәге эсас бар. Биз муны Ата Салыхың совет дөврүндәки Түркменистан хакындакы ойланмаларындан аңшырып билйәрис. Шахыр түркмениң багтыяр ыкбалыны бейик Руссия билен, партия билен, онуң сердарлары билен җебис утгашдыряр. Поэманың сетирлеринде биз Түркменистан угрундакы илкинҗи сөвешлерден башлап, Гарагумуң үстүнден канал чекилйәнчә аралыкдакы тарыхы өврүлишиклериң хер бирине шаят болярыс, шахыр шол өврүлишиклер догрусында гөтерилен гөвүн билен язяр. Шейле болансоң, «Чын йүрекден чыкан сөз» атлы поэма шахырың җемлейҗи сөзи, өзүниң, өзи билен бир хатарда түркмен халкының гечен дурмуш ёлуна гайтадан бир назар айлайшы хөкмүнде баха бермек-де ерликлидир. Биз поэманың сетирлеринде шахырың бейлеки гошгуларында атлары агзалан гахрыманлара-да душ гелйәрис, суратландырылан вакалары-да хас чуңңур сынлаярыс. Дөвүр билен аякдаш гидйән шахыр өз эсерине тәзе-тәзе гахрыманларың атларыны-да гиризйәр, оларың зәхметини шөхратландыряр, шейлеликде хем көп горганы башдан гечирен Түркменистан таналмаз ялы өзгерди, түркмен халкы өз ыкбалының хакыкы эеси болды диймек ислейәр.

Үстүнлигмиз нәче дийсең епе кән,
Түкенмездир гөркезерден санма-сан.

Еңишлере тарап багы-боссаным,
Өңе баряр эзиз Түркменистаным[2] —

диен сетирлерде шахыр өз сөзлерини, суратландырмаларыны җемледи. Сөздүр суратландырма җемленсе-де, халк шахыры-

[1] Ата Салых. Сайланан эсерлер, 174 сах.
[2] Шол ерде, 177 сах.

ның өзи «өңе барян эзиз Түркменистандан» екеҗе әдимем ыза галмады, онуң ылхамы хемише мәхрибан үлке билен, онуң адамлары билен болды.

Соңкы йылларда саглык ягдайының гитдигиче ярамазлашмагына гарамаздан, Ата Салых дөредиҗилик галамыны элинден дүшүрмеди.

Ата Салых «Салам, «Токмак»!» атлы гошгусында шейле языпды:

Ханы, гөрүшели, гадырлы достум!
Сең билен ишледим, окадым, өсдүм...
«Токмагым», тәзеден башладың ише,
Сениң билен ишләрис биз хемише...
Ата Салых диер «Сүбседир» адым,
Сенсиң мени етишдирен уссадым[1].

Догрудан хем, Ата Салых «Токмак» билен ишледи, окады, өсди. Башда белленилип гечилиши ялы, онуң эсерлериниң аграмлы тарапы «Токмак» журналының сахыпаларында чап эдилипди. Соңкы йылларда хем шахыр Ата Салых «Токмак» билен гатнашыгыны йыгҗамлатмаса-да, сейреклетмеди, ол түркмен окыҗыларының сөйгүли журналының ышеңңир хабарчысы болды. Ата Салых бизиң гүнлеримизе ярашмаян адамлары, гылык-хәсиетлери, бидүзгүнчиликлери ызыгидерли паш этди. Халк шахырының танкыдының объекти эсасан өз обасындакы етмезчиликлер болса-да, ол шейле етмезчилиги типлешдирмегиң хөтдесинден гелип билипди. Муңа шахырың «Чыраң ханы?» атлы йити сатирасы-да гүвә гечип билйәр. Бу шыгырда Ата Салых электрик ышыгы хакында берилйән бош вадаларың үстүнден гүлйәр, бу ишде гүнәкәрлериң атларыны тутуп, оларың адресине янгынлы сөзлер айдяр.

Соңкы йылларда Ата Салых түркмен эдебиятында басня жанрының эзенегинден галдырмак үчин өз дөредиҗилигиниң аграмлы тарапыны басня язмаклыга багыш этди. Эгер ол «Ёлбарс ве тилки» баснясында «мен-менлигиң» зыянлы нетижесини суратландыран болса, «Шагал ве хораз», «Кәдиниң гүлкүси» ялы басняларында ынсан хәсиетиниң мөхүм тарапларыны беян этмегиң хөтдесинден гелип билди.

Ата Салыхың басняларында умумы басня жанрына хәсиетли болшы ялы, хайсыдыр бир мораль орта атыляр. Шу меселеде шахыр дүрли тәрлерден пейдаланяр: окыҗы халк шахырының лирики гахрыманының моралыны кәте басняның башында, кәте аягында гөрйәр, вагт-вагт шол мораль эсериң тутуш сүңңүне сиңдирилйәр. Мысал үчин, Ата Салых «Ёлбарс ве тилки» атлы баснясында «мен-менлик» эдйән адамларың ахыр соңунда абрайдан дүшҗекдигини эсериң соңунда гөнүлен айдян болса, «Шагал билен хоразда» илки мораль чыкарылып, соңра беяннама йүзленилйәр:

[1] «Токмак», 1953, № 1, 3 сах.

Тутушлыгына аланында, Ата Салыхың баснялары ажайып максады — адамларың аңында пәхимлилиги, ахлаклылыгы, хүшгәрлиги, садалыгы, гүйжүңден аша гитмезлиги тербиелейәр. Шуңа гөрә-де, олар улулар үчин-де, кичилер үчин-де әхмиетлилигинде галяр.

* * *

Түркменистаның халк шахыры Ата Салых түркмен эдебиятының гөрнүкли векиллеринден бири хөкмүнде өзүни танатды. Шахыр өзүниң эгиндешлери билен бир хатарда халкың дурмушының иң мөхүм тарапларыны суратландырды, өз галамыны халкың хызматында гойды. Шахырың дуйгулары халкың дуйгулары, арзув-хыяллары билен утгашып гитди. Ата Салыхың гошгулары окыжыны гөреше, зәхмет үстүнликлерине чагырды. Шахырың гечен дөредижилик ёлы сөзүң хакыкы манысындакы халк шахырының гечен ажайып, өңдүмли дурмуш хем дөредижилик ёлудыр. Ол ёкары довлет сылагларының эечемесине мынасып болды. «Зәхмет Гызыл Байдак» ордени билен ики гезек, «Хормат Нышаны» ордени билен ики гезек сылагланды. Шахырың халкың өңүндәки хызматлары «Гызыл йылдыз» ордени, «1941—1945-нжи йылларың Бейик Ватанчылык уршунда эдерменчиликли зәхмети үчин» диен медаль ве ТССР Ёкары Советиниң Президиумының Хормат хатлары билен хем белленди.

БАЙРАМ ШАХЫР
(1871—1948)

Байрам шахыр 1871-нжи йылда Балкан (Балакан) дагының этегиндәки Гаргыжык чешмәниң якасында Мәммет атлы гарып чарваның машгаласында дүнйә инипдир. Байрам машгала гүзераныны доландырмак үчин чагалыкдан Хекималы байың малыны бакыпдыр. Бир гарны ач, бир гарны док, йүк дашамак, одун чекмек ялы кын ишлер билен мешгулланыпдыр.

Шол дөврүң агыр ыкдысады шертлеринде диңе Байрамың дәл, Байрам ялы мүңлерче яшларың-да ягдайы агыр болупдыр, билим алмага хукуклары болмандыр. Юрт эеси хан-беглер өз шахсы бәхбитлери үчин халкы наданлыкда сакламага чалшыпдырлар. Шейлеликде, Байрам хем яшлыкда билим алып билмәндир. Байрам секиз яшындан башлап, Хекималы байың доганы Гылыч сейсиң хызматыны эдипдир. Еди йыллап, онуң чапыксувары болупдыр. Малыны бакыпдыр, эмма нәче жепа чексе-де, онуң «гөрени гөрги, эдени берги» болупдыр.

Байрам шахыр илкинжи гошгуларындан башлап, халка жебри-жепа берйән байларың пыссы-пыжурлукларыны батыргайлык билен паш эдипдир. Ерли хан-беглериң, ишан-моллаларың хилегәрликлерини ачып гөркезипдир. Бир гүн байларың ве руханыларың гаршысына гошгы дүзйәнлиги үчин Гылыч бай ярандары билен Байрам шахыры өз янларына чагырып, гошгы гошмагыны бес этмеги маслахат берипдир. Хожайының сөзи яш Байрама тәсир этмән хем дурмандыр. Ол бирбада гошгы дүзмегини селчеңледипдир. Соңабака болса хас тәсирли сатирики гошгулар дөредип башлапдыр.

Байрам шахырың чопанчылык эден йылларындакы гөрен кынчылыкларыны, гайгы-хасратларыны гөркезйән шыгырлары, дилден айдан кыссалары хәзирки гүне долы гелип етмәндир. Отурылышыкларда ол түркмен хем газак халк дөредижиликлерине дегишли гүррүңлер берип, обадашларының гөвүнлерини гөтерипдир. Хайсы-да болса бир шахыр билен гошгы айдышмак я-да диалог шекилли гошгы язышмак ялы

хәсиетлериң хем Байрам шахырың дөредижилигинде душ гелйәндигини айтмак герек. Шахыр тапмача (муамма) гөрнүшли «Недир», «Дурупдыр» диен гошгуларыны дөредипдир. Байрам шахыр яшлыкда Балкан төверегиниң атлы багшысы, хәзирки Небитдаг шәхериниң Огланлы посёлогында 105 яшында арадан чыкан Сердар багшы билен таныш боляр. Сердар багшы гележекки шахыра Магтымгулының, Сейдиниң, Мисгингылыжың гошгуларыны, түркмен халк дессанларыны айдып берер экен. Ол Байрам шахырың бирнәче гошгуларыны ят тутуп, олары айдым эдип айдып, Халлы багшының Мәтәжиниң шыгырларыны халк арасына яйрадышы ялы, гиң халк көпчүлигине яйрадыпдыр. Дөвүрдеши Дөвлетмәммет-Балгызыл ялы Байрам шахырың өзи-де багшычылык эдипдир.

Байрам шахырың яшлыгы революциядан озалкы адалатсыз меселәниң пул билен чөзүлйән дөврүне габат гелйәр. Шахыр гарыплык зерарлы 30 яша ченли өйленмәге гурбы чатман гезипдир. Ахыры өзи ялы ярлыклы гарып гызы билен дурмуш гурупдыр. Адам шекилли яшап башланда болса, бетбагтчылыга дучар боляр. Илки билен шахырың какасы Мәммет, соң сөйгүли аялы Тагантувак ве оглы арадан чыкыпдыр. Муңа онуң «Айрылдым» элегиясы айдың шаятлык эдйәр. Йүрегине якын адамларың өлүми агыр тәсир эдипдир. Шол себәпли ол өзүни «ганаты гырлан шуңкар» хасаплаяр. Эмма шахыр элмыдама гөрги гөрүп, гам ичинде саргарып солмалы болмандыр. Ол кырк алты яшындака Бейик Октябрь социалистик революциясының ягты даңы атыпдыр ве өзи ялы мүңлерче гарыпларың ёлуна шөхле сачыпдыр. Шондан соң шахырың губарлан гөвни галкынып, дөредижилиги тәзе угур билен пажарлап өсүп башлапдыр.

Байрам шахыр дөредижилик ишине он бәш, он алты яш төверегинде башлапдыр. Шахыр дөредижилигиниң башдакы йылларында, эсасан чагалыкда башдан гечирен кесп-кәри, дурмуш вакалары билен багланышыклы эсерлер дөредипдир. Соңра ол ватанчылык, сөйги, ахлак-дидактики, социал темалардан гошгулар языпдыр. Шахырың Бейик Октябрь социалистик революциясындан өңки дөреден ватанчылык әхениндәки гошгулары, эсасан, яшлыкда Балкан дагында авчылык эден дөври билен багланышыклыдыр, эмма олар түркмен топрагына, мердана юртдашларына болан гуванчдан, сөйгүден долудыр.

Гоч йигитлер серден гечер,
Мыхман гелсе, гапсын ачар,
Меканы ёк, гүнде гөчер,
Гөчерин чарва атлары[1].

Өмрүниң көпүсини Балкан дагларында эли алгыр элгушлы, өз айдышы ялы, «боз утелгели», «сакгар тазылы» авчылык эдип гечирен Байрам шахыр бу шыгрында даг, тебигат пейзажыны хем оңат суратландырыпдыр:

[1] Байрам шахыр. Сайланан эсерлер. Ашгабат, ТДН, 50 сах.

Дагларына дийрлер Балкан,
Мүңкүрдир оңа ат дакан,
Гыны өтүп, яза якын
Нурлар дөкер булутлары.

Гарчгай лачын гушун алсаң,
Үтелгини ава салсаң,
Айдар Байрам, тилин билсең,
Шаглап инер бүргүтлери[1].

Шахыр бу гошгуда Балкан дагының байлыгыны, тебигатының гөзеллигини, мердана йигитлерини, совук чешмели чайларыны, дерде дерман өсүмликлерини, хайванат дүнйәсини үссатларча тарып эдйәр. Эмма шахыр меселәниң икинжи тарапына, өз өнүп-өсен җемгыетинде хөкүм сүрен социал деңсизлиге долы әхмиет бермәндир, эсеринде Балкан этрапларындакы хемме адамлары оңат дурмушда яшан ялы эдип гөркезипдир. Хакыкатда вели, гошгуларда васп эдилйән «Хош вагтларың» шахырың өзүне-де миессер болмандыгыны айтмак герек.

XVIII—XIX асырда яшан түркмен шахырларының арасында түркменлериң чапарман бедев атларыны васп этмедиги ёк диен ялыдыр. Мунуң себәби дүшнүклидир. Тойларда, үйшмелеңлерде чапдырыланда оваданлыгы, йындамлыгы билен шохданып ачян ахал-теке атлары халк көпчүлигиниң губарлан көвүнлерини гөтерип, рухы хемаят берипдир. Шейле-де, дагынык яшаян түркмен тайпаларының үстүне Бухара эмирлериниң, Хыва ханларының, Эйран шаларының хәли-шинди эдйән чапавулчылыклы херекетлерине гаршы сөвешде, юрды горамакда, мерт, эли яраглы гоч йигитлериң аягының ашагында атың ойнан ролы улы болупдыр. Байрам шахырың гошгуларында хем ат — арзув-мырада етмекде, душмандан үстүн чыкмакда ынсаның вепадар ёлдашы хөкмүнде суратландырыляр. Оңа мысал эдип, шахырың «Гырат», «Гыр гунан», «Аран атлар», «Меләниң» ялы гошгуларыны гөркезмек мүмкин. Бу гошгуларда шахыр гачса гутулян, ковса етйән, йындам, гөзел атлары васп эдйәр ве шейле атларың гадырыны билмеклиги саргаяр.

Классык түркмен шахырлары сөйги темасындан аҗайып эсерлер дөредипдирлер. Магтымгулының — Меңли, Молланепесиң Бессантач, Зелилиниң — Дөнди, Сейдиниң — Хатыҗа, Мәтәҗиниң Аннагүл, Дөвлетмәммет-Балгызылың — Шахыгүлзар, Азыз барада ве башга-да бирнәче ышкы-лирики шыгырлар язандыклары беллидир. Байрам шахырың дөредиҗилигинде хем сөйги гошгулары өз орнуны эеләпдир. Шахырың «Пери», «Галам дек гыйлан гашлары», «Гөзелим» ялы гошгулары онуң ышкы лирикасының аҗайып нусгаларыдыр. Оларда шахыр сөйгүлисини җошгунлы йүрекден чыкян

---

[1] Байрам шахыр. Сайланан эсерлер, 50 сах.

леззетли сөзлер билен тарыплаяр, онуң билен эшретли дурмуш гурмагың арзувыны эдйәр. Байрам шахыр «Пери» диен гошгусында яшлыкда сөйшен гызы Огулджан билен дурмуш гурмагың миессер болмандыгы барада янгынлылык билен пикир йөредйәр. Сөен гызыңа өйленмәге мүмкинчилик бермейән нәлетли гечмишиң йүзүни ачып гөркезйәр.

Сениң васпың сөзлесем, аҗап гелер тиллере,
Гөйә элип чекилен, нәзик инче биллере,
Бизи бу ерде гоюп, гитдиң алыс иллере,
Ашыгың бикарардыр, интизар этдиң, пери[1].

Шахыр кәбир ышкы-сөйги гошгуларында аял-гызлара бай-феодал гөзи билен гарамак, мал ялы сатмак, оларың адамкәрчилик мертебелерини депелемек ялы пис адатлары язгарыпдыр.

Байрам шахырың сөйги лирикасына дегишли гошгуларының көпүси, өз дөвүрдеши Дөвлетмәммет-Балгызылда болшы ялы, трагики хәсиетде гутаряр. Мунуң себәби лирики гахрыманың яшан дөврүниң адалатсызлыгы билен баглы. Байрам шахырың ышкы-лирикасы шейле бир көп дәл. Оңа дерек шахырың эсерлеринде өвүт-несихат, ватанчылык темасы агдыклык эдйәр. Шахырың «Герекдир», «Болмазмы?» диен ялы ахлак-дидактики гошгуларында дурмушың мөхүм проблемалары хакда сөз ачыляр ве хеммелер адамкәрчиликли болмаклыга чагырыляр.

Шахыр социал-танкыды хәсиетли («Акыбай») ве дурмушы темада язылан («Ики гарыбың сөвдасы», «Эсгер ве Терек», «Гарыбың» ве ш .м.) гошгуларында хем адалатсыз дөврүң йүзүни ачып гөркезмәге сынанышяр. Ёкары гатлак векиллерини танкыт астына аляр. Шахыр «Тоюм бар» дийип, эхли халкы чагырып, соңундан хем гелен-гиденлериң угруна серетмедик, вадасында вепасыз бай хакында дүзен «Акыбай» диен гошгусында:

Сүрүп бардык Акыбайың тоюна,
Бир ачылып гел диймеди өйүне;
Бир чебиш өлдүрди ника тоюна,
Өленни гөрдүлер, дадан болмады.

Айдар Байрам шерхин диймсем, дил билен,
Көлге тапман, кән уруңдык гүн билен,
Өйледен соң бир аш бишди гум билен,
Иңдәмиз тутулды, неп болмады[2] —

диймек билен, хусыт Акыбайы йүз гөрмезден берк танкытлапдыр.

---

[1] Байрам шахыр. Сайланан эсерлер, 28 сах.
[2] Шол ерде, 17 сах.

Өмүр пан атлы, өзи пыяда болан Байрам шахыр «Гарыбың» гошгусында көне дөврүң хакыкы кешбини суратландырып билиндир. Автор гарыплыгың көне заманда зәхметкеш халкы байнатман гелендигини айдяр.

Айдайын гарыбы түкенмез дертде,
Ах чекди йүреги долы гарыбың.
Оба гөчсе, өйи галып юртда,
Ялңыз эшек борды малы гарыбың[1].

Шахырың «Билде кувват, дызда гүйчден айрылдым», «Сенде яшар ялымы?», «Ондан горкуп, көп садака бердилер» диен шыгырларыны дүзен йыллары түркмен халкының хал-ягдайы агырды, юртда ачлык хөкүм сүрйәрди. Патыша хөкүмети агыр салгыт салып, уруш үчин адам топламак билен гарып-батракларың дурмушыны хас-да агырлашдырыпды. Патыша хөкүметиниң сыясатындан нәгилелик барха артярды, эзилен дайханлар адалатсызлыга, деңсизлиге гаршы өзакымлы херекет эдип уграпдылар. 1916-нжы йылда Гүргенде гозгалаң хас хем гиң герим эе болупды. Толгунышыклар, чакнышыклар Түркменистаның башга ерлерине-де яйрапды.

Милли-азатлык херекетиниң яйбаңланмагындан гөзи горкан патыша хөкүмети гозгалаңчылары рехимсиз җезаландырярды. Бу агыр җезадан, зулумдан дынмак үчин айгытлы гөреш алып бармак герекди. Бу агыр везипе хениз аң-дүшүнҗе тарапдан долы өсүп билмедик түркмен батракларына, ишчилерине башардардан улудыр. Ол везипе диңе ленинчи большевиклер партиясының ёлбашчылыгында бейик прогрессив рус халкының көмеги билен амала ашырылды. Халкың ассуда, шат яшап башламагыны арзув эден ве оңа етен Байрам шахырың дөредиҗилиги Бейик Октябрь социалистик революциясындан соң формулирленди, кәмиллешди.

Ол Бейик Октябры, Гызыл Гошуны гызгын гутлапдыр, Совет хөкүметиниң беркарар эдилмеги үчин алдым-бердимли согуш гидйән йыллары «Сөвешермен сиз билəни», «Гиделиң душман үстүне» диен ялы улы сыясы-җемгыетчилик әхмиетли гошгулар дөредипдир. Шахырың ол гошгуларында мәхрибан Ватаныны сөймек, большевиклер партиясының ишине вепалы болмак, халкына ак йүрекдрен хызмат этмек, Закаспи фронтундакы акгвардиячы бандалары, иңлис интервентлерини дерби-дагын этмек дуйгы-дүшүнҗелери эсасы орун эеләпдир. 1919—20-нжи йылларда Түркменистаның зәхметкешлериниң дурмушында улы вака боляр.

1919-нжы йылың 17-нжи майында Гызыл Гошун бөлүмлери Закаспи фронтунда айгытлы хүҗүме гечдилер. Контрреволюцион акгвардиячылар талан олҗаларыны алып, гүнбатара тарап гачярдылар. Закаспи областының ишчилери билен дайханларының дурмушы барха кынлашярды. Халк сәхелчи-

җик нәразычылык билдирсе, басыбалыҗылар газап билен җезаландырярдылар. Диңе Красноводскиниң төверегинде 300-е голай адам атылып өлдүрилди. Аклар Ягман ве Җебел станцияларың арасында туссагларың 27-сини өлдүрдилер»[1].

Бу нежислериң эдйән пыссы-пыҗурлыкларына гахарланан халк көпчүлиги Закаспиде Гызыл Гошун дүзүлип башлан гүнлериңден онуң хатарына мейлетинлик билен гирйәрдилер. Шол йылың декабрында Гызыл Гошун В. В. Куйбышевиң ёлбашчылыгында Газанҗыгы, Акҗагуйманы, Айдыңы, Небитдагы, Җебели, Ягманы эелейәр. Шейлеликде, акгвардиячы контрреволюционерлериң, буржуаз миллетчилериң, дашары юрт интервентлериниң галындысы Красноводскә гидйән ёлдакы иң соңкы даянч пункты болан Айдың станциясыны ташлап, Балкан дагларының ичи билен ибир-зибир болуп, Җебеле тарап гечип гидйәрлер. Бу вакалары эшиден, кәбирини гөзи билен гөрен шахыр «Сөвешермен сиз биләни» диен гошгусыны дүзүпдир:

Эй меньшевик, бәри дуруң,
Сөвешермен сиз биләни;
Дагу-дүзде ойнум гөрүң,
Дөвүшермен сиз биләни.

Болмарын душман гүлдүрен,
Муханнесдир йүз дөндерен,
Гайдармы гочун алдыран
Сөвешермен сиз биләни[2].

Бу диалоглы формада дүзүлен гошгының довамында меньшевиклер шахыра: «Өлүмден хедер эт-де, ызыңа долан, соң пушман эдерсиң» диййип, төвелла эдйәрлер. Шахыр болса бүтин түркмен халкының меньшевиклере гаршы гайдувсыз гөрешҗекдигини, түркмен җигитлерине большевиклериң медет берҗекдигини беян эдйәр.

Шол йыллар дүзен «Гиделиң душман үстүне» диен гошгусында Байрам шахыр:

Ятырмалың өз хошуна,
Оюн салалың башына,
Дөрт яндан гечип дашына,
Салалың аяк астына[3]

диймек билен, халкы душманы ёк этмек угрундакы гөреше чагыряр, өзүниң болса шол хүҗүме илкинҗи болуп башлаҗакдыгыны айдяр. Ол җарчы хөкмүнде, хыҗувлы, йити сөзли, агитатор шахыр хөкмүнде түркмен халк шахырларының арасында илкинҗилериң бири болуп орта чыкяр.

Гөрнүши ялы, Байрам шахырың революцион дөвүрде дүзен шыгырларының идея эхеңи дүйпден тәзеленипдир. Ол көне

---

[1] Дзевенис К. И., А. А. Росляков. «Түркменлер гражданлык уршуның фронтларында», «Совет эдебияты», № 2, 1959, 98 сах.

[2] Байрам шахыр. Сайланан эсерлер, 65 сах.

[3] Шол ерде, 67 сах.

дөвүрде өсүп етишендигине гарамаздан, револючион, тарыхы вакалара тәзече гарапдыр. Бизде коллективизация, колхоз гурлушыгы барада бирнәче сыясы-агитацион хәсиетли эсерлер дөредилди. Бирнәче сюжетли эсерлер йүзе чыкды. Өз дөредиҗилик ишлерине Бейик Октябрь социалистик революциясындан өң башлан халк шахырларымыз Молламурт, Дурды Гылыч, Ата Салых ялылар революцияның илкинҗи йылларында хас-да актив ишледилер. Байрам шахыр хем галамдашларындан пес отурман, бирнәче гошгулар язды. Автор «Халекәң», «Батрачком» ялы гошгуларында халк көпчүлигини азатлыга чыкармак үчин гайдувсыз гөрешен, кулаклары сынп хөкмүнде ёк эден, тәзе дурмушы гызгалаңлылык билен гуруп башлан большевиклери җошгунлы васп эдйәр. «Галды», «Гөрүң» диен ялы шыгырларында болса, колхоза сүмүлип гирен ят элементлериң халк көпчүлигиниң эмләгине талаң салшыны, пыссы-пыҗурлыкларыны ачып гөркезмәге сынанышыпдыр.

Байрам шахырың дөредиҗилиги 30-нҗы йылларда хас-да паҗарлап өсйәр. Ол совет адамларының социалистик җемгыет гурмакда газанян аҗайып үстүнликлерини ядаман васп эдипди. Шахырың «Зәхметде гахрыман гызлар гөрүнйәр», «Йүз йыл гезсең, аза меңзәр», «Айлансам» гошгуларында Ватанымызың кешбиниң өзгеришини, юртдашларының дурмушының абатланышыны беян эдйәрди.

Яшаян меканым Балкан дагында,
Җошуп дессан дүзйән гарры чагымда,
Билбиллер сайраяр Ленин багында,
Билбил сайран багларындан айлансам[1].

Чөл-бееванлыкда пейда болан сансыз буравлар, малдарчылык колхозлары, Балкан дагының этегинде бейлеки халкларың түркменлер билен доган-дост болуп агзыбир ишлемеклери, адамларың аңында пейда болан тәзе дүшүнҗелер, тәзе гарайышлар — бу затларың хеммеси шахырың дөредиҗилигине улы тәсир етирипди.

Ишчи зәхметкешлер билим алярлар,
Этмели ишлерин өкде билйәрлер,
Юрдумызда сенагатлар салярлар,
Шол гурулян заводлардан айлансам[2].

Шахырың бу шыгрыны язан вагты, Түркменистан өсен сенагатлы, ири оба хоҗалыклы, ерли кадрлы республика өврүлипди. Түркмен ишчилер сынпының улы отряды эмеле гелипди ве пугталаныпды. Тәзе салнан мекдеп, кесел беҗериш эдарасы халка хызмат эдйәрди. Шахырың:

Шатлык билен гечйәр гышу-язлармыз,
Окува гатнашяр гелин-гызлармыз[3] —

диен сетирлери онуң айдың субутнамасыдыр.

[1] Байрам шахыр. Сайланан эсерлер, 83 сах.
[2] Шол ерде, 94 сах.
[3] Шол ерде, 83 сах.

Немец фашистлери бизиң Совет Ватанымызың үстүне чозанында, Байрам шахырың лирасы гүйжэпди. Шахыр әхли совет халкыны Ватан горагына чагырыпды. Оглуны, бирнәче деӊ-душлары билен фронта уградан вагты шахыр оларың гахрыманларча сөвешмегини весъет эдип, шейле дийипдир:

Гочаклар мүнсе атына,
Етирмезлер чәш вагтына,
Эе болуп пайтагтына,
Алар бизиң йигитлермиз!

Шунуң ялы ватанчылык дуйгулары шахырың бейлеки язан гошгуларында-да гөрмек боляр. Шахыр ол йигитлериң гахрыманларча сөвешип, душманы күл-пеекун эдип, еңиш билен гайдып гелҗекдигине ынанярды. Шонуң ялы-да, шахыр бу темадан язан гошгуларында Ватан гуллугына гиден йигитлериң халкың алкышына эе боляндыгы, тыл адамларының ирмән-арман зәхмет чекйәндиги хакында айдяр.

Урушдан соңкы дөврүнде-де Байрам шахыр бирнәче эсерлер дөретди. Шахырың СССР-иң парахатчылыклы сыясатыны ызыгидерли йөредйәнлигини, социалистик юртларың капиталистик юртлара гаранда артыкмачлыкларыны, совет халкларының бозулмаз достлугыны, агзыбирлигини васп эдйән сетирлери окыҗыларың гөвнүнден турупды.

Байрам шахырың ахыркы дөврде дөреден гошгуларының бири-де «Небитдаг» шыгрыдыр. Ол гошгуда шахыр Небитдаг шәхериниң тарыхы хакында сөз ачып, гысга вагтың ичинде чаңап ятан ерде тәзе шәхериң эмеле гелендигини гөркезйәр. Көчелериниң хатар-хатар баглар билен безелендигини, ондакы дүрли халкларың достлугыны, парахатчылыклы зәхмет чекйәнлигини васп эдйәр.

Тәзе шәхерде гүнделик йүзе чыкян өзгеришлере, үстүнликлере шахырың гөвни гөтерилйәр, Коммунистик партияның ёлбашчылыгында алнып барылян эгирт десгалара гуваняр. Хут шонуң үчин-де, ол яшының бир чепе баранлыгына гарамаздан, ил-халк үчин ене-де чепер шыгырлар дөретмек арзувы билен җошуп, шейле диййәр:

Сегсен-тогсан яшымда, мессан-мессан гезермен,
Йүңи етен гоч йигит, ат-ярагым безәрмен,
Бу гөзел уз дурмушдан энче китап язар мен,
Байрам дийр, Москвы гөрүп дессан дүзермен,
Барып Лениниң йүзүн айлашып горер көңлүм.

Байрам шахыр В. И. Ленин хакында, Москва барада, небитчилериң ватанчылык ишлери догрусында, онуң зәхметсөер адамлары хакында энчеме гошгулар дөретмегиң арзувындады. Шахыр 1948 нжи йылда арадан чыкяр. Байрам шахырың көпир гошгулары совет хәкимиети дөврүнде дүрли йылларда непир эдилен йыгындылара, окув китапларына гиризилди. Бирнәче гошгулары болса рус дилине гечирилди.

АТА НЫЯЗОВ
(1906—1943)

Илкинҗи эдимлерини поэзиядан башлан түркмен совет эдебияты йыл-йылдан кәмиллешйәр, формаларың, жанрларың дүрли гөрнүшлери билен байлашяр. Тәзе эдеби гүйчлериң ызыгидерли гелип гошулмагы билен ол хакыкы реалистик мекдебе аяк басяр. Шахыр, прозачы Ата Ныязов хем милли эдебиятымызың шол хилли чуң мазмунлы эдебият болмагына өзболушлы гошант гошанларың бири хасапланыляр.

Ата Ныязов Ашгабат районының Бүзмейин (хәзирки Бүзмейин шәхери) обасында 1906-нҗы йылда гарып-дайхан машгаласында дүнйә инйәр. Ол 1920-нҗи йыла ченли өй-хоҗалык ишлери билен мешгул боляр. 1920-нҗи йылда окамага болан хөвес оны өз обаларындакы мекдебе алып гелйәр. Ата ики йыллык интернаты тапавутланмак билен гутаряр. Бу алнан сovaт оны канагатландырмаяр. Он алты яшлы Ата 1922-нҗи йылда Ашгабада гелип, совет-партия мекдебинде окувыны довам этдирйәр хем шол ерде комсомол хатарына гирйәр. Бу ерде бир йыл окандан соң, окувыны мугаллымчылык техникумында довам этдирйәр. А. Ныязов шол окув җайларының комсомол, җемгыетчилик-көпчүлик ишлерине актив гатнашяр: дивар газетлерини чыкаряр, кружокларың кадалы ишлемегине ярдам эдйәр. Махласы, ол окан йылларында гурамачылык укыбы, зәхметсөерлиги билен көпе гөрелде гөркезйәр. Окувчыларың, мугаллымларың арасында онуң абрайы артяр .Бу сыпатлар онуң, комсомол ишине чекилмегине себәп боляр. Ол 1925-нҗи йылда комсомол ишгәри хөкмүнде дурмуша өзбашдак гадам басяр. Түркменистаның Ленинчи Яшлар Союзының Меркези Комитети оны ики-үч йылың довамында ниреде агыр хем җогапкәрли иш бар болса, шол ере ёллаяр.

1925-нҗи йылың майындан августына ченли ол Дашховуз областының Калинин районының комсомол комитетиниң секретары боляр. Августдан башлап, шол областың комсомол комитетинде инструкторчылык эдйәр. 1925—1930-нҗы йыл-

ларда комсомол гурамаларының везипеси яшлары оларың ленинчилик гурамасының хатарына чекмекден, көпчүлигиң арасында сыясы-социал агитацияны гүйчлендирмекден, яш йигитлериң, гызларың совет мекдеплерине гатнамагыны газанмакдан ыбаратды. Шу бабатда Чәрҗев областында ишлериң канагатланарсыздыгыны назара алып, комсомолың Меркези Комитети гурмачы, ядамазак ишгәр хөкмүнде Атаны Чәрҗев областының Фарап районына иберйәр ве оны шол районың комсомол комитетиниң секретарлыгына сайлаяр. Ол ниреде ишлесе-де, хайсы везипеде болса-да, ак йүрек билен зәхмет чекйәр. Магарыф, медениет, халк хоҗалыгы, агитация ве пропаганда бабатларда гечирилйән чәрелериң өң хатарында боляр.

А. Ныязов совет-партия мекдебинде ве мугаллымчылык техникумында алан билимини канагатланарлы хасапламаярды. Дөврүң хакыкы өңдебарыҗы адамы болмак үчин билим дережәни ызыгидерли кәмиллешдирмек герекди. Шу максат билен ол 1927-нҗи йылда Дашкентдәки Орта Азия Коммунистик университетине окува гирйәр. Эмма онуң долы курсуны тамамламанка «Түркменистан» (хәзирки «Совет Түркменистаны») газетине ише чагырыляр.

А. Ныязов илки макалалар, зарисовкалар, фельетонлар, соң очерклер билен чыкыш эдйәр. Бу А. Ныязов үчин өзболушлы дөредиҗилик мекдеби боляр. Муны шахыр соңра «Мугаллымың тоюна» атлы гошгусында ныгтап гечйәр. Шол гошгуда «Шуралар Түркменистаны» газетиниң өзи үчин мугаллымың ролуны ойнандыгы шахырана дилде беян эдилйәр.

1932-нҗи йылда А. Ныязов Ашгабатда чыкян «Гызыл Гошун» атлы харбы газетиң җогапкәр секретары везипесине беллөнйәр. Бу ерде ол харбы гуллукда йөрен шахыр К. Ишанов билен танышяр. Бир йылдан ол Түркменистан дөвлет неширятына ише гечйәр. Неширятдака А. Ныязов энчеме чепер эсерлери редактирлейәр, рус ве бейлеки доганлык халкларың языҗыларының эсерлерини түркмен дилине гечирмәге гатнашяр. Онуң терҗиме эден эсерлериниң арасында Янка Купаланың, Л. Лахутиниң, А. С. Пушкиниң эсерлери, В. Короленконың «Көр сазанда» повести, А. Самохваловың «Ар алыҗы Хуҗар» хекаясы, М. Твениң «Том Сойериң сыяхаты» китабы ве бейлекилер бар. Дүнйә прогрессив эдебиятының иң гөзел нусгалары билен хем ол шу ерде танышяр. Метбугат ишиндәки топланан теҗрибелер, неширятдакы өвренилен материаллар, чепер терҗимедәки ызыгидерли сынанышыклар онуң өзүни хем эдебият әлемине ымыклы гетирип гошяр.

А. Ныязов 1934-нҗи йылда СССР Языҗылар союзының членлигине гөтерилйәр хем шол йыл ол совет языҗыларының Москвада ачылан I гурултайына делегат сайланяр. Гурултайың гөркезмелериндеи, тарыхы карарларындан, бейик сөз

уссады М. Горькиниң көпмиллетли совет эдебиятының борҗы ве максады догрусындакы докладларындан рухланан түркмен язычылары бир топар аҗайып эсерлери дүнйә индерйәрлер. Шол вагта ченли «Ики дүнйә» атлы гошгулар йыгындысыны, «Иң соңкы гиҗе» повестини чап этдирен А. Ныязов хас-да өндүмли ишлейәр. Ол гражданлык уршуна багышлап «Гызыл орден» (1934) пьесасыны, гарамаяк халкың Бейик Октябрь социалистик революциясындан өңки җепалы дурмушыны ве рус-түркмен халкларының достлугыны гөркезйән «Тарыхдан бир бөлек» поэмасыны (1936) язяр. Чагалар дурмушындан гүррүң берйән «Кичиҗик ёл» (1939) поэмасы, «Сурат» пьесасы хем онуң галамына дегишли. 1940-нҗы йылда Түркмендөвлетнешир шахырың гошгулар йыгындысыны, «Тарыхдан бир бөлек» поэмасыны айры-айрылыкда нешир эдип окыҗылара хөдүрлейәр. 1942-нҗи йылда онуң гошгулары «Максат», 1952-нҗи йылда «Шыгырлар» ады билен чыкарыляр. 1961-нҗи йылда «Иң соңкы гиҗе» повести тәзеден нешир эдилйәр. Шахырың эсерлеринден парчалар умумы йыгындылара гиризилйәр.

Бейик Ватанчылык уршуның башланмагы әхли совет халкларыны аяга галдыряр. Ватаның иң оңат огуллары, шол санда талантлы шахыр А. Ныязов хем элине яраг аляр ве гахрыманчылыклы сөвеш ёлуны гечйәр. Ол совет топрагыны азат этмек угрундакы сөвешлериң энчемесине гатнашяр. Өзүниң дөредиҗилигиниң ахрамлы бөлегини Ватаны горамак темасына багышлан, түркмен халкының мердана оглы, Гызыл Гошуның офицери, Коммунистик партияның ишине вепалы А. Ныязов 1943-нҗи йылың октябрында гахрыманларча вепат боляр.

Шахырың эдеби мирасындан «Иң соңкы гиҗе» (1934) повести, «Пути весны» (1952) гошгулар китабы рус дилинде Москвада нешир эдилип, Бүтинсоюз окыҗыларына хем етирилди. Махласы, А. Ныязов түркмен совет эдебиятының аякланмагында, онуң социалистик реализм ёлуна дүшмегинде битирен хызматлары аз дәл. Онуң эсерлери дөврүниң чепер эдебиятына махсус болан эсасы хәсиети — чуңңур агитационлыгы сынасына сиңдиренлиги үчин халкың аңлы-дүшүнҗели болуп гитмегинде-де, сынпы-социал гаршылыклары дүйпли дереҗеде ачып гөркезмекде-де, көпчүлиги ынамлы эртире рухландырмакда-да мөхүм роль ойнады. Ол түркмен поэзиясыны тәзе формалар билен байлашдырмага ымтылды. Өзболушлы, җанлы образлар дөредип, милли эдебиятымыза мынасып гошант гошды.

* * *

А. Ныязов дөредиҗилик ишине «Шуралар Түркменистаны» газетинде ишләп йөркә (1927) башлаяр. Шахырың «Яшытдашларыма», «Ялкым» ялы гошгулары хем шол йыла дегишли.

Ер-сув реформасының амала ашырылмагы, совет хәкимиетиниң халкың эшрети угрундакы аладалары, шанлы сенелере өзгеленмелер, дайханың өңки ве хәзирки ыкбалы, аял-гызлар азатлыгы ялы темалар Атаның ирки дөврдәки дөредижилигиниң угруны кесгитлейәрди. Шу темалара салгыланмакдакы эсасы максат Совет хәкимиетиниң хакыкы халк хәкимиетидигини ныгтамакдан ыбаратдыр. Шейле идея шол дөвүр түркмен поэзиясына тутушлыгына хәсиетли затды.

Отузынҗы йылларың поэзиясында гечмишиң агыр эпизодларыны башдан гечирме шекилинде беян этмек, көне ве тәзе җемгыетчилик гурлушларыны деңешдирмек дәп болупды. Бу месселеде А. Ныязовың сеси-де бейлеки түркмен шахырларының сеси билен гошулышып чыкяр. А. Кекиловың «Гечен гүнлер», Ш. Кекиловың «Мениң ёлум», Н. Помманың ики бөлүмден ыбарат «Канун», Б. Сейтәковың «Яшлык» ялы эсерлери билен бир хатарда, А. Ныязовың «Ики етим» поэмасы, «Өң-соң» атлы сюжетли гошгусы шол хили дәбиң нетиҗесинде дөрәпди. Поэмада етим гызың яшлыкдакы кеч ыкбалы ве онуң Октябрь революциясындан соңкы багтлы дурмушы ызарланяр. Вакалар сөйгүлисини элден гидерен етгинҗегиң дилинден беян эдилйәр.

Хич ким билен сөзлешмән,
Гезйән ичим хүмледип[1] —

диймеги яш йигидиң ички дүнйәсиндәки чылшырымлы психологик процеси ачык аңладяр.

Поэмада «Гышың совлуп, язың чыкмагына» багышланан сетирлер гөрәймәге йөне бир пейзаж суратландырмасы ялы болуп дуюлса-да, олар аслыетинде, етимиң багтлы гүнүң гапысындан әтләндигини аламатландыряр. Шахыр өз гахрыманыны вакаларың чалышмагы билен хас активлешдирйәр. Етимиң херекети гүйчленйәр, угуртапыҗылыгы артяр.

Шахыр етимиң образы, онуң гүррүңлери аркалы шейле типли мүңлерче адамлара җебир берип гелен көне дүнйәни, онуң социал мазмуныны ачып гөркезйәр, социалистик җемгыетде — адамың азат, өз эркли яшамагына мүмкинчилик берйән дурмуша көпчүликлейин ымтылышы җошгунлы беян эдйәр:

Ибердилер шәхере,
Мен окадым, дүшүндим,
Билими гысып говран,
Гушагымы чөшүндим![2]

Етимиң «билини гысып говуран гушак» — көне җемгыетчилик гурлушы. Шол гушагың инди хич кимиң билини гысып-говурмаҗакдыгына шахыр етим билен билеликде гуваняр.

«Өң-соң» гошгусы хем шахырың сюжетли гошгуларының

---

[1] Н ы я з о в А. Шыгырлар Ашгабат, ТДН, 1952, 43 сах.
[2] Шол ерде

бири. Бу эрде хем халк хәкимиетиниң гелмеги, ер-сув реформасының гечирилмеги билен гарып-дайханың дурмушындакы өзгеришe улы орун берилйәр. Шейле тип хөкмүнде шахыр Мырат аганы орта чыкаряр. Өң Мырат аганың «мал угрундан бир эшек, башга еке товгы ёк» болан болса, инди онуң яшайшы өзгерйәр. Өзгерен шол яшайша етмек үчин Мырат ага ялңыз оглы билен билеликде, энче йыллап, бай өйүнин «бир гүн эрини депип, бир гүн сувуны тутмалы» боляр. Шахырың гарыбың гүн-гүзеранышы байларың дурмушы билен денешдирмеги гараңкы гечмишиң деңсизлик, адалатсызлык тарапларыны окыжының гөз өңүне гетирмегине мүмкинчилик берйәр.

«Ики етимде», «Өң-соңда» — оларың сюжетиниң өсдүрилишинде, вакаларың беянында нәхилидир бир поэтик тәзелик бар дийметк гаты четин. Оларың икиси-де түркмен поэзиясындакы умумы йөрелгелерден кән бир өңе сайланмаяр. Шу кысымлы сюжети, вакалары, идея-мазмуны тайдан бири-бирине голай эсерлериң эмоционал тәсир етириш дережеси-де онча-кы өверлик дәл. Шалы Кекиловың «Мениң өлүмим», А. Кекиловың «Гечен гүнлерим», А. Ныязовың «Ики етим» эсерлеринде херекет эдйән баш гахрыманлар чекен жебри-жепалары, гөрен гөргүлери тайдан бири-бирине гаты голай. Олары шол хили агыр гүзаплардан бир эсерде Гызыл эсгерлериң, бейлекисинде комсомолларың, үчүнжисинде пионерлериң халас эдйәндиклери-де, шол гахрыманларың хакыкы хоссарларына сатaшанларындан соңкы пикирлериниң, херекетлериниң бирменсешлиги хем, вакаларың гөнүмел гүррүң бермелерде йүзе чыкарыляндыгы-да шонуң делилидир. Эмма бу эсерлери эдебиятымызың ирки дөврүндәки умумы гөзлеглере, поэтик агтарышлара сырыкдырмак болар.

Халка азатлык гетирен, хут шахырың шахсы дурмушында хем әхмиетли роль ойнан, онуң талантына гиң ёл ачан Октябрь революциясына ве Совет хөкүметине гуванч дуйгусы, миннетдарлыгы, шахырың бейлеки темаларда язан шыгырларының хем мазмуныны гүйчлендирди. Онуң «Машынлашдырма гүни» (1932), «Барлаг гүни» (1937), «Хош сөйгүли» (1937), «Хош» (1937), «Ики дүнйә байрамы» (1936), «Ашгабат — Москва ат чапышыгына гатнашанлара» (1936), «А. С. Пушкине» (1937) ялы онларча гошгуларында дөвүр өз йүзүни айдың гөркезди.

А. Ныязов сенагат, оба хожалыгы темаларда-да эп-эсли шыгырлар дөредйәр. Шахырың «Гудок» (1929) гошгусының өз вагтында сенагат темасындан дөредилен иң онат хилли гошгуларың бири боландыгы түркмен совет эдебияты өвренишилмында энчеме гезек белленип гечилди.

«Гудок» гошгусындакы пикирлери А. Ныязов «Болды ве болжак» (1929), «Болды» (1934) гошгуларында хас-да өсдүрйәр. Мысал үчин, шахыр «Болды ве болжак» атлы гошгусында

ишчилериң гүйч-гайраты билен газанылан үстүнликлер ве өңде дурян везипелер хакда гүррүң эдип, шейле язяр.

Дүнйәниң гөзеллиги,
Ишчи элинде дәлми?
Гуряр ол, дүзйәр ол,
Бу нәме бош хыялмы![1]

Шахыр ишчилер сынпының гөзеллик дөредижи әпет гүйчлүгине үнсүңи чекйәр. Оларың дөредижилик гайратына, хыжувына чәксиз гуваняр. Социалистик обаның өзгерйән кешби, зәхметкешлериң хер бир үстүнлиги хем шахырың лирикасында реал кешбини тапяр. Колхоз гурлушыгыны амала ашырмак угрундакы гөрешлере гатнашан ве коллектив хожалыклар билен билеликде дурмуша хакыкы аяк басан оба яшларының я-да оба гызларының ыкбалы — ине, хут шу аламат, хемме затдан өңурти, Берди Кербабаевиң-де, Помма Нурбердиевиң-де, Хожа Шүкүровың-да, Ата Ныязовың-да, Торшан Эсенованың-да гошгуларының ве поэмаларының мазмуныны кесгитләпди[2].

Шахыр «Яз» (1933), «Гүйчли депгинде» (1934), «Колхоз мейданында» (1934) диен гошгуларында колхоз мейданындакы херекетиң йөне-мәне херекет дәлдигини, «адамы адам эден зәхметиң» зәхметкеш үчин эшрет чешмесидигини, хер бир өңе гидишлигиң сынпы душманлара урулян гүйчли ургудыгыны өвран-өвран ныгтаяр. Зәхметден четде галмазлыгы пропагандирлейән шахыр шол бир вагтың өзүнде сыпны ятлара гаршы гөрешн гүйчлендирмеги, хүшгәр болмагы, колхоз эмләгини өз хусусы эмләгиң ялы горамагы дайханлара маслахат берйәр. «Зәхмет деңзинде» (1936) диен шыгрында шахыр зәхметиң хемме зады еңижи серишдедигини ныгтап, өңки пикирини байлашдыряр.

А. Ныязовың поэзиясына сер саланыңда онуң хәсиет, аң-дүнйүпже, ахлак-мораль жәхтлерден тәзе типли адамың образыны дөретмәге сынанышык эдендиги-де гөзе илйәр. Шу бабатда онуң «Эй, гахрыман!» (1936) гошгусы хәсиетлидир. Шахыр онда чөл тебигатыны өзгердйән совет алымларының гүррүңини эдйәр.

Зехинли шахыр А. Ныязов өз гошгуларында орта атан әнчеме меселелерини көптараплы суратландырмак, дурмушы айдың ве берк сюжет линиялары боюнча өсдүрмек зерурлыгындан угур алярды. «Тарыхдан бир бөлек» (1936) атлы поэмасында шахыр дурмуша шол хили чемелешмегиң-де хөтдесинден гелйәр.

Поэмада халкларың достлугы, интернационализм идеялары өңе сүрүлйәр. Ол «гириш» шекилли гүррүңлерден башлан-

---

[1] Ныязов А. Гошгулар. Ашгабат, ТДН, 1940, 100 сах.

[2] Скосыров П. Туркменская литература. М., «Советский писатель», 1945, 110 сах.

яр. Шол сетирлерде шахыр эдил «Иң соңкы гиҗе» повестиндәки ялы, гөз өңүнде тутян максады, гечмише йүзленмегиң зерурлыгы, көне дүнйәниң сүтемлерини гөркезмегиң әхмиети хакында дуруп гечйәр. Шахыр гараңкы гечмишиң азапларыны, эҗирлерини суратландырмак үчин йити талантың, гечмишиң зир-зибиллерине болан чәксиз йигренҗиң гереклигине оңат дүшүнйәр.

Онуң үчин ондан үстүн чыкмага,
Галамым элимде бәшатар болды[1].

Эсерде галамыны көне замананың элхенчликлерине гаршы бәшатар шекилинде уланан совет адамының революцион кешби гөрүнйәр.

Эсериң вакаларының аграмлы бөлеги рус топрагында, Москвада болуп гечйәр. Эзилйән сыныың мушакгатлы дурмушы Миланың образында җемленйәр. Мила 17 яшлы рус гызы. Атасы Павел өленден соң, еди яшлы Нина, бәш яшлы Коля Миланың элинде галяр. Олары эклэп-сакламак меселеси билен уггашыклы, Миланы-да, Мила образының үсти билен окыҗыны-да гам-гусса батырян вакалар яйбаңланяр.

Поэманың рус дурмушы билен түркмен дурмушыны гөркезән бөлүмлериниң арасында үзңелигиң бардыгыны айтмак герек. Шол үзңелик, озалы билен, эсериң сюжетине отрицатель тәсир эдйәр. Миланың ыкбалы билен багланышыклы сахыпалар Бибиниңкә середенинде оңчаклы гызыклы дәл. Бу ягдай, бизиң пикиримизче, авторың рус дурмушы, онуң дәп-дессуры билен якындан таныш дәлдигинден гелип чыкяр.

Поэманың баш гахрыманы Милада революцион дүшүнҗелилик кемтерлик эдйәр. Онда окгунлылык аз дуюляр. Элбетде, автор муны гөре-билә шейле суратландыряр. Чүнки А. Ныязов поэманы язмакда ики неслиң дурмушыны ызарламагы, Ниналарың дурмушының Милаларыңка середенде артыкмач тарапларыны гөркезмеги максат эдинйәр. Баш гахрыманда болмадык революционлыгы, угуртапыҗылыгы ол соңра Нинаның образында җемлемеги гөз өңүнде тутяр. Бу автора белли дережеде башардяр.

«Тарыхдан бир бөлегиң» әхмиетли тарапы онда түркмен-рус халкларының доганлык-достлук дуйгуларының, голдавларының дуярлыклы ачылып гөркезилйәнлигидир. Муңа окыҗы Нинаның образының үсти билен гөз етирйәр. Нина 25 мүңчүлериң хатарында Түркменистана гайдяр. Бу ерде ол коллектив хоҗалыклары дөретмек, милли ишчи кадрларыны тайярламак ишине актив гатнашяр.

Шахыр Нинаның ыкбалыны түркмен топрагы билен багламаздан өңурти, Миланың эзъет чекен дөврүлериниң түркмен топрагындакы вакаларына, түркмен халкының хупбатлы

[1] Ныязов А. Тарыхдан бир бөлек. Ашгабат, ТДН, 1940, 3 сах.

яшайшына доланып гелйәр. Шол заманларда ягдайың хич ерде-де говы болмандыгына автор үнси чекйәр. Шу ниет билен ол түркмен гызы Бибиниң ыкбалыны ызарлаяр.

Биби гарып Мыратлының гызы. Ол өзи ялы гарамаяклардан Өвез билен халашяр. Өвез Бибини алып гачмага разы этсе-де, бу максат баша бармаяр. Биби оба байы Оммага зорлук билен аял үстүне берилйәр. Оммак иңңән ёвуз, бирехим адам. Онуң бирехимлиги ерсиз ерден Бибини бивепалыкда айпламагында ве оны пычаклап өлдүрмегинде, Бибиниң җигиси Акмырада хем пычак гөтермегинде өзүни гөркезйәр.

Поэманың ахырларында биз Нинаны сынпы ятлары ёк этмек ишине актив гатнашыҗы, түркмен дайханларыны тәзе ёла угрукдырыҗы хөкмүнде сынлаярыс. Онуң Оммак бай тарапындан өлдүрилен Бибиниң җигиси Акмырат билен арасса сөйгүсиниң шаяды боляры с. Бу затлар эсериң интернационал мазмуныны гүйчлендирип, олар дурмуш диалектикасына догры гелйәр· Шейле хем шахырың эсерде обадакы яшайша көп үнс берендиги дуюляр. «Атасыны утдурыпдыр тәлее», «Ювдупдыр Павели доймаз гара ер», «Безесең безенмез безег гөрмедик», «Тилкиниң сүрени, сычаның хини» ялы шахырана сетирлер, гөчме манылы аңлатмалар, җупүнс дүшен кәбир («Сүйт дөкүлен ер дек асман») деңешдирмелер, меңзетмелер, җанландырмалар эсере шахырың зәхмет барыны сиңдирендигине шаятлык эдйәр.

Поэманың ене-де бир говы тарапы, бизиң пикиримизче, онуң түйс партиялайын эхеңе югруланлыгыдыр. Аслында А. Ныязов эдебиятың борҗуна ве максадына говы дүшүнйән шахыр. Ол 1933-нҗи йылда «Шалы Кекилов эдебият мейданында» атлы макаласында шейле языпды: «Чепер эдебият партиялы болмалы. Шура эдебияты партияның эсасы сыясатыны иш йүзүне чыкармак, оны дурмуша гечирмек, көпчүлигиң ортасына сиңдирмек үчин гөрешмелидир»[1]. Талантлы совет шахыры диңе бир «Тарыхдан бир бөлек» эсеринде дәл, эйсем, бүтин дөредиҗилигинде хем тә өмрүниң ахырына ченли шу бейик йөрелгә мыпасып болды.

А. Ныязовың «Иң соңкы гиҗе» повести (1932) реалистик прозаның илкинҗи эсерлериниң бириди. Муны эдебиятчылар Гуртмырадов-да, Рухы Алыев-де белләпди. Түркменистан Языҗыларының биринҗи гурултайында бу хакда өвран-өвран айдылыпды. Ораз Тәчназаров I гурултайда эден докладында «Бизиң эдебиятымызда болан үстүнликлер хакында хем айтмагымыз герек» диййп, ол, илкинҗи нобатда «Ахыркы гиҗәниң» гүррүңини эдипди[2]. Рухы Алыев «Ата Ныязов колхоз дурмушындан алып язан «Иң соңкы гиҗе» эдебиятымызда берилен гымматлы эсерлериң биридир» диййсе[3], башга бир

---

[1] «Түркменистан шура эдебияты», № 3, 1933, 31 сах.
[2] «Шуралар Түркменистаны», 1934, 23 май.
[3] Шол ерде, 28 сентябрь.

макаласында «Маскалы адам», «Бизиң обамызың комсомоллары» пьесаларыны язып, А. Ныязовың драматургиямыза гошан улы гошандыны ныгтапды[1]. Эсен Солтанныязов Атаны «Тәзе өсйән шахыр ве языжы хөкмүнде» хәсиетлендирипди ве онуң «Гызыл Орден» драмасыны «ерли дилде, онуң дурмушындан алнып, чепер дүзүлен» эсер атландырып, оны «түркмен эдебиятына улы үстүнликли гошант» хасаплапды[2].

А. Ныязов милли медениетимизиң өсмегиниң аладаларыны этди, оңа өзүниң әхли мүмкинчилигини, бар ыхласыны багышлады. Ол түркмен совет эдебиятының социалистик реализм эсасында өңе баряндыгыны, гүн-гүнден тапланяндыгыны Шалы Кекиловың ве Гара Сейитлиевиң дөредижиликлериниң мысалында ныгтап гөркезипди. А. Ныязов Ш. Кекиловың хакыкы шура шахырыдыгына ёкары баха берип, Гара Сейитлиевиң «сетирлериниң деря кимин чырпыняндыгыны» хеммеден өң гөрүп билипди ве олара чәксиз гуваныпды.

* * *

А. Ныязов эдебията хызмат эден 16 йылының довамында дүрли жанрларда ,дүрли тематикаларда гүйжүни сынап гөрйәр. Языжының «Гызыл орден» пьесасындакы вакалар Түркменистаның гүнбатар районларында болуп гечйәр. Пьесада гызыллар зерарлы акларың арасында эмеле гелен оңайсыз ягдайдан акгвардиячыларың командующиси Өвезгелдиниң баш алып чыкмак угрундакы сынанышыклары, онуң көпчүлиги гызылларың гаршысына өжүкдиржек болуп дини хадымлара арка диремегиниң пуч болуп чыкышы максада лайык ызарланыляр.

Совет хәкимиетиниң нежис душманы хөкмүнде Өвезгелдиниң пис хәсиетлери, матлаплары дуярлыклы ачылып гөркезилйәр. Ол мекир. Онуң мекирлиги өз сынпы бәхбиди үчин молла вагыз этдиришинде, халкың өңүнде мылакатлы сөз сөзлән болмагында айдың гөрүнйәр. Ол рехимсиз. Бу онуң урша гитмекден боюн гачыранлары зорлук билен өз хатарларына гетирип гошмагында айдынлашяр. Ол дөнүк. Иңлис гошун башлыгы билен дил бирикдирмеги мунуң шаяды.

Положител образ хөкмүнде йүзүни гәркезйән акларың айратын-да Өвезгелдиниң гошунының ичинде гизлинлик билен гуллук эдйән разведкачы гызыл эсгер Сабыров оңат ятда галяр. Бүзмейиндәки йыгнагың аклар үчин нетижесиз болуп гутармагында Сабыровың ролы аз дәл. Байлара рехимсизлик, гарыплара дуйгудашлык онуң образындакы эсасы аламат.

«Гызыл орденде» акларың гошунындакы мораль дурнуксызлык, баш-башдаклык сызарлыклы суратландырыляр.

---

[1] «Шуралар Түркменистаны», 1934, 9 май.
[2] Шол ерде, 30 октябрь.

Адамлары гошун хатарына зорлук билен язян ак офицерлериң байлардан пара алып йөрмеги шуны тассыклаяр. Дайханларың аклара ве гызыллара болан гарайышлары оба йигитлери Мередиң хем-де Пирлиниң образларында җемленйәр.

А. Ныязов «Өнде ыхласлыды» (1933), «Огултәч барланды» (1933) ве «Мен он яшымда» (1934) хекаяларының-да авторыдыр. Биринҗи хекаяда языҗы дайханың аң-дүшүнҗесиниң өсүши, бу бабатда оңа Гызыл Гошуның етирен тәсири барада гүррүң гозгаяр. Хекаяның сюжети чылшырымлы дәл. Мырат диен колхозчы гызыл эсгерлиге чагырыляр. Ол бу ерде совет хәкимиетиниң дүйп мазмунына, сынпы гатнашыкларың нәмедигине, ёкары гатлагың эден-этдилигине гаршы нәхили гөрешмелидигине гөз етирйәр. Гызыл эсгерлериң Мырадың психологиясына, ички ой-пикирлерине етирен оңат тәсири гөвнемакул ызарланяр. Языҗының бу хекаясында гозгалян меселе соңра А. Дурдыевиң «Багтлы йигит» повестинде гозгалды ве өзүниң чеперчилик җәхтден хакыкы чөзгүдини тапды.

А. Ныязовың проза эсерлериниң арасында онуң «Иң соңкы гиҗе» повести аграмлы ер тутяр. Ол А. Ныязовы бу жанрың дөремегинде, өсмегинде онуң илкинҗи керпиҗини гоянларың бири хөкмүнде орта чыкарды.

Языҗы бу повестинде коллектив хоҗалыкларың халк арасындакы абрайыны гачырҗак, оны баша бардырмаҗак, онуң мертебесини песелтҗек болуп чалышян бай-кулак галындыларының йыкгынчылыклы ишлерини, зәхметкешлериң, партия, совет гурамаларының шол типли адамлара гаршы алып баран гөрешлерини суратландырмагы гөз өңүнде тутяр.

Колхоз гурлушыгы йыллары сынпы-социал гаршылыкларың хас мөвҗән йыллары болупды. Тәзе билен көнәниң, гарып гатлак билен барлы гатлагың арасындакы шол йити гаршылык хакыкатың көпчүлигиң аңына хаял-ягалрак болса-да, орнайыш процеси билен гөс-гөни багланышыклыды.

Җуманың образы мунуң айдың мысалыдыр. «Гысга бойлурак, хор йүзли, бердашлы» бу түркана йигит дийсең ынанҗаң. Коллектив хоҗалыкларың асыл манысына долы гөз етирип билмейәни үчин, ол хенизем Розы байы асыл хоссары хасап эдйәр. «Көне душман дост болмаз» дийилсе-де, Җума Розы байың «колхоз гурмак ве хөкүметиң ишине гатнашмак» барадакы теклиплерини эшидип, оңа ынаняр.

Ол көп вагтлап, Розы байың колхоза член болуп гирмегинде, онуң ёлдашларының хем коллектив хоҗалыга аралашмагында сынпы ятларың элинде «күштүң пыядасы» болуп хызмат эдйәр. Җуманың өзүни гуршап алан «йүреги ябык болса-да, йүзүни ачык эдип» ишлейән топарың сөзлерине, теклиплерине «хава», «боляр» дийип йөрмеги А. Дурдыевиң «Гурбан» хекаясындакы Гурбаның образыны ядыңа саляр.

Вакалары өсүш процесинде өмүр пикирленип, белли бир нетиҗе чыкарып, гөвни, хыялы, выжданы билен акыллашып

гөрмедик Жума нәмәниң нәмедигине, иш салышян адамларының кимлердигине, оларың матлапларына кем-кемден дүшүнип башлаяр. Үч айлык курсы гутарып геленден соң, Жуманың дүшүнҗеси тәзеленйәр. Розы өңкүси ялы оны өз хайрына ишлетмеги йүрегине дүвенде, Жума инди өңки «дымаган» Жума дәлдигини мәлим эдйәр.

Повестиң башдан аягына ченли херекет эдйән йүзи пердели Розы бай бетниетлери, отрицатель хәсиетлери билен окыҗының ядында галяр. Языҗы Розының кимдигини бирден-бире айдып гоймаяр-да, онуң йыкгынчылыклы ишлерини кем-кемден, бүтин сюжетиң өсүшинде, вакаларың яйбаңланыш мейданында айдынлашдыряр.

Көне-сана эгин-эшик гейип, өзүни гарып гөркезҗек болуп йөрмеги-де Розы байың мекирлигиниң аламаты. Онуң илки башда колхоза йөне бир член, соңра колхоз правлениесиниң члени болмагында, вагтлайынча колхоз башлыгының орнунда галмагында Розының хилегәрлигиниң эп-эсли ролы бар. Ол эсериң башында тәзе хәкимиетиң пейдасына «вагыз-несихатчы», гарып гатлагың «хоссары» болуп чыкыш эдйәр. Бу меселеде ол ер уруп, ерде галан, ынанҗаң Жуманы, Якубы пеналамак аркалы иш гөрйәр.

Розы билен багланышыклы вакаларың кульминациясы онуң колхоз башлыгы Сапаның орнуна галмагыдыр. Аз салымлык болса-да, оңа шу везипеде отурмак өз ярамаз ниетлерини амала ашырмага оңайлы мүмкинчилик берйәр. Хут шол пурсатдан башлап, Розының башда дурмагында, сынпы ятлар өзлериниң хакыкы тилки сыпатларыны положител гахрыманлара гөркезип уграяр. «Иң соңкы гиҗәниң» вакаларының чөзүлиши-де шу ерден башланяр. Инди «Розының ёлы тактикасыны өзгертмегини талап этди, онуң үчин хем ол тәзе тактика — өзүниң сынпы тактикасына, душманлык тактикасына гечип уграпды»[1].

Повестиң шундан соңкы вакалары тиз чалышяр. Гөвнүңе болмаса, языҗының өзи хем шол вакалары язып беян этмекде ховлугян ялы болуп гөрүнйәр. Хакыкатда велин, шу җанланыш повестиң ички логикасындан гелип чыкяр: Розы колхоза етирип билҗек әхли зыяныны, бу угурдакы әхли пиримлерини бары-ёгы үч айың довамында дурмуша гечирмели. Себәби хакыкы ёлбашчы Сапа Ёлдаш оглуның районда ачылан колхоз башлыкларының үч айлык курсуны тамамлап, доланып гелҗекдиги гизлигин зат дәл. Галыберсе-де, хут шу пурсатдан — екиш кампаниясы дөврүнден аматлы вагтың соң доланып гелмеҗекдигине бетпәл Розының ве онуң яранларының акылы четяр.

Розы, озалы билен, бригадалара өз адамларыны беллейәр. Колхоздакы үч бригаданың бирине Хемра, бейлекисине

---

[1] Нызов А. Иң соңкы гиҗе. Ашгабат, ТДН, 1961, 59 сах.

Аллаберен, үчүнҗисине Җума ёлбашчылык эдйәр. Шолардан Җумадан өңңеси Роза берлен адамлар. Гарыпларың коллектив хоҗалыга нәразылыгыны газанмак максады билен зәхмет гүнлерини хасаба алмак нормалары бозуляр. Газы-хашар ишлери угруна гойберилйәр. Ерлери шүдүгәрлемек меселесинде хем Розының тутян позициясы гөз-гөртеле душманчылык. Ол «Бизиң еримиз өңүнден шүдүгәр этмеги ончаклы талап эдип дурмаяр. Онуң үчин хем колхозчыларың зәхметини бидерек ере харч этмели дәл»[1] диен нәдогры пикирден угур аляр.

Эсерде партия ёлбашчылыгы меселесине-де үнс берилйәр. Шу максат билен язьҗы повесте Чары образыны гиризйәр. Чары коммунист, колхозың илкинҗи партия гурамасының секретары. Ол Розының йыкгынчылыклы ишлере гиришен пурсатындан башлап, йүзүни гөркезип уграяр. Газы-хашар, харыт пайланышыгы, экиш үчин тохум алыш меселелеринде Розы билен гүррүңлешмеги онуң коммунистиң борҗуна дүшүнйәндигине шаятлык эдйәр.

Социалистик гурлушыгың тарапдарларының — Сапа Ёлдаш оглуның, батраклыкдан коммунистлиге өсүп етишен Җуманың, оба мугаллымы Солтаның, район партия комитетиниң секретары Эсениң ве башгаларың образларыны дөретмеклиге-де язьҗы улы үнс берйәр. Колхозчылары алдап, заёмларыны йыгнамагы, колхоз экишини баша бардырман, оба гурамаларының ёлбашчыларыны өлдүрип, дашары юрда гачып гитмеги планлашдырян душман топарың үстүниң ачылмагында хут шолар ялы ак йүрекли адамларың бирлеликдәки тагалласы зерур боляр.

А. Ныязов гахрыманларың җанлы образларыны дөретмегиң бир серишдеси болан кешп — портрет чекмекде энтек теҗрибесизлигини дуйдурса-да, пейзажы белли бир пурсатдакы ягдайлар ве гахрыманларың ички дүнйәси билен баглашдырмагы онуң дөредиҗилигиниң үстүнликли тарапларының биридир.

«Иң соңкы гиҗеде» социалистик гурлушыгың гүн геллдикче дабараланяндыгына, тәзе аң-дүшүнҗели адамың өсүп кемала гелйәндигине ве тәзе дүнйәниң хем форма тайдан, хем мазмун җәхтден ынсанпервердигине язьҗы көпүң үнсүни чекйәр. Шол идеяның дөврүң чепер эдебиятының мукаддес идеясы болуп хызмат эдендиги ве түркмен совет эдебиятының әхли актуал меселелериниң халкылык, сынпылык, партиялайынлык принциплерине лайыклыкда, дурмушдан гелип чыкян ленинчилик таглыматың төверегине җемленендиги хеммә белли фактлыр. А. Ныязовың шол повести коллектив хоҗалыклары гурмак ишиниң кынчылыкларыны гөз өңүне гетирмекде хем-де окыҗыларда шейле кынчылык билен газанылан багтлы дурмуша

---

[1] Ныязов А. Иң соңкы гиҗе, 73 сах.

уллакан сөйги дуйгусыны дөретмекде, олары хакыкы адамлар шекилинде тербпелемекде әхмиетли эсерлериң бири болуп дуряр.

* * *

Бейик Ватанчылык уршуна гатнашан А. Ныязовың «Халкың газабы» (1941) диен гошгусында онуң ватанчылык, сыясы дүшүнҗеси әшгәр гөрүнйәр. Шыгрың лирики гахрыманы дуйдансыз башланан урша гаршы башы дик, рухы белент халда аяга галяр.

«Халкың газабында» партия, хөкүмет, халк, Гызыл Гошун меселелери умумылашдырылан гөрнүшде өз беяныны тапян болса, шахыр бейлеки гошгуларында шол меселелери айры-айрылыкда хас долы гөз өңүне гелер ялы этмәге чалышяр.

Ватанчы шахырың фронт хем тылын бир гөвре болмалыдыгыны үндейән «Касам» (1941) гошгусы онуң ишчи-дайхан небересине йүзленмеси ялы болуп дуюляр. Гошгуда фронтдур тылың мәкәмлигине фашизми дерби-дагын этмегиң серишдеси хөкмүнде гараляр.

Уруш дөврүнде Москва хеммелериң үнсүни өзүне чекди. Түркмен совет поэзиясының гөрнүкли векиллери Г. Сейитлиев, Р. Алыев, Р. Сейидов, К. Ишанов, А. Салых... бу темада йөрите гошгулар билен чыкыш этдилер. А. Ныязовың «Сарсмаз гала» (1942), «Гөресим гелйәр» (1942) гошгуларында хем Москва совет халкларының гуванҗы, бу гадымы шәхериң шөхратлы тарыхы шахырана тесвирленилйәр, сарсмазлыгы ныгталяр.

А. Ныязовың «Гайдувсыз батырлар» (1942) атлы кичиҗик поэмасында Бейик Ватанчылык уршуның бир эпизоды ятланяр. Шахыр поэмада совет адамларының ватансөерлигини, мертлигини ве достлуга сарпа гойянлыгыны, бейлеки оңат гылык-хәсиетлерини ачып гөркезмеги максат эдинйәр.

Өз гахрыманларыны бейлеки персонажларындан айрыбашгалыкда суратландырмак эдәходиниң А. Ныязовың «Максат», «Огулбоссан» поэмаларына хем хәсиетлидигини ятлап гечелиң. «Гайдувсыз батырларың» соңламасының хыжува югруланлыгыны беллемек герек. Олардакы пикирлер шахыраналык сиңен образлы аңлатмалар нетиҗесинде окыҗының йүрегине орнаяр:

Ватан сөен Ватан гахрыманлары,
Аман бермән аляр сатлык җанлары.
Ким дурҗак өңүнде алгыр бүргүдиң!
Ким яман сакланар өңүнде одуң!

Ганым, гайтды ишиң, Җитковмыз кәндир,
Җитковлар дөредйән халк гахрымандыр[1].

---

[1] Ныязов А. Шыгырлар, 48 сах.

«Илиң гүйҗи — силиң гүйҗи». Поэма шу халк пайхасындан дем аляр.

Шахырың уруш дөврүнде дөреден иң говы эсерлериниң бири онуң «Максат» (1942) поэмасыдыр. Бу поэмада Украинада ишчилерден ве дайханлардан дүзүлен партизан отрядының гахрыманчылыклы херекетлери ызарланыляр. А. Ныязовың шахырлык таланты онуң шу эсеринде хас оңат дуюляр. Мунуң хем себәби, бизиң пикиримизче, авторың көбир гошгуларына, поэмаларына середенде «Максатда» жанлы суратландырма, хыжувлы беян этмә, образлы, гөчме манылы өврүмлере, гахрыманларыны окыҗыларына төверекленйини танатмага эден шовлы сынанышыгыдыр. Шу максат билен ол дашкы среданы (пейзаж ве адамлар) типлешдирилен образларың ички рухы дүнйәси билен багланышдырып гөркезмәге чалышяр. Поэма, эсасан, акгынлы окаляр. Окыҗы онда хакыкы лириканың элементлерине — инче сураткешлиге, образлылыга, тоники әхеңе, эмоционал аңлатмалара, эстетик дүшүнҗелере йыгы-йыгыдан душ гелйәр. Мунуң өзи шахырың барха кәмиллешйәндигини, галамыны агаяна йөредип билйәндигини аламатландырярды. Иң эсасы зат хем «Максатда» урша болан йигренч, эне топрагы халас этмәге болан хыжув гүйчли дереҗеде дуюляр. Хыжувдан сув ичмейән поэзияның хакыкы поэзия хөкмүнде ыкрар эдилип билинмеҗеклиги дүшнүкли зат. Шу тарапдан середенинде ол шахырың галамына дегишли кәмил эсерлериң бири хасапланяр.

Башкы бөлүм эсериң бүтин мазмунындан гелип чыкян эсасы идеяны айдыңлашдырмакдан дашда дәл. Шейле тәриң «Тарыхдан бир бөлек», «Иң соңкы гиҗе» эсерлеринде хем душяндыгыны беллемек герек, ол А. Ныязовың дөредиҗилик өзболушлылыгы хөкмүнде орта атылмалыдыр. «Максатда» херекет активлешйәр. Гахрыманлар, вакалар логики ызыгидерлиликде бири-бири билен орнуны чалышяр, олар эсериң баш линиясы — максады аркалы органики сепленйәр.

«Максатда» херекет эдйән гахрыманлар көп дәл. Мишаның образында совет партизанларына махсус гайдувсызлык, ватанчылык дуйгулар җемленйәр. Поэмада шахыраналыга югрулан пикирлер, толгундырыҗы пурсатлар аз дәл. Йөне Мишаның аялы, чагалары билен хошлашык халатының эсериң башындакы тәсирсиз сүйндүрилмеси онуң образына шикест етирмәнем дуранок. Автор шол эпизодларда атаның машгаладан — мәхрибан аялындан, эзиз оглундан айра дүшмегиниң үсти билен партизан йигидиң душмана болан гахар-газабыны гүйчлендирмәге чалышяр. Эмма оглуклы сөзлериң «[illegible]лыгына» орта атылянлыгы үчин гахрыманың сөзлериниң хыжувсызлыгы, аялы Тамараның ве оглы Алешаның [illegible] җогаплары, шахырың өзүниң-де оларың ички дүнйәлерине чуңңур аралашып билмезлиги, кошлеңч, пикирлериң образлылыкдан махрумдыгы себәпли автор оңат ниетине етип бил-

мейәр. Хер халда Мишаның образыны ятда галдырян деталлар, вакалар, предметлере дегишли кәбир суратландырмалар эсериң идея-мазмуныны гүйчлендирйәр.

Мишаның Павели ве Андрейи разведка иберип, Речицадакы душман гүйжүни билмеги, өз бригадасының (инди ол онуң партизан бөлүми) адамлары билен өзбашдак бир ёлы сакламагы, жeң махалында оңат командирлик этмеги, иң соңунда хем жандан гечип, душманың ротасыны партизанларың «торуна» салмагы онуң халк ынамыны кемсиз өдәп билендигини, Ватаны халас этмеги баш максады хасаплан гахрыман экенлигини субут эдйәр.

Пахaның образы-да аз-кем ятда галяр. Пахан — партизан бөлүмлериниң бирлешмесиниң командири. Авторың янзытмасына гөрә, ол душмана хунаба барыны ювутдыран шахс. «Душманың онуң башына баха кесмеги-де» мунуң шейледигини тассыклаяр.

Поэманың дили еңил. Авторың гарпышык пурсатларыны гөркезип язан эпизодлары, пейзаж билен багланышыклы суратландырмалар окыжыда оңат тәсир галдыряр:

Энче асырлар яшан гадымы токай,
Гизледи гарнында кырк бәш мерданы.

Гөйә эртекиниң тилсимлери дек,
Кә өврүме дүшен чыка билмез хич.
Кә ерде агачлар гужаклашып бек,
Кә тилсими пил хем йыка билмез хич[1].

Шахырың Бейик Ватанчылык уршы йылларында язан сюжетли эсерлериниң бири-де онуң «Огулбоссан» (1941) поэмасыдыр. А. Ныязов бу поэмасында гошгуларындакы фронт ве тылың бүтевилиги догрусындакы пикирлерини өсдүрди. Шол довүрде, бейлеки ерлерде болшы ялы, Түркменистанда хем Ватаны Горамак фонды дөредилди. Республикамызың зәхметкешлери диңе бир зәхметини дәл, өзлеринде бар болан зерур серишделери хем еңиш үчин аяп гоймадылар. Халк йүң жорапдыр элликлери, хер хили алтын-күмүшден эдилен шайлары шол горамак фондуна табшырды.

«Огулбоссанда-да» шейле вакалар өз беяныны тапяр. Поэмада колхоз мейданында арман-ядаман зәхмет чекйән Огулбоссаның ядыгәрлик хөкмүнде өзүне мирас галан шай-сеплери мейлетинлик билен шол фонда табшырышы тесвирленйәр. Шахыр дүшүнжели, ишеңңир, ватансөер бу түркмен гелнини гөрелде аларлык гахрыман хөкмүнде, типлешдирилен шекилде оңе сүрйәр.

Огулбоссан улы йыгнакда хыжувлы сөз сөзләп, алтын-күмүш бежеглерини фонда багышлап, бейлеки илдешлерине

[1] Ныязов А. Ашгабат, ТДН, 1942, 17 сах.

нусга боляр. Йыгнага гатнашанлар онуӊ оӊат гөрелдесине эерйәр.

Йүреги дурмуша болан сөйгүден, хыжувдан дыӊзап дуран шахыр А. Ныязов фронтуӊ жүммүшинде болуп, әхли совет халкыны айгытлы гөреше, Ватан топрагыны бетниетли фашистлерден хайдан-хай арассаламага чагырярды. Ватан хатырасына эли галамлы хем яраглы гөрешйән шахырыӊ өзи-де Еӊше гарашярды.

А. Ныязов гысга өмрүнде поэзия, проза, драма, чагалар дурмушына багышланан эсерлери билен, эдеби-тапкыды макалалары аркалы милли медениетимизиӊ сакасыны арчанларыӊ, оны догры хем кәмил угра гөнүкдиренлериӊ бири болмага чалышды. Түркмен халкы оны өз рухы әлемине ичгин аралашмагы башаран языжы хөкмүнде танаяр, Ватаныӊ, Коммунистик партияныӊ хакыкы оглы дийип хорматлаяр.

ПОММА НУРБЕРДИЕВ
(1909—1972)

Түркмен совет эдебиятының гөрнүкли векиллериниң бири хем Помма Нурбердиевдир. Ол энчеме йыллап, дөредижилик иши билен мешгулланып, онларча ажайып гошгудыр поэма, энчеме хекаядыр повест язды, драма эсерлерини дөретди. Өмрүниң ахыры йылларында «Гатакар» атлы романың үстүнде ишледи. Ажайып шахырың, языжының, драматургың, чагалар языжысының әхли эсерлери совет ватанчылыгы пафосына югруландыр, ол өзүниң өлмез-йитмез сатирасы билен халкына хызмат этмегиң ёкары нусгасыны гөркезди ве түркмен совет эдебиятының тарыхында өз адына мынасып орна ээ болды.

Помма (Амангелди) Нурбердиев 1909-нжы йылда Мары районының Акяп обасында гарып дайхан машгаласында догуляр. Онуң чагалык дөври агыр кынчылык ичинде гечйәр. Яшлыгында етим галан Помма атасының доганы Аман хоссарлык эдйәр. Онуң агасы Халлы хем талап гөзләп, гапыдан гапа селпейәр.

П. Нурбердиевиң яшлык йыллары барада сөз ачып, журналист Н. Гулжаев «Яшың узак болсун, халыпа» диен макаласында шейле язяр: «6 йыл мундан озал Сакарчәге районының Акяп обасында дүнйә инен чагажыгың асыл адының Амангелдидигини хәли-хәзирем өзүнден башга билйән адам көп дәл болса герек! Яшлыкдан етим галан Амангелди шол обалы Огултувак эжәниң элинде улалды, Огултувак эжәниң озалам Помма атлы бир оглы бар экен. Огултувак эже Амангелдижигинем адыны өңки оглуның ады билен утгашдырҗак болуп, оңа Помма дийип, тәзе ат дакяр»[1].

Огултувак эжелерде яшан йылларында хем гечмишиң гүзаплы дурмушы оңа өтүни мазалы танадяр. Октябрың еңмеги Поммаларың хем маңлайындан дирейәр. Диңе шондан соң Помма үчин тәзе дурмушың гапысы гинден ачыляр.

---

[1] «Совет эдебияты», 1969, № 2, 125 сах.

1926-нжы йылдан башлап, Помма Марыдакы Магтымгулы адындакы интернатда окаяр, шол ерде комсомол хатарына гечйәр. Помма мекдепде ыхласлы окап, етерлик билим аляр. 1927-нжи йылда оны Тагтабазардакы малдарчылык техникумына окува иберйәрлер. Эмма үчүнжи курсы тамамландан онуң гөзүне агыры дегип, техникумы гутарып билмейәр, окувыны ташламага межбур боляр. Шондан соң Помма өз обаларында мугаллымчылык этмәге башлаяр ве 1934-нжи йыла ченли ишлейәр. 1934—35-нжи йыллар аралыгында ол Саят районында чыкян «Социализм ёлы» газетиниң редакторы боляр. Онуң эдеби дөредижилик иши-де шол ерде башланяр. Яш шахырың «Ол бизден араны ачды-да, гитди» атлы илкинжи гошгусы «Түркменистан» газетинде чап эдилйәр. 1935-нжи йылың ахырларында Помма Ашгабада гелйәр ве «Токмак» журналында эдеби ишгәр болуп, тә 1942-нжи йыла ченли ишлейәр.

1934—41-нжи йыллар аралыгы П. Нурбердиевиң дөредижилигиниң башлангыч дөври хасапланыляр. Шол йылларда онуң «Ватаным», «Илимиз», «Ики канун» (1937) ялы гошгулары пейда боляр. «Ачылан гүллер» (1938) атлы гошгулар йыгындысы чап эдилйәр. 1941-нжи йылда «Ватанчы гарры», «Капитан Гастелло», «Касам» ялы эсерлери «Гөреш гүнлеринде» ады билен китап болуп чыкяр.

П. Нурбердиев 1942—1945-нжи йыллар аралыгында сөвешжең эсгер болуп, Волгадан Берлине ченли сөвеш ёлуны гечйәр. Онуң шол дөвүрде язан «Чыпдыртмадыңмы», «Әдигимиң ёлы» (1946) ялы эсерлери түркмен эдебиятында Ватанчылык уршунын чепер сене язгысына айдың сахыпаларының бири болупды.

Урушдан соң П. Нурбердиевиң дөредижилиги кәмиллешип, тәзе басганчага галды. Шол йылларда ол иң говы сатирик эсерлерини, пьесаларыны, хекаядыр повестлерини, романыны дөретди. Онуң «Бакы Мергениң тойы» (1952) хекаясы, «Тайлак Хыззын» (1955) атлы хекаялар йыгындысы, «Гүммезден чыкан гыз» (1955), «Айнур эжәниң айданлары» (1955), «Себәбини соң билдим» (1956) ялы эсерлери, «Эгри эйикмез» (1958), «Сейди хакында сөхбет» (1961) ялы повестдир хекаялар йыгындылары, «Дүе ювдан бокурдак» диен сатирик хекаялары ве фельетонлары, «Айжемал», «Бибижан» атлы хекаядыр очерклери (1964), «Енжилен жын» (1964), «Халак Бабалак» (1964), Октябрың 50 йыллыгына багышланан «Большевигиң топунын гүммүрдиси» (1967) пьесалары, «Гатакар» (1965) романы ве бейлеки эсерлери ызлы-ызына чапдан чыкяр.

П. Нурбердиев чагалар дурмушындан хем шовлы эсерлер дөредйәр. Онуң «Молла Хажы» (1941), «Тапмачалар» (1948), «Бәш балык», «Дең какылды жаң» (1956) ялы эсерлери муңа гөзли-башлы шаятдыр. Шол эсерлериң көбиринде

языҗының дөредиҗилигиниң сатира ве юмор билен берк багланышыклыдыгы гөрнүп дур. Оларың кәбиринде чагаларың хер тараплайын дүшүнҗели, соватлы болмагының («Молла Хаҗы», «Тапмачалар», «Бәш балык», «Җынлы депе») аладасы эдилипдир.

П. Нурбердиев эдеби-дөредиҗилик ишине отузынҗы йылларың орталарында шыгыр язмак билен башлапды. Онуң шол йылларда дөреден онларча чепер гошгулары азат Ватана, хүшгәрлиге хем-де Гызыл Гошуна, социалистик зәхмете ве бейлеки мөхүм меселелере багышланыпды. Онуң илкинҗи дөреден гошгуларының кәбири халкың сөйгүсини газаныпды, социалистик ватана, совет Конституциясына багышлап дөреден эсерлери батлы яңланярды. «Багында» (1936), «Ватаным» (1937), «Иллермизе» (1937), «Илимиз» (1937), «Ики канун» (1938) ялы гошгуларында совет Ватанына, зәхмет эдерменликлерине, дең хукуклы халкларың миземез достлугына, агзыбирлигине болан улы гуванч дуюлярды. Бу гуванч дуйгусы Помманың бүтин дөредиҗилигиниң эсасы хамырмаясына өврүлди. «Ватаным» гошгусында шейле сетирлер бар:

Хер адамың алым дек, хер бир зады билип дур,
Шәхди ачык, агзыбир, йүз-гөзлери гүлүп дур,
Өңки тозан чөллерден, көп хасыллар алып дур,
Гүлүстаның яйласы, сенсиң мениң ватаным[1].

Айдым эдилип, айдылып гелинйән шол эсерде шахырың Ватана, эзиз топрага сөйгүси долы йүзе чыкыпдыр. Бу гошгыны Помманың ватан темасындан дөреден эсерлериниң девизи дийип хасапламак болар.

«Иллермизе» атлы гошгусында шахыр халкың парахат хем-де җанаямазаклы зәхмети барада сөз ачяр. Азат зәхмет нетиҗесинде түркмен халкының супра-сачагында наның барха көпелйәндиги, дөвлетиниң артяндыгы бу эсерде догручыл беян эдилйәр. Шахыр аҗайып сапалы дөвраны бейик Октябрь билен багланышдыряр.

Октябрың даңы атып,
Ягты салды шөхле атып,
Компартия ёлун тутуп,
Нагыш чекйәс иллермизе[2].

Гошгының эсасы лейтмотиви шу сетирлерден белли боляр.

СССР-иң Конституциясына багышланып дөредилен «Ики канун» диен эсери шахырың эсасы идея угруны кесгитлейәр. Ики сапы улы бөлүмден ыбарат болан бу эсер кичеңрәк бир лирики поэманы ядыңа саляр. Онуң өзболушлы сюжет угры бар. Ол ерде нәлетли гечмишиң пис йүзи ачылып гөркезилйәр. Шахыр шол эксплуататорчылык, адалатсызлык кануна

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1951, 16 сах.
[2] Шол ерде, 10 сах.

«гечмишиң гара хатлы кануны» дийип, догручыл баха берйәр. Онуң гарыпларың «Ёгын зынҗыр билен голларын баглайшыны, диллерини кесип от билен даглайшыны» суратландыряр.

Гарып ялы хорланмады дүе-де,
Силкип, тутуп, азап берди зыяда.
Хемише нан атлы, бизлер пыяда,
Бир дөвүм чөреге зар эден канун[1].

Шейле кануның хөкүм сүрен дөврүнде аял-гызлар өрән хорлук чекйәрди. Шахыр эсеринде бу проблеманың дециңден гөвнүбир гечип гитмәндир. Шол канун эсасында аял-гызларың мал кимин сатылышыны, оларың агыр җепалара дөз гетиришини реал беян эдйәр.

Өмүр севдасында көпи утулып,
Ган агларды гарры-гоҗа чатылып,
Иййәни авыды, силтей тутулып,
Бир дөвүм чөреге зар эден канун[1].

Пулларна даяныл, топулды нара,
Аял үсте я-да бердилер кара,
Мынасыпмы-дәлми, сатылар көре,
Гүл ялы гызлары хар эден канун[2].

Умуман, шахыр эсериң биринҗи бөлүминде эксплуататорлар билен гарып халкың арасында болан дүйпли гапма-гаршылыклары догручыл ве шахырана дилде бермегиң хөтдесинден гелип билипдир.

Эсериң икинҗи бөлүминиң чеперчилик дереҗеси, тәсирлилиги хем биринҗи бөлүминден пес дәл. Бу бөлүм совет кануныны образлы дилде арша галдыряр. Бу бөлүмиң умумы лейтмотиви азатлык, деңлик, зәхмет ялы дүшүнҗелер билен бағланышыклы. Өң эҗир барыны чекен зәхметкеш инди азат, эркин дем аляр. Чүнки канун инди хеммә «дес-деӊ середйәр».

Ол бейик ынсанперверлик билен «зулмуң зынҗырыны пайрадып» гойберйәр, «көнәниң көкүни гурадяр». Инди советлер үлкесинде:

Зәхмет азат, дурмуш азат, сөз азат,
Юрт азат, сөйги азат, саз азат,
Эркек азат, аял азат, гыз азат,
Партия пәхминден дөреден канун.

Галыберсе-де:

Дынч алсак хаклы биз, хукуга хаклы,
Сайласак хаклы биз, сайлансак хаклы,
Шатлыга хаклы биз, той этсек хаклы,
Чүнки бизе дес-деӊ середди канун[3].

---

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 12 сах.
[2] Шол ерде, 12 сах.
[3] Шол ерде, 14—15 сах.

Шахырың «Ики канун» атлы эсериниң адамкәрчилик рухы улы тәсир галдыряр. Бу эсер шахырың ирки дөредиҗилигинде эсасы ери тутяр.

Шахырың шол дөврүрдәки дөредиҗилигинде Гызыл Гошун. горанмак ве хүшгәрлик темасы хем өңе сайланяр. Догры, шейле темадан бейлеки шахырлар хем эсер дөредйәрди. Эмма Помманың дөредиҗилик угры өзболушлыды, бейлекилере меңземейәрди. Мысал эдип шахырың «Гелен хат» (1937), «Ики хат» (1938), «Этрегиң кенарында» (1938), «Сәхерде» (1938) ялы гошгуларыны гөркезсе болар. Шахыр шол эсерлеринде гошун ве хүшгәрлик темасыны багланышыклы алып гидйәр. Эсерлериң адындан белли болшы ялы «Гелен хат», «Ики хат» гошгуларында Гызыл эсгериң өз доганына ве сөййән гызына хат ибермеги билен вака башланяр. Шол хатларда Гызыл Гошун гуллугының тербиелейҗилик ролы, оба йигидиниң гуллукда болан вагтында өзүни алып баршы барада гүррүң гидйәр. Инди оглан өңкүси ялы дәл, онуң пәхим-пайхасы артяр, гужур-гайраты тапланяр.

Хүшгәрлик темасындан язылан «Этрегиң кенарында» атлы гошгуда хем өзболушлы сюжет бар. Агшам ики сөйгүли Этрек деряеының якасында душушяр. Сөйгүлилериң вагты хош, кейпи көк, оларда гайгы-гамдан нышан ёк. Эмма оларың душушыклары ахырланда башга бир вака йүзе чыкяр.

Нәме үчиндир денже аяк чеклик-де,
Ювашлыкдан төверега диң салдык.
Бу сапар гелмеди яңкы чыгшылды,
Дийдик — чөп-чаламлар эдйәр ыгшылды[1].

Шейлеликде, сөйүшйән яшлар арачәги бозан ики саны ичалыны тутмак билен улы эдерменлик гөркезйәрлер. Олара оба илаты көмеге гелйәр ве ичалылар эле дүшйәр.

П. Нурбердиевиң дүрли темадан язылан гошгулары хем көпдүр. Сөйги ве зәхмет («Гүлүм», 1937), сөйги ве ватан («Бағында»), аял-гызларың зәхмети ве эдерменлиги («Атлы гызлара», «Сәхерде», «Меңзетдим», «Эллериң», 1936), сөйги ве билим («Чынарың дүйбүнде», 1948), аял-гызлар азатлыгы («Ыгтыяры элинде», «Гызлар», 1936) шахырың шол дөврүрдәки дөредиҗилигиниң көп тараплыдыгыны гөркезйәр. Оларда азат түркмен аял-гызларының хер тараплайын өсйәндигини улы җошгун билен тарып эдйәр. Шахыр түркмен аял-гызларының эдерменликлерине җаны-тени билен гуваняр. Онуң «Атлы гызлара» атлы гошгусыны алып гөрелиң. Шол гошгы он секиз саны түркмен гызының 1936-нҗы йылда Керки — Ашгабат аралыгында болуп гечен атлы йөришине гатнашандыгы барада гүррүң берйәр.

---

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 105 сах.

Гамыш гулак бедев атлар йөрәнде,
Ериң танапыны күлтерләп чекйәр;
Үстүнде гызлармыз тоты гуш ялы,
Җак-җак уруп, кеерҗеклэп ат чапяр[1].

П. Нурбердиевиң дүрли темалардан дөредилен гошгуларының арасында гүнделик дурмушымыза, газанылян зәхмет үстүнликлеримизе багышлананлары көп. Шахыр өз халкының гүнде-гүнаша гөркезйән зәхмет эдерменлигине икп болуп билмейәр, хер бир эдерменлиги гөренде онуң башы гөк дирейәр. Аял багшы Тәҗигүле багышлап, ол «Бармагың» (1938) диен гошгусыны язан болса, Ашгабат — Москва атлы йөришине дегишли «Дөшүнде» (1937) эсерини, Каспиден Москва ченли болан таймыллы йүзүш хакында «Табшырдын» (1936) атлы шыгрыны дөредипдир.

Шахыр өз дөредиҗилигинде чепер сөзүң уссатларына хем улы сарпа гоюпдыр. Онуң «Горькиниң» (1937), Сүлейман Стальскә багышлан «Яңланяр» (1938), «Ата Салыха» (1938) ялы гошгулары муңа гөзли-башлы шаят болуп билер. Ол өз дөредиҗилигиниң илкинҗи дөврүнде шейле уссатлардан гөрелде алмага чалышыпдыр, белли дереҗеде өз максадына хем етипдир.

* * *

П. Нурбердиев дурмуш елы, дөредиҗилиги билен Ватаны, ил-халкыны сөймегиң, олара ак йүрекден хызмат этмегиң аҗайып нусгасыны гөркезди. Ватанчы шахыр фашизмиң дүнйә халкларына гетирен бетбагтчылыкларына, оларың вагшылыгына гаршы эли яраглы гөрешди. Совет халкының миземез доганлык-достлугыны, фашизми енмәге болан улы хыҗувыны, уршуң газабына, вейранчылыкларына совет халкының мертлерче дөз гелип билшини Помма ялы аныкхем дүшнүкли гөркезмек хер бир шахыра эйгертмэнди. П. Нурбердиевиң лирики эсерлеринде совет эсгерлериниң реал кешбиниң сураты гөрүнйәр. Онуң лирики гахрыманы азатлык, доганлык-достлук, еңше болан бейик ынам билен яшаяр, парахатчылыга ымтыляр.

Гитлер басмак үчин узатды бурнун,
Постумда арслан дек ярярын гарнын,
Өмүр бакы тапмаз ол гелен ызын
Чүнки мен Ватанмың нийәрин дузун[2].

«Хер сөзүни душмана атылан бомба» хасап эден П. Нурбердиевиң лирики гахрыманының еңше болан улы ынамы бар. Бу ынам онуң харбы-ватанчылык лирикасының ичинден эриш-аргач болуп гечип гидйәр. Шахырың «Гайдып гелди»

---

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 112 сах.
[2] Шол ерде, 23 сах.

(1942) эсери Ш. Кекиловың «Карелия җеңңелинде» поэмасының ызыны етирйәр. Ол «Карелия җеңңелиндәки» ялы совет эсгерлериниң хер бир еңшине от-чөплерин, гуш-гумурсыларың «дилленишибершине» меңзеш «Гайдып гелди» эсеринде токайда болян сөвеш вакасы беян эдилипдир. Рядовой Васильевиң ёл тапыҗылыгы ёлдашлары билен бир хатарда токайың җанлы-җеменделериниң гөвүнлерини гөтерйәр.

П. Нурбердиевиң харбы-ватанчылык темасында орта чыкаран лирики гахрыманы гахрыманчылыклы гылык-хәсиети билен тапавутланяр, онуң хер бир бөведи бөвүсҗекдигине шүбхе ёк. Ватанпервер болан шол гахрыман сөйгүсине вепалы, горкмазак, батыр, пайхаслы. Ол мыдама адамкәрчилик пикирлерден угур аляр. Армаз,ядамаз, дост-ярыны ширин җаны ялы сайян лирики гахрыман Ватана, халкына берлендигини сөз билен дәл-де, иш билен йүзе чыкаряр.

Шахыр «Ватаның намысы» (1941), «Сөзлейәр Помма» (1942) гошгуларында совет ватанының мертебесини арша гөтерйәр, фашизм беласының гарра-яша берен айылганч габахатчылыгының гаршысына совет эсгерлериниң рухдан дүшмән, хыжувлылык билен сөвешендиклерини беян этсе, «Уруляң вагты» (1943), «Гыршымыз бардыр» (1943) ялы гошгуларында душманың асгынлап, еңсе бершини суратландыряр.

«Гыршымыз бардыр» гошгусында лирики гахрыман ёвуз душман билен йүзбе-йүз боляр. Гошгуда диалог аркалы гөзеллигиң ганымы болан фашизмиң нежис матлаплары паш эдилйәр. Совет халкының янбермез, эгсилмез гүйч-кувваты суратландырыляр.

Дийди — еңиш бардыр илки етене,
Яраг берип, эли яраг тутана.
Бизи этмек үчин гызыл етене,
Чозуп, соңра дийди — уршумыз бардыр.

Бизем дийдик — эзиз ватанымыз үчин,
Җан берип, җан алып етенимиз үчин,
Бүтин дүнйә ялкым атанмыз үчин,
Галла ерне гүлле бершимиз бардыр[1].

Гөрнүкли шахырың уруш дөврүнде сөйги, аял-гызлар темасында дөреден эсерлери хем чуңңур ватанчылык дуйгусына эйленендир. «Бирлешип» (1941), «Гопуз» (1941), «Сөвдүгим» (1944), «Ширин», «Меңзеш» (1943), «Биби» (1943) ялы гошгуларында, «Ядыгәр» (1942) поэмасында шахыр зәхметсөер гелин-гызларың фронта берйән көмеклерини, гуҗур-гайратларыны тарып эдйәр. Вепалы яр хөкмүнде оларың өвгүсини етирйәр. «Биби» гошгусында нәтаныш гыздан говшан хатдыр эллиге болан чәксиз бегенҗини шахыр шейле беян эдйәр:

---

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 59 сах.

Совгат иберипсиң ак йүңден эллик,
Эллиңңе эдипсиң «Ең!» диен беллик,
Еңерин, еңмэге эдйэрин гуллук,
Гумансыз, гүррүңсиз ынанай, Биби[1].

«Сөвдүгим» атлы гошгусында шахырың лирики гахрыманы сөйгүлиси Ширине уруш мейданындан диңе еңиш билен доланҗакдыгына сөз берйэр. «Меңзеш» гошгусында украин гызының уз басып гадам уршунда, сыр сыпатында ярының кешбини гөрйэр, ол гызың мерданалыгына, җеңде гөркезйэн эдерменлигине хормат гойяр:

Эгнинде ёк онуң гызыл кетени,
Шонда хем гарадяр ёлдан өтени.
Гөзүнден гөрүнйэр гөреш тутаны,
Гөзлери хем сениң гөзүңе меңзеш[2].

Гахрыман Гызыл Гошун ве эхли совет халкы өрэн кын ве шөхратлы ёл гечди. Гызыл Гошун хениз гөрлүп-эшидилмедик газаплы сөвешлерде дурнуклылык хем мертлик гөркезип, фашизм сүлсадыны ысгындан дүшүрди ве оны дыза чөкерди.

Шахырларымыз бу улы тарыхы еңши йүрек җошгуны, хыҗув, хөвес билен васп этдилер. Олардан Г. Гурбансэхедовың «Салам иберипдир достум Берлинден» (1945), «Яңлансын җамың сеси» (1945), А. Говшудовың «Залымың пайтагты сынды» (1945), Г. Буруновың «Фашизм аждарының башы кесилди» (1945), Г. Сейитлиевиң «Еңиш гүнүниң даң чагында» (1945) ве башга-да кэбир гошгулары муңа анык мысалдыр.

П. Нурбердиев «Эдигимиң ёлы» (1946), «Ватаным саңа» (1945), «Берлиндэки достларыма» (1947) диен гошгуларыны бейик еңше багышлап язяр. Онуң «Эдигимиң ёлы» диен гошгусы идея чеперчилигиниң ёкарылыгы билен тапавутланяр. Совет эсгери урша гейип гиден эдигиниң хер гатына, оңа какылан чүйлере середип, душман билен сөвешип гечилен ёлларына назар айлаяр. Ол ёл совет халкының, Гызыл Гошуның сөвешлер билен гечен ёлуның реал беяны болуп ятда галяр.

Онуң хер гатына урлан чүйлере
Гарап вагтым гөрйэн гайлы ёллары.
Белет болды энче хэсъет-хүйлере,
Бакы шаят Гүнбатарың иллери[3].

Еңше болан гуванч, онуң бүтиндүнйэ тарыхы эхмиети шахырың «Докузынҗы Май», «Ватаным саңа» гошгуларында-да ныгталяр. П. Нурбердиевиң харбы-ватанчылык хэсиетли эсерлери сагдын идеялы, эдерменлиге, социалистик дурмуша болан ынам, парахатчылыга, совет ватанына болан сөйгэ

---

[1] Помма Н. Сайланан эсерлер, 88 сах.
[2] Шол ерде, 92 сах.
[3] Шол ерде, 45 сах.

югруландыр. Ол эсерлер Ватанчылык уршы дөврүниң түркмен совет поэзиясында өзүне мынасып орны эеледи.

* * *

П. Нурбердиев харбы-гахрыманчылык темасындан «Ядыгәр» (1942), «Касам» (1941), «Ватанчы гарры» (1941) ялы поэмаларыны хем дөредипди. «Ядыгәрде» халкың тылда алып барян зәхмет гахрыманчылыгы шөхлелендирилипдир. Эсериң баш гахрыманы Гүлнабадың үсти билен шахыр аял-гызларың Ватана ве азатлыга болан чәксиз сөйгүсини чепер поэзияда җанландыряр. «Касам» поэмасында госпиталдакы яралы эсгерлериң ички дүнйәсине, арзув-ислеглерине аралашылса, «Ватанчы гаррыда» шахыр совет партизанларының гахрыманчылыкларына йүзленйәр. Гоҗаның угур тапыҗылыгы-да, Альфа атлы итиң хәсиетиниң берлиши-де гөвнүнден туряр.

П. Нурбердиевиң урушдан соңкы дөвүрде дөреден кәбир эсерлери йити сатира югруланлыгы билен тапавутланяр.

Мәхрибан Коммунистик партия, онуң гениал сердары Владимир Ильич Ленине түркмен халкының чәксиз миннетдарлыгы, рус-түркмен халкларының миземез доганлык-достлугы Н. Помманың дөредиҗилигинде чуңңур ишленипдир. Мунуң шейледигини «Багбаның беяны» (1948), «Аба ага» (1954) поэмаларында гөрмек боляр.

Шахырың «Аба ага» поэмасы Коммунистик партияның ве Совет хөкүметиниң түркмен халкы үчин эдйән аладасыны, совет халкларының арасындакы бейик доганлык-достлугың мәкәмлигини суратландыряр. Эсериң идеясы чопан Аба ага ве инженер Ивановың херекетлериниң үсти билен берилйәр.

Ымгыр чөле канал гечирмек максады билен гелен инженер Иванов ярым асырлап, чопан болуп ишлән Аба аганың чопан гошуна геленде, онуң сувуң зарыдыгына говы дүшүнйәр. Яшы бирчене баран Аба ага Ивановың өз гошларында галдырып гиден картасыны-да ызындан элтип берйәр. Гайтурмагы зерарлы чопан ымгыр чөлүң ичинде агыр кынчылыклара сезевар болуп, өлүм халына етйәр. Шейле ягдайда Иванов хем өз гезегинде гаррыны өлүмден халас эдйәр.

Коммунистик партия ве Совет хөкүмети эдебияты өсдүрмәге ызыгидерли көмек эдип гелйәр. Ол Бейик Ватанчылык уршундан соң совет сатирасыны өсдүрмегиң дүйпли чәрелерини белледи. Шоларың бири сатира жанрына дегишли болуп; ол җемгыете ярамаз тәсир эдйән әхли кемчиликлере гаршы ымыклы гөрешмелиди.

Партияның XIX гурултайы совет эдебиятында сатира меселесине етерлик үнс берилмейәндигини йүзе чыкарды.

Сатираны халыс ёга чыкарян конфликтсизлик «теориясыны» Совет Союзының Коммунистик партиясының XIX гурултайы ахырына чепли пашэтди.

Партияның гөркезмелериндең соң, бүтин совет эдебиятында болшы ялы, түркмен эдебиятында хем өзгериш дөрәп уграды.

Сатирик языжы П. Нурбердиев 1953-нжи йылда өзүниң «Нарлы Непесович» диен хекаясыны язып, гечмишиң зыянлы галындыларына гаршы язылан сатира эсери билен партияның бу чагырышларына жогап эдип чыкыш этди. Онда зыянлы дәп-дессурлар барада сөз ачды ве халка эрбет тәсир етирйән хадысалары йүзе чыкарды ве көтекледи. Соңра языжының сатирик хекаяларыны өз ичине алян «Тайлак Хыззын» хекаялар йыгындысы халка яйрады. «Тайлак Хыззын» ве «Нарлы Непесович» ялы хекаяларында ол азгын, шахсы бәхбидиниң есирлери болан отрицатель хәсиетли адамлары сатираның одуна даглаяр.

Языжы дурмушда душ гелйән ялынжаң, икийүзли типлериң гылык-хәсиетини Нарлы Непесовичиң образында гөркезмеги башарыпдыр. Окыжы онуң «Ленин адындакы колхозың ынласы» диен хекаясында-да Н. Непесович билен душуняр. Эмма инди ол окыжының симпатиясыны газаняр. Гиң гиден яйлада халкың багты үчин социалистик зәхмете гошуляр. Шейлеликде, Нарлы Непесович образыны языжы ынандырыжы дережеде өсүшде гөркезип билйәр.

Языжы гахрыманың ички дүнйәсине аралашмагы говы башаряр. Ярамаз хәсиетлериң гүлкүли ве ынандырыжы суратыны чекмек билен ол окыжыда язгарыжы дуйгыны оярдяр. Мунуң өзи эсериң тебигылыгындан хабар берйәр. Языжы юмшак дегишмеден, йити юмордан-да пейдаланмагы башаряр. Онуң «Пагтачылар курортда» диен хекаясында Н. Непесовичиң еңлес херекетлерини йыгымчы гыз Жерениң яңса алмагы аркалы берсе, башга бир ерде Н. Непесовичи көпчүлигиң ичинде агажың ганңа ялы көкүне бүдредип, еңе оны юмор хәсиетли дегишме билен дүзетмек ислейәр. Шейле ягдай П. Нурбердиевиң «Гылыч Гажар оглы» (1955) диен сатирик хекаясында-да гөрүнйәр. Мугаллым оңа сингармонизм кадасыны айдып бер диенде: «Сингармонизм диймек — гармончының оглы диймекдир. Йөне велин, ёлдаш мугаллым, онуң дил билен нәме дахылы барка?»[1] диййип, мугаллыма сораг берйәр. Бу ерде отрицатель гахрыман көпчүлигиң өңүнде гүлки объектине өврүлйәр.

Гахрыманың атларына хем языжы көпленч сатирик юмористик әхең берйәр. Шонуң ялы сатирик-символик атлар языжының «Тайлак Хыззын» эсериниң адындан хем гөрүнйәр.

Онуң «Гыздурды» хекаясы болса мөвритини өтүрен ярамаз дәп-дессурларың чепер янсысы болуп яңланды. Акгөзелиң (Гәвүшгөзелиң) оглы болса-да, гөзден-дилден горкуп, оңа

---

[1] Помма Н. Тайлак Хыззын. Ашгабат, 1955, 14 сах.

Гыздурды адыны дакярлар. «Замча хожада» бир хожа замча огурлап, Замча хожа адыны алан болса, Келев кетекчи — товук огурлап шейле ада ээ боляр.

Языжының эхли эсерлеринде отрицатель гахрыманларың дашкы кешби, сыр-сыпаты магат гөрүнйәр, оларың гылык-хәсиетлериниң жүммүшине аралашыляр. «Тайлак Хыззын» диен хекаясында автор гоңшулары Мыратлара Тайлак Хыззын атлы адамың дайысыран болуп, мыхман гелшини гүррүң берйәр. Онуң «мыхманың ярамазы башга зыян етирмесе-де, ишиги ачып, гөзүңе түссе гапдырар» диймеси өзбашдак шахсыет хөкмүнде, хут шол пурсатда отрицатель типиң хәсиетини дүшүндирип билйәр. Тайлак Хыззының гайыбана окува экзамен табшырмага геленде, сапага гатнашман, игдедир чигит сатып йөрүп, олардан дүшен пула мугаллымлары «сатын алжак» болшуны я-да окувчы гызлары алдап тикдирен тахяларыны «шәхерде алдырдым» дийип, өз бәхбидини араяндыгыны языжы сатирик меңзетмелер, жүпүне дүшйән деңешдирмелер, эдеби айлавлар билен суратландыряр. Языжының «Эгри эйикмез» повестинде болса бизиң жемгыетимизе ят болан, эмма хәзирем огры-жүмрүликден гайтмаян адамларың образыны Потдан, Келев кетекчи, Игли ялыларың херекетлериниң үсти билен берйәр.

Автор повестде Келев кетекчиниң, Топбазбуруның, Мөжегиң хәсиетлери аркалы отрицатель типлери орта чыкаряр. Языжы шол типлери хәсиетлериниң ачылмагы үчин положител гахрыманың тәсирини хем ятдан чыкаранок. Капитан Коротков, Батыров дагы шейле огруларың гөзлегине чыкып, олары паш эдйәр.

Повестде Ажап муртуң образында хем эрбет аяллара махсус сыпатлар жемленйәр. Адамсы Кесе Аннаев гиң гөврүмли, хошгылав болса-да, аялы оңа бивепалык эдйәр. Ол өзүни Топбазбуруның үстүне атяр. Ол аял ери геленде Топбазбуруна рехими гелип, жан ялы какасына: «...гарагыңа гара тикен чекилен болсады...» дийййән болса, мәхрибан эжесине-де хич хили хормат гоянок.

Языжы Ажап муртуң хайяр ве гарадан гайтмазлыгыны эркек доганы Мөжек хакында: «Лачын ялы алгыр йигит болмалыдыр. Ол кәбир гайтарманың какасының гөзүниң өңүнде гызыны мәжәрләп, обаны терк эденже Сарытулудыр»[1] дийип, өз дили өзүни масгаралаяр.

Языжының көне адатың дөврүни гечирендигини гөркезйән «Гыз нирден тапылды» (1958), «Гүммезден чыкан гыз» (1955), «Себәбини соң билдим» (1956) хекаялары-да бар. Автор беян эдилйән вакалара йүзленмек билен кәбир чүйрүк хадысаларың йүзүни ачып гөркезсе, икинжи тарапдан өвлүйә, мүжевүр билен багланышыклы гүррүңлер хекаяда вакаларының үстүне

---

[1] Помма Н. Эгри эйикмез. Ашгабат, 1958, 37 сах.

етирйәр. «Гыз нирден тапылды» хекаясының гахрыманы Батман аялы Амансолтан еке гызы, комсомол члени Акнабады өз эллери билен гызың гаршылыгына серетмән, мүҗевиринә ёллаяр. Өз этмишлериниң үстүни басырмага сынаняр. Ил йүзүне гызының «йитенини» комсомол комитетиниң секретары Тагандурдының үстүне йүкләп, пайыш сөзлери сугшуряр. Хекаяның башында гызың нәме себәпден, нәме үчин йитенлиги белли болмаяр. Шонуң үчин бүтин обаны «Акнабат йитипдир» диен «мыш-мыш» алып гөтерйәр.

Сатирик язyжының «Эгри эйикмез» повестиндәки отрицатель гахрыманлар Келев кетекчиниң, Аҗап муртуң, «Замча хоҗа» хекаясында Замча хоҗаның милиция тарапындан этмишлериниң үсти ачыланда олар өз рухы дуйгусының өңүнде өзлери өкүнйәр. Бу болса П. Нурбердиевиң сатираның тәсири нетиҗесинде дүзедиҗилик тәриндеп ерликли пейдаланып билендигини гөркезйәр. «Гыз нирден тапылды» атлы хекаяда Акнабадың йитмеги өвлүйә билен багланышыклы гөркезилйәр. Батманың аялы Амансолтаның хич перзенди болмандыр. Олар өвлүйә йыкылып перзент диләнлеринден соң Акнабат догуляр. Батман билен Амансолтаның «— Дилегде болун, оглумыз болса шыхың гулы болсун, гызымыз болайса-да гырнагы»[1] дийип, өвлүйәниң адындан касам этмеги, соңра Акнабадың догулмагы автора белли дереҗеде дессанчылык дәбине эерип, шоның тәсиринде болaндыгыны гөркезйәр.

П. Нурбердиевиң сатирик эсерлериндәки вакаларың көпүси өвлүйә билен багланышдырылып, өвлүйәниң төверегинде херекет эдйән мүҗевирлердир дин векиллериниң эрбет гылык-хәсиетлери башарҗаңлык билен ачылып гөркезилйәр.

П. Нурбердиев сатира эсерлеринде җемгыетимизиң өсмегине зыян берйән адамларың үстүнден дүшүп, олары масгараламакда сатираның дүрли тәрлерини уланяр. Онуң «Эгри эйикмез» повестинде херекет эдйән сатирики образларың өзүне чекиҗиликде адаты отрицатель типлерден тапавутланяндыгыны беллемек мүмкин. Ол пархлылык, илкинҗи нобатда, оларың гүлкүнч кешбидир херекетлерине сырыгяр. Повестдәки гахрыманларың көпүси күйки (Келев кетекчи), я лопбушдан гелен бетнышан, я-да, саңңыдиш җүйкбурун, эгмеҗик, аррык ве зиңңирт (Потдан, Хеллев, Топбазбурун) адамлардыр.

П. Нурбердиев шейле тәри уланмак билен гахрыманларың дүнйәгарайышларыны, гылык-хәсиетлерини окыҗа ачып гөркезйәр.

П. Нурбердиев диңе сатирик хекая, повесть, роман, овнуклы-ирили очерклери язмак билен чәкленмән, «Халак - - Бабалак» (1964), «Большевик топуның гүммүрдиси», «Енҗилен җын» (1956), «Италмаз» (1955) ялы сатирик пьесаларыны

---

[1] Нурбердиев П. Эгри эйикмез, 108 сах.

доретди. Онуң дөрт гөрнүшли ики пердели «Халак — Бабалак» диен пьесасы пьянкеш, кәрякмаз, машгаласына азар берйән Халагың өзүни алып баршы барада гүррүң берйәр. Авторың «Айнур эҗәниң айданлары» (1955) диен хекаясы эсасында болса «Большевик топунын гүммүрдиси» диен ат билен секиз гөрнүшли пьесасы «Совет эдебияты»[1] журналында чыкарыляр. Озалы билен гечмишиң агыр кынчылыклы гүнлери хакында гүррүң берилйәр. «Айнур эҗәниң айданлары» хекаясында-да Айнур эҗәниң дилинден (башдан гечирмелери эсасында) Улугберди арчының дөврүнде гүн яманыны гөренлиги барада айдыляр.

П. Нурбердиевиң сатирасының гүйчли тараплары «Ленин адындакы колхозың яйласы», «Пагтачылар курортда», «Отузмүңчи», «Бакы Мергениң тойы» ялы хекаяларында оңат дуйлуп, сатираны юмшаксы юмор, киная билен утгашдыряр. Бу хекаяларда биз положител гүйчлериң отрицатель гүйчлерден агдыкдыгыны гөрйәрис. Олардакы юмористик образлар шовлы чыкыпдыр. Язычының «Мырадалы ага дүйш гөренден соң» диен хекаясында, «Италмаз» пьесасында шу гүнки совет адамларының кәбирлериниң аңында галан көне урп-адатларың галындылары паш эдилйәр. Автор адамларың аңында галан шол галындылары, көне пикирлери хекаялардакы положител гахрыманларың көмеги, тәсири билен дүзедйәр. «Отузмүңчүде» Мухаммет (колхоз башлыгы) Гүлҗемалың, партияның район комитетиниң секретары Акмәммедовың, бригадир Ата Гайшыковың тәсири эсасында дүзелсе, «Мырадалы ага дүйш гөренден соң» диен хекаясында Мырадалы ага горкулы дүйш гөренден курортдан тиз гайтмакчы боляр. «Дүйше, өвлүйә, пата-төвүре ынанмак дөши «Алтын йылдыз» медаллы, депутат нышанлы башлыга айып дәлмидир» дийип, Оразлы билен Худайкуловың тәсириниң етмеги билен Мырадалы ага курортдан гайтмаклыгы гойбулсун эдйәр.

Бу тайда оба зәхметкешлерине ынанмаян, эхли зат мениң бойнумдадыр дийип пикир эдйән кәбир колхоз ёлбашчыларыны язычы еңил дегишме эхеңи билен танкытлаяр. П. Нурбердиевиң сатирик хекаяларының өзболушлы бир язылыш стили бар. Онуң «Дөрт дессе гүл» (1961) атлы хекаясының вакасы өңкүлер билен деңешдиренңде бүтинлей башгача. Онда «Бахар» обасының өзгерйән кешби суратландырыляр. Колхозың өсйән кешби билен бир хатарда Хыртан кемпир ялы көнечиллер зерарлы Аманмырадың илки чагасының хеләк болуп, аялы Язгүлүң хем зордан доктороң көмеги билен өлүмден алнып галандыгыны автор хабар берйәр. П. Нурбердиев дин векиллериниң «мен молладырын, шыхдырын, өвлатдырын» дийип, или чүркейәнлери «Огулҗан ишан» диен фельетонында огурлыкда, оррамсылыкда телим гезек тутулып, туссагда

[1] «Совет эдебияты», 1967, № 5, 66 сах.

ятып, халал зәхметден гачып, эрбетликде илиң гөзүнден дүшүп, ахырында өзүне чыкалга тапман, эркек лыбасына гирип, Ысмамыт ата өвлүйәсине гелйән зыяратчыларың арасында өзүни алланың кераматлы векили Огулҗан «ишан» дийип атландырышы билен паш эдйәр. Ол өзүниң «ягшызадалары» билен «шыпакердемлерине» даянып, чагасы болмаян, перзенди дурмаян яш зенанлары алдап, намысыны депелейәр.

Автор шейле типли мелгунларың дине перделенип эдйән булагайлыкларыны гөрмеги башарып, йити сатираның тыгыны оларың үстүнден индерйәр.

Авундырыҗы гүлки, юмор сатирачының эсасы ярагыдыр. Языҗы отрицатель гахрыманыны сатираның оды билен дагламагы башаран вагтында, онуң образында көнәниң зыянлы галындыларының иң типики аламатларыны җемлемеги башаран вагтында, окыҗа тәсир эдиҗи чепер эсер дөредип билер. Ине, П. Нурбердиевиң бейлеки эсерлерине-де шейле хәсиет махсусдыр. Ол өз дөредиҗилигинде социалистик юрдумызың батлы гадамларына пәсгел берйән парахорлары, мыҗабатчылары, гедемлери, пейдакешлери, зыянкешлери тапкытламатың, паш этмегиң оцат нусгаларыны гөркезипди.

Языҗы түркмен эдебиятында сатирики хәсиетли романың башыны башлады ве «Гатакар» атлы көп планлы эсериниң бириниҗи китабыны языпгутарды.

Романдакы эсасы вакалар «Гатакарда» колхоз гурлушыгының башланмагы билен сынпы гөрешиң өрән йитилешен дөврлерине габат гелйәр ве онуң баш гахрыманлары болан оба шурасының башлыгы Эщекгулы билен район векили рус гызы Лепаның төверегинде яйбаңланяр.

Район векили Ленаның образы тәзе гурлан колхозың ишлерини өңе сүрмек, әхли гуралы экише тайярламак, бол хасыл алмак, адам ахлагының тәзече сыпатларыны тербиелемек, ярамаз гылыклара ве сынпы ятлара гаршы барлышыксыз гөреш билен багланышыклы берилйәр. Бу меселелерде комсомол яшлара даянмалы. Шейле адамларың бириси барып ятан кеззап Меле хоҗаның комсомол оглы Гүндогды болуп чыкяр. Эгер Меле хоҗа доймаз-долмазлыкда, гарып-гасарлары алдамакда якасыны танадан болса, онуң оглы молла-муфтүлериң гаршысына гөрешйән, еңи ёлукларың, тәзе дурмушы гурмага гатнашянларың актив тарапыны тутян комсомол члени болуп орта чыкяр. Ол Ленаны чын йүрекден сөййәр. Меле хоҗаның, онуң сачакдашларының бирнәче гезек хайбат атмагына гарамаздан, өз арасса сөйгүсинден теемейәр. Шу ягдай хем романдакы эсасы конфликтиң барха йитилешмегине итерги берйәр.

Эсериң икинҗи бир сюжет угры оба шурасының башлыгы Эщекгулы билен багланышыклы болуп, бозук ахлаклылыгың илки билен сынпы ятларың арасында дөрейәнлигинден хабар берйәр. Эщекгулы өз везипесине даянып, тәзе гурлушың душманларының харазына сув гуйяр, олара көмек этмәге чалыш-

яр. Ол дурмушда бозулан адам, Сарыгүл ялы арасса гелниң дашына гечйәр. Эмма реал дурмуш онуң тутан гушуны үтйәр. Сарыгүл оңа эйгертмейәр. Эщекгулының аялы Арзыгөзел хем онуң өзүнден кем отурар ялы дәл. Ол эдил бай аяллары ялы нәме герек болса төверегине буйруп отуран, элини совук сува урмаян мес ве гопбамсы аял болуп гөз өңүне гелйәр. Ол хич хили бозуклыкдан гачмаян сатирик тип. Оны гөренинде П. Нурбердиевиң башга бир дөреден типи Аҗап мурт хакыдаңа гелйәр. Ол Порханың «Ики саны Эйран билезиги билен гашында йүзүң гөрнүп дуран он бармагыңа он саны пөвризе йүзүгинден башга-да, ширмайыдан эдилен айна-башдарак хем гетирип берерин»[1] диен ялы хош сөзүң ашыгы.

Эмма бейле типлериң иши шовсуз боляр. Эсер бүтин дуркуна шейле бет гылыклары сатираның үсти билен паш этмәге гөнүкдирилипдир. Эсериң ахырында чеп гулагындан дынан Эщекгулы дүзелмәге башлаяр. Эмма роман гутармандан соң ол образ хакында долы пикир йөретмек мүмкинчилиги ёк. Өз оглундан тамасы чыкмадык Меле хоҗа хем бир йыгнак гидип дурка Ленаны пычак билен яралаяр.

Романың илкинҗи китабы шейле соңланяр. Языҗы романың икинҗи китабының үстүнде ишләп башлапды.

Шейлеликде, П. Нурбердиевиң пайхаслы өмри тутушлыгына эдеби сенедиң өсмегине багышланды,ол хайсы ерде болса-да, шоңа хызмат этмегиң хөтдесинден гелди. Ол 1972-нҗи йылың 24-нҗи сентябрында арадан чыкды. Языҗының өлүми бүтин түркмен эдебиятына, шол санда сатира жанрына улы йитги болды. Ол эдебият мейданында битирен хызматлары үчин Совет хөкүмети тарапындан «Хормат нышаны» орденлериниң икиси, медалларың үчүси, Түркменистан ССР Ёкары Советиниң Президиумының Хормат хатларының дөрдүси билен сылагланды.

П. Нурбердиевиң дөредиҗилиги мекдеп ве ёкары окув җайларының программаларына, эдеби-тарыхы дерңевлере гиризилйәр. Ол хакда ятламалар ве очерклер дөвүрлейин метбугатың сахыпаларында ызлы-ызындан чыкып дур, диссертацион ишлер языляр. Халк шахырың сарпасыны белент саклаяр.

---

[1] Помма Н. «Гатакар», 1965, 57 сах.

РУХЫ АЛЫЕВ
(1908)

Түркмен совет эдебиятына улы хызмат эден языжыларың бири хем Рухы Алыевдир. Шахырың чепер дөредижилик, түркмен эдебиятыны өвренмек, эдеби мирасымызы топламак, эдебиятчылары тербиелемек бабатында-да битирен хызматлары бәри-бәри дәл.

Р. Алыев 1908-нжи йылда Ашгабатда энеден боляр. 1933-нжи йылда Баку шәхериндәки В. И. Ленин адындакы азербайжан педагогик институтыны гутарып геленден соң, 1942-нжи йыла ченли Ашгабадың педагогик институтының дил ве эдебият кафедрасында старший мугаллым, урушдан соң болса энчеме йыллап, Түркменистан языжылар союзының жогапкәр секретары болуп ишлейәр. Соң Түркмен дөвлет университетиниң түркмен эдебияты кафедрасында ишлейәр. Ол 1943-нжи йылдан бәри ССКП-ниң члени. Ол 1934-нжи йылда СССР языжыларының I гурултайына Түркменистандан делегат болуп гидйәр.

Р. Алыев 1942—45-нжи йылларда Бейик Ватанчылык уршунда болуп, Сталинграды, Курскини, Украинаны, Белоруссияны, Гүндогар Пруссияны, Польшаны азат этмеклиге гатнашяр. Фронтчы шахыр «Бейик Ватанчылык уршы» ордениниң икинжи дережеси, «Гызыл йылдыз» ордени, «Эдерменлиги үчин», «Сөвешжең хызматлары үчин», «Сталинграды горанлыгы үчин» диен медаллар билен сылаглаңыпдыр.

Ол дөредижилик ишине 1927-нжи йылда башлапдыр. Шахырың илкинжи гошгусыны хем-де онуң ирки эсерлерини өз ичине алян чакланжа йыгындысы «Гөреш» ады билен дүнйә инйәр. Онуң «Гөреш» атландырылмагының себәби бар. Шол эсерлер Октябрың берен мивесини аявлы сакламак, тәзе дурмуш, тәзече яшамак угрундакы гөреш, аяллар азатлыгы, яшлары гөреше чекмек ве ш. м. меселелери өз ичине аляр. Шахырың сюжетли эсерлериниң иркилериниң бири «Комсомоллар» (1933) поэмасыдыр. Поэма колхоз гурлушыгы дөврүниң

вакаларыны өз ичине алр. Мунда колхоз эмләгини горап сакламак, аял-гызларың экинлиги, зәхмете сөйги ялы меселелер орта атыляр. Буларэз дөври үчин иңңән актуал, важып меселелерди. Ирки эсерлөи ялы, шахырың поэмасы-да кемчиликлерден халас дәл. Гонуң үчин шахыр поэмада актуал темалары гозган-да болс, тәзе мазмуны поэзияның чепер эшигине саланда кынчылык чекипдир.

Р. Алыев поэзия ве проа эсерлериниң энчемесини өз ичине алян йыгындыларың: «Ваана касам» (1943), «Гөвнүмиң сеси» (1947), «Коммунизм ёунда» (1953), «Сүлгүниң хатлары» (1956), «Ики ёлуң чатрында» (1960), «Дүнйә аяга галяр» (1962), «Көңүл китабы» (969) авторыдыр. Шолардан «Ватана касам», «Гөвнүмиң сеи» атлы йыгындылары шахырың Бейик Ватанчылык уршы ылларында дөреден гошгуларының көпүсини өз ичине аляр. Оларың болса тас эхлисн диен ялы сөвеш гошгуларындан ыбаат.

Дөредиҗилигиниң ирки дөврүнде болшы ялы, онуң уруш йылларында язан эсерлерде-де, совет топрагына берлен, ол топрагың эхли гымматлыкларыны, эшретини йүреги билен чуңңур дуйян, юрдуна вепалы эсгериң сеси эшидилйәр. Ол сес көп миллетли совет эдебиятының йүзлерче векиллериниң сеслери билен гошулышып гидйәр. Шахырың шол эсерлериниң үйггешик бир сюжет ёрдуы бар. «Касам», «Ватана касам», «Мен-де бир эсгер»[1], «Енш бизиңкидир» ялы гошгуларда хениз сөвеш ёлуна дүшмедик, эмма «гошы даңылан» эсгериң чагырышлары энтек тылда эшидилйәр. Оларда гахар-да, газап-да, касам-да бар. Эсге шол дуйгулар билен ёла душйәр. Ол индң мәхрибан топраш душмандан сапламаи доланҗак дәл. Соң уруш беласыны гөй билен гөрен, бүтин дуйгусы билен дуян эсгериң газаплы сеси сөвеш мейданындан эшидилйәр.

Адамзады өрән элхенчиклере сезевар эден, йүзләп-мүңләп арзувларың, яш йүрклериң тогтамагына себәп болан урша гарны йигренч, галберсе-де, солдат дурмушы, сөвеш вакалары Р. Алыевиң шолдөвүрде дөреден иң говы гошгуларының сүңңүне сиңдирилидир. Шахырың шол темада язан эсерлеринден топ гүммүрдисиниң сеси, дәриниң ысы, ажы хабарың ахы гелип дуран лыдыр.

Ене биз еркүмеде, дие дымыпдыр гармон...
Достларың йүз-гөзүде айланяр гайгыдыр гам
Даш төверек үмсүмлк, хүҗүм гайталандан соң,
Дуруп бир жошгуп йрек өчүпди коптилка — шем...

Касам этдик биз шо гүн тәзе мазар башында,
Йүрегимизде оң сазы гөвүнлеримизде гахар!...

---

[1] Мырадов С. Поэзияның эдимлери. Ашгабат, «Түркменистан», 1972, 33 сах.

«Дымды дост билен гармон», яздык мазар дашында
Йөне ол гармон галды достумыздан ядыгәр[1].

Уруш йылларының эсерлериниң көпүсиниң ичинден эриш-аргач болуп гечйән бир дуйгы, бир идея барды — ол совет халкларының, совет топрагының еңилмезлиги хакындакы белент ынамды. Алыевиң эсерлериниң сүңңүне сиңен шол ынам агыр кынчылыклы сөвешлерде сурнуган эсгере гурп берди, тылдакы ишчә, мейдандакы дайхана ганат бекледи.

Р. Алыевиң «Ватана касам» гошгулар йыгындысының ады-да символики хәсиетде галамыны түпеңе өвруп, элине яраг алан лирики гахрыман кынчылыклардан горкман, гайда, тупәнда мерт дуруп, диңе еңиш билен ызына доланҗакдыгына касам эдйәр. Душман хер нәче газаплы болса-да, еңиш бизиң тарапымыздадыр. Себәби, бизиң азатлык сөйүҗи халкымыз агзыбир, боюн эгмезек ве еңиҗи халкдыр. Лениниң гуран дүнйәси еңилмездир. Бизиң ишимиз хак ишдир. Биз Ватанымызы горарыс. Ине, шахырың эсерлеринден гелип чыкян сагдын идея.

«Ураданда», «Москва», «Ленинград» ялы гошгулары-да совет халкларының миземез достлугына, белент ватанчылыгына багышланан эсерлердир. Онуң «Санитарканың айдымы», «Паша» атлы гошгулары идея-мазмун тайдан Ч. Ашыровың «Эрмени гызы», Г. Сейитлиевиң «Погонлы гыз» гошгуларына якын. Оларда совет эсгерлериниң халасгәри гайдувсыз санитаркаларың белент адамкәрчилиги, гайдувсызлыгы васп эдилйәр.

Умумылыкда алнанда, шахырың харбы темасындан язан эсерлеринде агитацион хәсиет, көп темалылык, көп сөзлүлик, агдыклык эдйән-де болса, дөредиҗилигиниң ирки дөври билен деңешдириленде, галамының йитилешендиги гөрнүп дур.

Соңкы йылларда шахыр хас-да өнҗейли ишледи. Онуң эсерлери «Коммунизм ёлунда», «Дүнйә аяга галяр», «Көңүл китабы» атлы йыгындылара ерлешдирилипдир.

Уршуң салан ярасыны беҗермек, вейран эдилен обалары, шәхерлери дикелтмек, халк хоҗалыгыны ёкары галдырмак хер бир совет адамының өңүнде гайра гоюлмасыз везипе болуп дурярды. Партияның хем хөкүметиң чагырышларына җогап берип, Р. Алыев чепер дөредиҗилигинде дөвүр билен аякдаш гопды. Инди онуң эсерлеринден дәри түссесиниң ысы гелмейәрди, топуң сеси эшидилмейәрди. Дөвүрдешлерини еңиш билен гутлаян шахырың лирики «мени» гара түсседен сапланан совет топрагында душманың галдыран ызларыны өчүрмеклиге, салан яраларыны битирмеклиге, обаларда, шәхерлерде эдилен вейранчылыклары дикелтмеклиге чагыряр. Ол парахатчылыгың горагчысы хөкмүнде чыкыш эдйәр.

---

[1] Атгыр ярәглылар, өтгүр галамлылар (фронтчы языжыларың эсерлери). Ашгабат, «Түркменистан», 1966, 114 сах.

Р. Алыевиң «Аннагүл» (1951—1952) поэмасыны өз ичине алян «Коммунизм ёлунда» гошгулар йыгындысы «Бейик сердарымыз хакында», «Октябрь гүнеши», «Парахатчылык угрунда», «Колхоз обасы», «Латвия хакында гошгулар», «Яш несиле» ялы тематикалара бөлнүпдир. Олар бири-бириниң логики довамы болуп, маны тайдан бири бейлекисиниң үстүни етирйәр. «Октябрь гүнеши» (1947), «Коммунизм ёлунда» (1950), «Правда газети» (1949), «Алкыш саңа Москва» (1947), «Мен сени сайлаян» (1950), «Ашгабат» (1950), «Совет достлугының кануны шейле» (1948), «Ики дүнйә» (1949), «Колхоз обасында», «Колхозың сейил багы» (1949), «Колхоз сәхери» (1949), «Герекгыз» (1949), «Тракторчылар» (1949), «Энәниң багты» (1949) гошгуларында мес топракдан алтын өндүрйән тракторчылар-да, небитчи-де, пагтачы-да, ядамазак йүпекчи-де шахырың үнс меркезинде дуруңдыр. Аслында шахырың дөредижилигиниң аграмлы бөлеги өз багтыны зәхметден тапян гуҗурлы адамлара багышланыпдыр. Шахыр яшларың үнсүни-де зәхмете чекипдир. Зәхмет темасы болса ватанчылык, ил-юрт хакындакы темалар билен утгашып гидйәр.

Р. Алыевиң «Аннагүл» поэмасы ишчилериң дурмушындан язылан эсердир. Ишчилер темасы болса эллинҗи-алтмышынҗы йылларың эдебиятының мөхүм темасы. Тема сайлап алмакда, дөврүң өңе чыкаран мөхүм меселелерини гозгамакда шахырың оперативлигинден, башарнығындан дилгир болмак мүмкин дәл. Сенагаты өсдүрмек, ишчилериң җошгунлы зәхметини, достлуклы гатнашыгыны гошгы гөлүне салып, тәзе адамың образыны дөретмек, яшлары тербиелемек «Аннагүлде-де» шахырың үнс меркезинде дуран меселелердир. «Аннагүлде» нәчән агыр дурмуш шертлеринде яшап гелен түркмен аялларының, Коммунистик партияның, Совет хөкүметиниң ызыгидерли аладасы билен социалистик җемгыетиң диңе бир дең хукуклы члени дәл, оны гуруҗы хөкмүнде орта чыкмагы-да мөхүм меселедир. Түркмен ишчилериниң эмеле гелшинде, миллп кадрлары етишдирмекде, рус халкының улы көмегиниң гөркезилмеги-де эсериң утушлы тарапыдыр.

Эсериң биринҗи бөлүминде шахыр Аннагүлүң чагалык дөврүне, онуң эне-атасының революциядан озалкы агыр дурмушына йүзленипдир. Бу бөлүмде вакаларың гидиши, ягны көне дурмуш билен тәзе дурмушың утгашдырылып берлиши түркмен совет эдебиятында шу темадан дөрән эсерлере якынлык дуюляр. Йөне поэманың шол бөлүминде гахрыманларың херекети говушгынсыз чыкыпдыр. Айратын хем хут дурмушың җүммүшинде гайнап бишен Таганың бай билен алып баран соңкы гатнашыкларындан гөвнүң сув иченок. Шахырың социалистик хакыкаты дабараландырян соңкы бөлүми-де дөврүниң талабындан бәрден гайдяр. Поэмада окыҗыны ызына дүшүрйән дартгынлы хем гызыклы вакалар, гахрыманларың гылык-хәсиетлерини ачып гөркезйән ич геплетмелердир, ой-

-пикирлер кемтерлик эдйәр. Диңе бир Бегенчде дәл, Аннагүлүң хәсиетлеринде, өзүни алып баршында активлик, җанлылык, максада окгунлылык, тәзәниң көнеден үстүн чыкышы гураксы берилйәр.

Аннагүл Октябрың берен мивесинден пай алан гыз. Ол улы коллективде — докма фабригинде зәхмет чекйәр. Оңа рус аялы хүнәр өвредйәр. Ол совет дөврүнде зәхметден багт тапан, эшретли дөвүрде яшаян түркмен гызы. Йөне поэмада Аннагүлүң-де, онуң зәхмет чекйән шейле улы коллективиниң-де дөредиҗиликли зәхметлери йүзлей шөхлелендирилипдир. Үстүнликлери, зәхмет еңшини Аннагүл аңсат, еңил газаняр. Шонуң үчин хем онуң хәсиетиндәки башарнык йүзе чыкман галяр.

Бейик Ватанчылык уршуның башланмагы билен тылың әхли ишиниң аграмы аялларың герденине дүшйәр. Поэманың шу ягдайы нытаян ерлеринде Аннагүлүң башарныгыны, зәхмет эдерменлигини йүзе чыкармаклыга говы мүмкинчилик бар. Себәби агыр йыллар адамы таплаяр. Эсерде велин, кырк станогы ишледип билйән Аннагүлүң иш усулының, өндүриҗилнкли зәхметиниң процеси гөркезилмейәр. Шонуң үчин шу поэма хакында эдеби танкытда орта атылан пикирлер[1] билен ылалашмалы боляр.

Дашары юрт, уруш хем парахатчылык темасы языҗыдыр шахырларымыз тарапындан үрч эдилип ишленди. Г. Сейитлиев «Эйран хакындакы гошгулар топлумыны», «Кемал» поэмасыны, «Хиндистаның гүллерини», А. Ковусов «Түркие чөллеринде» атлы йыгындыны дөретди. Бу тема Еврона юртларының эңчемесине, галыберсе-де, Түркийә, Арабыстана, Франция ве бейлеки юртлара сыяхат эденде Р. Алыевиң дөредиҗилигине-де орнашды. Бу гезеленчлер шахырың дөредиҗилик геримини гиңелтди, түркмен эдебиятыны болса дашары юрт темасы билен байлашдырды. Шол сыяхатлар капиталистик дүнйәни өз болшунда сынлан, гөрен. дуян шахыра онуң мәзмунына гөз етирмеклиге көмек этди. Шол хем Р. Алыевиң гошгы сетирлерине сиңди. Өзи-де шахырың иң кәмил эсерлери: «Ит саклаян аял», «Түрк йигидиниң тәлейи», «Лал оглан», «Көр айдымчы» ве ш. м. онуң сыясы лирикасына гирйәр.

Шахырың шейле эсерлериниң саныны нәче көпетсең көпелдип отурмалы. Шу темадан язан эсерлеринде онуң үнс меркезинде дуран эсасы адамлар капиталистик дүнйәниң гараңкы күнҗеклеринде гөзе илмән яшаян, ач-ялаңач зәхметкеш халкдыр. Гуманистик рухда тербиеленен, ынсансөйүҗи совет шахыры капиталистлериң шагалаңлы көчелеринде, дабаралы балларында боланда-да диңе халк ыкбалы барада ойланяр. Ол баллар, шагалаңлы көчелер совет шахырына лезет береннок. Мермер җайларың дүйбүндәки егшерилип отуран кепе-

---

[1] Бердиев К. Социалистик өнүмчилиги догручыл гөркезмели. «Совет эдебияты», № 6, 1952; Насырлы Я. Хакыкатың ёюлмагы, «Түркменистан коммунисти», № 3, 1953.

лер, бөземен женапларың хызматындакы еңиёлук адамлар шахыр йүрегини гозгалаңа саляр.

Р. Алыевиң Италия хакындакы гошгулар топарыны окаңында муңа хас-да гөз етирмек боляр. «Көр айдымчысында» шахыр көр сазанданың дашкы кешбинде-де, ички дүнйәсинде-де уруш беласының ынсана салан битмез тагмасыны гөрйәр. Шол тагма сазанданың саралан, ганы гачан йүзүнде, нуры өчен батыл гөзлеринде, жуванка чаларан сачларында, зарын сазында йүзе чыкян, гамгын, ахмырлы дуйгуларында йүзе чыкарыляр. Зехинли сазанданың гележегиниң нәме билен гутарҗагы белли дәл. Шу ягдайда онуң зехинини тапламак, халка хызмат этмек барада ойланмага эли етенок. Онуң бар ислег-арзувы ач өлмезлик үчин бир дөвүм чөрек газанмакдан ыбарат. Бу гошгусында шахыр итальян эсгериниң кеч ыкбалына дуйгудашлык билдирсе, «Лал огланда» уруш зерарлы энеден-атадан, хатда сынасындан-да махрум болан итальян огланжыгының дердини пайлашяр. Шахырың пайлашян шол дерди диңе лал огланжыгың дерди, ыкбалы дәл, йүзлерче итальян чагаларының умумылашдырылан дурмушының мысалыды, тәлейиди. Гошгының гымматам шундадыр:

Достлар, эй гөрүнсе-де Италия узакдан,
Онуң түкенмез дерди, гайгысы бар башында.
Зәхметкеш адам үчин дурмушы агыр чакдан,
Доллар ол ерде хәким! Юрдуң ичи-дашында
Ач-ялаңач гедайлар эл ачып дур гашында[1].

Умуман, шахырың Италия, Франция юртлары билен баглашыныклы гошгулар топлумында ынсан ыкбалына бипервай гарадян капиталистик жемгыет паш эдилйәр.

Түрк халкының гараңкы дурмушы «Аясофия метжидинде», «Түркиеде», «Түрк йигидиниң тәлейинде» ве бейлеки эсерлеринде-де өз беяныны тапыпдыр. Өзи-де шол дурмушы типики дурмуш вакаларының үсти билен түрк йигидиниң тәлейинде, түрк аялының гөзгыны кешбинде, түрк халкының гарып орачасында сыпдаяр. Шахыр шу темадан язан гошгуларында түрк халкының агыр ыкбалыны диңе шөхлелендирмек билен хем чәклененок. Түрк халкының гедайлашмагына себәп болан ягдайларын-да сырыны агтаряр. Ол сырың бир себәбини халкың агзалалыгындан, гөзъетиминиң, дүнйәгарайшының дарлыгындан гөзлейәр. Бу ягдай хакыкатдан хем халкы тозгунчылыга элтйәр. «Ватаныны гелмишеклере сатян» биватан түрк йигидини паш эденде-де, «Азанчыда» халкың гөзүне чөп атян ики йүзли кеззабың үстүни ачанда-да, шахыр түрк халкының говшак тарапларыны-да язгаряр.

Башдан-аяга чепли гара гейшиндир ол,
Метжитде товап кылып, ол гөзлейәр «багтлы ёл».

---

[1] Алыев Р. Дүнйә аяга галяр. Ашгабат, «Түркменистан» 1962, 25 сах.

Чөк дүшүп отуршына япышып гөзенеге,
Башыны ашак салып, ол гарашяр көмеге.
«Таңрым!» дийип, тутунып, сес-седасыз аглаяр,
Агладыкча гөвни гамдан губар баглаяр.
Таңрыдан-да жогап ёк, послан зынҗыр, лал ялы,
Бу гөрнүш гөзлеримде җанланяр хыял ялы[1].

«Аясофия метжидинден» алнан шу мысалда таңрыдан делалат гөзлейән түрк зенаныының сырыны шахыр мүҗевүрин сөзлери билен паш эдйәр:

Мүҗевүр бакып дашын, довам этди сөзүни:
«Җенап, билҗек болсаңыз хакыкатың өзүни,
Ол ене-де гөврели, өрән агыр ягдайы,
Хуруш бейледе дурсун, ёк бир гысым бугдайы,
Бәш чага ач ятырка, алтынҗы нәмә герек?
Юртда бир ээ болса, тапдырсады бол чөрек,
Эне җигербендини таңры гелсәм бермезди,
Метҗитде товап кылып, бейле хорлук гөрмезди[2].

Бәш чаганы эклемеклиге делалаты етмедик таңрының, чаганы дүнйә индермезлиге-де делалатының етмеҗегине түрк аялының дүшүнҗеси етенок. Аясофия метҗидинде дога окаян түрк зенаны шол «делалат оҗагында» эдилйән пыссы-пыҗурлыклардан-да хабарсыз. Агыр гүзеранларыны зордан итеклейән сада, дүшүнҗесиз гарып адамларың оны селҗермеклиге эли-де етенок. Онсоң таңрыдан делалат гөзләп, гарып гүзераныны дикелтмек ислейән халкың ынамындан пейдаланян ёкары җынсларын эдйән хыянатчылыкларындан ынсан ысы геленок.

Түркиеде метҗит көп. Түркие худайлыдыр,
Онуң дөвлет байдагы йылдызлыдыр, айлыдыр.
Шол ериң метҗитлери санасаң гелмез сана,
Метҗит минаралары баш галдырып асмана,
Мусулман бенделер дек, гөйә таңра йүз тутуп,
Оңа дога окаяр, дүнйәсини унудып.

Акяр, сил ялы акяр, надан халк метҗит тарап,
Азанчы бу болша өрән гөвни хош гарап,
Хер геленден пул аляр бир таңрының адына.
Ол ене-де зор берйәр бокурдагының бадына,
Азан яңланяр дурман Босфорда, Дарданелде!
Шейле азанчы ёкмуш бүтин дүнйәде, илде[3].

«Аясофия метҗидиниң» довамы ялы болуп дуран «Азанчыдан» гетирилен шу мысаллар дүшүндириш талап эденок. Ине азанчының хакыкы йүзи:

Онуң таңрысы пулдур, дини болса мал-дөвлет!
Ичин-дашыны дөксең, тапдырмаз бир пәк ниет.
Ол асыл сөвдагәрдир, сатып юрды, миллети,

---

[1] Алыев Р. Дүнйә аяга галяр, 34 сах.
[2] Шол ерде.
[3] Шол ерде, 38 сах.

Гечирипдир башындан мүң дүрли харасаты!
Азанчының ынсабы, выжданы пул, жаны пул!
Ким пул берсе, ол оңа өмүр бойы болар гул[1].

Халкың ынамына гирен, ады дүнйә белли шол азанчы түрк халкының бойнундан илен товкы. Мүңлерче адамларың тозмагына себәп болян үтүжиниң типики векили. Р. Алыевиң «Мениң ватаным бар» гошгусында өз шахсы бәхбиди үчин ватаныны гелмишеклере сатян түрк йигидини язгарышы-да гөвнежай.

Ватан дийип геплеме, сен ватаныңы сатыпсың!
Онуң чөреги, сувы, дузы-да саңа харам!
Сен кирли яглык ялы оны эпләп атыпсың,
Онуң тәмиз ховасы, сөзи-де саңа харам!
Яшыл махмал отлары, дузи-де саңа харам!

Сениң ватаның ёкдур, ватан сөзи саңа ят!
. . . .
Күшт ойнудыр сең ойнуң, иру-гич боларсың мат![2]

Йөне совет шахырының дүрли темадан язан шу эсерлерининң көпүси дисп ялы бир идея сырыгяр. Шахыр түрк халкының гележегине бил баглаяр, олары өз азатлыгы, багты угрундакы гөреше чагыряр. Шу чагырыш халк көпчүлигиниң гедайлашмагына себәп болан шол элхенч дурмушың ичини-дашына чөвүрйән бейлеки гошгуларындан хем эшидилйәр.

Р. Алыев халкара темасындан язан эсерлеринде ганатлы сөзлере бат бермекден-де, дурмуш вакаларының чем геленини объект эдип алмакдан-да, дашкы мазмунына үнс бермекден-де көпленч гача дуряр. Типики вакалара, дурмуш деталларына япышяр. Меселем, «Алжирли йигит ве полис», «Париж коммунарларының дивары», «Ит саклаян аял» ялы эсерлериниң херси шахырың гөрен, сынлан гараңкы дурмушының бир бөлегини өз ичине аляр. Өзи-де олар типики вакалар. Шахыр ондан хем башга шол гараңкы дурмушдан ягтылыга ымтылян, өз халкының азатлыгы угрунда гөреше баш гөтерен алжирли йигиде («Алжирли йигит ве полис») арка дурса, «Ит саклаян аялда» максатсыз, гележеги болмадык бир өмри паш эдйәр. Шол дурмушың көкүни шахыр капиталистик җемгыетиң, капиталистик тербийәниң мазмунындан гөзлейәр. Себәби Лиза ялы өмүрлерини манысыз гечирен, рухы тайдан бир махал өлүп гиден гызлар, аяллар капиталистик дүнйәде санардан кән. Мүңлерче. Олар гутулгысыз ягдайда галан адамлар· Шахыр гележеги болмадык, максатсыз бир дурмушың, бир өмрүң мысалында чүйрүк капиталистик дүнйәни паш эдйәр.

Р. Алыевиң «Дүнйә аяга галяр» гошгулар топлумына гиризилен «Ливандан элиңи чек» (1958), «Җеллат, сакла элиңи» (1958), «Мүсүрли гардашыма» (1956), «Халк гахрыманы»

---

[1] Алыев Р. Дүнйә аяга галяр, 38 сах.
[2] Шол ерде, 40 сах.

(1959) гошгулары уруш одуны туташдырыҗыларың гаршысына язылан шовлы эсерлердир. Шахырың көрпеҗе хинди гөрешиҗисине багышлап язан «Парахатлык ёлунда» гошгусы-да идея-мазмун тайдан ёкаркы эсерлер билен утгашып гидйәр. Мүсүрли йигит-де, Алжирли гахрыман гыз Җемиле-де, грек халкының гөрешиҗи оглы Манолис Глезос-да өз халкының азатлыгы угрунда баш гөтерен гайдувсыз гахрыманлардыр. Оларың пикир-дуйгулары, гелҗеге болан түкениксиз ынамлары-да шол халкыңкыдыр. Ол гахрыманлары хич бир гүйҗүң ыза тесдирип билмейәнлиги-де, гахрыманларың аркасында азатлык сөйүҗи халкларың дуранлыгы себәплидир. Шейле пикире гуллук эдйән ёкаркы эсерлериң өвүт-үндев, агитацион хәсиетде боланлыгына гарамаздан, тербиелейҗилик әхмиетиниң хем аз дәлдигини белләсимиз гелйәр.

Р. Алыевиң Эйран хакдакы гошгулар топарының[1] «Мен салам гетирдим», «Шофер достума», «Аракс дерясы», «Сагдының мазарының башында», «Тәхраның гиҗелери», «Ләлезар көчесинде», башга-да «Еди негриң өлүми», «Җореядан элини чек» эсерлери идея-мазмун тайдан ёкаркылара якын. Халк гедай. Оларың йыллар бойы чекйән зәхмети, дабан азабы — хеммеси капиталистлериң кисесине гирйәр. Дурмушам шоларыңкы. Бу ягдай билен ылалашып билмейән шахыр («Тәхраның гиҗелери») капитализмиң ички мазмунындан гелип чыкян баш-башдаклыгы паш эдйәр.

Гошгудан ики дурмуш, ики Тәхран гөз өңүне гелйәр. Оларың бири ач-яңаңач, гедай, худайхон, надан галдырылан дайханларың гөзгыны ягдайы, бейлекиси дайхан йиилигини сорян, өмүрлерини бихуда балларда, мейлислерде гечирйән яланчы кеззапларың хай-хайлы дурмушы. Шол эсерлерде шахыр халкы эзйән мес адамларың ички дүнйәсине есерлик билен аралашяр. Шахырың халкара темасындан язан эсерлеринде бир зат үнси чекйәр. Ол-да шахырың өз азат топрагына, совет Ватанына болан пәк сөйги. Шол сөйги, өз халкының багтлы дурмушына болан гуванч дуйгусы оңа хемише ылхам берйәр.

Умумылыкда алнанда, Р. Алыевиң халкара темасындан язан эсерлериниң иң говулары дуйга хем мазмуна байдыгы, идея сагдынлыгы билен диңе бир өз дөредиҗилигинде дәл, эйсем совет эдебиятында шу темадан язылан говы гошгуларың хатарында дуряр. Ол эсерлериң чеперчилиги-де говы.

Р. Алыевиң 1967—1969-нҗы йыллар аралыгындакы дөреден гошгуларының көпүси диен ялы онуң «Көңүл китабы»[2] атлы эсерлер йыгындысына гиризилипдир.

Китап шахырың Европа юртларына эден сыяхатлары нетиҗесинде, шол юртлардан алан тәсирленмелери нетиҗесинде

---

[1] «Совет эдебияты», 1964, № 12.
[2] Алыев Р. Көңүл китабы. Ашгабат, 1969.

дөреден гошгуларыны ве дүрли темадан язан бейлеки эсерлерини өз ичине аляр.

Гезенде шахырың эсерлериниң тематикасының чыгры гиң, эсерлерине украин ишчиси-де, латыш эсгери-де, рус аялы-да, чех йигиди-де түркменлер билен дең шәрик. Р. Алыевиң дүрли хүнәрли гахрыманлары дүрли миллетлериң векиллери.

Бу фактлар шахырың түркмен эдебиятыны дашары юрт темасы билен байлашдырмакда, доганлык-достлук темасыны ишлемекде эп-эсли иш битирендигини тассыклаяр. Йыгынды тутушлыгына доганлык-достлук идеясына югрулан.

Соңкы йылларда дөреден эсерлери хем тематики, идея-мазмун тайдан онуң эллинҗи йылларда язан эсерлерине якын. Оларың көпүсинде совет адамларының багтлы дурмушы, дөредиҗиликли зәхметлери «Агшам», «Яз сәхери» (1963), «Яз гелди» (1964), «Налачбабаң гырында» (1964) васп эдилйәр.

«Салам Украина» (1957) гошгусында шахыр совет халкларының янбермез достлугыны васп этсе, «Белорус топрагында» (1962) белорус халкының урушдан соңкы йылларда газанан үстүнликлеринден, еңишлеринден сөз ачяр. Бир гөрсеңем шахыр «Чепер сөзден аҗайып халы докап, иллериң багт көшгүне язан» Якуп Коласың дүрдәне эсерлерини тарыплап отыр. Китаба гиризилен бейлеки гошгулар-да совет халкларының янбермез агзыбирлигине, доганлык-достлугына багышланыпдыр. Йөне шу гошгуларың дүрли-дүрли ягдайларда йүзе чыкандыгына гарамаздан, оларың мазмунлары бири-бирине якын. Хатда гошгы сетирлериниң манысы («Дуз-чөрек», «Салам Украина») бири-бирини гайталап дур.

Шахырың «Простенецдәки өлүм лагерини» (1962) оканыңда иниң тикенеклейәр. Немец фашизминиң айылганч вагшычылыгы, ынсан үчин тарыхда гөрлүп-эшидилмедик, бири-бириндеп эйменч «ойлап тапмалары» — ода якылан бигүнә чагалар, аҗайып энелер, этден айрылан дырнаклар, агыздан согрулан дишлер, оюлан гөзлер, үтүлен сачлар, дирилигине дерси сойлан адамлар калбыңы элендирйәр. Бу хакыкаты язмак үчин немец басыбалыҗыларына гаршы эли яраглы сөвешен шахыр дүнйәни гана чайкан ол вагшыларың кимдигини окап я эшидип билмели болмады. Шонуң үчин болса герек, Рухы Алыевиң шу темадан язан эсерлериниң көпүси ынандырыҗы.

Рухы Алыевиң энчеме гошгулары — «Прагада совет солдатларының габрыстанында» (1962), «Юлиус Фучик билен гүррүң» (1262), «Карлова-Варың сувы» (1962), «Хош гал, Карлова-Вары» (1962), «Мавзолейде» (1962) ялы эсерлери шахырың чех топрагына эден сыяхаты нетиҗесинде, алан тәсирленмелери, гөрүп-эшиден затлары эсасында дөрәпдир. Оларда дүнйә белли Карлова-Варың җана шыпа бериҗи сувы хакда-да, түркмен топрагының бир вагткы мыхманы, чех халкының гөрнүкли оглы Юлиус Фучик хем-де өмрүниң ахы-

рында чех гызына ашык болан бейик Гётәниң гең сөйгүси ве чех топрагыны горап гурбан болан совет эсгерлери хакда-да сөз ачяр. Шахырың бейлеки эсерлеринде болшы ялы чех топрагында дөрән гошгуларында-да доганлык, агзыбирлик идеясы өңе сүрүлйәр. Шол достлук хем шахыра ылхам берйәр.

Шу йыгынды Р. Алыевиң немец халкының гөрнүкли революционерлери Карл Либкнехте, Роза Люксембурга, оларың өлмез-йитмез ишине, Куба халкының гахрыман оглы Фауста Дияса, түркмен халкының гөрнүкли языҗысы Ата Говшудова багышлап язан гошгуларындан башга-да «Лениниң илчиси» ве «Шахыр» (1963) поэмаларыны өз ичине аляр.

«Лениниң илчисинде» бейик Лениниң эгиндеши, халкың сөйгүли оглы М. И. Калининиң Түркменистана гелши, эсердең ёлбашча түркмен халкының сөйгүси суратландырыляр. «Шахыр» түркмен эдебиятының классыгы Молланепесе багышланыпдыр. Поэмада дашары юрт басыбалыҗылары тарапындан чапавулланып, дурмуш мазасыны билмедик түркмен халкының шол душманлара гаршы алып баран гөрешлери, аҗайып лирикасы билен халкың калбыны эелән Молланепесиң дүрдәне шыгырларының халка етирен тәсири өз беяныны тапыпдыр. Поэмада җошгунлы сетирлери билен илдешлерине кувват берен Молланепесиң халк бәхбиди үчин герек еринде ярага япышышы хем гөркезилйәр.

Р. Алыевиң дөредиҗилигинде сөйги темасындан язылан эсерлери онуң сыясы, харбы лирикасындан, уруш ве парахатчылык темасындан язан эсерлеринден чеперчилик тайдан асгын гелйәр.

* * *

Р. Алыев түркмен эдебиятында шахыр хөкмүнде таналяр. «Йөне Сүлгүниң хатлары» (1956), «Ики ёлуң чатрыгында» (1960) повестлери, ек-түк хекаялары языҗының проза мейданында-да гүйҗүни ымыклы сынаяндыгыны тассыклаяр.

Хәзирки заман темасы языҗының поэзиясының-да, прозасының-да сүңңүни дүзйәр.

Ол «Сүлгүниң хатларында» түркмен гелин-гызларының шу гүнки дурмушларына өзболушлы аралашмаклыгы башаран болса, «Ики ёлуң чатрыгында» повестинде интеллигентлериң дурмушына йүзленди.

«Сүлгүниң хатлары» түркмен эдебиятында дөрән эпистоляр жанрың илкинҗилерине гирйәр. Повесть хем бир бүтеви эсердир, шонуң билен бирликде-де, херси өзбашына бирнәче сюжетден дурян өзболушлы хекаялардыр. Оларың херсинде диен ялы шол бир машгаланың ыкбалы билен багланышыклы пикир йөредилйәр. Бу повесть Р. Алыевиң проза мейданында хем эзбердигини тассыклады. Шу повестден соң язылан «Ики ёлуң чатрыгында» пелин, форма ве мазмун тайдан ёкаркы

повестиң дережесине галып билмеди. Ол гахрыманларының максада окгунлылыгы, жанлылыгы бабатында-да агсады. Меселем, Сүлгүн студентка, Гүлшат мугаллыма. Бу ики гахрыманың билими, яшы боюнча-да арасында эп-эсли тапавут бар. Диймек, олар дурмуш тежрибелери, дүшүнжелери, дүнйәгарайышлары тайдан тапавутланмалы. Гүлшадың образы Сүлгүниң довамы болмалы. Шонда-да языжының Сүлгүни — студенткасы, онуң Гүлшадындан утушлы чыкыпдыр. Ёгсам Гүлшат мугаллыма, ики-үч чаганың хем энеси. Повестиң довамында гөрелдели, абрайлы мугаллыма сәхелче дурмуш пәсгелчиликлериниң өңүнде гүйчден дүшйәр отурыберйәр. Шу гахрыман меселесинде шахырың ниети ягшы-да болса — ол Гүлшадың образында гелин-гызларың ылымлы, дүшүнжели, өңдебарыжы векиллериниң хәсиетлерини жемләп бермекчи болупдыр — максада етмекден бәрден гайдыляр. Гүлшат ярамаз тарапа шейле чалт өзгерен адамының хөтдесинден гелмәге-де, оны ёла салмага-да чәресиз. «Пикир дерясына чүмуп» хайсы тарапа йүз чыкжагыны билмән, урнуп йөрен гахрыман. Сүлгүн велин башга гыз. Онуң образыны байлашдырян, оны Гүлшатдан тапавутландырян хәсиет Сүлгүниң диңе бир өз багты, дурмушы угрундакы гөреши дәл, онуң бейлекилериң-де аладасыны эдйәнлигинде, оларың-да багты угрунда гөрешйәнлигинде йүзе чыкяр.

«Сүлгүниң хатлары» бойдан-баша Сүлгүндир Шекериң ыкбалы, дурмуш ягдайлары билен багланышыклы вакалары өз ичине аляр. Повестде Шекердир Сүлгүниң хәсиетлери Гүлшатдыр Дөвлетиң хәсиетлери ялы бирден үйтгемән, юваш-юваш-юваш өсйәр, өзгерйәр. Сүлгүниң дурмуша, адамлара өз гарайшы бар. Шол гарайыш гызың деӊ-душларына язан хатларында йүзе чыкяр.

Сүлгүниң Шекере язан хатларында адамкәрчилик: бирек-биреге голдав, достлук, агзыбирлик ялы оңат сыпатлар йүзе чыкяр. Сүлгүниң хатларының жадысы шондадыр. Ол хатлар дарган барян машгаланың дикелмегине ярдам этди. Ол хатларда бизиң жемгыетимизде тербиеленйән ажайып гылыклары хөвесжең сынлаян, бетниетли, ярамаз эндикли адамлары йигренйән ве язгарян жанынкеш сынчының өзбашдак пикирлери бар. Шу кичижик повестдәки гахрыманларың гиден бир галереясының дүрли-дүрли хәсиетлери, дүнйәгарайышлары шол сынчының пикирленмелеринде йүзе чыкяр. Сүлгүн хем дурмушы өвренйәр, хем-де Шекери тербиелейәр. Онуң сынчы назары деӊ-душы Майсаның багтлы дурмушының сырларыны гөзлесе, сиңңесиниң элинде тербиеленйән бир вагтки ювашжа Акжаның тутанъерлилиги, дурмуш кынчылыкларының өңүнде мүззермезлиги өвренйәр, муны Шекере-де йөне ере язанок. Бирденем гызың йити назары адамсының кәрине буйсанып, «мен-менлик сатян» Дойдугың нәдогры херекетлерини ызарлаяр. Языжы тарапындан есерлик билен берлен ол сахнада

жемгыете жиннек ялы пейда гетирмән, дөвлетиң эмләгини эдил хусусы малы ялы пейдаланян бошгөвре адамларыңам гөзүнден дүшен болгусыз аял паш эдилйәр.

Жерен Сердаровна хакда язылан 8-нжи хат, Жеренли меселәниң Сүлгүне хем гызыклы, хем бирбада гизлин болшы ялы, окыжа-да гызыклы. Москвада мединституты гутарып, урушдан соң, Харбы-медицина академиясының аспирантурасында окап, харбы хирургиядан диссертация горап, алымлыга етишен баш врач Жерен Сердаровна Сүлгүне якын адам болуп чыкяр. Кеселханада ятан Сүлгүн кеселлилериң ичинде өзүне айратын үнс берйән Жерени танамандан соң, онун өзүне шейле якын дурмагының себәплерини агтаряр. Эмма гыз бу сыры врачың өзи ачаймаса биленок. Жерениң 1942-нжи йылда Сталинградың этегиндәки сөвешде вепат болан доганы Черкезиң сөйгүлиси болуп чыкмагы, арадан эп-эсли йылларың гечендигине гарамаздан, врачың онуң сарпасыны саклап дурмуша чыкман отурмаклыгы Сүлгүни гең галдыряр.

Язызы Жерен Сердаровнаның образы аркалы бизиң дөврүмизиң гелин-гызларының өсүп етен дережесини, ватанчылыгыны, белент адамкәрчилигини, вепалылыгыны йүзе чыкармаклыгы максат эдинипдир.

Повесть тутушлыгына дийлен ялы, гелин-гызларың дурмушыны өз ичине алыпдыр. Кәхалатда өз-өзүни гайталаян авторың шу повести шол «кеселден» халас. Повестде ерлешдирилен 20 хатда Сүлгүн бир пикирини ики гайталанок. Хатларың гүррүң берлип язылявдыгына гарамаздан, ол хатларда айдылжак болунян пикир автор тарапындан сайланып тапылан гызыклы деталларың үсти билен берилйәр. Дурмушда болуп дуран, довам эдйән ол вакалар болса ынандырыжы хем реал. Меселем, өң гыңыр, өйкелек, хер бир затдан башы чыкмаян Майсаның ягшы йигиде дурмуша чыкып, хәсиетиниң говулыга тарап үйтгемеги, адамсының тагаллалары билен окап, өсүп адам болмагы, онуң шондан соңкы дурмушы-да хем-э ынандыжы, хем-де тәсирли.

Дүшүнжели, өңдебарыжы адамлара махсус болан хәсиети өзүнде жемлейән Гүндогды Сүлгүне дурмушда нәхили болмалыдыгыны өвретсе, гызың жоралары бири Гүл шөхратпаразлыгы, кемакыллыгы билен гызы гең галдыряр. Дүнйәниң әхли эшрети, адамың багты диңе байлыкда, пулдадыр дийип дүшүнйән, өз багтыны шондан гөзлейән Гүл шол дүшүнжеси билен иң багтсыз адамлыгында галяр. Энчеме йыллап алан билимини еле совруп, өзи үчин эдилен эладаларың гадырыны билмән, чем гелен кәрде ишләп, еңил экленжиң угрунда «халлан атян» Гытжаның хем Сүлгүн үчин Гүлден тапавуды ёк.

«Сүлгүниң хатларында» Сүлгүниң гызыклы хем тәсирли сапакларындан маны чыкарып сөйгүли кәрине гайдып баран Шекериң ша ёла душмеги гызың весъетлериниң утушлы тарапыдыр. Йөне повестде Шекериң адамсы Гуртгелдиниң

тербиелененлигини билйәрис-де, хайсы ёл билен нәхили тербиеленипдир, ине, шол долы ачылман галыпдыр.

Эсерде эсасы угур шу меселе билен багланышыклы боландан соң, Гуртгелдиниң хәсиетлериниң өзгермегине тәсир эден фактлары ачып гөркезмели экен.

Повесть Сүлгүниң ёкары окув җайыны тапавутланмак билен гутарып, өз сайлап-сечен йигидине (Нура) дурмуша чыкмагы билен тамамланяр.

«Сүлгүниң хатлары» бизиң прозамыза өзболушлы гошантдыр. Языҗы бу повести язмак билен дөвүрдешлеримизде оңат эндиклери тербиелемеклиге чалшыпдыр. Сүлгүниң ве онуң дең-душларының үсти билен адамларың бирек-бирек үчин эдйән аладаларыны, достлуклы, якын, мәхрем гатнашыкларыны беян эдипдир. Окыҗа үндемек ислейән идеясыны, шейле бир җанлы болмаса-да, энчеме реал хем гызыклы вакаларың үсти билен берипдир.

Р. Алыев диңе бир гөрнүкли шахыр хем язычы болман, эйсем улы алымдыр хем. Алым шахырың эдебияты өврениш ылмында түркмен эдебиятының дүрли угурлары, дүрли-дүрли меселелери боюнча алып баран ылмы-дерңев ишлери мөчбери, әхмиети тайдан хем өңҗейлидир.

Р. Алыевиң илкинҗи китапчасы «Түркмен или» журналының ичтимагы сыпапы йүзи» ады билен 1936-нҗы йылда нешир эдилипдир. Китапчада «Түркмен или» журналының хили хакында дегерли пикирлер орта атылыпдыр.

Рухы Алыев «Некрасов ве түркмен эдебияты»[1], «Чепер терҗимәниң кәбир меселелери хакында», «Чагалар эдебиятының кәбир меселелери хакында»[2], «Абдылрахманың ызлары»[3], «Чепер эдебият ве уруш»[4], «Танапы үзлен маңылы өмрүң айнасы»[5], «Ата Салых ве онуң сайланан эсерлери»[6], «Түркмен совет эдебияты парахатчылык угрундакы гөрешде»[7] ве башга-да энчеме макалаларың авторыдыр. Ол «Кеминәниң өмри ве дөредиҗилиги» диен монографияның (кандидатлык диссертациясы), «Октябрь ве түркмен эдебияты» (1957) диен ылмы китапчаның-да авторыдыр. Бу брошюрасында Р. Алыев түркмен совет эдебиятының өсүш этапларына гысгача назар айлаяндыр. Эдебиятымызың умумы ягдайы билен танышдыряр.

Эдебиятчы алым азербайҗан ве түркмен эдеби гатнашык[illegible] дүйпли ылмы-дерңев ишини алып барды ве фило-

[1] «Совет Түркменистаны», 1946, 4 декабрь.

[2] «Совет эдебияты», № 11, 1950.

[3] «Эдебият ве сунгат», 1973, 5 декабрь.

[4] «Совет Түркменистаны», 1942, 30 июнь.

[5] «Совет эдебияты», № 12, 1972.

[6] Шол ерде, № [illegible], 19[illegible]

[7] Түркмен совет эдебияты (макалалар йыгындысы). Ашгабат, «Түркменистан», 1958.

логия ылымларының докторы диен хорматлы ада мынасып болды.

Рухы Алыев эдеби мирасымызы топламакда-да, олары халка етирмекде-де энчеме ишлер битирди. Ол «Түркменистан» неширяты тарапындан нешир эдилен энчеме китапларың дүзүжисидир хем редакторыдыр.

Бүтин дөредижилигинде-де, макалаларында-да, чыкышларында-да яшлара айратын әхмиет берйән мугаллымың яш несле билим-тербие бермекде-де битирен ве битирйән хызматлары аз-овлак дәл.

Рухы Алыев бизиң эдебиятымызың өсмегине, байлашмагына хер тараплайын көмек берен алым эдебиятчы, ирмезек, армазак шахырдыр, языжыдыр. Онуң эсерлеринде бойдан-баша бизиң социалистик хакыкатымыз дабараланяр, совет адамларының багтлы дурмушы васп эдилйәр. Ол ынсан багтының улы айдымчысы хөкмүнде, халклары агзыбирлиге, парахат яшайша чагыряр. Яңы-якында шахырың Бейик Ватанчылык уршы йылларында совет халкларының эдерменлигинден, доганлык-достлугындан сөз ачян, совет эсгерлериниң гайдувсызлыгыны шөхлелендирйән «Гахрыман шәхериң оглы» атлы романы-да нешир эдилди.

ЯКУП НАСЫРЛЫ
(1889—1958)

Якуп Насырлының дөредиҗилиги түркмен совет эдебиятының гөзбашы ве онуң соңкы өсүш этаплары билен багланышыклыдыр. Ол түркмен языҗыларының яшулы неслине дегишли болуп, түркмен совет эдебиятыны дөретмәге гатнашанларың бириидир. Ол өзүниң эдеби пайхасының гүйҗүни илкинҗи гезек 1923-нҗи йылда сынап гөрйәр. Шол йылларда дөредилен эдеби нусгалар гаты бир кәмил дәлди, йөнтемлик, гөнүмеллик, чеперчилик элементлериниң өзлешдирилмезлиги оларың мазмуның, эстетик дережесине зепер етирйәрди.

Түркмен топрагында Совет хәкимиетини беркарар этмек угрундакы гөрешлере гатнашан Якуп Насырлы эдебият әлеминде нетиҗели ишлейәр. Ол диңе бир поэтик эсерлер дөретмек билен чәкленмейәр. Онуң илкинҗи «Айлав» (1929) хекаясы хем агыр сынаглы йылларда языляр.

Якуп Рамазанович Насырлы агыр хем чылшырымлы дурмуш ёлуны гечйәр. Ол 1889-нҗы йылың 3-нҗи ноябрында Баку шәхеринде телпек уссасының машгаласында дүнйә инйәр. Онуң атасы дөврүниң дүшүнҗели адамларының бири болупдыр ве азда-кәнде эдеби дөредиҗилик билен мешгулланыпдыр. Йөне велин ол көпленч, дини хәсиетли элегиялар (новха, мерсие), дини-мистик мазмунлы инсценировкалар язар экен. Шонуң билен бирликде ол улы болмадык сатирик эсерлери билен дурмушда габат гелйән эрбет гылык-хәсиетли адамлары язгарыпдыр. Якуп Насырлының дайысы Җават Насыр (1835—1875) — ол гөн хем нах маталарының сөвдасы билен иш салшыпдыр. Өкде лирик шахыр хөкмүнде таналыпдыр. Ол эсерлерини «Безаз Насыр» тахаллусы билен яйрадыпдыр. Шейлеликде, яшлыкда поэзия, тутуш эдебията имригмек Якуп Насырлы үчин тәзелик болмандыр. Эмма онуң чагалыгы шол дөврүң йүзлерче, мүңлерче чагаларыныңкы ялы, хупбатлы хем гайгы-гуссалы гечипдир. Бу хакда ол өзүниң энчеме шыгырларында етерлик дережеде ятлаяр.

Яшажык Якуп хат-сοват өвренмәге ымтылыпдыр. Эмма дурмушың агырлыгы, етер-етмезчилик, кеч тәлей онуң бу говы ниетиниң баша бармагына пәсгел берйәр. Ол зордан диен ялы ики класлы шәхер мекдебини тамамлаяр. Шондан соң ол окувыны узак вагтлап довам этдирип билмейәр.

1910-нжы йылда оларың машгаласы ярым ач-ярым ялаңач ёвуз дурмуш зерарлы баша дүшен агыр хорлуклары еңлетмек максады билен Түркменистана — Чәрҗеве гөчүп гайдяр. Эмма бу ерде-де оларың дурмушы говуланмаяр. Мадды хем рухы тайдан машгаланың гүн-гүнден песе гачмагы Якубы 11 яшындан башлап хунабалы ишлере баш гошмага межбур эдйәр. Шинди бедени бекемедик яш оглан илки бай сөвдагәриң гапысында гезйәр. А. Дурдыевиң «Гурбан» хекаясындакы Гурбан ялы, ол бу ерде агыр кемситмелере, «бар отур, керсен гетирли» дурмушың түкениксиз гүзапларына душ боляр.

Якуп шондан соң басым көчеде аякгап арассалайжы болуп ишләп башлаяр. Аз-кем өзбашдаклык дийәймесең, бу кәр хем чаганың гөвнүни сындыряр, онуң йүрегине йитмез тагма басяр. Йөне нәлер ислемесе-де, Якуба чыдамакдан башга алач галмаяр. Онуң өмрүниң шу дөври шахырың «Өмрүмиң башлангыжы» (1933) гошгусында янгынлы хем тәсирли формада суратландырыляр. Шыгырда яшайышдан гөйдүк болан, эмма «ажап эйямың» арзувында яшан етгинҗегиң — аякгап арассалайжының халыс сурнуган кешби өр боюна галяр.

Йигдекче аякгабыны арассалатмага совлан хер бир өтегчә чаксыз гуваняр. Ол газанжа мәтәч. Якубың якын гарындашлары-да онуң маңлай дериниң бахасына сабырсызлык билен гарашяр. Өлмез-өдүлик эдинмек ве машгаланың гүн-гүзераныны бирнеме еңиллешдирмек үчин, гелҗекки шахыр шол ишинде энчеме вагтлап ишлейәр. Бейик Октябрь социалистик революциясы хакдакы хабары Я. Насырлы умытлы хем толгунмак билен гаршылаяр. Революцияның өзи ялы мүңлерче гарыплары бетбагтчылыкдан халас этҗекдигине җаны-тени билен ынаняр. Ол миннетли дурмушдан дыняр ве революцион гөрешиң илкинҗи гүнлеринден башлап, онуң актив гатнашыҗысына өврүлйәр. Якубың аң-дүшүнҗесиниң кәмиллешмегине прогрессив пикирли, эркинлиги ве азатлыгы хемме затдан ёкары тутян Мирза Фатали Исмиханов билен танышмагы хем көп ярдам эдйәр.

1918-нҗи йылың 3-нҗи ноябрында 19 яшлы Якуп Насырлы Қазань полкуның 4-нҗи ротасының эсгерлигине гечйәр, көп вагт гечмәнкә-де взвод командири боляр. Ол 1922-нҗи йылың майында Гызыл Гошун хатарындан демобилизленйәр ве «Түркменистан» республикан газетиниң җогапкәр секретарлыгына сайланыляр.

Я. Насырлы гечмишде ёмут хем гөклең тирелериниң арасында довам эдип гелен гатнашыкларың тарыхыны ичгин өвренйәр. Бу угурда топланан материаллар Я. Насырлының

илкинҗи ири эсери болан «Айлар» (1925) повестиниң өзенини дүзйәр.

1924-нҗи йылың аякларында Якуп Насырлы Москва — метбугат ишгәрлерини тайярлаян ики айлык йөрите курса гидйәр. Бу дөвүрде ол сонра «Бейик сердар» ады билен нешир эдилен коллектив йыгындыда ерлешдирилен «Ленин китабы» (1925), «Өчмеҗек шөхле» (1925), «Бушлук» (1925) ялы гошгуларыны дөредйәр.

Бушлук, достлар, бушлук, достлар!
Юрда эрк, азатлык гелди.
Гам булуды гечип гитди,
Йүреклере шатлык гелди[1].

Йүрегине шатлык долан шахырың түркмен халкының гелҗегини гөркезмек максады билен улы эсер дөретмек барадакы пикири-де шол йыллара дегишлидир. Языҗының «25 йылдан соң» повести (1925—1926) шол ниет билен языляр. Языҗы повестде түркмен халкының гелҗекки 25 йыл ичиндәки медени, ыкдысады өсүшини суратландыряр. Эсерде ватаның бәхбитлерини ёкары тутян, совет рухунда тербиеленен тәзе адамлар, комсомол яшлар, оларың тәзече яшайшы догрусында гүррүң берилйәр.

Повестде кемчиликлер хем бар. Языҗының ене 25 йылдан соң дурмуша орнар дийип чакланлары хас өңүрти хасыл болды. Бу болса онуң халк хоҗалыгындакы, медениетдәки эртирки гүнүң әгирт улы өзгеришликлерини өңүнден долы ве айдың гөрүп билмәндигини гөркезди. Эсериң гурлушында хем нәсазлыклар ёк дәлди. Эмма онуң шейле мөхүм меселә йүзленмеги түркмен совет эдебиятында шол дөвүрде өне әдилен әдим болупды. Эсериң жанр өзболушлылыгы-да (Я. Насырлы түркмен языҗыларының арасында илкинҗи болуп фантастика жанрына йүзленйәр) түркмен совет эдебияты үчин тәзеликди. Бу повесть 1936-нҗы йылда айратын китап гөрнүшинде нешир эдилйәр.

Якуп Насырлы 1925—1929-нҗы йылларда «Большевик», «Пионер», «Түркмен медениети», «Зәхмет» ялы газет-журналларың нешир эдилип башланмагында улы гурамачылык укыбыны гөркезйәр.

1930-нҗы йылда ол Москва дөвлет университетиниң эдебият факультетинде окаяр. Шол университетиң соңкы курсунда окаярка, БК(б)П МК тарапындаен Азербайҗана ише ёлланыляр. Бу ерде ол илки Азербайҗан КП МК-ның метбугат бөлүминде ишлейәр. Соңра «Азербайҗан колхозчысы» газетиниң редакторының орунбасары боляр. Ишиң гапдалындан болса Азербайҗан дөвлет ылмы-дерңев институтының аспирантурасында окаяр.

---

[1] Якуп Насырлы. Гошгулар ве поэмалар. Ашгабат, ТДН, 1959, 9 сах.

Я. Насырлы ниреде, хайсы везипеде ишлесе-де, өз эдеби дөредиҗилигини җемгыетчилик-сыясы дурмуша актив гатнашмак билен берк утгашыклы алып баряр. 1935-нҗи йылда языҗы Ашгабада доланып гелйәр ве Түркмен дөвлет неширятының баш редакторының орунбасарлыгына белленилйәр.

Я. Насырлы 1941—1945-нҗи йылларың Бейик Ватанчылык уршы дөврүниң әхли кынчылыкларына гарамаздан, шол йылларда улы хыҗув билен өндүмли ишлейәр. Совет Гошуның хатарында боланда харбы операцияларың энчемесине гатнашяр. Шахыр адамзадың башына элхенчлик барыны гетирен фашизмиң вагшы херекетлерини гөзи билен гөрйәр. Совет халкларының янбермезлиги, еңше болан ынамы, бакы багтың хатырасына Советлер юрдунуң бир адам ялы болуп алып баран гайдувсыз гөреши онуң бу дөвүрлердәки эсерлериниң лейтмотиви болуп хызмат эдйәр.

Шахырың чуңңур ватанчылык дуйгуларына югрулан гошгулары «Ур душманы» (1942) диен гошгулар китабына гиризилйәр.

Шахыр түркмен халкының бейлеки доганлык халкларың векиллери билен билеликде гөркезен эдерменлигини тарыплаян ири гөврүмли эсерлер хем дөредйәр. Онуң «Мертлик» («Мертлик хакында айдым», 1942), «Лейтенантың оглы» (1942) ялы поэмалары түркмен совет эдебиятында дөредилен шовлы эсерлериң хатарына гирйәр.

Якуп Насырлының чепер терҗимеде ве чагалар эдебиятында улы хызматлары бар. Ол чепер терҗимә илкинҗи гезек 1936-нҗы йылда сынанышык этди, шонда А. С. Пушкиниң эсерлерине йүзленипди. Бейик Ватанчылык уршы йылларында ол өзүниң бу угурдакы укыбыны ачык гөркезйәр. Уршуң өң янындакы йылларда ол «Евгений Онегини» түркменчә гечирип играяр. Соң ол К. Симоновың «Артиллеристиң оглы» ве «18 сөвешҗең айдым» эсерлерини түркмен окыҗыларына хөдүрлейәр. А. С. Пушкиниң, А. М. Горькиниң, Н. А. Некрасовың, С. Я. Маршагың, П. Тычинаның, А. Твардовскиниң, Е. Пермяковың ве башгаларың көп санлы эсерлерини терҗиме этмек билен Я. Насырлы дөредиҗилик мекдебини гечйәр.

Түркмен совет чагалар эдебиятыны өсдүрмеклиге хем шахыр салдамлы гошант гошяр. «Ким гүйчли?» (1946), «Даңатар» (1945), «Ләлик томзак хакында эртеки (1946), «Ялтамырат» (1947), «Гечи ве мөҗек» (1952), «Еңилен аждар (1955) ялы эртекилери түркмен чагалары тарапындан сөйлүп окаляр. Дүрли темалара багышланан бу эртекилер дүрли усуллар аркалы оңат гылык-хәсиетлери үндейәндиклери үчин улы тербиечилик әхмиете эедир.

Шахыр чагалар дурмушына дегишли энчеме аҗайып гошгулар дөредйәр. Ол гошгуларың тематикалары-да, идея-мазмунлары-да, дүзүлиш формалары-да бири-бириден тапавутланяр. Шахырың чагалара багышлап дөреден гошгуларының

үстүни А. Майковдан, А. Плещеевден, К. Ушинскиден, В. Туманскиден, Ф. Тютчевден эдилен чепер терҗимелер долдуряр.

Көптараплы дөредиҗилиги болан Якуп Насырлының эдеби мирасына назар айлап, олары ашакдакы ялы темалара бөлмек мүмкин: зәхмет хакындакы гошгулар, «Эйран гошгулары», харбы тема дегишли гошгулар, чагалар дурмушыны гөркезйән гошгулар... Шахыр нәме хакда язса-да, онуң дөредиҗилигинин ичинден догдук ватаны, мәхрибан партияны ве совет халкыны җан-дилден сөймек идеясы эриш-аргач болуп гечйәр. Я Насырлының эсерлерини ёкардакы ялы бөлмек, элбетде, шертли зат. Онуң темалар дүнйәси хас гиң. Шахырың шыгырларыны ёкары гражданлык хыҗув, дурмушымызы гөзеллешдирмәге, ядавсыз зәхмете чагырыш безейәр. Оларда совет адамларының ынсанчылык мертебеси, сынмаз эрки, арасса гуманистик сыпатлары, рухубелентлиги тарып эдилйәр. Хер бир гошгусында зәхметсөер, ватанхалар ынсаның толгундырыҗы беяны бар. «Йүпек фабригинде» (1928), «Айна уссасы» (1927), «Тракторчы гыз (1940), «Яш көмүрчилер» (1946), «Небитчилер шәхери» (1951), «Коммунист» (1957) ве бейлекилер шол хили шыгырларың хатарына гирйәр.

Шахырың «Эйран гошгулары» (1941) дөредиҗилигинин тематикасында хем, идея-мазмуны боюнча-да аграмлы ер тутяр. Автор оларда Эйраның йөнекей халкының шу ыкбалыны, агыр гүн-гүзераныны тәсирли форма-да суратландыряр. Дөрт гошгының дөрдүси-де («Гедай аял», «Достлук хакында», «Сагадат», «Җенап Векәр») маны тайдан бири-бириниң үстүни етирйәр. Оларың сюжети адам билен җемгыетиң арасындакы йити гаршылыкдан ыбарат болуп, капиталистик дүнйәниң бозук ахлагыны окыҗа бүтин айдыңлыгы билен етирйәр.

Шахырың «Гедай аял» гошгусында Машадың терк эдилен адамларының типик векили хөкмүнде халыс угруны йитирип, гедайчылыга йүз уран зенаның образына йүзленилйәр. Ол аял — эне хөкмүнде сыланмалы, хорматланылмалы болса-да, екеҗе чагасының арадан чыкмагы онуң көчеде эл сермегине, гедайчылыга йүз урмагына себәп боляр. Оны шейтмәге меҗбур эдйән зат чагасының мейдини долара, оны җайламага мүмкинчилигиниң ёклугы. Онуң наласыны, ахы-перядыны диңлейән, энәниң зарына гулак габардян тапылмаяр. Гайтам хер бир гечегчи оңа совук хем бипархлык билен гараяр. Хер ким өз өйүне етмәге ховлугяр. Шахыр шол бипарх адамлары гүнәлемейәр. Себәби оларың дурмушы-да гедайчылыга йүз уран шол зенанынкыдан бирҗик-де тапавутланмаяр.

Ол көмек дилейән эҗиз зарын сес,
Сес ичинде йитйәр бу агшам чагы[1].

---

[1] Якуп Насырлы. Гошгулар ве поэмалар, 64 сах.

Шахырың бу сетирлери Эйран дурмушында агы-пыганың көпчүликлейин хәсиетлидигини аламатландыряр.

Шыгырда аңланылышына гөрә, онда херекет эдйән аял шинди гарры машгала дәл. Эмма эҗир-сүтемлерден, кемситмелерден, екеликден яңа ол гаты сүңк болуп галыпдыр. Адамларың бичәрәниң халына бипархлыгыны автор җемгыстчилик гурлушың нәдүрс када-канунлары билен дүшүндирйәр. Ол муны, мысал үчин, Эйраның бир вагткы хөкүмдары «Пехлевиниң җансыз шекилиниң бу гамгын дурмуша первайсыз бакяндыгы» аркалы дуярлыклы аңладяр.

Яш эйран гызы Сагадатың ыкбалы хем окыҗыны гедай аялың ыкбалындан аз гынандырмаяр. Ол бир дөвүм чөрек пулы газанмак үчин байларың, мүлкдарларың өңүнде ялаңач диен ялы танс эдип, пуллының гөвнүни авламага меҗбур эдиленлериң бири. Аслында Сагадат диен ат арап дилинде багт диен маныны аңладян хем болса, яш гызың дурмушында хакыкы багт, хакыкы шатлык ёк.

«Достлук хакында», «Җенап Векар» гошгуларында шахыр гарып-гасарларың дәл-де, сөзде «достлук, достлук» дийип гыгырян, иш йүзүнде икийүзли, «лимузин машынлы», «Лондонда ясалан сигаретини улумсылык билен буругсадып» йөрен җенапларың гүррүңини эдйәр. Авторың бу тапан усулы җүпүне дүшйәр: гарыплык хем байлык. Ине, эйран халкының трагедиясы хем шу ики сынп, шу ики дүшүнҗе билен багланышяр. Бу бир. Икинҗи тарапдан, шахырың Советлер үлкесине багышлап дөреден эсерлериндәки аҗайып гөрнүш, чуңңур идеаллар билен «Эйран гошгуларындакы» халкың яшайшына дахыллы гам-гуссалы вакаларың арасында, гөр, нәхили улы тапавут бар. Мунуң өзи ики дүнйәниң — социалистик хем капиталистик әлемиң шахырана деңешдирилмеси болуп яңланяр.

Халкларың достлугы темасы шахырың поэзиясына айратын якымлы өвүшгин берйәр. Өң белләп гечишимиз ялы, онуң өзи хем рус, украин, грузин ве бейлеки халклардан болан сөвешиҗилер билен билеликде Бейик Ватанчылык уршуның әхли кынчылыкларыны башдан гечирди. Шахыр бу достлугың башлангыҗының Октябрдан гайдяндыгына, совет хәкимиети йыллары ичинде онуң мыземез хәсиете ээ боландыгына говы дүшүнйәр. Шейле болансоң ол бу идеяны бүтин дөредиҗилигине сечелоп гойберйәр. Онуң «Лермонтова» (1940), «Йигрими алтылар хакында хекаят» (1928—1950), «Рус ёлдашыма» (1947) ялы эсерлери шейле идея билен иймитленйәр. Шахырың Ленин, партия, халк, Ватан, Октябрь темаларында язан шыгырлары-да интернационал пикирлере эйленендир. «Рус ёлдашыма» гошгусында интернационал идеялар орта атыляр. Шахыр хер бир халкың бейик рус халкы билен хемдемлигини хакыкы доганлыгың гөзбашы шекилинде җанлы тесвирлейәр.

Биз биле етишдик нурана гүне,
Хем биле терк этдик гуссаны-дерди.

Сени-де, мени-де бир эзиз эне,
Экиз оглы ялы биле эмдирди[1].

Рус халкы билен түркмен халкыны хут экизтайы ялы «эмдирен бир эзиз эне» — Бейик Октябрь. Шейле болансоң, улы гарпышыклы сөвешлерде ёвуз сынаглардан гечен достлук, инди, урушдан соңкы йылларда хем, түркмен адамының калбыны йыладяр, оңа гүйч-гурбат берйәр, оны тәзе еңишлере рухландыряр.

Фашизмиң ганхор кешби, онуң совет топрагына гетирен элхенчликлери шахырың «Ар сеси» (1942) гошгусында жанландырыляр. Окыжы фашистлериң үстүни депеләп гечен обасының хеләкчиликли ягдайыны сынлаяр: өңки гөм-гөк отларың орнуны дар агачлары тутупдыр. Шейле ёвуз гөрнүш йүрекде ар хыжувыны, намыс одуны дөредйәр.

«Мертлик» ве «Лейтенантың оглы» поэмалары харбы темадан сөз ачяр. Олар улы тербиечилик әхмиете эедир. «Лейтенантың оглы» орта яшлы чагалара ниетленип языляр. Поэмада ики саны яш етгинжегиң гахрыманчылыклы херекетлери хакында гүррүң берилйәр. Вакалар дартгынлы ве гызыклы өсдүрилйәр. Эмма эсериң кәбир ынандырмаян тараплары бар: ондакы гахрыманларың бири Вованың какасы 5—6 йыл мундан озал Ватаның хатырасына гурлан сөвешлерде мертлерче вепат болупдыр. Бейик Ватанчылык уршуның дөрт йыл довам эдендигини назара алсаң, онуң ниреде, нәхили ягдайда, хайсы сөвешде вепат боландыгы белли болман галяр.

Эмма «Мертлик» эсериниң баш гахрыманы Бегенжиң образы — онуң лётчик болмага ымтылышы, бу угурдакы ыхласлы зәхмети, ызыгидерли суратда өз-өзүне берйән тәлими, рус дилини эле алмага гүйчли мейли, максада етмәге болан хыжувы хем-де бейлеки ягдайлар билен билеликде оңат ятда галяр. Автор Бегенч образы аркалы окыжыда Ватаны шонуң сөйши ялы сөймеги, максада етмәге шонуң ымтылышы ялы ымтылмагы үндейәр. Шахырың пикириче, ким кынчылыкдан горкмаса, ким зәхмети өз яшайшының баш йөрелгесине өвүрсе, ким ватаны ширин жанындан илери тутса, шол адам максадына етйәр. Догры, бу меселеде Бегенч еке херекет эденок. Оны илкинжи мугаллымы Мәти, сөвеш достлары голдаяр. Шол себәпли-де ол жемгыетчилик мазмунлы багтың эеси боляр.

Автор лейтенант Бегенжиң сөвешдәки херекетине, ойланмаларына улы үнс берйәр. Оны гуршап алан интернационал машгаланың членлери — Ковач, Павел, Жабо, Артём, Тарас, Газакбай — гайдувсызлыгы тайдан хем, хәсиети тарапдан-да бири-бириндeн артыкмач йигитлер. Бегенч шол йигитлериң өли еринде өли, дири еринде дири. Ол душмана барлышыксыз, достуна вепалы хем рехимли йигит. Грузин йигиди Жабоның ве түркмен гызы Сонаның өлүми билен багланышыклы сетир-

[1] Якуп Насырлы. Гошгулар ве поэмалар, 85 сах.

лерде автор Бегенжиң ички дүнйәсине, онуң социал-сыясы позициясына бүтин айдыңлыгы билен төвереклейин чемелешйәр.

«Мертликдәки» Бегенч, Б. Полевойың «Хакыкы адам хакындакы» повестиниң баш гахрыманы Алексей Мересьев көп бабатларда якын. Я. Насырлы милли айратынлык меселесинде Бегенч образына бир топар тәзеликлер гиризйәр. Шол тәзеликлер Бегенжиң ой-пикирлеринде, эжеси билен араларында болан гүррүңлерде эп-эсли айдыңлашяр.

Оптимизм, рухдан дүшмезлик, гүйжүңе ве хызмат эдйән идеалыңа ынам Бегенжиң образының эсасы аламатларыны хасыл эдйәр. Шейле аламатларың шахырың шахсы дурмушы, гечен өмүр ёлы ве дөредижилигиниң тутуш мазмуны билен багланышыклыдыгы әшгәр дуюляр.

Бегенч сүрйән самолёты душманлар тарапындан урлуп йыкыландан соң, госпитала дүшйәр. Эмма сагалып-сагалманка фронта өз ёлдашларының янына ховлугяр. Бу онуң образыны совет дурмушының реаллыгы билен безейәр.

Поэманың кемтер гайдян тараплары барада айдыланда, Бегенжиң яшында сораг дөредйән пурсатларың бардыгыны беллемек герек. Галыберсе-де, автор фронт дурмушыны суратландырын гөркезмегиң дерегине, ол хакда, көпленч, өз адындан гүррүң берйәр. Шейле-де болса поэманы өз вагтында түркмен эдебиятыны байлашдыран әхмиетли эсерлериң бири хасапламак болар.

Зехиниң шахырың «Алтын йылдызлы гыз» (1949—1958) поэмасы үч бапдан дуряр. Эсерде комсомолларың, пагтачы яшларың иш-ададалары, арзув-хыяллары, зәхметлери беян эдилйәр. Совет аял-гызларының багтлы ыкбалларының оларың степ дережесиниң тесвири поэманың маңзыны дүзйәр. Шахыр шейле ажайып дурмуша аңсатлык билен стилмәндигини Сенемлериң машгаласының гечмишини, онуң какасы Сәхет аганың колхоз гурлушыгына гатнашышы, шол дөврүң сынпы гаршылыкларыны гиңден суратландырмак аркалы дуярлыклы ныгтаяр. Эсериң шовлы тарапы — онда гахрыманлар гахрыманлар билен, дөвүр дөвүр билен деңешдирилйәр. Шейлеликде, колхоз обасының өзгеришиниң чуңңур социал эсаслары ачылып гөркезилйәр.

Хакыкы дурмушдакы тәзеликлериң адам аңына етирен тәсири, аңлы-душүнжели тәзе адамың социалистик обаны гөзеллешдирмек угрундакы гөреши «Алтын йылдызлы гызың» образының тебигылыгына положител тәсир эдйәр.

Якуп Насырлы Сенемиң чагалыгындан башлап, онуң го хакыкы усат пагтачы болуп етишишине ченли болан дөври ызыгидерли ве сиңңитли ызарлаяр. Догры, вакаларың шейле деталлайын ызарланылмагы окыжыны бирнеме ядадяр. Эмма поэманың эсасы өхеңине гулак гойсаң, ол вакалары артыкмач хасаплажак гуманың ёк: шахыр ат-абрайлы болмагың узак

процеси өз ичине аляндыгыны текрарламак ислейәр. Бу ягдай Сенем образының диңе бир тебигылыгыны үпҗүн этмән, эйсем онуң долы бахалы чыкмагына-да тәсир етирйәр.

Сенем халкың гызы. Ол гечмиши (какасының байлар тарапындан өлдүрилишиниң себәплерини), гелҗеги (оңат дурмушың зәхмет билен баглыдыгыны) ве гайры меселелери акыллы-башлы селҗерйәр. Уруш дөврүнде онуң зәхмет фронтундакы гөркезен эдерменлиги-де шоны тассыклаяр.

Шейлеликде, йүзлерче гошгуларың, «Йигрими бәш йылдан соң» повестиниң, «Арслан» (1941), «Абрай» (1947) ялы драмаларың, көп санлы поэмаларың ве эртекилериң, онларча макалаларың авторы Якуп Насырлының милли түркмен совет эдебиятының дөремегине, онуң аякланып гитмегине ве кәмиллешмегине гошан гошанды аз дәл. Ол түркмен окыҗыларының арасында өзүниң редакторчылык, терҗимечилик хызматлары билен-де таналяр. Хут шоңа гөрә-де, онуң дөредиҗилиги инди эп-эсли йыллардан бәри орта, йөрите орта, ёкары окув җайларының окув программаларына гиризилип, ыхласлы өвренилйәр.

АТА КӨПЕК МЕРГЕН
(1898)

Гөрнүкли түркмен совет халк шахырларының бири Ата Көпек Мерген хәзирки заман эдебиятымызда эзбер сатирачы болуп дүйпли орун алды. Непис лирикасы, энчеме поэмасы онуң адыны арша гөтерди. Гадым гүррүңлер, анекдотдыр дегишмә эзбер болансоң, халк онуң адыны шорта сөзүң гахрыманына өврүрди.

* * *

Түркмен халк шахыры Ата Көпек Мерген 1898-нжи йылың 11-нжи декабрында Марының Кесеяп обасында энеден боляр. Атаның чагалыгы гарып машгалада гечйәр. Какасы дайханчылык билен мешгул болупдыр. Ол йылларда Кесеяп патышалык юрт экен. Шол ерде дайханларың ягдайы хас-да агыр болупдыр. Олар патыша баярларындан кәрендәни бәшден бирине алыпдырлар, етирнибилмән сатанларында болса үчден бирине берипдирлер. Өз хусусы ериндсн махрум дайханлар экленч угрунда ондан-оңа гөчмәге межбур болярлар. Олар экин-тикинден бош вагтлары якын төверегиң байларында гүнлүкчилик эдипдирлер. Бу ягдай гөгеле Атаның хем экленч үчин, ил арасына ир чыкмагына, яшлыкдан көпчүлиге гошулмагына себәп боляр, онуң гүррүңчи, мәрекесөер болуп етишмегине дегерли тәсир эдйәр.

Атаның какасы Көпек ага көне соватдан хабарлы болупдыр. Ол гечмиши, эдебиятымызың говы нусгаларыны ве эртеки-роваятлары көп билер экен. Ол башындан гечиренлерини хем гызыклы гүррүң бермәге өкде болупдыр.

Көпек Мерген Атаны он ики яшында окува берйәр. Ата «Зөхре — Тахыр», «Хүйрлукга—Хемра», «Шабәхрам», «Гүл — Билбил» ялы дессанлар ве Магтымгулы ялы улы уссатларымызың эсерлери билен танышяр. Онуң хем үстүне обаның адамлары үйшүп, оңа шейле китаплары көп окадар экенлер. Олар Атаның гечмиш эдеби мирасымыз, ылайта-да, халк дөре-

дижилиги билен ир танышмагына, талантының угругып гитмегине көмек эдипдир.

Ата Көпек Октябрь революциясыны гуҗак ачып гаршылаяр. Тэзе, багтлы дурмушың арзувы оны ганатландыряр. Шол багтдан башлап, ол байларың ве оларың яранлары ишан-моллаларың гаршысына тутанъерли гөреш алнып барылмагының зерурдыгына дүшүнип уграяр. Озал машгаладакы етмезчилик себәпли, соң окадан молласы билен оңушмандыгы үчин ташлан окувыны довам этмеклиги максат эдинйәр. Республикада түркмен совет медениетиниң илкинҗи кадрларыны етишдирмек үчин, көне соват адамларың хасабына гысгача курслар ачыланда болса, Ата шоларың бирине гирип окап башлаяр. Гелҗекки шахыр 1920-нҗи йылда шол курсы гутарандан соң, 1923—1929-нҗы йыллар аралыгында томуски мугаллымчылык семинарларына гатнашып совадыны артдыряр. Шейле семинарлара ол соң-соңлар хем гатнашып дуряр. Ол Кесяпде, Теҗенде, Марыда мугаллымчылык эдйәр· Бу кәре 1923--нҗи йылда башлап, Ата Көпек онда 1949-нҗы йыла ченли ишлейәр.

Мугаллымчылыкда узак вагт болмагы онуң гөзъетимини гиңелдйәр. Зәхмете оңат бишишмеги, халк билен гиң арагатнашыгы Ата Көпегиң ил бәхбидини оңат дуймагына, шахырчылык талантының халкылык аламатларыны өзүне сиңдирип, догры тербиеленмегине, обада совет гурлушыны орнашдырмакда ве берклешдирмекде илкинҗи гөрешиҗилериң бири болмагына себәп боляр.

Ата 1922—23-нҗи йылларда Кесяпдакы «Гошчулар союзының» секретары болуп ишлейәр. Басмачылара гаршы гөрешйәр. Районда оба хоҗалыгыны коллективлешдирмегиң актив гурамачыларының бири боляр[1].

Шахырың дегишмелери 1920-нҗи йылда яйрап башлаяр. Дүрли диллери гатышдырып, гүлүшдирмәге өкделиги үчин, шол йылларда онуң Парсы лакамы йөргүнли болупдыр. Басым Ата Көпек шахыр хөкмүнде хем таналып уграяр. Ол 1925-нҗи йылда «Токмак» журналының редакциясына ише чагырыляр. Журнал, бир тарапдан, шахырың гөзъетиминиң гиңелмегине көмек этсе, икинҗи тарапдан, талантының сатирик хәсиетини гүйчлендирмәге, дөредиҗилик айтымыны гиңелтмәге ярдам эдйәр.

Партияның чепер эдебият барадакы сыясаты хакында РК(б)П МК-ның 1925-нҗи йылың 18-нҗи июнындакы резолюциясы Ата Көпегиң дөредиҗилик ылхамының гөзүни ачды. Озал хем ек-түк шыгырлар билен чыкыш эдйән Ата Көпегиң дөредиҗилигиниң шол йылларда герим алып гитмеги мунуң айдың субутнамасыдыр.

---

[1] ТССР ЫА-ның Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтының голязмалар фонды. 2030-нҗы букҗа.

Шахыр актив гөрешжeңлиги үчин, халк душманлары тарапындан көп ызарланяр. Йөне олар Ата Көпегиң эркини говшадып билмейәр. Шахырың кемчилиги берк көтеклейән, олары паш эдйән хәсиети бар. Шол хәсиети ве шеребели дили себәпли ондан диңе сынпы ят элементлер дәл, жемгыетимизе догры хызмат этмеги унудян колхоз, район ёлбашчылары, көнәниң ынанжына боглуп галан ярамаз адамлар хем чекинйәр. Ол дузлы сөзүни, дегишген вәшилигини гүнделик дурмушда пейдаланыпдыр, дайханларың арасында дүшүндиришлер гечирипдир, чыкышлар гурапдыр, кемчиликлери танкыт эдипдир. Шейдибем йити пафослы шыгырларының дашындан социалистик медениети өсдүрмек угрунда алып баран практики ишлери билен хем халкына хызмат эдипдир. Шейле гүррүңлердәки танкыды гарайыш ве догры ёла чагырыжы юмор, герек вагтында болса шахыр тарапындан уссатлык билен хөтде гелинйән якып-яндырыжы сатира онуң лирикасына, шейле-де соңкы йылларда язып угран поэмаларына хем сиңипдир.

Ата Көпегиң халк көпчүлиги билен багланышыгы берк. Ол отузынжы йылларда фольклорың ве классыкы эдебиятың байлыкларыны өвренмегини хас чуңлашдыряр, олара дегишли нусгалары йөрите топлаяр. Магтымгулы адындакы Дил ве эдебият институтының голязмалар фондунда Ата Көпегиң топлап табшыран материалы бирнәче букжада сакланяр. Шахыр эдеби мирасымызың байлыкларыны ил арасына дилден яйрадыжыларың-да биридир.

М. И. Калининиң совет ватанчылыгы өзүниң гөзбашыны өрән узакдан, халк эпосындан алып гайдяр[1] дийип беллейшиялы, Ата Көпегиң дөредижилигиндәки ватанчылыгың биртарапы фольклорымызда ве классыкы эдебиятымызда үнделен прогрессив пикирлер билен баглы болмалы.

Ата Көпек Мерген 1940-нжы йылың август айында СССР Языжылар союзының членлигине кабул эдилйәр. Бейик Ватанчылык уршы йыллары Ата Көпегиң шахырана сесиниң белент янланан дөврүдир. Уруш йыллары онуң галамы «жөвхер гылыч болуп, гитлерчилериң багрыны кесди». Совет адамлары Ата Көпегиң шыгырларындан душманы йигренмәге кувват тапдылар.

Уруш дөврүнде Ата Көпегиң шахырлык агитаторлыгы хас-да гүйчленипди. Ил ичинде болмак, гызыклы гүррүңлери ве шыгырлары билен илиң арасында чыкыш этмек шахырларымызың хеммесине-де махсусдыр.

Уруш дөври Ата Көпегиң дөредижилигиниң хасыллы йыллары болупды. Онуң хил ве дөредижилик тарапы уссатлык билен баглы болуп, гөврүмли поэтик эсерлери дөредип башлапды, онуң дөредижилигиниң барха ёкары галяндыгы Коммунистик партия багышлап язан шыгырларында айдың боляр.

[1] Калинин Н. И. О литературе. Л., Лениздат, 1949, 100 сах.

Коммунистик партияның әхли тагаллалары онуң уссатлыгына медет берйәр. Партияның ады яшулы шахырың йүрегиниң кувваты, дилиниң сенасы боляр.

Ата Көпегиң халка эден хызматлары партия ве хөкүмет тарапындан энчеме гезек белленилди. Халкың хут өзи оңа халк шахыры адыны берди.

Ата Көпегиң дөредижилиги «Түркменистан» неширяты тарапындан «Йүрек депдери» (1948), «В стране советов» (1952), «Джерен» (1955), «Гошгулар» (1956), «Сайланан эсерлер» (1960), «Поэмалар ве гошгулар» (1962), «Вывернутый колодец» (1965), «Чөврүлен гуйы» (1966), «Мениң мекдебим» (1973) атлы китаплар аркалы халка етирилди. Шахырың шыгырларының эслиси шол неширятда 1948-нжи йылда чыкарылан «Народные шахиры Туркменистана» атлы йыгындыда ерлешдирилди.

Йыгындыларың «Йүрек депдеринден» өзгесинде сөзбашы ёк. Шол сөзбашыда[1] ве «Писатели советского Туркменистана»[2] атлы китапда Ата Көпек Мергенин дөредижилиги барада аз-кем маглумат берилйәр. Оларда шахырың дөредижилигиниң өзболушлы тараплары, хусусан-да, халкылыгы ве сатирики угры белленилипдир.

Шорта сөзлер хәзирки заманда-да йөргүнли. Олары халка хызмат эдйән шахырларың бири Ата Көпек хас хем көп дөредипдир.

Шахырың репертуарында социалистик дурмушың башкы йылларына дегишли гүррүнлер бар. Кулаклар, оларың яранлары сынп хөкмүнде ёк эдиленден соң хем эксплуататор сыныпың векиллери ишан-моллаларың тәсири сакланып гелди. Ата Көпегиң ады билен багланышдырылян шорта сөзлерде дин векиллерине гаршы гөреш ызыгидерли берлипдир.

Ата Көпегиң гүррүң бершинде айратынлыклар ёк дәл. Өзи гүлкә хич хили мейил билдирмейәр. Гүлмәге бираз вагт беренден соң, ене довам этдириберйәр. Эллери, гөвреси долы херекетде. Сөзи элмыдам диен ялы өз адындан алып баряр. Анык ве дүшнүкли эдип айдяр.

Шорта сөзлериң аслы тебигатында болшы ялы, шахырың анекдотларында-да танкыт гинден уланыляр. Шахыр нышана алнан объектиң ягдайына гөрә, этҗек танкыдыны гүлкиниң көп гөрнүшлери аркалы амала ашырып билйәр. Шонуң үчин онуң шорта сөзлеринде гүйчли сатираны, ойланмага мեжбур эдйән юморы, ынсаның гөвнүни авлаян дегишмәни сызмак боляр. Салтыков-Щедрин сатира барада — ол, өңи билен, окыжа авторың хайсы идеалдан угур аляндыгыны аңлат-

---

[1] Ата Көпек Мерген. Йүрек депдери. ТДН, 1948. П. Нурбердиевиң язан сөзбашысы.

[2] Алыев Р., Веселков Г. Писатели советского Туркменистана. Ашхабад, Туркменгосиздат, 1965.

малыдыр, икинжиден болса, ялавының нирә ве нәмә гөнүкдирилйәндиги гөрнүп дурмалыдыр[1] — диййип языпды. Ата Көпегиң анекдотларының энчемесинде сатирики гүлки шол талаба җогап берйәр. Олар кемчиликлере гаршы уланылян гөреш ярагыдыр. Шол ярагың йити болмагында Ата Көпегиң халк көпчүлиги билен саклаян ичгин арагатнашыгы улы роль ойнаяр. Халк дурмушы шахыра материал берйәр, герек болса халк онуң гүррүңлерини алып гөтерйәр, ярамазларыны тимарлап, оңатларыны агыздан дүшүрмейәр.

Ата Көпегиң шорта сөзлериниң дөремегинде улы хызмат гөркезйән фольклор дәплери, вәши гүррүңлеринде өзлешдирен эдеби айратынлыклары поэзиясына хем сиңипдир.

Халк шахырларының әхлисинде болшы ялы, импровизация Ата Көпегиң дөредиҗилигинде гиң орун тутяр. Шол җәхтден ве чепер уссатлыгының өсүшине середенинде Ата Көпегиң дөредиҗилигини икә бөлмек аматлыдыр. Ол Бейик Ватанчылык уршуның дабаралы еңшине ченли чуң импровизацион хәсиетлери өзүнде саклаян шыгырлар билен чыкыш этди («Нас атаң», 1926, «Болса герекдир», 1940). Бейик Ватанчылык уршундан соңкы йылларда онуң лирикасы кәмиллешип, тәзе хәсиет алып уграды, дөредиҗилик тематикасы гиңелди. Шонуң билен бирликде хем дөредиҗилигинде сюжетли эсерлериң аламатлары, сонра болса ол эсерлер гөрнүп башлады. Ата Көпек шейле эсерлерден «Айгөзели», «Җерени» 1948-нҗи йылда, «Тотының сыяхатыны» 1950-нҗи йылда языпдыр. Шейлеликде, Ата Көпегиң дөредиҗилиги бирнәче айратынлыклары өзүнде саклаян ики этапдан, биринҗиси, Бейик Ватанчылык уршуның дабаралы еңшине ченли болан вагтдан, икинҗиси, ондан соңкы йыллардан ыбарат болуп дуряр.

Халк шахыры Ата Көпегиң поэзиясында дурмушы суратландырмак кем-кемден таплланды. Онуң йигриминҗи йыллара дегишли эсерлеринде диңе оба дурмушына дегишли вакалар, оларың хем белли-беллиси гөркезилйәрди («Говачам», 1924, «Дайханчылык», 1926). Ол соңкы йылларда дурмушың дүрли угурларына сес гошуп башлады. Шахырың шол вагткы шыгырларында дурмушымызың дүрли тарапларыны — өсен сенагатымызы-да, Гарагум каналыны-да, олары гуряп ве өсдүрйән совет адамларыны-да гөрйәрис («Җош инди», 1959, «Кән инди», 1959, «Айлана-айлана», 1959). Шейле шыгырларда парахатчылык угрундакы гөреш-де, космосда газанан еңшилеримиз-де ,совет дурмушының бейлеки тараплары-да шөхлеленипдир («Бизиң иллерде», 1959, «Боюн эгди асман инди», 1959). Ол бир вагтың өзүнде дурмушың хер бир меселесине сес гошуп билйәр. Муны шахырың чагалара багышлап язан

[1] Салтыков-Щедрин Н. Е. Полное собрание сочинений, V т. М., 1937, 375 сах.

эсерлери хем тассыклаяр («Дуе», 1962, «Гечи», 1968, «Серчелер», 1968).

Ата Көпегиң дөредиҗилик тематикасының гиңейәндиги ныгталанда «Қесеябың тарыхы» (1962), «Пәлваның башдан гечирени» (1962), «Усса Хайты» (1962), ялы поэмалары язандыгыны хем ятламак ерликли болар.

Ата Көпек Мерген дуйгуларыны мәхрибан Ватанымызы, Коммунистик партияны, В. И. Ленини, совет халкыны тарып этмек билен йүзе чыкаряр («Бейик Ленин», 1954).

Бейик ватаны васп этмәге багышлап («Язың мөвсүми», 1925) язан гошгусында Ата Көпегиң социалистик юрда болан улы гуванҗы аңланыляр. Язың васпы эдилмеги билен дурмушымызың гүлләп өсйәндиги ныгталяр. Онуң Ватан хакындакы гошгуларының чепер чыканларындан бири «Советдедир советде» (1946) эсеридир. Шыгырда Ватанымызың дүрли байлыклары ве бейлеки мүмкинчиликлери гетирилип гөркезилйәр. Бу ерде шахырың юрдумыздакы байлыклара гөз стирип билйәндиги, ол хакдакы белент дуйгусыны чепер суратда йүзе чыкаряндыгы гөрүнйәр. «Гызлар» (1938) ялы шыгырлар-да шол тема багышланыпдыр.

Шахыр гиң Ватанымызың кешбини Коммунистик партияның, зәхметсөер халкың аладаларындан үзңеликде гөз өңүне гетирмейәр. Ол юрдуң абаданлыгыны шоларың гайдувсыз херекетинде гөрйәр. Шахыр халкың образыны колхозлара, районлара багышланан эсерлеринде-де суратландырыпдыр. Оларда зәхметкешлериң кешби умумы суратда гөркезилйәр. Социалистик җемгыетиң гахрыманларының медени дереҗеси ве бейлеки тараплары ныгталяр («Халкым», 1945). Ата Көпегиң өңдебарыҗы адамлара багышлап язан шыгырлары-да халкың эдермепчиликли образыны умумылашдырып гөркезмәге сырыгяр. Ол түркмен гызларына («Йүпеклериңден», 1944), халкымызың говы йигитлерине («Әр сен», 1945) багышлап шыгырлар дөредипдир. Шоларың хеммесинде, хатда айратын шахсыети тарып эдйәнлеринде хем («Акмырат Дурды», 1942) көпленч халка махсус хәсиетлер берилмәге сыналышыляр. Ол чепер эдебиятың хәзирки заман теҗрибесини өзлешдирдигиче Ватана, партия, халка болан җошгунлы дуйгусыны дурмуш хадысаларыны суратландырмак аркалы аңладып уграпдыр. Халк шахыры соңкы дөвүрде өз дуйгусыны пикирленип ве херекет эдип билйән субъекти гөркезмегиң үсти билен берип башлаяр. Онуң «Партияма шөхрат» (1958) атлы эсери шол угурдан эдилен әдимиң мысалыдыр. Ата Көпегиң шол эсеринде эпизодик үйтгешикликлериң бирнәчеси бар. Мысал үчин, шоларың биринде Алтайда айдым айдып, дәне оруп йөрен йигит гөркезилйәр. Эсериң идеясы эзберлик билен суратландырылян шолар ялы дурмуш эпизодларында ачылып, барха җанланяр. Мунуң өзи Ата Көпегиң дөредиҗилигиндәки өңе ымтылышдыр. Шейле шыгырлар шахырың профессионал

укыбының бекейәндигине гүвә гечйәр («Түркменистаным», 1959, «Гоңшы, диңле», 1960).

Ата Көпек Мергениң дурмуш вакаларыны гөршүнде, дүйшүнде ве беян эдип билшинде халк дөредиҗилигине махсус аламатлар бар. Фольклорда халк дурмушындакы иң хәсиетли тараплар: гөзел зада болан сөйги, агыр гүнлериң хасраты, аял-гызлара эдилен сүтем ве шулара меңзешлер барада сөз ачылярды. Ата Көпек хем шу гүнки багтлы дурмушымызы сыпатландырян эсасы вакалары шөхлелендирмәге чалышяр. Бу айратын хем онуң ирки дөвүр поэзиясында шейле. Коммунистик җемгыети гурмак үчин алнып барылян эхлихалк иши, депгинли өсүш, ынсанперверлигиң социалистик хәсиети, парахатчылыгы горап сакламак ве урша гаршы гөреш бизиң юрдумызың эсасы шыгарларыдыр. Шахырың шыгырларында совет дурмушының шейле тараплары ызыгидерли өсүшде гөркезилмәге чалшыляр. Мунуң өзи Ата Көпегиң хадысалара айдың гөз етирип билйәндигини гөркезйәр. Гахрыманчылык гуванчлы фактлы, ол оны васп эдйәр («Гахрымана», 1941). Дөредиҗиликли зәхмети бөкдейән ялтачылыгың гаршысына берк гөрешмек зерурмы, шахыр оны хем гөзден сыпдырмаяр («Ялтанян», 1946).

Ата Көпегиң дөредиҗилигиниң биринҗи дөврүнде сатирик эсерлер айратын гиң орун тутяр. Шу ягдай шол дөвүрлерде социалистик өсүши бөкдейән, көтекленмеги зерур пурсатларың гөрнетин боландыгы, шейле хем шахырың шолар ялы ярамаз хадысалары танкытламага илгезикдиги билен баглы.

Шыгырларында шөхлелендирилен хадысалар, айратын хем биринҗи дөвүр поэзиясының мазмуны Ата Көпегиң дурмуша, эсасан, ики хили ягдайда чепер гөз етирйәндигини беллемәге мүмкинчилик берйәр.

1. Шахыр халк көпчүлигиниң үнсүне мынасып болан хадысаларың ве вакаларың өз башындан геченлери я гатнашанларыны суратландыряр («Мыш-мышлар», 1929, «Дайы», 1946).

2. Газет-журналлардакы хабарлара, шоларың тәсири астында гөз өңүне гелен вакалара сесленйәр («Чык Ливандан», 1958).

Ата Көпегиң шанлы сенелере, партияның чагырышларына ве башга шуңа меңзешлере багышланылып дөредилен шыгырларының энчемеси шуны тассыклаяр. Мунуң өзи Ата Көпегиң халк дөредиҗилигинден өзлешдирен эндиклери билен баглылыкда йүзе чыкян аламатлардыр.

Йөне шахырың ирки шыгырларында умумылык гүйчлүди. Ол мазмуны умумы ягдайда беян эдйәрди.

Ата Көпегиң ирки шыгырларында аныклыгы типики деталлар аркалы газанмаклык тасдан ёкды. Оларда аныклык үчин гетирилен деталлар көпленч гуры фактлары санамаклыга сырыгяр («Газет», 1928, «Халы районың», 1946). Импровизаторлык эндик шахырың аңында берк орнашан дәбе өврүлен

образларың тайяр капыяларың ызлы-ызына гайталанмагына себәп болупдыр. Шейле эндиклер белли дереҗеде гураксылыга алып барыпдыр.

Ата Көпекдәки импровизаторлык хәсиет хемише терсинче тәсир эдип дурмаяр. Шахырың дөредиҗилигиниң агитацион хәсиетлилиги, халка якын, сада образлылыгы, ваҗып темалары гозгамаклык ялы говы аламатларың бир тарапы шонуң билен баглы. Вакалара айны вагтында сесленмек укыбы хем шол эсасда дөрейәр.

Ата Көпегиң импровизация эсасында дөредилен шыгырларының шовлы чыканлары башга-да бар. Шу бабатда айратын хем белли-белли халк хеңлерине эерилип дүзүлен шыгырлар утупдыр. «Нава хей» (1944) гошгусы шоларың биридир. Ата Көпек оны Новайының ады билен бagланышыклы хеңлериң бир гөрнүшине эерип дүзүпдир.

Ата Көпегиң сатирасы Бейик Ватанчылык уршы йылларында хас гүйчленди, иң говы сатирики эсерлери шол дөвүрде дөредилди. Ол кемчилиги халк дөредиҗилиги сатирасына махсус хәсиетде гөрйәр. Бу болса онуң сатирик шыгырларында мазмунын фольклора махсус айратынлыкларда шөхлелендирилмегине алып барыпдыр. Уладдың гөркезмек, отрицатель персонажың өзүни гепләтмек, ерликли кинаяа — буларың хеммеси онуң сатирасына дегишли аламатлардыр.

Онуң ирки сатирасы мазмунын ачылышы җәхтден Бейик Ватанчылык уршы дөврүндәки танкыды эсерлеринден тапавутланяр. «Телпек» (1925), «Бөрүгне» (1926) ялы шыгырлар онуң сатирасына дегишли мысаллардандыр. Шейле шыгырларда көне дүнйәниң ярамаз мирасына гүлүнйәр. Оларда идеяның берлиши-де эрбет дәл. Йөне танкыт эдилмели объекте болан йигренч дуйгусы, эсасан, олара махсус бетгелшик форманы гөркезмек билен берилйәр. Образың, ваканың, хадысаның мазмуныны ачмаклыга көп үнс берилмейәр.

Бейик Ватанчылык уршы дөврүндәки сатирик шыгырларында шахыр эсасы үнси мазмуна, онуң реал ачылып гөркезилмегине гөнүкдирипдир, хадысаның социал тарапларыны ныгтапдыр.

Ата Көпегиң положител хадысалар билен баглылыкда йүзе чыкян дуйгуларыны бериши хем бир меңзеш дәл. Ата Көпегиң гошгуларының биринҗи дөвре дегишлилеринде ода хәсиети бар («Кервен гелди», 1921, «Гуванян», 1937). Себәби шахыр хакыкаты я-да гөркезйән гахрыманларыны гөнүмел өвмек билен чыкыш эдйәрди. Васп этмеклик болса шыгра ода махсус хәсиети берйәр.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында ве ондан өңки дөврүрде Ата Көпек дидактики эсерлери-де дөредипдир («Оглума хем гызыма», 1930), онуң дидактик сетирлери зәхметкешлери зарыхы еңишлере, яшлары билиме ве тербийә чагырды.

Махласы шахырын положител хадысалары суратландыряң

ирки дөвүр лирикасында өвгә багышланан эсерлери, дидактик шыгырлары, шейле хем пейзаж элементлерини («Язың мөвсүми», 1925) гөрмек боляр. Ата Көпегиң тежрибесиниң ве уссатлыгының артмагы билен өз ой-пикирлерини ве дуйгусыны бершинде гөрнүп угран үстүнликлер шыгырларындакы бу хәсиетлери-де өзгердип башлады. Онуң ода хәсиетли гошгуларында васп эдилйән объектиң артыкмачлыкларыны ве гуванчлы тарапларыны образлы берлен чепер дуйгулар аркалы гөркезмеклик, маглуматлары умумылашдырмаклык агсаярды. Шол шыгырлары гөнүмел тарыпа өврйән, ода якынлашдырян шоларды. Инди шейле гошгуларда шейле кемчиликлере ёл берилмейәр. Оларың чеперчилиги артды («Гөрдүм», 1960, «Багың ичинде», 1958).

Ата Көпегиң дидактик шыгырлары-да өзгерди. Себәби шахыр лирикасының өвредижилик, несихат берижилик хәсиетини хәзирки заман талапларына лайыклыкда бермеклиге өкделик билен хөтде гелип башлады. Чепер эдебият өвретмеги «айтмак» аркалы дәл-де, «гөркезмек» аркалы, окыжының өзүниң өлчермегине, дүшүнмегине ёл бермек аркалы газаняр. Шахыр муна хем инди лириканың айратынлыкларына лайыклыкда амал эдйәр. Шонуң үчин хем Ата Көпегиң соңкы дөвүр лирикасы дидактикадан дашлашан ялы болуп гөрүнйәр. Ёгсам шахырың бу шыгырларындакы несихат өңки дөвре середениңде гүйчлүрәкдир.

Ата Көпегиң пейзаж лирикасы-да барха өсйәр. Онуң Совет Түркменистанының өзболушлы климатына багышланан «Бахар гелди» (1962), «Яз гелйәр дийип» (1960) ялы шыгырлары иң говы эсерлериндендир. Өзи хем шол шыгырлар тутушлыгына пейзажа багышланыпдыр.

Халк шахырының дөредижилигиндәки тәзеликлер социалистик реализм методының гитдигиче ичгин өзлешдирилмеги билен баглы. Марксистик-ленинчилик таглымата эсасланян бу метод эдебият векилине хадысалара догры чемелешмеги өвредйәр. Ата Көпеги дурмушы догры ве чуң гөркезмеклиге алып баран үстүнликлериң бир тарапы шол ерден гелип чыкяр.

Ода хәсиетли шыгырларың чеперлешмеги, гөнүмел берилйән дидактиканың мазмуны анык ве чепер суратландырмак аркалы амала ашырылып башланмагы, пейзаж лирикасының йөрителешмеги — буларың хеммеси Ата Көпегиң чепер беян эдиш мүмкинчилигиниң артяндыгыны гөркезди.

Халк шахырының соңкы шыгырларында образлы деталлары уланышы эзберлешди ве гүйчленди. Ата Көпек олары өзболушлы хәсиетде берип башлаяр. Шейле деталларың хакыкаты чепер умумылашдырмакдакы мүмкинчилиги чәксиздир. Мысал үчин, шахырың совет адамларының гудратыны васп эдйән Сахрана гошгусында:

дийилен сетирде ерликли чепер образ аркалы Гарагум каналы гөз өңүне гелйәр. Ол деталь совет халкының эгсилмез гүйҗүни суратландырмаклыга хызмат эдипдир. Шейле деталларың дөредилип башланмагы билен Ата Көпекдәки дәбе өврүлен дүшүнҗелер азаляр.

Ата Көпегиң мазмуны гиң суратландырян хемме эсерлеринде — поэмаларында эпики стиль гүйчли дуюляр. Шахыр гахрыманларың херекет эдйән вакаларыны ве оларың өз болушы барада сададан акгынлы гүррүң берйәр. Шейле боланда мазмуның тәсирлилиги, эсасан, вакаларың гызыклылыгы, дартгынлы конфликт, чепер беяның реалдан садалыгы газаныляр. Онуң дөредиҗилигиниң эсасында ятан бу хәсиетиң гүйчлендирилмеги-де тәзе эсерлериң чеперчилигини өсдүрипдир.

Шахыр шыгырларындакы образлылыгы стилистик фигуралары уланмак билен хем өсдүрйәр. Йөне Ата Көпекде ол фигураларың язув эдебиятына махсус чылшырымлы гөрнүшлери уланылмандыр. Мысал үчин, язувлы эдебията махсус болан, ягны пикири ики я ондан хем көп сетирде беян этмек шахырда өрән сейрек, онда хем диңе соңкы дөвүр шыгырларында душ гелйәр («Мен дынчлык ислейән», 1961). Риторики сорагы, йүзленмәни, паузаны хем Ата Көпек дүйбүнден диен ялы уланмаяр.

Шахырың шыгырларында фольклорда ве классыкы эдебиятда габат гелйән стилистик фигуралар йыгы-йыгыдан душ гелйәр. Ата Көпекде антитеза көп. Ол халк шахырының шыгырларында драматизми, шейле хем лиризми гүйчлендирмәге көмек эдип гелйәр. Бу фигура сатирики шыгырларда лирик образдакы гаршылыгы йүзе чыкармага, шонуң билен хем онуң үстүнден гүлмәге көмек эдйәр:

Шелайын дил билен халка нәз эдип,
Дилинде — көп, иш йүзүнде аз эдип,
Яландан ант ичип, ала яз эдип,
Шолар ялы шейтаны көп чорт гурсун[2].

Ата Көпек халк дилини, онуң дүрли өвүшгинлерини ве мүмкинчиликлерини пейдаланмага эзбер. Бу ерде, өңи билен, халк дилиниң гиң ве ерликли уланылян лексик составыны беллемек герек. «Генде», «каш», «ёв», «алыс», «кемпай», «орда», «көссе», «шум» ялы сөзлери онуң сетирлеринден ислединче тапса болар. Шейле мысалларың ичинде сатирик өвүшгинли мазмуны аңладян дүшүнҗелер агдыклык эдйәр. Ол Ата Көпегиң дөредиҗилигинде сатираның гүйчлүдигине шаятлык эдйән көп санлы делиллериң биридир.

---

[1] Ата Көпек Мерген. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1960, 67 сах.
[2] Ата Көпек Мерген. Йүрек депдери, 56 сах.

Ата Көпегиң ирки дөвүр лирикасында китап стилинден гелйән мысаллар барды, дини терминлер душярды. Соң-соңлар олар шахырың дөредиҗилигинде уланылмаяр. Шахырың дилинде диалектизмлер душ гелмейәр. Ол ирки шыгырларында санлардан хәли-шинди пейдаланыпдыр.

Ата Көпегиң шыгырларының тәсирлилигини артдырмакда мазмуны гөчме маныда бермегиң әхмиети аз дәл. Соңкы дөвүр шыгырларында болса онуң әхмиети хас-да гүйчленйәр, гөчме маныдакы сөзлериң уланылышы көп тараплы. Оларың ичинде символам, сыпатландырма-да, эпитетлерем бар. Шахырың шыгырларында лиризмиң гүйчленмеги оригинал хәсиетли деңешдирмелериң дөредилмегине гетирипдир. Оларың дәплейин уланылянлары болса манының гиңелдилмегине ве чуңлашдырылмагына табын эдилипдир. Муңа халк шахырының «Партияма алкыш» (1966) атлы шыгрында шол образлары уланышы мысалдыр. Ата Көпек бу эсерде Коммунистик партияны Ватана, Гүне, гөреҗине, йүрегине деңәпдир. Йөне шол дәбе өврүлен образлар чуңлашдырылып, хер хайсы бир эпизодың маясы болупдыр. Шол образлар тәзеленип, шыгрың мазмуны өсдүрипдир, тәсирлилигини артдырыпдыр.

Ата Көпегиң эсерлериндәки лирики образ түркмен совет эдебиятының әхли этапларының довамында өсүп гелди. Онда классыкы эдебиятымызың, түркмен халк дөредиҗилигиниң, хәзирки заман поэзиямызың мүмкинчиликлери бирлешипдир. Эдеби мирасымызда өңе сүрлүп гелен хәсиетлер билен коммунистик ахлагың говы аламатлары утгашыпдыр. Шол хәсиетде Ватанымызың газанян үстүнликлерине гуванмак, зәхметкешлериң ишине вепалылык айдың дуюляр. Дурмушымыздакы кемчиликлере гаршы гөрешмек, танкыды нукдайназар, паш эдиҗи гүлки онуң өзболушлы айратынлыкларыны эмеле гетирйәр. Ол сатирик образ.

Ата Көпек Мерген өзболушлы язылан бирнәче поэманың авторы. Онуң урушдан соңкы йылларда дөредилен «Җерен» (1956), «Кесеябың тарыхы» (1962), «Полваның башдан гечирени» (1962), «Усса хайты» (1962), «Кепдериниң сыяхаты» (1962) ялы поэмалары бар. Оларда онларча гахрыманың шахырана образы дөредилипдир.

Шу җәхтден айратын хем «Кесеябың тарыхы» поэмасы тапавутланяр. Онда гүнешли үлкәмизиң шөхратлы тарыхында мөхүм роль ойнан адамларың ве оларың дурмуша гечирйән чәрелерине гаршы чыкан душман элементлериң векиллериниң энчемеси херекете гиризилйәр. Айры-айры типлериң векили болуп дуран шол образлар ашулы шахырың дилинде җанланыпдыр ве өзболушлы кешбини тапыпдыр. «Кесеябың тарыхы» поэмасы Октябрь революциясының өң янындакы гүнлерден, шейле хем түркмен зәхметкешлериниң яш совет довлетини гурмак угрунда алып баран гөрешлеринден гүррүң берйәр. Эсериң баш гахрыманы патышна дикмеси билен алдым-бердим-

ли совеше гирен, соңра болса сыясы гөзъетими гиңэн Октябрың душманларына гаршы аяга галан халк о лы Мердан. Ол Эзиз ханың, иңлис интервентлеридир ак гвардиячыларың гаршысына чыкяр, сөвешлерде бишишйәр, тәлим аляр ве зәхметкешлериң бәхбидини горап саклаяр.

«Кесеябың тарыхында» дөредилен тәсирли образың бири-де Сонадыр. Бу угурдан Б. Кербабаев «Айгытлы әдим» романында Айнаның образыны дөредип улы иш битирипди. Ата Көпек Мергениң дөреден Сона образы хем эдебиятымызда шол угурда эдилен ишлере говы гошант болды.

Сона көп санлы түркмен гызларының бири. Онуң яшлыгы революцияның өң янындакы йыллара габат гелипдир. Ол дөвүр болса азгын байларың ве ганхор ханларың хем-де оларың нөкерлериниң эден-этдилик эдйән, агыр сүтем билен халкың башына чыкан вагтыды. Етишен Сона сув алып гелйәркә, Велмәммет ханың йүзбашысы Баллы чөпүр габат гелйәр. Гүл ялы машгала азгын хан нөкериниң хошуна гелйәр. Ол Сона лак атяр. Гыздан жогап болмаяр. Баллы чөпүр шол ерде хем оны эле салмагы гөвнүне дүвйәр. Эмма сөйгүлисине вепалы, өз пәклиги угрунда жан алып, жан бермәге тайяр түркмен гызы осал галмаяр. Ол хан нөкериниң хер хили габахатчылыкдан гайтмажагына гөз етирйәр ве дегишли жогап бермеклиге тайяр боляр. Баллы чөпүр ата-энесини горкузып, атың сыртына чекип гиденде болса, яны билен гөтерен ак саплысыны пежисиң кебзесинден сокяр. Сона өз максады угрунда берк дуряр ве залымларың элинден хеләк боляр.

Поэмадакы мелгун Айлы молланың, патыша приставы Көр баярың образлары-да, онда херекет эдйән бейлеки бирнәче персонажлар-да ерликли ишленилипдир.

Ата Көпек «Жерен» поэмасында ёкары билим алмаклыга хөвес эден ве врач болуп етишен дайхан гызы Жерениң, «Пәлваның башдан гечиренинде» революциядан өң гөрги барыны гөрүп, диңе совет дөврүнде хакыкы багтыны тапан Пәлваның, «Усса Хайтыда» ил-гүн тарапындан улы хормат гойлан Усса Хайтының образыны ве башга-да шолар ялы әнчеме образлары дөретди. Олар түркмен совет языжыларының улы ишине гошант, окыжылар аудиториясына болса говы совгат болды.

Шыгырларында болшы ялы, Ата Көпегиң поэмаларында хем сатирик әхең көп пурсатларда өзүни билдирйәр. Поэмаларың хеммесинде диен ялы сатирик образлар бар. «Кесеябың тарыхы» поэмасындакы Айлының, Көр баярың, Баллының, «Гуллы голчадакы» (1961) Гуллының, «Усса Хайтыдакы» генералың образлары шоңа мысалдыр. Шахыр олары масгарачылыклы херекетлеринде гөркезйәр ве паш эдйәр. Сатирик әвүшгин йөрите суратландырылан образлардан башга поэманың месавы ерлеринде хем билдирип дур. Йөне Ата Көпегиң поэмаларының, оларда дөредилен образларың өзболушлылыгыны умумы дөредижилигине махсус болан сатирики хәсиет

кесгитлемейәр. Шахырың поэмаларының ве ишлән образларының өзболушлылыгыны олара хәзирки заман язув эдебияты дәплери билен фольклор дәплериниң утгашыклы сиңенлиги кесгитлейәр. Шол эсерлерде социалистик реализм методының эле алнышы-да, образларда газанылан үстүнликлер-де, бәрден гайтмалар-да шол эсасдан йүзе чыкяр. А. Твардовскиниң дөредиҗилигине фольклорың етирен тәсирини өвренмек угрунда иш алып баран П. С. Выходцев онуң образларының дөредилиши барада шейле язяр: Образың бүтин дуркы халк эртекилери принципинде берилйәр. Гахрыман илкибашда бейлеки адамлардан тапавутланмаяр диен ялы, соң болса барып ятан эдермен болуп чыкяр. Шонуң билен бирликде ол эдйән гахрыманчылыкларыны-да хич хили буйсанчсыз, эдил адаты иш ялы эдип ерине етирйәр. Шу усул белли бир дереҗеде Ата Көпегиң поэмаларындакы образларың дөредилишине хем махсус. Мердан-да, Сона-да, бейлеки көбир положител персонажлар хем дурмушы эртекилериң гахрыманларына чалымдаш. Мысал үчин, Мердан гайдувсыз, халк бәхбиди угрунда гахрыманчылыклы ишлери буйсанчсыз эдйәр. Ол илкибашда хич бир аламат билен өзгелерден тапавутланмаян оглан. Эмма онда өңүнде хич бир гала дуруп билмеҗек гүйч бар. Өз эркли, ишинде ялңышмаяр, төвекгел. Душман гүйчлери «чеп эли» билен диен ялы ере егсан эдйәр. Шолар билен бирликде хем образың реал эсаслары бар. Образ халка якын ве дүшнүкли. Етмезчилик эдйән психологик анализ хем ёкаркы айратынлыклар билен акланылян ялы дуюляр.

А. М. Горький халк дөредиҗилигиниң гахрыманлары барада сөз ачып, халк эпик гахрыманы дөреденде, оңа коллективиң психикасындакы әхли мүмкинчилиги берйәр дийип язды[1]. Мунуң өзи эпики гахрыманда халкың нелейән гуҗур-гайратының, адамкәрчилигиниң болмагыны гөз өңүнде тутяр. Шу хәсиетиң Ата Көпегиң гахрыманларының образына тәсир эдендиги гөрнүп дур. Бу ягдай оларың халкылыгыны гүйчлендирйәр. Шол гахрыманларың эсасы гүйҗи хем шонда. Олар өзүниң гиң мүмкинчилигини, гуҗур-гайратыны халкың ишине сиңдирйәр. Чуң психологики анализден махрумдыгына серетмезден, оларың хеммеси хем социалистик реализм методының талапларына җогап берйән, реал ишленен, шахырың өзболушлы эли сиңен типик образлар. Оларың совет адамыны коммунистик рухда тербиелемекде дегерли гошантлар гошан түркмен совет эдебиятында дөредилен образлар галереясында дегишли орны бар. Мунуң өзи Ата Көпегиң газанан үстүнликлериниң биридир.

[1] Горький А. М. Полн. собрание сочинений. XXIV т. М., «Наука», 26 сах.

НУРЫ АННАГЫЛЫЧ
(1911—1958)

Халк шахыры Нуры Аннагылыч түркмен совет поэзиясында гөрнүкли орунларың бирини эслейәр. Ол бизе бай эдеби мирасы галдырып гитди. Шол көп санлы гошгуларын, басняларың, поэмаларын анализине гечмезден озал, шахырың өмүр ёлы билен танышмак зерур.

Нуры Аннагылыч 1911-нжи йылда Сарагт районының 2-нжи Гараган обасында гарып-дайхан машгаласында дүнйә инйәр. Онуң какасы Аннагылыч Аллаберди оглы дайханчылык билен гүн гөрүпдир. Ол 1912-нжи йылда далак кеселинден арадан чыкяр. Шейлеликде, гелҗекки шахыр бир яшына етенде болса энеси ёгалып, бүтинлей етим галяр. Ол өз жигинлери билен какасының доганы Өвез Аллаберди оглунуң гарамагында яшап башлаяр. Йөне бу йыкма-йыкылма дүзгүн хем узага чекмейәр. Какасының доганы Нуры дагыны экчемәге хөтде гелмәнсоң, олар гапы гезмек билен гүн гөрйәрлер, талабанчылык эдйәрлер. Били бекемедик Нуруҗык Хожамәммет байың эшекли харазыны сүрүп уграяр. Ол шу девүрде башдан гечирен хорлукларыны «Гара эшегим, йөрәвер» (1923) атлы гошгусында беян эдипди. Гелҗекки шахыр «Нейләйин» (1923) атлы икинжи бир гошгусында шол байың аял-гызлара бай-феодал гөз билен гарайшыны танкыт эдйәрди. Байың аялының адындан язылан бу шыгыр Хожамәммедиң гахарыны гетирипди, ол талабанчылык эдйән Нурыны гүнүбирин ковупды.

Нуры шундан соң гарындашының көмеги билен көне мекдебе окува ерлешйәр. Йөне онуң ене-де ёкары гатлак векиллери билен мәши бишишмейәр. Байларың чагаларына мәхирли гарап, гарыпларың чагаларыны уруп-сөгүп хорлаян молланың адалатсызлыгыны гөрен Нуры оны сатирики шыгырда паш эдйәр.

Байлар берйәр оңа ягшы нахары,
Онсоң оңа хич этмейәр гахары,

Нахарсыза пуркуп авы-зәхери,
Тут чыбыгын айлап саляр молламыз[1].

Нурының «Молламыз» (1924) атлы бу сатирики гошгусы молланың гулагына етен гүни оны көне мекдепден бошадярлар. Йөне гелҗекки шахырың Вейис Гылыҗың гапысында чопанчылык эдип башламагы билен онуң ёкары гатлак векиллериниң гаршысына гөреши тогтамаяр. Ол өзи билен биле дүе бакян бай оглы Бегенҗиң элешан эшигини сынлап, «Чепек» (1924) атлы гошгусыны дөредйәр. Талабаның гошгусыны динлән бай гахарланып, оны чопанчылыкдан ковяр. Шейлеликде, догуп-дөрәп гөрени гөрги, чекени җепа болан Нурының чагалыгы хор-хомсы гүнде гечйәр. Диңе Бейик Октябрь социалистик революциясы бизиң юрдумыза азатлык шөхлесини саланындан соң, бейлеки гарып-гасарлар билен бир хатарда Нурының өзи хем машгаласы эркинлиге эе боляр. Чагалыкдан хорлук барыны чекен гелҗекки шахыр Октябрың берен азатлыгыны тешнелик билен гаршы алып, шадыян, багтлы дурмушда яшап башлаяр. Йөне оңа тотәнликде ёлуган батыллык кесели (1937) билимини артдырмага, тәзе дурмушың өсүшине өз гошандыны гошмага мүмкинчилик бермейәр. Бу кесел Нуры Аннагылыҗа шахыр хөкмүнде тәзе дурмушы өвренмәге пәсгел берен-де болса, дөредиҗилигиниң өсүшини тогтадып билмәнди. Ол классыкы поэзиямызы, халк дөредиҗилик эсерлерини оңат өзлешдирип, шахыр хөкмүнде көпчүлигиң арасына чыкып вәши ёмаклары билен оларың гөвүнлерини ачып, гылык-хәсиетлерини, ой-хыялларыны беян эдипди. Шу хили тутанъерликли зәхметиң нетиҗесинде шахыр көп санлы эсерлер дөредип, бай эдеби мирасы галдырып гидипди. Ол мирас авторың «Шахырың җошгуны» (1942), «Сөвешҗең сес» (1944), «Гошгулар йыгындысы» (1947), «Сайланан эсерлер» (1951), «Гошгулар» (1954), «Гошгулар» (1957) атлы йыгындыларыны дүзүпди.

Нуры Аннагылыч 1958-нҗи йылда арадан чыкды.

* * *

Нуры Аннагылыч хакыкы, ызыгидерли дөредиҗилик ишине отузынҗы йылларда башлапды. Йөне онуң поэзия билен илкинҗи душушыгы хас ир болупды. Өңде гөрүп гечишимиз ялы, ол байларың гойнуны, дүесини баканда, гөвнүне якмадык затлар догрусында, байларың пысссы-пыжурлыклары барада сатирики гошгулар гошупды. Ол гошгуларың хениз говшаклыгына гарамаздан, гелҗекки шахыр үчин бу ягдай ики тарапдан ярамлы болупды. Бир тарапдан ол шыгырлар етгинҗегиң зехининиң ачылмагына ярдам этсе, икинҗи тарапдан онуң дөредиҗилигиниң сатирики угруны кесгитләпди. Шахырың

[1] Нуры Аннагылыч. Шахырың җошгуны. Ашгабат, 1942, 7 сах.

дөредижилигиниң эсасы угурларындан бири болуп дурян сатирики угруң шол гошгулардан өз башлангыжыны алып гайдандыгына шүбхеленмесе боляр.

Эййэм беллэп гечишимиз ялы, Нуры Аннагылыч отузынжы йылларда дөредижилик ишине дүйпли берилйэр. Шахырың хакыкы поэзия ёлуна гадам урандан соңкы дөреден гошгулары башкы сатирики гошгуларындан месе-мэлим тапавутланярды. Эгер-де онуң «Молламыз», «Гара эшегим, йөрэвер», «Нейлейин», «Чепек» ялы гошгуларының тематикасы дар, пикирлери шейле бир чуң болмадык болса, авторың ватанчылык, хүшгэрлик, зэхмет темасындан дөреден шыгырларының тематики диапазоны хас гиңди, дуйгулары масштаблайын хэсиете эе болупды. Ол эсерлериң гуманистик дуйгулары бай, шахырана ойланмалары өзүнде жемлэн эсерлердиги бир ере жемлененде хас-да эшгэр болярды. Биз муны Нуры Аннагылыжың «Шахырың жошгуны» (1941) атлы илкинжи йыгындысындан гөрүп билипдик. Бу йыгындыда душмана болан гахар-газаба, йигренже, эне топрага болан чуңңур сөйгэ югрулан гошгулара душ гелмек болярды.

Хеммэмизиң билшимиз ялы, Бейик Ватанчылык урушының башкы йылларында дөредилен шыгырларың көпүси чагырыжылыклы эхенддеди. Бу хэсиет классыкы поэзиямызың ватанчылык эхенли гошгуларының тэсири нетижесинде йүзе чыкан хэсиетди. Халк дөредижилик эсерлеринден, классык шахырларымызың гошгуларындан тэсир алан Нуры Аннагылыжың уруш хакдакы гошгулары хем шол чагырыжы эхеңе гол япыпдылар. Шахыр өз хыжувлы шыгырлары билен халкың эдермен огулларыны Ватан угрундакы сөвеше чагырярды.

Кесгир гылыч алып гүйчли голмуза
Йөрүң, достлар сөвешмэге гиделиң.
Ганым душман гол узатды гүлмүзе,
Гардашларым сөвешмэге гиделиң!

Шахырың ёкаркы «Сөвешмэге гиделиң» (1941) шыгрында, шонуң ялы-да, «Ёк эделиң фашистлери» (1941), «Йөрүң» (1941), «Сүрсүни» (1941), «Гырмага барян» (1942) гошгуларында бизиң эдермен герчеклеримизиң нежис душмана гаршы хыжувлы, батыргай гөрешмеги үнделйэрди. Шахырың бу шыгырлары Н. Помманың «Ватан намысы», Ч. Ашырың «Гылыч ал эле», «Мениң», Ш. Кекиловың «Уралың», «Ватанчының адымы», Ата Салыхың «Берк гайтавул берерис», «Йөрүң достлар сөвешмэге гиделиң», «Сөвеше йөрүң йигитлер», Дурды Гылыжың «Йөрүң», «Иберин урша», Р. Сейидовың «Угратмал», Б. Сейтэковың «Октябрың беренлерини горалың», Г. Сейитлиевиң «Халкым», «Шахырың касамы» ве бейлеки кэбир гошгулар билен гошулышып, совет адамларының йүреклеринде ватанчылык дуйгуларыны оярярды. Нуры Аннагылыжың онуң гошгулары хас-да халк шахырларының шыгырлары билен

рухы тайдан, хыжувлы пафослылык бабатда гатышып гидйәрди. Шахыр йүреклерде сөвеш хыжувыны оярмак үчин адам типлерине, гечмиш гахрыманларың образларына (Гөроглы, Кеймир көр) йүзленйәрди. Онуң «Йөрүң», «Сөвешмәге гиделиң» шыгырларында лирики гахрыман урша гитмән «дурарының ёкдугыны, эле ат-яраг алмаса, карарының ёкдугыны» яңзыдан болса, «Гырмага барян» шыгрында сөвеш үчин орта чыкандыгыны ачык яңзыдярды.

Хөвес билен гүл дек гөвнүм ачылып,
Мертлериң дециңде дурмага барян.
Берк беденли йындам ата атланып,
Гылдырым дек өңе сүрмәге барян[1].

Нуры Аннагылыч совет адамларының ватанчылык дуйгуларыны гиңден васп этҗек болса, ол диңе сөвеше чагырыҗы гошгулары дөретмек билен чәкленмели дәлди. Совет адамларының тылда гөркезйән зәхмет эдерменликлерини тесвирлемелиди. Шахырың бу везипәниң хөтдесинден үстүнлик билен гелендигини тыл хакыкаты барада дөреден бирнәче шыгырлары субут эдйәр. Ол шу хили гошгуларында совет адамларының, яшларының умумы сыпатлары, зәхмет эдерменликлери догрусында сөз ачярды. Ол эсерлерде харбы рух, ватанчылык дуйгулары өзүни гөркезйәрди, сөвеш әхеңдир тыл хакыкатының васпы утгашып гидйәрди.

Өң хатарда чекип деңи-душларны,
Еңиш билен өңе сүрйәр ишлерин,
Фашистлере гөркезйәрлер гүйчлерни,
Советлериң полат йүрек яшлары[2].

Шахырың мысал алнан «Яшлары» (1942), «Лачын гушлары» (1942), «Чагда» (1942), «Гүл өвсер» (1942) шыгырларында совет эсгерлериниң батыргайлыклары чеперчилик билен васп эдилйәрди.

Нуры Аннагылыҗың шахырана усатлыгы артдыгыча, тыл ве уруш хакыкатыны чуңңур өзлешдирдигиче, гошгуларының темасы аныклашып пикирлери чуңлашярды. Автор умумы беян этмеклиге гол япман, хайсы хем болса бир анык вака, адам типи хакында сөз ачмага җан эдйәрди. Ол түркмен халкының душмана болан чуңңур йигренҗини тәсирли беян этмек максады билен сөвешде гахрыманчылык гөркезйән Гурбан Дурдының образына йүзленйәрди. Сөвешиң өңде барыҗы батыргай векилиниң гылык хәсиетлери аркалы совет солдатларының Ватана болан сойгүлерини тесвирлемәге чалышярды.

Ватан үчин орта гоюп җаныны,
Багышлап, иң соңкы дамҗа ганыны,

[1] Нуры Аннагылыч. Шахырың җошгуны, 27 сах.
[2] Шол ерде, 15 сах.

Гыргын эдйән ганымларың кәнини,
Халкымың гайдувсыз гахрыман оглы[1].

«Мәхрибан оглы» (1942) атлы бу гошгуда ве «Гүнүндир» (1942), «Бу гүн» (1942), «Ар үчин» (1942), «Гахрыманымыз» (1943) ялы шыгырларда ватанчы эсгерлеримизиң дуйгулары гөрүнйәрди.

Шахыр нежис душманларың пыссы-пыжурлыкларыны хас-да говы ачып гөркезмек, оларың бет пыгылларыны паш этмек үчин дүрли стиле, гошгы формасына йүз тутярды. Гошгуларында фашистлере йүзленип, олары гүрледип, өз сөзлери билен оларың йүзлериниң пердесини сыпырярды. Шейле шыгырларың хатарына шахырың «Гүман ёк», «Залым Гитлер», «Бетнышанлар», «Гөзүң етени», «Дек отур», «Достлар», «Гонса герек», «Гөржек дәлмидиң», «Сөзүң сениң», «Билмерсиң» ялы шыгырларыны гөркезмек мүмкин. Бу гошгуларда фашистлериң, Гитлериң бет пыгыллары ачылып гөркезилмәге сынанышылярды.

Гитлер, билмедиң сен пйжек ашыңы,
Гобиң азып, бела салдың башыңы,
Гөзүңден акдырып ганлы яшыңы,
Дининиң пылгырдын гүлүп билмерсиң[2].

Шахырың нежис фашистлери гүрледип дөреден «Инди» (1943), «Итлерин» (1943) атлы гошгуларында душманың өз ялңышына дүшүнип, чекйән ахмырлы хесретлери тәсирли суратландырылындыр.

Сүржекдим дүнйәни еке-тәк сорап,
Бар гүйжүм гачырып; хер яна дарап,
Инди билмейәрин өз башым горап,
Дүйпли дерде дучар болдум, вай инди[3].

Өңде белләп гечишимиз ялы, Нуры Аннагылыч уруш хакдакы гошгулары билен билеликде, тылдакы зәхмет пәлванларыны чепер васп эдйән гошгулары хем дөретмегини довам эдйәрди. Окыжы «Бу гүн» (1943), «Җака» (1943), «Доганым» (1944), «Енпш ләлесп» (1944) ялы гошгуларда тыл адамларының, зәхмет пәлванларының ой-хыялларына габат гелйәрди.

Гызлар хөвес билен бир ере үйшүп,
Гөвүнлери гөйә сил кимин җошуп,
«Бир минут дек дурман ишләлиң» дийшип,
Ишлерин өрән берк тутушын гөрүң[4].

Шахырың «Сөвешҗең сес» (1944) атлы икинҗи йыгындысында ерлешдирилен «Гөрүң» атлы бу гошгудан гетирилен ёкаркы сетирлер айдылан пикирлериң айдың субутнамасы

---

[1] Нуры Аннагылыч. Шахырың җошгуны, 38 сах.
[2] Шол ерде, 30 сах.
[3] Шол ерде, 19 сах.
[4] Нуры Аннагылыч. Сөвешҗең сес. Ашгабат, 1944, 64 сах.

болуп дуряр. Шейле-де шахырың тәзе йыгындысы онуң кәмиллиге гадам басандыгыны, совет адамларының ватанчылык дуйгуларыны васп этмекде уссатлык гөркезйәндигини әшгәр гөркезйәр.

Бу уссатлык, кәмиллик Нуры Аннагылыҗың нобатдакы «Гошгулар йыгындысы» (1947) атлы китабында өзүниң өсүш беяныны тапыпды. Бу йыгындыдакы гошгуларың көпүсинде, айратын хем немецлериң еңлиш башлайшыны, совет халкы үчин уршуң үстүнликли тамамланышыны, ватана вепалыдыкларыны субут эден герчеклериң өйлерине доланыш гелишлерини суратландырян шыгырларда өзболушлылык месе-мәлим дуюлярды.

Ватан горагына гиден,
Барын борҗун берҗай эден,
Арслан йүрек полат беден,
Дапза, сениң ярың гелди
Әзиз хырыдарың гелди[1].

Нуры Аннагылыҗың еңиш хакындакы гошгуларына махсус болан ики сапы өзболушлылыгы беллэп гечмек герек. Шахыр уруш хакындакы гошгуларында халк көпчүлигиниң шатлыгыны беян этмекчи боланда, диңе бир эсгериң дәл-де, умумы халкың бегенҗини сетирлере гечирмәге чалышяр. Биз шунуң ялы гиңишлейин суратландырмаклыга өңде мысал алнан «Ярың гелди» (1945), «Агаларым аман гелди», (1945, «Эне» (1945), «Арслан оглуң гелди, эне» (1945) ялы шыгырларда габат гелйәрис.

Шахырың Еңиш билен багланышыклы гошгуларында түркмен фольклорының, эсасанам, ләлелериң оңат тәсири дуюлярды. Шахыр бу жанрың беян эдиш стилине гол япанда өйкүнҗеңлиге берилмән, көпленч өзбашдаклыгында галярды.

Гөйә болуп дагың шири,
Мүңе тай гелин хер бири,
Ганымы сындырман дири,
Агаларым аман гелди.
Ене шатлык заман гелди[2].

Шахырың тәзечиллиге йыкгын эдйәндигини субут эдйән шулар ялы мысаллары «Ватан» (1947), «Гызлар» (1947), «Еңңе жан» (1947), «Дүрүстан» (1947), «Яшлар» (1947) ве бейлеки гошгуларындан гөрмек боляр. Шейле-де шахыр гошгуларында көпсөзлүликден, гураксылыкдан гача дурмак үчин белли бир предмет я-да шахс барада сөз ачяр. Пикир аныклыгы билен тапавутланян шейле гошгуларың хатарына «Биз и яшларымыз» (1947), «Яшлар» (1948), «Йыллар ичинде» (1950), «Йыллар айдымы» (1950), «Дерья» (1950) ялы шыгырлары гөркезмек мүмкин.

---

[1] Нуры Аннагылыч. Гошгулар йыгындысы. Ашгабат, 1947, 21 сах.

[2] Шол ерде, 24 сах.

Багларың безенер алма, нар билен,
Гарагум нур сачар лэлезар билен,
Гол тутушып баранымда яр билен,
Мэлешер хер янда малларың, деря[1].

Нуры Аннагылыжың эллинжи йыллардакы дөредижилигинде уруш ве парахатлык, зэхмет темасы улы хыжув билен янланыпды. Шахыр арман-ядаман зэхмет чекйэн эдермен совет адамларының гахрыманчылыклы ишлерини башаржаңлык билен васп эдйэрди.

Ер сүренде чепбесине чөвүрйэн
Чөп-чаламың көкүн пугта согуряи,
Берк бежерип мум-мелхеме өвүрйэн,
Хөвес билен гаряр хер ыпсан саңа[2].

Шахырың мысал алнан «Саңа» (1949), «Огулнар» (1949), «Достум» (1949), «Сергэ гитди» (1950) ве бейлеки кэбир гошгуларында зэхмет адамының ички дүнйэсине аралашыляр.

Шейле уесатлык, совет адамларының ой-хыялларыны чуңнур беян этмеклик шахырың парахатлык хакдакы гошгуларында-да өзүни гөркезйэр. Совет адамларының нежис уруша йигренжини, парахатлыга сөйгүсини шахыр чеперчиликли беян эдйэр. Ол сетирлерде окгунлылык, хыжувлылык дуюляр.

Дүйн дэлмиди фашистлериң уруш одуны яканы,
Көп обаны яндырып, көп обаны йыканы,
Гүлләң долы дек ягып, ганың сил дек аканы,
Башда иши шовлады,
Соң урулып увлады,
Бу гүн женбазлар хем салсын шоны ядына[3].

Шахыр «Парахатлык еңер» (1953), «Гол чекйэн» (1953) ялы гошгулары түркмен совет поэзиясының парахатлык угрунда алып барян гөрешине өз етдик гошандыны гошупды.

Башда беллэп гечишимиз ялы, сатирики угур Нуры Аннагылыжың дөредижилигиниң эсасы угурларындан бир болуп дуряр. Шахыр дөредижилигиниң соңкы этапларында бу угры хас-да өсдүрди. Ол ялталарың, диндарларың, аракхорларың, пешебентлериң бет хэсиетлерини өтгүрлик билен паш эдйэр. Автор «Аракхора несихат» (1955), «Тэч еңңэниң ялңышы» (1956) ялы гошгуларында, «Гыргы ве гумры» (1956), «Огры гарга» (1956) ялы басняларында, «Талабан Мерет ве бетпэл бай» (1954), «Мерт ве намарт» (1956) ялы поэмаларында дөврүден ыза галак бет хэсиет адамларың үстүнден гүлйэрди.

Нуры Аннагылыжың соңкы йылларда дөреден гошгулары, ялы гөврүмли эсерлери онуң кэмиллиге етендигини кемсиз субут эдйэр. Онуң чепер лирикасы өзболушлы хэсиете эе болуп, түркмен совет поэзиясының өсмегине өз өнжейли гошандыны гошупды.

[1] Нуры Аннагылыч. Сайланан эсерлер. Ашгабат, 1951, 49 сах.
[2] Нуры Аннагылыч. Гошгулар йыгындысы, 68 сах.
[3] Нуры Аннагылыч. Гошгулар. Ашгабат, 1954, 10 сах.

ХАСЫМГУЛЫ ГУРБАНОВ
(1923—1948)

Түркмен совет эдебиятына өз гошандыны гошан языжыларың бири хем Хасымгулы Гурбановдыр. Ол 1923-нжи йылда Түркменгала районының «Йылдыз» обасының хәзирки «Гызыл Октябрь» колхозында гарып дайхан машгаласында дүнйә инйәр. Хасымгулының какасы Гурбандурды Нобат оглы өмрүни дайханчылык билен өтүрипдир. Гелжекки шахыр дөрт яшына етенде, оларың машгаласы Ашгабат шәхериниң голайындакы Ашгабат обасына гөчүп гайдяр. Хасымгулы бу ерде едийыллык мекдеби гутарып, педучилищә окува гирйәр ве оны 1938-нжи йылда үстүнлик билен тамамлаяр. Сонра өз окан мекдебинде мугаллымчылык эдип башлаяр. Бир йылдан соң, ол билимини артдырмак максады билен 1940-нжы йылда Ашгабатдакы Довлет педагогики институтының дил ве эдебият факультетиниң агшамкы бөлумине окува гирйәр. Хасымгулы институтда окан йөрен дöврүнде дүрли ишлерде зәхмет чекйәр. Ол 1942—1944-нжи йылларда түркмен радиосында дикторлык везипесини ерине етирйәр, соңра болса 1944-нжи йылда «Совет эдебияты» журналына ишe гечйәр, поэзия бөлүминиң мүдири болуп ишлейәр. 1945-нжи йылда «Яш коммунист» газетине ишe гечип, өмрүниң ахырына ченли шол ерде зәхмет чекйәр. Хасымгулы Гурбанов 1948-нжи йылың Ер титремесинде, бары-йогы йигрими бәш яшының ичинде трагики ягдайда хеләк боляр, арадан чыкяр.

Хасымгулы Гурбановың бизе галып гиден эдеби мирасы шейле бир бай дәл. Ол 1940-нжы йылда дөредижилик ишини башлап, гысга мөхлетиң ичинде — еди-секиз йылың довамында отуздан говрак гошгы, ики поэма (ол эсерлер шахырың «Дурмуш айдымы» (1950) хем-де «Ата кесби» (1963) атлы йыгындыларында чап эдилдн) ве бирнәче публицистик макалалар, очерклер, фельетонлар дөретмәге етишйәр. Шахырың эдеби эсерлериниң санының аз болмагына гарамаздан, олар авторың түркмен совет эдебиятының тарыхына гирмегине яр-

дам этдилер. Өзболушлы шахыр хөкмүнде орта чыкан Хасымгулы Гурбановың «Рус дили», «Приёмнигиң өңүнде», «Мургап боюнда» ялы гошгулары хрестоматик хәсиете эе болуп, түркмен совет лирикасының пайбаны эсерлерине өврүлип гитди.

Ёкарда беллэп гечишимиз ялы, Хасымгулы Гурбанов дөредиҗилик ишине 1940-нҗы йылда шыгыр язмадан башлаяр. Ол «Пушкиниң портретине» диен илкинҗи шыгры билен эдебият әлемине гадам басяр»[1] дийип, шахыр Ата Атаҗанов языҗының «Ата кесби» атлы йыгындысына язан сөзбашысында белләп гечйәр. Шу гошгудан соң шахыр гошгы ызына гошгы дөредип, кәмиллиге дызаяр. Өз дөврүндәки галамдашларының ичинде Х. Гурбановың дөредиҗилиги хас тиз кәмиллешип, өзболушлы хәсиете эе болупдыр дийсек, өте гечмерис. Шахырың гошгуларыны ызыгидерли окап чыканыңда, бүтевилик дуюляр, дурмушың дүрли проблемалары билен гызыкланян, ватанчылык дуйгусы белент, эне топрага берлен, зәхметиң гадырыны билйән лирики гахрыманың образы гөз өңүне гелйәр. Гражданлык дуйгусына югрулан акгынлы сетирлерде шахыр өңе сүрйән пикирини тәсирли беян эдип билипдир.

«Сен ылхамың нирден гүйч аляр» дийип,
Сорасалар менден, гең гөрердим мен.
Ватандан дем алып хем дузуп ийип,
Зәхмет чекйән ак йүрекден эдермен.
Сорамазды менден бейле хабары
Оңа җогап берйәр Ватаның ери[2].

Шахырың «Ылхам чешмеси» (1947) атлы бу гошгусында онуң поэзиясының эсасы пафосы, лейтмотиви догры кесгитленйәр.

Азат, эркана Ватаның мәхри билен җошян шахыр онуң гөзелликлерини, Бейик Октябрь социалистик революциясының сада ынсана берен парлак багтыны, түркмен халкының совет халкларының агзыбир машгаласында яшайшыны, сапалы түркмен топрагыны ядаман васп эдйәрди. «Ылхам чешмеси» атлы гошгудан чешмелениш гайдып ватанчылык дуйгулары «Мәхриң меканы» (1947) шыгрында хас-да гиң герим алярды.

Хер ерде болсам-да йүрегим мениң
Мәхриң меканындан гүйч аляр җошуп.
Сөйги еңен бейик гөрнүши онуң
Өңе баряр гат-гат асырлар ашып[3].

Шахыр лирики гахрыманың эне топрага болан сөйгүсини, оны аяк астында депгилэп, бакналыга өврҗек болян душманлара йигренҗини дүрли вакаларың, адам типлериниң, гахрыманларың үсти билен бермәге чалышяр. Шахыр Бейик Ватан-

---

[1] Гурбанов Х. Ата кесби. Ашгабат, ТДН, 1963, 7 сах.
[2] Шол ерде, 19 сах.
[3] Шол ерде, 31 сах.

чылык уршы йылларының тылда зәхмет гахрыманчылыгыны гөркезен юртдашларының ой-хыяллары аркалы ватанчылык дуйгуларыны йүзе чыкаряр. Авторың «Эне» (1943), «Достума» (1944), «Мургап боюнда» (1944) ве бейлеки гошгуларында эне топрак билен багырлары бадашан совет адамларының ички дүнйәлерине аралашыляр. Эгер биринҗи гошгуда йылы эллик-җорап өрүп, Ватан угрунда сөвешип йөрен оглуның, онуң сөвешҗең ёлдашларының гайгы-гамыны иййән энәниң ватанчылык ойларына душ гелсек, икинҗи гошгуда юрт азатлыгы угрунда җаныны аяман сөвешйән эсгериң батыргайлыгының шаядына өврүлйәрис. Үчүнҗи гошгуда фронта гиден солдатың вепалы ярының ышкы ойлары, герчек ярына болан гуванҗы өз тәсирли беянына тапып билипдир. Энедир оглуң, вепалы гелниң дуйгуларыны җанландырып билен бу гошгулар бири бейлекисини логики тайдан довам этдирйәр. Совет адамларының ватанчылык дуйгуларыны җемләп, умумылашдырып гөркезйәр.

Энәң гөз өңүнде җанланяр ене,
Узак ерлердәки уруш мейданы.
Эли автоматлы окдурлып, ине,
Баряр, өңе баряр мәхрибан җаны.

Хыялында гуҗаклаяр перзендин,
Хем гүлли җорабы узадяр оңа.
«Җан оглум, сенсиз тәк галан гиҗелем
Сениң үчин өрдүм, дөнейин саңа!»

...Гиҗе гечип, даң атмага башлаяр,
Эмма ол хенизем өрүп отуряр.
Фронтчы эсгериң солдат энеси
Хер агшамын шейдип ишде отурйәр[1].

Шахырың «Достума» (1944) гошгусында ныгы гейим, эллик, җорап билен үнҗүн эдилен, вепалы магшугының сөйгүсинден кувват аляп йигидиң хыжувлы сөвешиниң шаяды болярыс. Лирики гахрыман достуны сөвешҗең эсгери хас-да батыргай сөвешмәге, нежис фашистлери дерби-дагын этмәге чагыряр.

Достум, сен кувватлы мертлериң несли,
Дурма, Ватан үчин өде борҗуңы.
Гыр фашисти, ишле, дурма шир мисли,
Сал душмана гылыҗың, дишлән хырчыны.

Ене еңңиш үчин! Оңе, эй, достум,
Өлсең бейик хормат, дириң шөхрат!
Ватанчы дийсинлер саңа, эй, достум,
Оңуңе, несилиңе гетир бейик ат![2]

Бу сетирлер Х. Гурбановың ерән дуйгур шахыр боландыгыны, довруның вакаларына айны вагтында сесленендигини дийсең говы субут эдйәр. Онуң ёкаркы ялы хыжувлы сетирле-

[1] Гурбанов Х. Ата кесон, 21–22 сах.
[2] Шол ерде, 26 сах.

ри тыл хакыкатыны ядаман васп эден Гара Сейитлиевиң, Рехмет Сейидовың, Беки Сейтәковың, Ата Салыхың, Атакөпек Мергениң, Нуры Аннагылыҗың, Дурды Гылыҗың ве бейлекилериң шахырана овазына гошулып гидйәр. «Гахрыман» (1947) гошгусында сөвеш мейданында хыҗувлы, гайдувсыз гөрешен, тылда ядаман зәхмет чекен совет адамларының, гахрыманларың алып баран ишлериниң, гөрешлериниң эсасы максады, дүйп өзени ачылып гөркезилйәр, бир образда җемленйәр.

Гахрыманмыз үйшен халка гошулып,
Гызыл байдак тутуп өңе йөреди.
Хемме дийди оңа энгам эчилип:
— Октябрың беренлерин горады[1].

Хасымгулы Гурбановың поэзиясындакы икинҗи бир йөргүнли угур, гиңден ишленилен тема — ол хем зәхмет темасыдыр. Шахыр социалистик зәхметиң коллективлейин хәсиетини, онуң дурмушымызы өңе итерйән улы гүйчдүгини дуйгмагы башарыпдыр. Уруш йылларында тылың кувватыны артдыран, урушдан соңкы дикелдиш йылларында сенагатымызы, оба хоҗалыгымызы өңе сүрен азат зәхметиң гөзеллиги шахырың көп санлы гошгуларында төвереклейин ачылып гөркезилйәр.

Эгер шахыр «Депутат» (1946) гошгусында аң-дүшүнҗе, ишеңцирлик бабатда өңде барыҗы зәхмет адамсының ой-хыялларына аралашса, онуң дуйгуларыны умумылашдырса, «Гуруҗыларың айдымы» (1947) атлы шыгрында әхли зәхметкешлере махсус болан сыпатлары җемлемәге чалышяр. Шейдип, бир гошгудан бейлеки гошга шахырың дуйгусы, пикири гиңәп, чуңлашып гидйәр. «Усса» (1947) гошгусында болса ол пикирлер җемленип, несилден-несле гечйәр, «ата кесбиниң огла халал» боляи зәхметиң мирасдүшерлиги текрарланяр.

Бизиң колхозмызда бир усса барды,
Пәлван гошарлыды, өврә лайыкды.
Ол демирден дүрли гурал ясарды,
Эден иши гүлди, халка айыкды.

Эмма хәзир ол өвгүли усса ёк,
Вепат болды гарры сегсен яшында.
Шиндем ол дүканда урги ятанок,
Оң оглы ишлейәр сандал башында[2].

Шахыр «Яш колхозчы» (1948), «Чопан» (1948), «Багт» (1948) ялы гошгуларында азат зәхметиң васпыны хас-да етирйәр. Автор башкы ики эсеринде яш колхозчының ата-бабаларымызың зәхмет дәбини довам этдирмек арзувы билен җошушыны, чопаның өз кәринден алян рухы леззетлерини тәсирли беян этсе, «Багт» шыгрында азат зәхмет хакдакы гошгуларының җемлейән пикири өңе сүрмеги башарыпдыр. Совет адам-

[1] Гурбанов Х. Ата кесби, 39 сах.
[2] Шол ерде, 34 сах.

рухы тайдан, хыжувлы пафослылык бабатда гатышып гидйәрди. Шахыр йүреклерде сөвеш хыжувыны оярмак үчин адам типлерине, гечмиш гахрыманларың образларына (Гөроглы, Кеймир көр) йүзленйәрди. Онуң «Йөрүң», «Сөвешмәге гиделиң» шыгырларында лирики гахрыман уруша гитмән «дуларының ёкдугыны, эле ат-яраг алмаса, карарының ёкдугыны» яңзыдан болса, «Гырмага барян» шыгрында сөвеш үчин орта чыкандыгыны ачык яңзыдярды.

Хөвес билен гүл дек гөвнүм ачылып,
Мертлериң дениңде дурмага барян.
Берк беденли йындам ата атланып,
Йылдырым дек өңе сүрмәге барян[1].

Нуры Аннагылыч совет адамларының ватанчылык дуйгуларыны гиңден васп этҗек болса, ол диңе сөвеше чагырыҗы гошгулары дөретмек билен чәкленмели дәлди. Совет адамларының тылда гөркезйән зәхмет эдермэнликлерини тесвирлемелиди. Шахырың бу везипәниң хөтдесинден үстүнлик билен гелендигини тыл хакыкаты барада дөреден бирнәче шыгырлары субут эдйәр. Ол шу хили гошгуларында совет адамларының, яшларының умумы сыпатлары, зәхмет эдерменликлери догрусында сөз ачярды. Ол эсерлерде харбы рух, ватанчылык дуйгулары өзүни гөркезйәрди, сөвеш эхеңидир тыл хакыкатының васпы утгашып гидйәрди.

Өң хатарда чекип деңи-душларны,
Ениш билен өңе сүрйәр ишлерин,
Фашистлере гөркезйәрлер гүйчлерни,
Советлериң полат йүрек яшлары[2].

Шахырың мысал алнан «Яшлары» (1942), «Лачын гушлары» (1942), «Чагда» (1942), «Гүл өвсер» (1942) шыгырларында совет эсгерлериниң батыргайлыклары чеперчилик билен васп эдилйәрди.

Нуры Аннагылыҗың шахырана усатлыгы артдыгыча, тыл ве уруш хакыкатыны чуңңур өзлешдирдигиче, гошгуларының темасы аныклашып пикирлери чуңлашярды. Автор умумы беян этмеклиге гол япман, хайсы хем болса бир анык вака, адам типи хакында сөз ачмага җан эдйәрди. Ол түркмен халкының душмана болан чуңңур йигренҗини тәсирли беян этмек максады билен сөвешде гахрыманчылык гөркезйән Гурбан Дурдының образына йүзленйәрди. Сөвешиң өңде барыҗы батыргай векилиниң гылык хәсиетлери аркалы совет солдатларының Ватана болан сөйгүлерини тесвирлемәге чалышярды.

Ватан үчин орта гоюп җаныны,
Башынлин, ин сойы тамҗа ганыны,

[1] Нуры Аннагылыч. Шахырың җошгуны, 27 сах.
[2] Шол ерде, 15 сах.

ри тыл хакыкатыны ядаман васп эден Гара Сейитлиевиң, Рехмет Сейидовың, Беки Сейтәковың, Ата Салыхың, Атакөпек Мергениң, Нуры Аннагылыҗың, Дурды Гылыҗың ве бейлекилериң шахырана овазына гошулып гидйәр. «Гахрыман» (1947) гошгусында сөвеш мейданында хыҗувлы, гайдувсыз гөрешен, тылда ядаман зәхмет чекен совет адамларының, гахрыманларың алып баран ишлериниң, гөрешлериниң эсасы максады, дүйп өзени ачылып гөркезилйәр, бир образда җемленйәр.

Гахрыманмыз үйшен халка гошулып,
Гызыл байдак тутуп өңе йөреди.
Хемме дийди оңа энгам эчилип:
— Октябрың беренлерини горады[1].

Хасымгулы Гурбановың поэзиясындакы икинҗи бир йөргүнли угур, гинден ишленилен тема — ол хем зәхмет темасыдыр. Шахыр социалистик зәхметиң коллективлейин хәсиетини, онуң дурмушымызы өңе итерйән улы гүйчдүгини дуймагы башарыпдыр. Уруш йылларында тылың кувватыны артдыран, урушдан соңкы дикелдиш йылларында сенагатымызы, оба хоҗалыгымызы өңе сүрен азат зәхметиң гөзеллиги шахырың көп санлы гошгуларында төвереклейин ачылып гөркезилйәр.

Эгер шахыр «Депутат» (1946) гошгусында аң-дүшүнҗе, ишеңңирлик бабатда өңде барыҗы зәхмет адамсының ой-хыялларына араласа, онуң дуйгуларыны умумылашдырса, «Гуруҗыларың айдымы» (1947) атлы шыгрында әхли зәхметкешлере махсус болан сыпатлары җемлемәге чалышяр. Шейдип, бир гошгудан бейлеки гошга шахырың дуйгусы, пикири гиңәп, чуңлашып гидйәр. «Усса» (1947) гошгусында болса ол пикирлер җемленип, несилден-несле гечйәр, «ата кесбиниң оғла халал» болян зәхметиң мирасдүшерлиги текрарланяр.

Бизиң колхозмызда бир усса барды,
Пәлван гошарлыды, өвгә лайыкды.
Ол демирден дүрли гурал ясарды,
Эден иши гүлди, халка айыкды.

Эмма хәзир ол өвгүли усса ёк,
Вепат болды гарры сегсен яшында.
Шиндем ол дуканда ургы ятанок,
Оң оглы ишлейәр сандал башында[2].

Шахыр «Яш колхозчы» (1948), «Чопан» (1948), «Багт» (1948) ялы гошгуларында азат зәхметиң васпыны хас-да етирйәр. Автор башкы ики эсеринде яш колхозчының ата-бабаларының зәхмет дәбини довам этдирмек арзувы билен җошуны, чопаның өз кәринден алян рухы леззетлериниң таспланышыны этсе, «Багт» шыгрында азат зәхмет хакдакы гошгуларыны беян җемлейән пикири өңе сүрмеги башарыпдыр. Совет адамы...

¹ Гурбанов Х. Ата кесби, 39 сах.
² Шол ерде, 34 сах.

ларының зәхмете коммунистик гарайшыны, онуң дүйп манысына догры хем долы гөз етирип билишлерини бир бентде тәсирли берип билипдир.

Бу байлыгы бизе зәхмет гетирди,
Зәхмет халкы шат дурмуша етирди.
Инди, атам, саңа җогап нагтдыр,
Азат зәхмет ынсан үчин багтдыр[1].

Шахырың эсерлеринде образлы аңлатмалар, метафорик меңзетмелер хем улы орун тутяр. Шахыр хер шыгрында диен ялы муңа улы үнс берипдир. Гошгуларың довамында «Балдызлы тиркешип алтын ай догяр» («Чопан»), «Бейик рус дилидир, Дил багының гүлүдир» («Рус дили»), «Гиҗәниң түмүне гарк болан Хырат, Даш дивардан гейинипдир көйнеги» («Новайы» поэмасы) ялы образлы сөз дүзүмлери җуда көп габат гелйәр. Бу, бир тарапдан, шахырың эсерлериниң чеперчилигини, тәсирлилигини артдырса, икинҗи тарапдан, онуң өрән сынчылыгыны, сайлап алян предметини төвереклейин беян эдйәндигини гөркезйәр.

Хасымгулы Гурбановың поэзиясында онуң зехинли шахырдыгыны субут эдйән, дүрли темалардан дөредилен башга-да бирнәче гошгулар бар. Шахырың «Рус дили» (1947), «Приёмнигиң өңүнде» (1947) атлы гошгулары ёкары чеперчилиги, пикире байлыгы билен түркмен окыҗыларының гөвүнлерини авлап, поэзиямызың алтын фондуна гирип гитди. Шахыр бу гошгуларында бейик рус халкының көмеги билен түркмен халкының бакы багта етишини, түркменлериң өзлерини совулмаз бахара эе эден улы доганына, пролетариатың бейик сердары Владимир Ильич Ленине миннетдарлык дуйгуларыны беян этмегиң хөтдесинден гелип билипдир. Автор «Рус дили» атлы гошгусы аркалы совет халкларының доганлык-достлугының гүйҗүниң Совет Союзының парахатлыгың сарсмаз дирегидигини ачып гөркезмәге сынанышыпдыр. Бу кын везипәниң шахыра башардандыгыны ашакдакы сетирлер долы субут эдйәр.

Атам дийди: — Эй, оглум,
Саңа бар бир совалым.
Еңип ёллар геченде,
Дилден дүрлер сечеңде,
Хайсы дилде сөзледиң?
Ничик маны чөзледиң?

Дийдим: — Атам, бир дил бар
Ол дил бизе ховандар
Карпат дагын гечемде,
Берлинде ок сечемде,
Ол дил маңа яр болды
Ашыгым, ёла салды.

Бу дил Лениниң дили,
Бу дил Лениниң дили

[1] Гурбанов Х. Ата [illegible], 49 сах.

Жүмле-җахана яңлан,
Еңиш ёлларын оңлан,
Бейик рус дилидир,
Дил багының гүлүдир[1].

Шахыр «Приёмнигиң өңүнде» гошгусында хем парахатлыгың шамчырагы болан Москваның совет адамларының әхли оңат умыт-арзувларыны өзүне бирикдирйәндигини, бейик пайтагтың бизи белент хем айдың гүнлере алып баряндыгыны гысгадан тәсирли берипдир. Бу эсерлер Х. Гурбановың поэзиясының гражданлык пафосына байдыгыны, дөврүң овазына өз сесини гошяндыгыны гүррүңсиз субут эдйәр. Х. Гурбановың дөредиҗилигинде гүррүңи эдилен эсерлерден башга-да шовлы чыкан бирнәче гошгулар бар. «Тәзе айдым» (1946), «Солдатлык дәби» (1947), «Доганлар» (1947), «Айдым сеси» (1948) ялы гошгуларда дөвүрдешлеримизиң кешби, ой-хыяллары, оптимистик җошгунлары гөзе илйәр.

Х. Гурбановың ири гөврүмли эсер дөретмәге укыплыдыгыны онуң «Новайы» (1948) поэмасы биркемсиз субут эдйәр. Бу эсерде XV асырың бейик гуманисти, өзбек шахыры Алышир Новайының дурмушындан сөз ачыляр. Шахыр Ата Атаҗановың «Ата кесби» китабына язан сөзбашысында белләп гечишине гөрә, бу поэма хениз долы тамамлапмандыр. Шонуң үчин ол хакда гүррүң эдип отурмак артыкмач. Йөне шахырың улы эпики эсерлере йыкгын эдип уграндыгыны субут эдйән ол поэма авторың дөредиҗилигинде улы орун тутяр.

Х. Гурбанов проза жанрында-да өз гүйҗүни сынап гөрди. Онуң «Ата кесби»[2], «Мертлик»[3] ялы хекаялары, «Ягты ёл»[4], «Пена Реҗебов»[5] атлы очерклери, «Шахырың ярагы»[6], «Дурмушың ызында»[7] (шу макала шахырың иң соңкы язан макаласы болмалы — *А. А.*) атлы танкыды макалалары, «Йыкылаймаса бери...»[8], «Бир гара зат»[9] атлы фельетонлары языҗының проза мейданына басан гадамының шовлулыгыны ыкрар эдйәр.

---

[1] Гурбанов Х. Ата кесби, 35 сах.

[2] Шол ерде, 59 сах.

[3] Шол ерде, 69 сах.

[4] «Яш коммунист», 1948, 20 май.

[5] «Яш коммунист», 1948, 8 январь.

[6] «Яш коммунист», 1948, 12 февраль.

[7] «Совет эдебияты», 1948, № 10. (Х. Гурбановың шу макаласында шахыр Эркин (Акмырат) Чарыгулыевиң «Дурмуш чешмеси» (Ашгабат, ТДН, 1948) атлы гошгулар йыгындысы барада сөхбет ачылып, ол йити танкыт эдилйәр. Авторың дөредиҗилигинде танкыды макала бабатында шундан гөврүмлиси ёк. Ол хили тайыпдан хем, беян эдилиши җәхтинден хем өрән кәмил язылыпдыр. Шахыр бу макаласыны «Г. Хасымгулы» лакамы билен языпдыр. Йөне шу лакам шахырың бейлеки язан эсерлерине хем махсус — *А. А.*).

[8] «Яш коммунист», 1948, 22 январь.

[9] «Яш коммунист», 1948, 15 июль (Х. Гурбанов бу фельеотоны Г. Пудаков диен автор билен билеликде языпдыр — *А. А.*).

Гул өмри жуда ир кертилен зехинли шахыр Хасымгулы Гурбановың дөредижилиги барасында шу сетирлериң авторының[1] хем-де шахыр Ата Атажановың[2] дөвүрлейин метбугатда чыкан макалалары болаймаса, хениз дүйпли иш язылманок. Шу ерде шахырың йыгындысыны ики гезек нешир этдирен («Дурмуш айдымы», 1950), («Ата кесби», 1963) республикамызың гөрнүкли шахыры, Хасымгулы билен билелешип, «Яш коммунист» газетиниң редакциясында билеишлән Ата Атажановың улы хызматыны хормат билен ятлап гечсек, артыкмач болмазды. «Хасымгулы учурсыз оңат оглан ды. Сададан алчакды. Геп-гүррүң билен иши болмазды. Эдебиятың жанкөериди. Шонуң үчинем онуң әхли гүррүңи эдебият хакындады. Ха өйде болсун, ха ишде — пархы ёк, ики сөзүниң биринде «Пылан китабы окадыңмы? Ол саңа нәхили ярады? Ол хакда пикириң нәхили?» дийип сорарды. Эгер «Окадым» дийәйсең, шол китап барада сениң пикирини билмек исләрди. «Ёк, окамок» дийәйсеңем, ялтанман, ол китабың гөзлегине чыкарды-да, тапып гетирерди, хөкман оны окамагыңы хайыш эдерди» дийип, шахыр Ата Атажанов өз галамдашы барада хормат билен ятлаяр.

Шахырың ызы йитенок. Онуң эсерлерини түркмен окыжылары сөйги хем-де мәхир билен окаярлар. Эйсем-де болса, түркмен эдебиятында улы язычылар хөкмүнде таналян агасы Байрам, инилери Арапдыр Тәшли Гурбановлар шахырың кесбини довам этдирйәрлер: өз гахрыманларының арасында яшаярлар, дөредйәрлер...

Тутуш дөредижилиги долы өвренилмәге, ол хакда ылмы макалалар язылмага вагт етен шахыр Хасымгулы Гурбанов гысга мөхлетли дөредижилик пурсатында эп-эсли шовлы эсерлер дөретмәге етишди. Бивагт ажал онуң өмүр танапыны кесмедик болса, йити галамының астындан көп-көп оңат эсерлериң чыкжакдыгы гүмансызды. Йөне шахырың бизе галдырып гиден хәзирки эдеби мирасы хем түркмен совет поэзиясының төрүнде өзүнин мынасып орнуны эелейәр.

---

[1] «Яш коммунист», [illegible], 21 октябрь.
[2] «Эдебият ве сунгат», 1979, 3 январь.

КЕМАЛ ИШАНОВ
(1911—1948)

К. Ишанов эдеби дөредиҗилиге отузынҗы йылларда башлан хем болса, онуң кәмиллешен вагтлары Бейик Ватанчылык уршы дөври болупды. Шол йылларда онуң дөредиҗилигинде адамкәрчилиге, ватана болан сөйги, душмана болан йигренч хас хем гүйчленди. Ол газаплы сөвешлере гатнашып, совет эсгерлериниң эдерменликлерини гөркезйән гошгуларың бирнәчесини дөредипди.

К. Ишанов 1911-нҗи йылда Дашховзуң Көнеургенч районында дүнйә инйәр. Чагалыгында эне-атадан җыда дүшен Кемал Көнеургенчдәки интернатда тербиеленйәр. Соңра Чәрҗев педучилищесини тамамлаяр (1930). Ол 1933-нҗи йылда Совет Гошунының хатарына чагырыляр ве дөредиҗилик ишини «Гызыл Гошун» харбы газетине хабарлар, гошгулар, очерклер язмак билен башлаяр. Гуллукдан гайдып геленден соң, дөредиҗилик ишине хас хем ыхласлы дарап, мугаллымчылык билен хем иш салшып гөрйәр.

Онуң дөредиҗилик хем-де гурамачылык хызматлары отузынҗы йылларың соңкы дөвүрлеринден башланяр. Ол ТССР Языҗылар союзының башлыгы болан вагтында (1937—1941) Ата Салых билен Дурды Гылыҗа «Түркменистаның халк шахыры» диен хорматлы ат дакыляр. Оларың икиси хем хут шол вагтлар хөкүметимизиң эгсилмез абрайыны голдап, улы дөредиҗилик мейданына «гыр атлы» ве өтгүр галамлы чыкыпдылар.

Дурды Гылыҗың Москвадакы метроны гөренден соң дөреден эсери «Москва хакында поэма» (1939) түркмен эдебиятында социалистик гурлушыгың артыкмачлыкларыны илкинҗи ачып гөркезен эпчеме эсерлериң эпиграфы болупды.

Ата Салых эгиндешим, сырдашым,
Помма Нурберди шахыр гардашым,

Кемал Ишановдыр башлык ёлдашым,
Шолар билен биле Москва бардым[1].

Халк шахырының шу сетирлеринде К. Ишановың адының агзалмагы онуң хызматларының улудыгына гувә гечйәр.

К. Ишановың дөредиҗилиги сөвешиҗеңлик, ватанчылык хәсиетини югрулапдыр: ол горанмак темасына улы үнс берипдир. Журналистлик көрнин гошгун темасы билен бирликде алып гитмеги башаран шахыр ынсаныетин уруш газабындан дындармак үчин түйс йүрекден җоняр («Ватан үчин», 1941).

Айлан, пропеллер, тизирәк айлан,
Балтик якасына стир сен мени.
Ватан үчин болан гөрешде сайлан,
Моторың дыммаздан ишлесин гөни[2].

Дөредиҗилик ишине 1932-нҗи йылда башлан шахырың дөреден «Гүл эҗе (1934), «Тәзе дөврүң айдымы» (1937), «Байрам даңында» (1937), «Пөвризе» (1946), «Бейик Ватаның калбы» (1947) ялы эсерлери өзүниң актуаллыгы, дурмуша гүнделик сес гошандыгы билен өзүне чекйәр.

«Гүл эҗеде» түркмен зенанының аң-дүшүнҗесиниң өсүши сададан догры беян эдилипдир. Сынпы душманлара гаршы гөреш хем шол эсерде айдың гөркезилипдир. Онда түркмен аялының социалистик хакыката чәксиз гуванҗы догручыл гөркезилйәр.

Ягшы, җигим, зок болды,
Галмайын ишден бери.
Зарпчы диен адым бар,
Хас гитмели илери[3].

Шейле сетирлер Гүл эҗәниң Түркменистанда сенагатың социалистик угур билен өсмегине гошант гошяндыгына, өзи ялы онларча түркмен зенанының типик векилидигине кепил боляр.

Бейик Ватанчылык уршуның башланмагы совет халкыны эзиз Ватаны горамага аяга галдырды. 1941-нҗи йылың 23-нҗи июнында «Совет Түркменистаны» газетинде язычыларымызың фашизме гаршы өтгүр галам, кесгир яраг билен гөрешҗекдиклери барадакы касамы чап эдилди. Шол касама сесини гошанларың бири хем К. Ишанов болупды. Ол «Гахрыман шәхер» (1943) диен гошгусында шейле языпды:

Олар бизе гаршы башлап урушы,
Ёк этмек иследи ериң гүнешин.
Совет юрды — халкларың гөреши,
Түмлүгиң өңүнде эгмеди башын[4].

[1] Дурды Гылыч. Сайланан эсерлер. Ашгабат, «Ылым», 1969, 107—109 сах.
[2] Ишанов К. «Ватан үчин». Ашгабат, 1954, 35 сах.
[3] Шол ерде, 14 сах.
[4] Шол ерде, 41 сах.

Шейле сетирлер К. Ишановың поэзиясының ватанчылык дуйгулара югрулландыгына гүвә гечйәр, шахыр оны уммасыз хыжув билен васп эдйәр. Ол Бейик Ватанчылык уршуның сөвеш мейданына гадам басманка галамыны найза өврүп ганым душмана гаршы гөрешип башлапды. Ол «Биринҗи Май» (1941) атлы гошгусында өз догдук меканына, халкына болан эгсилмез сөйгүсини шейле беян эдйәр.

Ашгабат, мен сени йүрегим дийдим,
Чүнки бар ислегим, йүрегим сенде.
Мен халкымдан айрылмадым, галмадым,
Олар нирә этсе, мен эдйән шонда[1].

Эзиз топрагы үчин гадам уран шахыр уршуң соңуна ченли ярагы хем йити дили билен гөрешмеги башарды. Ол Румынияны, Венгрияны, Чехословакияны азат этмек угрундакы сөвешлере мертлерче гатнашды.

Сучан батгалыгында сөвешип йөркә-де, Венгрияны душмандан азат эдйәркә-де шахыр совет халкларының миземез доганлык-достлугыны, агзыбирлигини, бейик интернационалистик сыпатларыны дөредиҗилигиниң хамырмаясы хөкмүнде сайярды.

Дөредиҗилигиниң башкы вагтлары халкың билимли-медениетли болмагы угрунда гөрешен адамлары васп эден шахыр Бейик Ватанчылык уршы йылларында фашизме гаршы мертлерче сөвешйән йигитлериң образыны өрбоюна галдыряр («Саг бол», 1944).

Гарагум авчысы ол бизиң Газак,
Мертлиги билен таналян йигит.
Ол нежис душмана гураяр дузак,
Гутулмаяр ондан ярак, гудуз ит[2].

Шейле сетирлерде шахыр мерт йигитлериң дүнйәни фашизм беласындан дындармагы үчин эдйән дүшүнҗели гөрешини суратландырмага чалшыпдыр. Бу ягдай түркмен шахырының дөредиҗилик тайындан кәмиллешйәндигинден хабар берйәрди. К. Ишанов уруш вакалары билен бирликде тылда зәхмет чекйән гелин-гызлары хем васп эдйәрди. Онуң «Гараш» (1943) эсери К. Симоновың «Маңа гараш» атлы гошгусының янёлдашыды. Онда гелин-гызларың гөзлериниң ёлдалыгы, ховплы душмана гаршы сөвеш алып барян аталарына, доганларына, сөйгүли вепадарларына гарашышлары тәсирли берлипдир. Лирик гахрыманың дүйгы-дүшүнҗелери, ой-хыяллары ынсанперверчилиге югрулыпдыр.

Гарашсаң, эшитсем гарашяның мен,
Шатлыгым йүрегме сыгмаздан җошар.

---

[1] Ишанов К. «Ватан үчин», 1954, 18 сах.
[2] Шол ерде, 46 сах.

Душманлара болан гахар-газабым,
Дениз, дерялардан, даглардан ашар.

Ол жошгун, ол хөвес мениң өңүмден,
Совар душманларың өлүм окуны.
Хүжүм чагларында дүшсең ядыма,
Гырарын душманы еңерин оны[1].

Шахырың гахрыманы урушдан еңиш билен гайдып гелйәр. Сачы-сакалы чаларан, көп пидалары гөрен, дең-душларындан, достларындан айрылан бу эсгер элини серип аглаян чагаҗыкларың пенакәри. Янан шәхерлер, отланан обалар онуң гөзүниң өңүнде гөрнүп дур. Шейле ягдайда шахырың лирик гахрыманы вепалылык барада сөз ачып шейле дийнәр («Нәхили гаршылап аларсың мени», 1945).

Мениң бир арзувым бар саңа гөзел,
Муны хатларымда языпдым озал.
Гөренинде, ярым, чытма гашыңы,
Сен дийип сөвешен жеңчи пидагәр
Үчин, айралыкдан будур ядыгәр[2].

К. Ишанов өз гошгуларында ватанчының сөвешжең образыны дөретмеги исләпдир. Шахырың лирик гахрыманы бейик эңши улы бегенч билен гаршы аляр («Гүнешли сәхер», 1945).

Шатлан, эй йүрегим, ене-де шатлан,
Бу гүн Европада гүнешли сәхер[3].

Шахырың Бейик Ватанчылык уршы дөврүнден соңкы дөредиҗилиги хем халка, социалистик Ватана болан сөйгә югрулыпдыр. Шахырың социалистик Ватана болан сөйгүси, сөвешлерде үстүн чыкан гахрыманы халкларың доганлык-достлугының бейик гүйҗүне өрән әхтибар. «Салам Ватан!» (1946), «Достлук» (1946), «Бейик Ватаның калбы (1947) ялы гошгулар муна дегерли мысалдыр. Шахыр ёкардакы ады агзалан гошгуларында әгирт Совет юрдуны, мәхрибан Ватаныны гызылдан гыммат, мерверит ялы гөз өңүне гетирйәр. Шол әгирт юрдуң бир бөлеги болан догдук меканыны, таныш-билишлерини хем ятдан чыкармаяр. Ол совет топрагының хер эдимини мәхрибанларча сылаяр. Шу-да К. Ишановың дөредиҗилигиниң эсасы белленмели тарапларының биридир. Онуң «Эллик» (1946) атлы гошгусында обадаш гызың дилинден чыкан мәхирли сөзлер шейле беян эдилйәр:

Геенинде, өрүп береп эллигим,
Мениң элим тутан ялы боларсың.
Гатдым оңа йүрекдәки шыллыгым,
Үшәнинде ондан гызгын аларсың[4].

---

[1] Ишанов К. «Ватан үчин», 37 сах.
[2] Шол ерде, 52 сах.
[3] Шол ерде, 55 сах.
[4] Шол ерде, 20 сах.

Шейле сетирлерде декларативлик, ленч эдилен пикирлер ёк.

Языҗының поэзия билен прозаны деңликде алып бармагы эдебиятың әхли жанрларына белетлигине гүвә гечйәр, онуң ватанчылык рухуна югрулан эсерлери өзүниң идея-мазмуның гымматы билен, акгынлылыгы билен өзүне чекйәрди. «Муңа «Шатлыклы хабар» (1935), «Угратмак» (1934), «Тапышанлар» (1935), «Гара дервиш» (1936), «Тәзе адамлар» (1936), «Отлуда» (1946), «Тәзе оба» (1947) ялы хекаялары ве «Париж коммунасы» (1933), «Гызыл тарыхымда гара белги» (1933), «Ит үйрер, кервен гечер» (1936), «Пулемётчы Павел Җила» (1941), «Ятдан чыкмаз душушык» (1942) ялы очерклери гүвә гечип билер.

«Шатлыклы хабар» хекаясында языҗы түркмен йигиди Мырадың пролетариатың хатарына гошулышы ве революцион идеяны яйратмага ярдам эдиши, эҗеси Багтының хем аң-дүшүнҗесиниң өсүши суратландырылыпдыр. Языҗы мунда гахрыманларына өзболушлы хәсиет бермеклиге чалшыпдыр.

«Тапышанлар» хекаясында-да языҗы түркмен интеллигенциясының аң-дүшүнҗесиниң өсмегине рус халкының етирен тәсирини гөркезмәге сынанышыпдыр.

«Айҗемала гөзи дүшен Мележе бир хили болды. Бираз өзүни дүрсән ялы болуп сөз гатды.

— Ханы москвиҗиңиз гөрүнмейәр-ле я-да гелмән галыпмы? — дийди. Бу сырың нәмедигине дүшүнмедик Деря бираз геңиргенди. « Онәхили москвичкә» дийип ойланды. Гүлүп дуран Айҗемал Деряны гөркезип: — Таныш болуң москвич билен — дийди. Мележе утанҗындан ере гирен ялы болды. Ол өз ичинден: — «Гиден гетирер, отуран нырх сорар» диенлери догры, мен-де Москва окува гиден болсам болмадымы?.. Ёк, мен хөкман гидерин — дийип ойланды»[1].

Хекаяда түркмен халкының ылым-билиме йыкгын эдйәнлиги шөхлелендирилйәр. Догрудан хем шол дөвүрде Москвада, Ленинградда, Киевде, Дашкентде, Бакувда ве бейлеки медениет меркезлеринде окан түркмен векиллери бир я ики дәлди. Языҗыдыр шахырларымыздан Б. М. Кербабаев, А. Говшудов, А. Кекилов, Р. Сейидов, Х. Деряев, Г. Сейитлиев ве бейлекилер ёкарда агзан шәхерлеримизде билим алыпдырлар. Ёкардакы Деряның образы хем шейле адамларың бири. Языҗының дүнйәгарайшының реалистик хәсиети хем шу ерден йүзе чыкяр.

Языҗының улы гөврүмли эсерлериниң бири хем «Яш Ватанчы» повести болупды. Ол эсер телим гезек нешир эдилди (1948, 1954, 1960, 1976). Бу эсер Х. Ысмайыловың «Ики атаның бир оглы» эсериниң ичинде болмагы билен бир хатарда, дилиниң акгынлылыгы, вакаларың дүшнүклилиги билен үнси

[1] Нишанов К. «Ватан үчин», 77 сах.

чекйәр. Повестиң эсасы идеясы харбы-ватанчылык темасына дегишли. Эсериң эсасы гахрыманы Мухаммет Украинада гуллук эден түркмен совет офицериниң оглы. Мухаммет үчин Украина догдук меканы ялы мәхрибан, эзиз. Ол тербийәни шол ерде аляр, окаяр. Икинжи бир тарапдан уруш зерарлы шол ерде какасындан жыда дүшйәр, эжесини йитирйәр, өзи хем яраланяр. Инди онуң эсасы максады ганым душмандан ар алмак. Мухаммет тәвекгел херекет эдйәр. Ол душманың беркитме позициясыны кул-ушак эдйәр. Шейлелик билен ол полкда абрай газаняр, сылага мынасып боляр.

Языжы бу эсеринде етгинжек Мухаммет образының үсти билен совет халкының фашизми ёк этмәге гахар-газап билен жошяндыгыны гөркезип билипдир. Повестдәки реал вакалар сөвеш мейданыны гөрен языжының укыбындан хабар берйәр. Кичижик штрихлер, вакаларың бири-бири билен багланышыгындан, гахрыманларың дартгынлы херекетлеринден гөвнүң битйәр. Умуман, языжы уруш вакаларыны, шол вакаларың ичинде херекет эдйән адамларың образыны догры гөркезип билипдир.

Повестде сөвеш картинасының гөркезилиши гөвнежай. Дүрли халкларың векиллериниң бир максада гуллук эдйәндиклери, ягны Ватан азатлыгы үчин жан чекйәндиклери өзүниң хакыкы беяныны тапыпдыр. Ол ерде арабакеш Файзуллиниң-де, украиналы ашпез Руденконың-да, брон дешижи рус йигиди Ивановың-да, түркмен офицери Атаевиң-де өз орунлары бар.

Мысал үчин, Мухаммет Ивановың нәме кәриниң бардыгыны соранында, Иванов оңа шейле жогап берйәр: «Жигим разведкачы дәл. Биз өз хүнәримизи разведкачыларыңкыдан кем гөремизок. Биз брон дешижи...

Шол гүнүң эртеси өң хатардан ене бир урушужы гелди, онуң хем дөши орден ве медаллардан долуды.

Мухаммет ондан хем:

— Дәде сиз брон дешижими? — дийип сорады.

Ол болса:

— Ёк, ишим брон дешижи дәл, биз өз хүнәримизи оларыңкыдан кем гөремизок. Мен снайпер — дийип жогап берди. Мухаммет өзүниң кишсизлигинден кейинди. Ол узын гүн эдикчилериң, арабакешлериң сөзлерини диңледи, ажыган вагты болса котелогыны гөтерип, ашпез Руденконың янына барып йөрмекден ялады[1].

Бу языжының он хатардакы сөвешижиниң образыны берип билишинден кичижик бир мысал. Повестиң сыясы-тербиечилик әхмиети хем шундан гелип чыкяр.

Языжының эсерлери 1939-нжы йылда «Гызыл Йылдыз» (гошгулар йыгындысы), 1940-нжы йылда «Гызыл әсгер» (бир

---

[1] Иванов К. «Ин ватанчы», 77 сах.

пердели, үч гөрнүшли пьеса), 1941-нжи йылда «Хекаялар», 1947-нжи йылда «Фронтдан хат», 1948-нжи йылда «Яш Ватанчы», 1954-нжи йылда «Ватан үчин» диен атлар билен чап эдилйәр.

Қ. Ишанов эдеби дөредижилигиниң өрүсини рус ве бейлеки доганлык халкларың языжы-шахырларының эсерлерини түркмен окыжыларына етирмек билен хем гиңетди. Ол айры-айры гошгулары (Жамбыл, Сүлейман Стальский, В. Маяковский, Новайы, М. Ю. Лермонтов, Т. Шевченко) терҗиме этди. Ол өзүни түркмен эдебиятының тарыхында шахыр, языжы, терҗимечи, гурамачы хөкмүнде танатды. Коммунист, ватанчы языжы Қ. Ишанов мәхрибан халкына сап йүрекден хызмат этди. Қ. Ишанов кичи гөвүнли, улы йүрекли языжыды. Ол түркмен эдебиятының өсмеги үчин ызыгидерли аладаланыпдыр, бу хакда ТССР-иң халк языжысы, Магтымгулы адындакы дөвлет байрагының лауреаты Б. Сейтәков шейле язяр: «Бу сап йүрекли, ачык гөвүнли ,хер тараплайын арасса адам дирикә, өленден соңкы гүнлериниң аладасыны эдйәне меңзейәрди· Өзи хакда ызында говы тәсир, говы пикир галдырып гитмек ислейән адама меңзейәрди. Эмма бу дашындан шейледи. Шейлемикә дийдирйәрди. Хакыкатда болса шөхрат-да, пул-да, ясама болушлар-да онуң үчин ятды. Ол диңе: окамак, язмак, табшырылан иши ак йүрекден берҗай этмек, ёлдашларының гөвнүни тапмак, элинден гелен көмегини илден аямазлык ялы иң говы хәсиетлериң эесиди. Ол бүтин өмрүнде өзүниң шу хәсиетлерини тербиелемек, беркитмек ялы аҗайып максада хызмат эдип гелди»[1].

Б. Сейтәков Қ. Ишановың гаты талапкәр языжыдыгыны ныгтап, өз ятламасында шейле диййәр: «...Кемалың йүзи салыкды. Озал гапыдан гиренимден йылгырып середйән адам, бу гезек мениң йүзүме гөнүләп хем серетмеди. Отурдым. Кемал мениң элиме дүйнки овадан эдилип печатланан терҗимәми узатды. Кагызың йүзи тикечленен чөрегиң йүзүнден энайы дәлди. Мен эллерими сандырадып бейлеки сахыпалары агтарышдырдым. Олар онданам бетерди. Башга-да бир диймәге зат тапмадым-да:

— Хәй, болмандыр-ов...· — дийдим.

Кемал юваш хем-де мылайым гепледи:

— Болмандыр. Йөне болдурса болҗак. Мениң эден белликлериме үнс билен гарап чык. Сен рус дилине-де өкде дәл экениң... Мен бейледир өйтмейәрдим.

Ол мениң гөвнүме дегендирин өйтди-де:

— Хич кимем биринжи терҗимесини отличпо эден дәлдир. Шонуң үчин-де рухдан дүшме, ишле. Эртир Амандурды Аламышовың поэмасыны ара алып маслахатлашарыс. Сениңкини болса соңра. Мен сениң гөркезилен кемчиликлери дүзетҗекдигине ынанярын — дийди»[2].

---

[1] Сейтәков Б. «Перване». Ашгабат, 1978, 331 сах.
[2] Шол ерде, 384 сах.

Хөкүметимиз ве партиямыз языжыны 1939-нжы йылда «Түркменистаның ат газанан шахыры» диен хорматлы ат билен, Түркменистан ССР Ёкары Советиниң Президиумының Хормат хаты билен, Ватанчылык уршуның I дережели ордени билен, шейле хем үч саны медаль ве «Гызыл Йылдыз» ордени билен сылаглады.

Қ. Ишановың эдебият мейданында битирен дөредижилик, гурамачылык ве җемгыетчилик ишлери белленмәге мынасыпдыр.

Языжы өзүниң дөредижилигиниң бол мивесини сахылык билен окыжылара эчилйән вагтында — 37 яшының ичинде тебигат беласы зерарлы — Ашгабатда болан ер титремесинде (1948) гурбан болды. Қ. Ишановың дөредижилик мирасыны чынлакай өвренмек, өзлешдирмек түркмен совет эдебияты үчин улы әхмиете эедир.

МАЗМУНЫ

Бейик Ватанчылык уршы йылларының эдебияты 5
Бейик Ватанчылык уршы йылларының прозасы 22
Бейик Ватанчылык уршы йылларының поэзиясы 50
Бейик Ватанчылык уршы йылларының драматургиясы 75
Шалы Кекилов 87
Ата Говшудов 110
Рехмет Сейидов 134
Ата Салых 158
Байрам шахыр 182
Ата Ныязов 190
Помма Нурбердиев 206
Рухы Алыев 221
Якуп Насырлы 236
Ата Көпек Мерген 245
Нуры Аннагылыч 258
Хасымгулы Гурбанов 265
Кемал Ишанов 272

83.3ТҮР
Т86

Т86 **Түркмен эдебиятының тарыхы.** V том, I китап, Ред. Қ. Жумаев, Э. Ишангулыев. — А.: Ылым, 1980, 284 с.; - ИБ № 243. ТССР ЫА-ның Магтымгулы ад. Дил ве эд. ин-ты.

Түркмен совет эдебиятының тарыхының V томунының I китабында Бейик Ватанчылык уршы йылларының эдебиятының, прозасының, поэзиясының, драматургиясының хәсиетли айратынлыклары ачыкланяр. А. Салыхың, Ш. Кекиловың, А. Говшудовың, Р. Сейидовың, Х. Ысмайыловың, Ата Көпек Мергениң, Х. Гурбановың ве бейлеки языжы шахырларың дөреден эсерлери төверeклейин анализ эдилйәр.

Китап эдебиятчы алымлара, аспирантлара, студентлере, гиң окыжылар көпчүлигине нисбетленилйәр.

83.3ТҮР

И $\frac{70202-100}{М561(30)-80}$ 51—80 4603010000

© Издательство «Ылым», 1980 г.

V том посвящен туркменской литературе советского периода и состоит из двух книг.

В первой книге анализируется литература периода Великой Отечественной войны, определяются основные черты литературы того времени и отдельных ее жанров — прозы, поэзии, драматургии. Даются творческие портреты писателей А. Салихова, Ш. Кекилова, А. Каушутова, Р. Сейидова, Х. Исмаилова, Ата Копек Мергена, Х. Курбанова и др.

Рассчитана на ученых тюркологов, аспирантов, студентов вузов.